

Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмутьська

Українська література

9
клас

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

СТАРТ

ЛІТЕРАТУРНА МАНДРІВКА

Народні пісні й балади

Давня література

Ліна Костенко.
«Скіфська одісея»

Григорій Квітка-Основ'яненко.
«Сватання на Гончарівці»

Поезія

Катерина Мотрич.
«Політ журавлів над
нетолоченими травами»

Олександр Довженко.
«Воля до життя»

Марко Вовчок. «Викуп»

Микола Гоголь.
«Сорочинський ярмарок»

Степан Процюк. «Аргонавти»

Поезія про кохання

Андрій Бачинський.
«140 децибелів тиші»

Сашко Дерманський.
«Стонадцять халеп Остапа
Квіточки»

ФІНІШ

Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмутьська

Українська література

9 КЛАС

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Літера ЛТД»
2026

УДК 812.161.209(075.3)
3-12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідно до модельної навчальної програми
«Українська література. 7–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори: Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В.)

За загальною редакцією
Слоньовської О. В., канд. пед. наук, професора

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Робота
в парах

Робота
в групах

Мистецька хвилинка

Віртуальна екскурсія; робота з електронним
додатком і пошук у мережі «Інтернет».
(Завдання такого типу учні можуть
виконувати як удома, так і в закладі освіти.)

Мікрофон. Висловіть свою думку

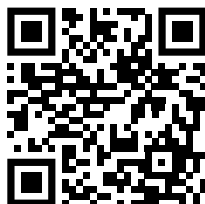

Заболотний В. В.

3-12 Українська література : підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти / В. В. Заболотний,
О. В. Заболотний, О. В. Слоньовська, І. В. Ярмутьська. –
Київ : Літера ЛТД, 2026. – 272 с.

ISBN 978-966-945-573-4

УДК 812.161.209(075.3)

Інтерактивний електронний додаток
<https://ukrlit-9k-2026.e-litera.com.ua/>

ISBN 978-966-945-573-4

© Заболотний В. В., Заболотний О. В.,
Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В., 2025
© «Літера ЛТД», 2026

Дорогі дев'ятикласниці й дев'ятикласники!

Щиро радіємо, що ви навчаєтеся за нашою програмою і за нашим підручником. Ми врахували ваше духовне зростання і ваші нові потреби у виборі художніх текстів.

Література – це художнє етико-естетичне¹ явище. Читання добрих книжок приносить насолоду, коли висвітлена в них тематика спонукає замислитися над життям, поведінкою і вчинками літературних героїв.

Ви вже маєте життєвий і читацький досвід, переглянули чимало кінофільмів. Доля окремих персонажів вас неабияк схвилювала й заохотила шукати причини життєвих пасток, проблем, негараздів, які випало героям витримати із честю або ж які змусили скоритися, знеславити себе. Художня література в такий спосіб дає вам змогу підготуватися до поворотів не завжди й не в усьому прихильної долі. На основі вчинків, моральних критеріїв, життєвих обставин літературних героїв книжка вчить достойно виходити з непростих життєвих ситуацій.

Радимо уважно читати художні тексти, мислити, ставити себе на місце літературних персонажів. Вибір завжди є! Завжди можна вчинити по-іншому, досягти позитивних результатів, уникнути помилок, якщо вчасно осмислити проблему й шукати найкращого виходу із ситуації, у якій опинилися.

Сподіваємося, що українська література допоможе вам підготуватися до дорослого життя. Бажаємо успіхів!

Автори й авторки підручника

¹ **Етико-естетичний** – етичний (стосується моралі й норм поведінки) та естетичний (стосується прекрасного, мистецтва, чуттєвого сприйняття).

ВСТУП

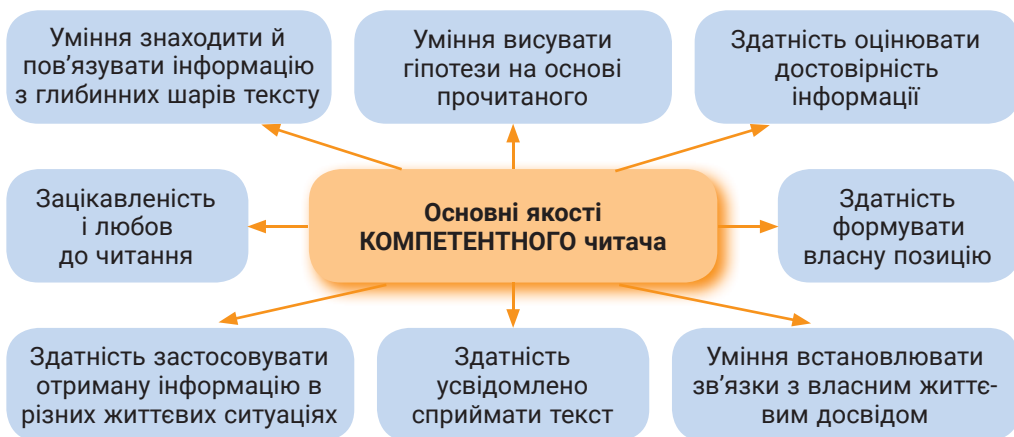
ЧИТАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ

У сучасному світі кількість текстів, з якими щодня стикаються діти й дорослі, зростає в десятки разів. Це не тільки художні твори зі шкільної програми, а й дописи в соцмережах, новини, оголошення, відео із субтитрами, меми, блоги. Але важливо не просто прочитати текст чи переказати сюжет, а зрозуміти твір, осмислити, побачити підтексти, розпізнати емоції, відрізнити факти від маніпуляцій, обмінятися висновками та враженнями. Тому кожен із нас має бути компетентним читачем.

Що ж таке компетентність? **Компетентність** – це здатність людини успішно та ефективно застосовувати свої знання, уміння, навички та особисті якості в певній сфері діяльності.

Чи існує читацька компетентність? Так.

Читацька компетентність – це здатність розуміти текст, правильно інтерпретувати його, урахувуючи задум автора, робити висновки, а також використовувати отриману інформацію для розв'язання життєвих проблем.

Компетентний читач **відчуває задоволення від процесу читання**, активно шукає нові книжки, цікавиться новими темами; він уміє використовувати стратегії, які допомагають йому краще зрозуміти текст, наприклад попередній огляд, підкреслення ключових слів або фраз, конспектування; він **готовий слухати думки інших**, розуміє, що текст може бути інтерпретований по-різному.

Компетентні читачі мають добру пам'ять, багатий словниковий запас і навички критичного мислення. Намагайтеся в кожному тексті знайти щось важливе для себе, спробуйте вписати прочитаний художній твір у сучасний контекст. Навіть класичний текст, написаний

сто років тому, – це живий організм, і цей текст легко пов’язати із сьогоденням.

Ви вже навчилися розуміти художні тексти, бачити їхню структуру, визначати тему та ідею, авторський задум. А також ви вже знаєте, що таке прислів’я, приказка, міф, казка, легенда, дума, оповідання, повість, поема; що таке епітет, порівняння, метафора, персоніфікація, гіпербола, алегорія, сюжет з експозицією. Ви вмієте відрізнити опис від роздуму, побачити монолог, діалог, опис інтер’єру... Як багато ви засвоїли за кілька років! І це ще не все.

Ви продовжуєте аналізувати, коментувати, зіставляти й порівнювати, робити висновки. А це допомагає вам ставати більш компетентними читачами.

Наша спільна **мета** – навчитися читати з розумінням, усвідомлено й отримувати задоволення від процесу.

ЯК РОЗВИНУТИ ЧИТАЦЬКУ КОМПЕТЕНТНІСТЬ

АНАЛІЗУЄМО

1. Що таке читацька компетентність? Чому вона необхідна?
2. Чи вважаєте ви себе компетентним читачем / компетентною читачкою? Поясніть свою відповідь.
3. Прокоментуйте схему «Як розвинути читацьку компетентність» (с. 5). Чи з усім ви згодні? Що могли б додати?
4. Пригадайте функції художньої літератури й поясніть стисло кожен з них.

Основні функції художньої літератури

естетична	виховна	націєтвірна	пізнавальна
комунікативна	творча	розважальна	

5. Як відомо, художній образ може бути багатозначним, тобто мати кілька значень, інтерпретацій, викликати різні асоціації. Розкрийте багатозначність образу коня Шептала з оповідання Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало».

**КІНЬ
ШЕПТАЛО**

- ▶ звичайний кінь, що виконує свою роботу;
- ▶ образ покірної людини, яка змирилася, не протестує (алегорія);
- ▶ символ пасивності в знеособленому суспільстві, де «тихий» виживає, а «неслухняного» ламають.

МІРКУЄМО

6. Читацькі знання, уміння і навички – запорука читацької компетентності. Поміркуйте та продовжіть подані переліки.

- Читацькі **знання** – це знання про художній твір, _____, _____, _____.

- Читацькі **вміння** – це вміння читати, переповідати близько до тексту, _____, _____, _____.

- Читацькі **навички** – це навички виписування цитат, _____, _____, _____.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

7. Сканувавши QR-код або перейшовши за покликанням, прочитайте текст про один із літературних періодів – українське бароко. Створіть за цим текстом **ментальну карту**. У центрі карти – **назва літературного періоду**, а від цієї назви розходяться основні гілки: 1) хронологічні межі; 2) представники; 3) основні твори; 4) провідні ідеї, теми; 5) історико-культурне тло.

Ментальну карту можна створити від руки на аркуші формату А3 / А4 або за допомогою онлайн-сервісів.

<https://drive.google.com/file/d/1j7g4fQRX4pCnNDqtRAWkNAPpVwTGB8H6/view>

Розділ 1

СЛОВО МИНУЛИХ ЛІТ

УКРАЇНЬСЬКА ДУША В НАРОДНИХ ПІСНЯХ І БАЛАДАХ

У попередніх класах на уроках української літератури ви читали й аналізували календарно-обрядові пісні (веснянки, щедрівки, колядки та ін.), суспільно-побутові (козацькі, чумацькі, стрілецькі), історичні, колискові пісні, коломийки. А зараз пропонуємо поринути в багатий світ родинно-побутових пісень і балад.

Українські народні пісні та балади – це душа нашого народу. Вони несуть у собі історію, біль і надії, кохання і втрати, боротьбу і гідність.

Освідчитися в коханні можна по-різному. Наприклад, несподівано сказати про свої почуття під час прогулянки. А якщо більш незвично, то у віртуальній реальності, надіслати пісню про кохання або навіть плейліст.

◆ Як ви розумієте слова Ліни Костенко «Кохання – це натхнення душі»?

Кохання – одна з головних тем народних пісень. Часто вона йде поруч із розповідями про історію, народні традиції, родинні стосунки, виховання дітей тощо. Пориньмо у світ ніжних почуттів на крилах українського пісенного фольклору.

НАРОДНІ РОДИННО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

Родинно-побутові пісні розкривають світ особистих переживань людини, її побут, родинні стосунки. Коли ми читаємо, слухаємо або й співаємо такі перлини народної творчості, то намагаємося насамперед зрозуміти передані в них почуття, а тоді вже міркуємо над вчинками персонажів і наслідками їхніх добрих чи злих дій.

У родинно-побутових піснях віддзеркалено високі почуття, тяжкі переживання, роздуми, пов'язані з особистим життям, родинними стосунками. Наприклад, зраду в коханні народ розцінює як причину сімейних незгод і нещастя. Натомість щира любов завжди виступає запорукою сімейного щастя та довголітньої міцності родини.

За тематикою родинно-побутові пісні поділено на такі групи:

- пісні про кохання;
- пісні про родинне життя;
- пісні про трагічні сімейні обставини (сирітські, вдовині тощо);
- гумористичні (стосуються різних сімейних проблем чи особистих переживань).

Найчисленніша група родинно-побутової народної лірики – **пісні про кохання**. Вони оспівують стосунки між закоханими та передають усі людські почуття, визначальне серед яких – кохання, що буває різним: вірним чи зрадливим, взаємним чи нерозділеним, щасливим чи нещасним.

Чимало таких пісень побудовано у формі діалогу між закоханими. Наприклад, хлопець і дівчина домовляються про побачення. Інколи може бути монолог – це поширений прийом у піснях, де є лише один ліричний герой і звучить мотив розлуки чи нерозділеного кохання.

Часто події в піснях про кохання розгортаються на тлі казкової природи: квітучого вишневого садка, зоряної місячної ночі, весняного гаю тощо. За допомогою **пейзажу** відтворено задушеву атмосферу. Романтичний пейзаж стає частиною художнього **паралелізму** – допомагає розкрити внутрішній світ, почуття ліричного героя. Наприклад:

Художній паралелізм – одночасне зображення явищ природи й почуттів ліричного героя.

*В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила...
Нема того козаченька,
Що я полюбила.*

Емоційності цим пісням надають художні засоби:

пестливі слова (дівчинонька, миленький, личенько, молоденька, вечероньки);

метафори (серденько мре; очі полюбili);

епітети (біле личко; ясні очі; чорні брови; уста малинові; сизий орел);

порівняння (чорні очка, як терен; очі темні, як нічка, ясні, як день);

риторичні звертання («Ой не плачте, карі очі»).

У родинно-побутових піснях є багато **народних символів**. Наприклад:

- терен – символ перешкод і страждання;
- місяць і зоря – хлопець-козак і дівчина-красуня;
- човен – життєва дорога;
- зозуля – символ туги;
- голуб чи голубка – символ кохання;
- роса – символ гірких сліз;
- калина – символ пам'яті про колишні зустрічі.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Родинно-побутові пісні – це ліричні поетично-музичні твори, які відображають переживання людини, побут і родинні стосунки.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. На які групи за тематикою поділено родинно-побутові пісні?
2. Які народні символи є в піснях про кохання?
3. Яку роль у піснях про кохання відіграє романтичний пейзаж?

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Поясніть відмінність між родинно-побутовими та календарно-обрядовими піснями.

МІСЯЦЬ НА НЕБІ, ЗІРОНЬКИ СЯЮТЬ

Місяць на небі, зіроньки сяють,
Тихо по морю човен пливе.
В човні дівчина пісню співає,
А козак чує – серденько мре.

Пісня та мила, пісня та люба –
Все про кохання, все про любов.
Як ми любились та й розійшлися,
Тепер навіки зійшлися знов.

Ой очі, очі, очі дівочі,
Темні, як нічка, ясні, як день!
Ви ж мені, очі, вік вкоротили.
Де ж ви навчилися зводить людей?

Місяць на небі, зіроньки сяють,
Тихо по морю човен пливе.
В човні дівчина пісню співає,
А козак чує – серденько мре.

▲ Іван Гончар. Під вечір. Із фондів Музею Івана Гончара

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Народна пісня «Місяць на небі, зіроньки сяють» належить до жанру
А календарно-обрядових **В** родинно-побутових
Б соціально-побутових **Г** історичних
2. У пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють» є всі зображені народні символи, ОКРІМ

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Чому пісня «Місяць на небі, зіроньки сяють», на вашу думку, стала народною? Що в цьому творі вам сподобалося найбільше?
4. Знайдіть і зачитайте рядки, які передають почуття ліричного героя.
5. Опишіть усно картину природи в цій пісні. Яку роль тут відіграє пейзаж? Чи суголосний він настрою ліричного героя?

6. Об'єднайтеся в пари. Хтось із вас має виписати з пісні цитату з порівнянням, а хтось – цитату з епітетом. Перевірте одне в одного правильність виконаного завдання. Поясніть роль цих художніх засобів у творі.

МІРКУЄМО

7. Чому, на вашу думку, особливу увагу в пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють» зосереджено саме на дівочих очах?
8. Чи згодні ви з твердженням, що провідний мотив пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють» – торжество кохання, попри тимчасову розлуку молодої пари? Поясніть свою відповідь.
9. Зіставте народну пісню «Місяць на небі, зіроньки сяють» із картиною Івана Гончара «Під вечір» (с. 9). Що, на вашу думку, об'єднує ці мистецькі твори?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Доберіть з інтернету світлину до пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють» або згенеруйте ілюстрацію за допомогою штучного інтелекту. Аргументуйте вибір світлини або проаналізуйте, чи правильно згенеровано ілюстрацію.

ЦВІТЕ ТЕРЕН, ЦВІТЕ ТЕРЕН

Цвіте терен, цвіте терен,
А цвіт опадає.
Хто в любові не знається,
Той горя не знає.

А я, молода дівчина,
Та й горя зазнала,
Вечероньки не доїла,
Нічки не доспала.

Ой візьму я кріселечко,
Сяду край віконця,
Іще очі не дримали,
А вже сходить сонце.

Хоч дримайте, не дримайте –
Не будете спати:
Десь поїхав мій миленький
Іншої шукати.

Нехай іде, нехай їде,
Нехай не вернеться,
Нехай йому, молодому,
Щастя усміхнеться.

А я, молода дівчина,
Та й не буду спати,
Буду його виглядати,
День і ніч чекати.

◀ Микола Пимоненко.
Суперниці. Біля криниці

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Народна родинно-побутова пісня «Цвіте терен, цвіте терен» за тематикою належить до
А пісень про кохання
Б пісень про родинне життя
В пісень про трагічні сімейні обставини
Г гумористичних пісень
2. Прочитайте уривок із пісні «Цвіте терен, цвіте терен».

*Ой візьму я кріселечко,
 Сяду край віконця,
 Іще очі не дрімали...*

Продовження цього уривку асоціюється із зображенням

А

Б

В

Г

АНАЛІЗУЄМО

3. Опишіть усно внутрішній стан ліричної героїні, розкажіть, покликаючись на текст, про почуття та емоції дівчини. За потреби скористайтесь поданою нижче схемою.

4. Доведіть на основі тексту, що в серці ліричної героїні кохання все-таки не згасло.
5. Знайдіть у тексті художній паралелізм. Поясніть його роль у творі. Символом чого є терен та опалий цвіт?
6. Об'єднайтеся в пари. Хтось із вас має знайти в тексті й виписати пестливі слова, а хтось – антитезу. Перевірте одне в одного правильність виконаного завдання. Поясніть, який із виписаних художніх засобів викликає співчуття до дівчини, а який – підсилює драматизм ситуації.
7. Чому лірична героїня використовує пестливі слова, страждаючи через розлуку з коханим?
8. Знайдіть у тексті пісні метафори та поясніть їхню роль.
9. Чим близькі картина М. Пимоненка «Суперниці. Біля криниці» (с. 10) і народна пісня «Цвіте терен, цвіте терен»?

МІРКУЄМО

10. Чи згодні ви з твердженням, що провідний мотив пісні «Цвіте терен, цвіте терен» – нерозділене кохання? Поясніть свою відповідь.
11. Лірична героїня пісні стверджує:

*Хто в любові не знається,
Той горя не знає.*

Як ви розумієте сказане? Чи згодні ви із цією думкою? Поміркуйте, чи може людина пізнати справжнє щастя без любові, навіть нерозділеної.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

12. Знайдіть в Інтернеті й послухайте пісню «Цвіте терен, цвіте терен» у виконанні Квітки Цісик, Поліського народного хору «Льонок», Ірини Білик, Марії Бурмаки, MONATIK та ін. Чиє виконання вам сподобалося найбільше? Поясніть свою відповідь.

ОЙ ПІД ВИШНЕЮ, ПІД ЧЕРЕШНЕЮ

Ой під вишнею,
Під черешнею
Стояв старий з молодю,
Як із ягодою.

І просилася,
І молилася:
– Пусти мене, старий діду,
На вулицю погулять!

– Ой і сам не піду,
І тебе не пущу,
Бо ти мене, старенького,
Та й покинеш на біду.

Куплю тобі хатку,
Іще сіножатку,
І ставок, і млинок,
І вишневенький садок!

– Ой не хочу хатки,
І ні сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
Ні вишневого садка!

Ой ти, старий дідуга,
Ізогнувся, як дуга,
А я молоденька,
Гуляти раденька!

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до пісні

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Родинно-побутова пісня «Ой під вишнею, під черешнею» за тематикою належить до
А пісень про кохання
Б пісень про родинне життя
В пісень про трагічні сімейні обставини
Г гумористичних пісень

2. Пісню «Ой під вишнею, під черешнею» побудовано як діалог між
А матір'ю і дівчиною В дідом і дівчиною
Б козаком і гетьманом Г парубком і дівчиною

АНАЛІЗУЄМО

3. Яке ваше враження від події, змальованої у пісні? Що в цьому творі викликає сміх?
4. Якими обіцянками дід намагається задобрити дівчину? Як вона реагує на такі обіцянки?
5. Об'єднайтеся в пари. Хтось із вас має знайти в тексті й виписати порівняння, а хтось – пестливі слова. Перевірте одне в одного, чи правильно виконано завдання. Поясніть роль цих художніх засобів у творі.
6. Розгляньте й опишіть ілюстрацію до пісні. Поясніть, чи вдалося художниці передати провідний мотив і тематику тексту. Що б ви хотіли змінити на цій ілюстрації?

МІРКУЄМО

7. Прочитайте слова письменника Михайла Стельмаха.

Народна пісня – душа народу, безмежне поле, завітчане людськими надіями, чистими поривами до щастя й чистою сльозою на віях дівочих (Михайло Стельмах).

Проілюструйте це висловлення прикладами з вивчених родинно-побутових пісень.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

8. Підготуйте інсценізацію пісні «Ой під вишнею, під черешнею». Спробуйте детально відтворити образи ліричних героїв.
9. Знайдіть в інтернеті й послухайте пісню «Ой під вишнею, під черешнею» у виконанні квартету «Явір» і тріо Мареничів. Чиє виконання вам більше сподобалося? Поясніть свою відповідь.

НАРОДНІ БАЛАДИ

Ви вже знаєте, що **балада** має спільні риси з ліричною піснею, казкою, міфом, легендою і думою. Одна з характерних ознак балади – наявність фантастичних елементів і метаморфози. Наприклад, у народній баладі «Ой чие ж то жито, чий ж то покоси» дівчина стає тополею. Подібне перетворення змальовано й у баладі Т. Шевченка «Тополя».

Метаморфоза –
перетворення людини
на рослину чи тварину.

За тематикою балади поділено на такі групи:

- міфологічні;
- історичні;
- соціально-побутові;
- родинно-побутові.

Героями українських народних балад виступають прості люди різних суспільних верств, а не легендарні богатирі чи надприродні істоти. У більшості балад конфліктні ситуації між героями чи героєм і обставинами закінчуються смертю переважно позитивних персонажів. У баладі немає конкретних імен і конкретних обставин, адже для неї головне не подія, а почуття, які вона збуджує, змушуючи нас співпереживати трагічній долі людей, що постраждали безвинно.

Нині відомо майже 300 сюжетів і сюжетних версій народних балад. **Основні мотиви народних балад:** зрада в коханні й дружбі; одруження з примусу, одруження без любові; добір пари через випробування сили й кмітливості; туга нареченої за коханим; конфлікт між свекрухою та невісткою; героїчна загибель козака; боротьба з ворогами; соціальний протест проти панів; війни та їхні жертви.

Для балад характерні різні **художні засоби**: метафори, гіперболи, порівняння, паралелізм, епітети, метаморфози (перетворення), трикратність тощо. Значини народних балад часто містять звертання оповідача, раптові повідомлення про якусь подію, що створює ефект несподіванки, інтриги.

Жанр балади у світовій літературі має давнє фольклорне походження. Його історія розпочинається на півдні середньовічної Франції в Провансі. Саме там у XII–XIII ст. виникає різновид танцювальних пісень (франц. ballade, від прованс. ballar – танцювати), який із часом набуває ліро-епічного характеру. Поступово цей жанр поширився і в інших країнах Західної Європи. У XV ст. балади стали особливо популярними в Англії та Шотландії. Відомими є сюжети про нещасного короля Ліра та шляхетного розбійника Робіна Гуда, що стали джерелом для багатьох відомих творів світового мистецтва.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Балада (з франц. – танцювати) – невеликий віршований ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового характеру з драматично напруженим сюжетом.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У народній баладі «Ой летіла стріла» описано, як від стріли, що пододала величезну відстань, загинув удовин син. Горе рідних – безмірне. Загиблого оплакують мати, наречена й сестра. Цих

трьох жінок уособлюють три зозулі. Де мати плаче – там «*Дунай розлився*», де сестра – там «*слізок криниця*», а де миленька – «*земля сухенька*». Із пролитих сліз стає зрозуміло, що сестра й кохана скоро забудуть про втрату, а мати страждатиме довіку.

ОЙ ЛЕТИЛА СТІЛА

Ой летіла стріла
З-за синього моря.
– Ой де ж вона впала?
– На вдовинім полі.
– Кого ж вона вбила?
– Вдовіного сина.
Немає нікого
Плакати по ньому.
Летять три зозуленьки,
І всі три рябенькі:
Одна прилетіла,
В головоньках сіла;
Друга прилетіла,
Край серденька сіла;
Третя прилетіла
Та в ніженьках сіла.
Що в головках сіла –

То матінка рідна;
Сіла край серденька –
То його миленька;
А в ніженьках сіла –
То його сестриця.
Де матінка плаче,
Там Дунай розлився;
Де плаче сестриця,
Там слізок криниця;
Де плаче миленька,
Там земля сухенька.
Ой матінка плаче,
Поки жити буде;
А сестриця плаче,
Поки не забуде;
А миленька плаче,
Поки його бачить...

► Наталя Стрижак.
Ілюстрація до балади

ПЕРЕВІРЯЄМО

- За жанром твір «Ой летіла стріла» є
А думою **Б** баладою **В** піснею **Г** легендою
- У творі «Ой летіла стріла» порушено всі зазначені проблеми, ОКРІМ
А смерть і доля **В** захист довкілля
Б материнська любов **Г** кохання і вірність
- Символом горя, туги у творі «Ой летіла стріла» є

А

Б

В

Г

АНАЛІЗУЄМО

- Що ви «бачили» та «чули», читаючи баладу «Ой летіла стріла»?
- Яку трагічну подію змальовано в баладі? Зачитайте рядки, які вводять читача в трагізм ситуації. Зробіть припущення, від чиєї стріли загинув удовиний син.
- Який епізод у творі став для вас несподіваним?
- У чому виявляється трикратність у баладі «Ой летіла стріла»? Якому фольклорному жанру також притаманна трикратність?
- Знайдіть у тексті гіперболу. З якою метою її вжито у творі?
- З'ясуйте, яке з поданих визначень – тема балади, а яке – ідея. Поясніть свою відповідь.

Глибина людського горя, яке кожен переживає по-своєму.

Смерть молодого козака, оплакування його рідними та коханою.

- Складіть у зошиті порівняльну характеристику персонажів балади за поданою таблицею.

Персонажі		Де сіли?	Як плачуть?	Допоки будуть плакати?
ТРИ ЗОЗУЛІ	мати			
	сестра			
	наречена			

МІРКУЄМО

- Яке значення має образ стріли в баладі та як він розкриває тему людської долі й смерті?
- Перечитайте останні шість рядків балади. Розкрийте їхній підтекст.
- Чи можна стверджувати, що балада «Ой летіла стріла» – це роздуми про цінність життя? Які висновки із цього твору може зробити сучасна людина?
- Знайдіть в інтернеті й послушайте народну баладу «Ой на горі вогонь горить» у виконанні рок-гурту «Мотор'олла». Виконайте в групах наступні завдання.
 - Обміняйтеся враженнями про звучання твору в сучасній інтерпретації.
 - Поясніть назву балади «Ой на горі вогонь горить».
 - Назвіть символи, які використано в цьому творі. Що вони означають?

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ДАВНЯ
українська література
(від початків до кінця XVIII ст.)

НОВА
українська література
(XIX–XXI ст.)

ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА РУСІ-УКРАЇНИ

Розвиткові писемності в Русі-Україні сприяли два головні чинники: 1) поява держави (писемність була конче необхідна для укладання договорів, написання різних князівських грамот тощо); 2) запровадження християнства в Русі-Україні у 988 році, яке було тісно пов'язане з використанням книг для релігійних потреб.

Гортаючи пожовклі сторінки книжок давньої української літератури, ви зауважите, що зрозуміти ці тексти не так просто. Чому? Щоб належно сприйняти й оцінити твір, написаний у минулому, потрібно врахувати особливості мови, суспільного, політичного й духовного життя тієї епохи.

◀ Софійський собор, на території якого Ярослав Мудрий заснував першу бібліотеку, де зберігали та перекладали книги

ЦІКАВО ЗНАТИ

Писання книг у давні часи не було легкою справою... Деякі рукописи виявляють сліди великої старанності й естетичних нахилів укладника. Початкові літери часто прикрашені різними орнаментами: то звіриним, то геометричним, то рослинним. Крім таких мистецьких початкових літер, бачимо в давніх рукописах окремі рисунки (мініатюри) та заставки. Це все вимагало багато часу, терпеливості й витривалості...

Завдяки такій упертій, повній посвяті праці духовників, що не раз довгі літа витрачали на переписування однієї книги, постала в Україні багата література перекладів (*Володимир Радзикович, літературознавець*).

Література Русі-України складається з творів оригінальних і перекладних.

Більшість пам'яток **перекладної літератури** в Русі-Україні XI–XIII ст. має своїм джерелом візантійську літературу¹. Але значна частина цих творів прийшла до нас не безпосередньо з Візантії,

¹ Візантійською літературою називають сукупність творів грецькою мовою, написаних у Візантійській імперії із IV до XV ст.

а з Болгарії в перекладах староболгарською мовою (із давньогрецької). У нас ці твори переписували, множили. Київські писарі вносили в тексти елементи живої народної мови, замінювали слова й форми слів, щоб зробити переклади зрозумілішими для читачів. Із грецької і староболгарської перекладали релігійні тексти, історичні хроніки, наукові трактати, а також художні твори.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Перекладна література давнього періоду має свої особливості порівняно з перекладною літературою нових часів. Якщо в новітні часи (з ХІХ ст.) перекладачі намагаються максимально точно відтворити оригінал, то в середні віки вони часом скорочують, доповнюють, пристосовують до місцевих умов перекладний текст, стаючи то редакторами, а то й просто перероблювачами, до певної міри співавторами (*Олександр Білецький, літературознавець*).

▲ Сторінка з Остромирового Євангелія ▲ Сторінка з Ізборника Святослава

Найдавніша датована перекладна рукописна пам'ятка українського письменства, що дійшла до наших днів, – **Остромирове Євангеліє**¹. Цю книгу переписано в Києві у 1056–1057 рр. із болгарського оригіналу для новгородського посадника Остромира. Хоча твір написано старослов'янською мовою, у ньому багато вкраплень із живої народної мови Русі-України. Рукопис складається з 294 пергаментних аркушів, текст написано двома стовпчиками по 18 рядків на сторінці. Початкові букви кожного розділу яскраво розфарбовані та обведені золотом. У геометричний орнамент цих букв уміло вписані голови хижих птахів, химер, людські обличчя. Наприкінці рукопису переписувач детально розповів про обставини виготовлення і про час роботи.

Ще однією з найдавніших датованих писемних пам'яток Русі-України є **Ізбóрник Святослава** (1073 р.). Ізборник переписано для чернігівського князя Святослава Ярославича з болгарського джерела, укладеного на початку Х ст. для болгарського царя Симеона. Збірник містить твори релігійного та світського характеру, настанови християнського життя. Більшість повчань подано в афористичній формі, деякі з них – ритмізовані. Тут наведено відомості з історії, філософії,

¹ **Євангеліє** – частина Біблії (головна частина Нового Заповіту), де вміщено оповіді про життя та вчення Ісуса Христа.

граматики, ботаніки, математики, фізики, астрономії. Це одна з тих пам'яток, що демонструє велику кількість типових рис живої народної мови, яка побутувала в Русі-Україні.

Пам'ятки перекладної літератури Русі-України

- Остромирове Євангеліє;
- Реймське Євангеліє;
- Псалтир (книга псалмів Давидових);
- Ізборник Святослава;
- книга «Житіє Олексія, чоловіка Божого».

◀ Артур Орльонов.
Україна славетна

Біблія (з грецьк. βιβλία – збірка книг) – це священна книга, одна з найдавніших у світі, яку писали з XII ст. до н. е. до II ст. н. е. Її ще називають Святим Письмом.

Біблія містить пророцтва, проповіді, повчання, історичні хроніки, ритуальні молитви, притчі, пісні (псалми) та складається з двох частин – Старого й Нового Заповітів. До кожного з них входить кілька десятків книг.

У Старому Заповіті йдеться про створення землі, неба, світла; про життя в раю перших людей – Адама та Єви; про всесвітній потоп і Ноїв ковчег; про початковий період духовного життя єврейського народу, який під проводом Мойсея виходить із єгипетського рабства шукати місце для нового поселення тощо. Також ця частина Святого Письма знайомить нас із десятьма заповідями Божими та містить художні книги (твори Пророків, Книга Йова, Псалтир, Пісня Пісень та ін.).

Книги Нового Заповіту розповідають про життя, учення, чудеса, смерть і воскресіння Ісуса Христа. До цієї частини Біблії увійшли чотири Євангелія (від святих Матвія, Марка, Луки й Івана); Діяння святих апостолів (учнів Ісуса Христа); двадцять одне Послання апостолів; Апокаліпсис. Остання книга – Апокаліпсис – описує передбачення та видіння апостола Івана Богослова про кінець світу, що мав статися через занепад віри й падіння моралі.

Перекладна література зближувала Русь-Україну з іншими країнами, розширювала світогляд, збагачуючи його різноманітними новими відомостями, уводила в ужиток нові образи, теми, жанри.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Перший слов'янський переклад Біблії з грецького оригіналу здійснили болгарські просвітники Кирило й Мефодій близько 863 р. Текст перекладено староболгарською мовою. Його поширювали в Русі-Україні.

Острозька Біблія – перше повне видання Біблії церковнослов'янською мовою, яке побачило світ у місті Острозі в 1581 році. Для перекладу князь Костянтин Острозький залучив найкращих фахівців із латинської, грецької мов та івриту.

Перший повний переклад Біблії **українською** мовою з'явився у творчій співпраці трьох діячів. Роботу над перекладом розпочав у 1860-х рр. письменник **Пантелеймон Куліш**. Через кілька років до справи долучився вчений-фізик, винахідник **Іван Пулюй**, який знав понад десять мов. Після смерті Пантелеймона Куліша переклад завершували Іван Пулюй і письменник **Іван Нечуй-Левицький**. Цю Біблію видано в 1903 році у Відні.

МІРКУЄМО

Яке позитивне значення мала перекладна література на теренах Русі-України?

ОРИГІНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА РУСІ-УКРАЇНИ

Оригінальна література княжої доби представлена багатьма творами. У цей час з'явилися такі шедеври давньої літератури, як літопис «Повість минулих літ», «Повчання» Володимира Мономаха, поема «Слово про похід Ігорів». Ці та інші твори оригінальної літератури дають уявлення про духовне й культурне життя Русі-України, їхній стиль і зміст відображають епоху та світогляд того часу.

Пам'ятки оригінальної літератури Русі-України

- літопис «Повість минулих літ»;
- «Повчання» («Грамотиця») Володимира Мономаха;
- послання (проповіді) Феодосія Печерського;
- «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона;
- книга «Житіє Бориса і Гліба»;
- «Києво-Печерський патерик¹»;
- «Руська правда» Ярослава Мудрого (своєрідний звід законів);
- поема «Слово про похід Ігорів».

Найдавнішими пам'ятками оригінальної літератури Русі-України є літописи.

Літопис як жанр виник у княжу добу (IX–XIII ст.). Саму назву утворено від іменника *літо*, у значенні *рік*, і дієслова *писати*, тобто – писати за літами (роками). Літопис укладали довго, часто переписували з кількох попередніх. Не в кожному з них указано, хто його писав чи переписував.

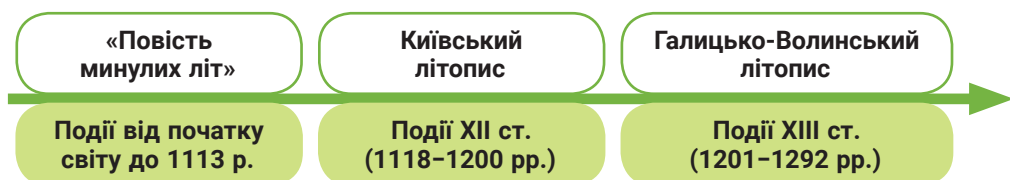
¹ **Патерик** (від грецького слова «батько») – збірник розповідей про праведників – пустельників і ченців.

Літописи писали на пергаменті. Їх художньо оздоблювали, ретельно вимальовували кожную початкову букву розділу, виготовляли дерев'яні чи мармурові обкладинки.

Літописи є водночас **художніми** та **історичними** творами. У них багато легенд, міфів, напівреалістичних життєписів святих, вояцьких пригод – усе це має художній аспект із виразними елементами домислів і фантазувань. Водночас літописи мають хронологічну структуру, події в них подано в певній часовій послідовності, з указівкою року, місяця, числа, місця, де відбувається подія, переліком історичних осіб.

Композиція літописів княжих часів – мозаїчна: у цих творах переважно є все про все, але при цьому цілісність твору не руйнується. Чому? Тому що об'єднує літописні повідомлення авторська позиція, любов до рідного народу й Русі-України.

Літописами княжих часів є «Повість минулих літ», а також укладе-ні за цим зразком Київський літопис і Галицько-Волинський літопис.

Звичайно, до наших днів у початкових варіантах дійшло небагато пам'яток давньої літератури. Більшість із них – це копії. Часто копії одного твору мають чимало відмінностей, тому що переписувач міг щось скоротити, змінити, додати від себе або на прохання вельможі.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Літопис – це історико-художній твір, у якому в хронологічному порядку описано важливі історичні події, а також подано фрагменти міфів, легенд, життя святих тощо. Автор був очевидцем подій або міг дізнатися про них із письмових джерел чи почути від когось.

ЛІТОПИС «ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ» ЯК ВЕЛИЧНА ЕПОПЕЯ

Осередком творення оригінальної літератури княжої доби була Києво-Печерська лавра. Спершу це був монастир. Його заснували 1051 року монахи Антоній і Феодосій у печерах біля літньої княжої резиденції. Саме тут укладено літопис «Повість минулих літ».

«Повість минулих літ» – це перший літопис, який дійшов до нас. Його упорядником¹ вважають ченця Києво-Печерського монастиря **Нестора Літописця**. В основу твору покладено народні легенди, перекази, біблійні оповідання, записи візантійських хронік і попередні літописні зведення. Тобто «Повість минулих літ» має кількох авторів, але саме Нестор Літописець на початку XII ст. упорядкував літопис, художньо довершив його, довів хронологічний запис подій до 1113 року.

¹ **Упорядник** – той, хто створює що-небудь (збірник, словник тощо), систематизуючи, складаючи, добираючи в певному порядку якийсь матеріал.

▲ Зображення Нестора Літописця на гравюрі XIX ст.

Нестор вів літописання щодня впродовж 20 років. Авторська позиція засвідчила його високий рівень патріотичної свідомості й інтелекту. Оригінал цього твору до нашого часу не зберігся, є лише пізні списки, тобто рукописні копії. Найдавніші – Лаврентіївський список (переписаний 1377 року) та Іпатіївський список (переписаний на початку XV ст. з доведенням розповіді до 1117 року). Назва пер-

шого походить від імені переписувача ченця Лаврентія, а другого – від назви монастиря (біля міста Костроми), де цей список знайшли.

«Звідки пішла Руська земля і хто в ній найперший почав княжити» – цими словами Нестор розпочинає літопис. Укладач веде свою розповідь від найдавніших часів, починаючи зі світового потоку та історії Ноевих синів. Далі повідує про розселення східних слов'ян, про їхню роль в історії, їхні звичаї, мову, про початок створення Київської держави та про перших князів. Починаючи від запису про перемогу князя Святослава над хозарами, де зазначено першу дату (852 рік), автор намагається дотримуватися певної хронології подій.

У сюжеті твору значне місце займають різні оповіді: про заснування Києва Києм, Щеком, Хоривом та їхньою сестрою; про загибель Ігоря та помсту княгині Ольги древлянам; про князя Олега та його похід на столицю Візантії – Царгород (сучасний Стамбул); про войовничого князя Святослава, який не відступав перед ворогом; про смерть Феодосія Печерського тощо. Найважливішою частиною літопису є розповідь про хрещення Русі-України за часів Володимира Великого. Закінчено літопис згадкою про смерть Святополка (1113 рік).

Нестор Літописець зумів показати історію нашої держави на широкому тлі світових подій. Він розглядав слов'янські племена та історію Русі-України як органічну частину історії людства, намагався довести, що Русь-Україна відігравала ключову роль в історії Європи. Саме тому автор так докладно й натхненно розповів про становлення та хрещення Русі-України, її зовнішню політику, військову міць, зародження слов'янської писемності. Пропагуючи загальнодержавні ідеали, автор прославляє тільки тих правителів, які боролися за об'єднання всіх руських земель, уміли *«творити мир і блюсти землі Руські»*.

У літописі Нестор майстерно поєднав народні перекази й уривки з Біблії, з перекладних грецьких і болгарських текстів, свідчення очевидців, власні роздуми. Він також добре знав і шанував народну творчість, а тому вдало використав обрядову поезію, змальовуючи побут слов'ян, їхні звичаї, вірування.

У мові літопису чимало порівнянь (*«стріли летять, як дощ»*, *«військо стоїть, як ліси»*), стійких сполучень слів (*«зломити спис»*, *«втирати сльози»*).

Ідея «Повісті минулих літ» – уславити Русь-Україну, закликати спільно боротися із зовнішніми ворогами, об'єднати руські землі й засудити братовбивчі війни за княжий престол.

ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ

(Уривки)

▲ Фрагмент сторінки «Повісті минулих літ» (похід Олега на Царгород)

У рік 946. Ольга із сином Святославом¹ зібрала воїв багатьох і хоробрих і пішла на деревлянську² землю. І вийшли деревляни насупротив. І коли зійшлись обидва війська до купи, кинув списом Святослав на деревлян, а спис пролетів між вухами коня і вдарив під ноги коневі, бо був [Святослав] зовсім малим. І сказав [воєвода³] Свенельд: «Князь уже почав. Ударимо, дружино, услід за князем».

І перемогли вони деревлян. Деревляни ж побігли й заперлись у городях своїх. А Ольга кинулася із сином своїм на Іскоростень-город, бо ті [городяни] вбили були мужа її, і стала довкола гóрода із сином своїм. А деревляни заперлись у городі й кріпко боролися з городських стін, бо знали вони, що самі вбили князя і на що [довелося б їм] здатись.

Літо 964. Коли Святослав виріс і змужнів, почав він збирати багато хоробрих воїнів⁴. У походах він ходив легко, мов пардус⁵, і багато воював. Не возив він за собою в похо-

▲ Олексій Штанко. Князь Святослав

¹ Ольга була тимчасовою правительською при малолітньому синові.

² Деревлянську (древлянську) – землю одного із слов'янських племен, які населяли територію Русі-України.

³ Слів, які взято у квадратні дужки, у літописі немає.

⁴ Тобто сам став князем і вже мав право збирати військо і водити в походи.

⁵ Пардус (архаїчне) – барс.

дах ні воза, ні казанів, не варив м'яса, а тонко нарізавши конину або звірину, підсмажував на вогні й так їв. Не мав він і шатра. І такими ж були й усі його воїни. А коли князь виступав походом, то посилав гінців в інші землі зі словами: «Іду на ви!».

* * *

Літо 1015. Пішли печеніги походом на Русь. Володимир послав проти них свого сина Бориса¹, а сам дуже заслабував. Хворіючи, він і помер у липні на п'ятнадцятий день. Помер він у Берестові, у князівському селі під Києвом. І не сказали про його смерть нікому, втаїли, чекали, коли повернеться з походу Борис. Бо в цей час був у Києві Святополк. (...) Уночі розібрали поміст між двома дерев'яними будівлями, загорнули Володимира в килим і спустили линвами на землю. Потім відвезли в Десятинну церкву, яку він сам збудував. Та почули про його смерть люди, зійшлися без ліку й числа і плакали за ним – бояри як за заступником землі, бідні ж як за своїм заступником і годувальником. І поклали його в труну мармурову, поховали тіло його, великого князя, з плачем. Після смерті батька сів у Києві Святополк – старший син від грекині-черниці. (...) Сівши на престолі, Святополк скликав киян і почав роздавати їм подарунки. Вони брали, але серце їхнє не лежало до нього, бо вони чекали Бориса, який з мужами й братами їхніми був у поході.

Коли ж Борис повертався з військом назад, так і не знайшовши печенігів, сказала йому дружина батькова: «Піди і сядь у Києві на батьківському престолі». Він же відповів:

– Не знімуться в мене руки на свого старшого брата: коли батько помер, то хай Святополк буде мені за батька.

Почувши те, воїни розійшлися від нього. Борис залишився стояти із самими тільки отроками².

А Святополк замислив підступне діло. Мов Каїн, він виношував думку, як би погубити своїх братів... Уночі прийшов у Вишгород, таємно викликав [боярина] Путшу й вишгородських бояр... Він звелів їм:

– Не кажучи нікому ні слова, ідіть і вбийте брата мого Бориса.

Вони пообіцяли негайно виконати все. Прийшли вночі на річку Альту, де стояв Борис, і коли підкралися ближче до його шатра, то почули, як Борис молиться: «Господи! Порятуй мене й позбав мене од усіх гонителів моїх!».

І тільки він ліг на свою постіль, як вони, немовби дикі звірі, напали на нього з-за шатра і списами проткнули Бориса. (...) Тіло Бориса таємно перевезли у Вишгород. Ось імена окаянних: Путша, Талець, Словит, Ляшко і ще два варяги. (...)

¹ Тобто князь Володимир послав проти половців свого старшого сина від візантійської царівни Анни-християнки. У Володимира було багато дітей від різних жінок, але все ж таки перевагу мали князеві нащадки, народжені в християнському шлюбі, тобто після того, як князь Володимир прийняв християнство й одружився із царівною-християнкою. Боротьба між Володимировими синами за владу, тобто київський престол, виявилася дуже жорстокою.

² **Отроки** – тут: молоді воїни, які не мали належних бойових навиків.

Святополк облудний став думати: «Ось я вбив Бориса; як би мені вбити і Гліба? Тоді б я сам володів усім». І знов, мов той Каїн, удався до обману – послав до Гліба з такими словами: «Приїжджай сюди, брате, скоріше, батько тебе кличе: дуже він хворий». Гліб одразу ж сів на коня і поїхав з малою дружиною, бо він завжди й у всьому слухав батька. У полі спіткнувся його кінь у рівчаку і трохи підламав ногу. «Недобрий знак!» – подумав Гліб. А скоро прийшла йому звістка про те, що Святополк обдурює його: батько вже помер, а Бориса підступно вбито. Почувши те, Гліб голосно вигукнув, обливаючись сльозами та плачучи за батьком, а ще більше за братом: «О горе, о печаль гірка!..» І коли він так плакав, несподівано прийшли підіслані Святополком люди, щоб погубити Гліба. Вони зненацька захопили його корабель і вийняли мечі. Отроки Глібові розгубилися. А ті окаянні накинупись і вбили Гліба, як безневинне ягня. Коли ж повернулися вже в Київ, то сказали Святополкові: «Зробили наказане тобою». Святополк загордився ще більше. (...)

Злі й облудні слуги погубили Гліба та кинули його на березі поміж колод. А вночі взяли його люди й таємно перевезли до Києва. Поклали поруч із братом Борисом у церкві святого Василя. Не дали поглумитися над їхніми тілами, бо вони – заступники за руську землю, вони – напoмин¹ і засторога всім князям проти зла, уособних воєн і братовбивств. Ось чому ми повинні достойно шанувати їх, мучеників двох.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. За жанром твір «Повість минулих літ» є
А повістю
Б літописом
В оповіданням
Г народним переказом
2. Що таке літопис як жанр? Що цікавого ви довідалися про літописи княжої доби?

АНАЛІЗУЄМО

3. Яким постає Святослав у літописі? Доведіть, що літописець змальовує цього князя зі щирим захопленням.
4. Чому Святославове попередження «Іду на ви!» було ознакою його чесності? Дізнайтеся, який рід військ чи рід сил у структурі Збройних сил України використовує цей вислів як бойове гасло.
5. Як кияни сприйняли смерть князя Володимира та як це характеризує самого князя?
6. Чому смерть князя Володимира призвела до міжусобиць серед його синів? Чи шкодила державі така боротьба за владу?

▲ Емблема одного з родів сил ЗСУ

¹ Напо́мін – нагадування.

7. Чому Борис відмовився боротися за владу зі Святополком? Як ви це розцінюєте?
8. З якою метою Гліб вирушив до Києва? Чи варто це було робити? Який недобрий знак віщував біду княжичу?

МІРКУЄМО

9. Поміркуйте, чому Святополк почав піддобрюватися до киян і роздавати їм щедрі подарунки. Чи можна це вважати підкупом?
10. Уважно прочитайте уривок від слів «Не дали поглумитися...» (с. 25) і до кінця. Яка настанова князям звучить від імені літописця?
11. На основі прочитаних уривків поміркуйте, у чому полягає патріотизм літописця Нестора.
12. Чому, на вашу думку, науковці стверджують, що в середньовічній історії немає прикладів, рівних «Повісті минулих літ»? У чому велич цього твору?

«ПОВЧАННЯ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА – ЗАПОВІТ НАЩАДКАМ

Відомою пам'яткою давньої літератури є «Повчання» («Грамотиця») Володимира Мономаха (1053–1125), яке він написав наприкінці свого життя в 1117 р.

Твір можна умовно поділити на **три частини**:

1) Володимир Мономах засвідчує своє авторство та зазначає, що ця грамотиця не тільки для його дітей, а й для інших читачів; згадує про причину, яка спонукала взятися за перо, – порушення братами мирних угод;

2) автор дає конкретні поради своїм дітям: стерегтися гордині і брехні; слухатися старших, дбати про убогих; розмірковує над проблемами добра і зла, праведності й гріха; заповідає нащадкам жити в мирі й допомагати одне одному, дбати про єдність і розквіт вітчизни, учитися й поширювати освіту;

Що вмієте, того не забувайте,
а чого не вмієте, того навчайтеся.

Володимир Мономах

3) автор розповідає про свої князівські походи й перемоги, *«як трудився в походах і на ловах з тринадцяти років»*. Ця частина є автобіографічною.

У творі Володимир Мономах закликає своїх синів до праці й науки, щоб вони завжди захищали інтереси держави. У добу міжкнязівських чвар, на його глибоке переконання, важливо тримати слово, *«не давати сильним губити людину»*.

У «Повчанні» розкрито особливості виховання дитини – від родинного рівня до державного. Автор акцентує, що вчити й виховувати треба насамперед любов'ю та доброчинністю.

Володимир Мономах змалював образ мудрого й справедливого князя і хотів такими бачити своїх синів.

Володимир Мономах

ПОВЧАННЯ (ГРАМОТИЦЯ)

Переклад Василя Яременка

(Уривки)

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом Мудрим, і батьком своїм, і матір'ю своєю з роду Мономахів був наречений руським іменем Володимир. Сидячи на саях, тобто збираючись уже помирати, звертаюся до вас з оцим словом.

Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамотицю, не посмійтеся з неї, а прийміть її до свого серця, і не лінуйтеся, а щиро трудіться. (...)

Що таке людина, як подумаєш про це? Велика розумом людина, та не може досягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як усе мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена, Господи, завдяки волі Твоїй! А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину та які різні й багатолікі людські обличчя; якби всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя. І тому подивуємося, як птиці небесні з раю-вирію летять до нашого дому, але не поселяються в одній країні, а сильні й слабкі розлітаються по всіх землях, щоб наповнилися щебетом ліси й поля. Усе це дано людям на користь, на їжу та на радість їм. І знову скажемо: великі блага послані нам, грішним людям. Ті ж птиці небесні, коли їм зведено, то заспівують і звеселяють людей, а коли ні – то, маючи й мову свою, оніміють.

Чому автор називає свій твір грамотицею?

Як автор пояснює своє твердження, що «усе мудро влаштовано на світі»?

► Олександр Мельник.
Повчання Володимира Мономаха (гобелен)

Прочитавши отсі слова, діти мої, похваліть Творця всього земного й небесного, а все, що далі, – то мого слабкого розуму повчання.

Насамперед не забувайте вбогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. (...)

Якщо ж вам доведеться цілувати хрест перед братами своїми або перед будь-ким, то спитайте свого серця, на чому ви зможете стояти твердо, і тільки тоді цілуйте, а поклявшись, не переступайте клятви, бо загубите душу свою.

Ніколи не майте гордоців у своєму серці й у розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми.

Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Пам'ятайте, як учив мудрий Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними й молодими мати згоду та бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору. (...)

На війну вирушивши, не лінуйтеся, не сподівайтесь на воєвод; ні їжі, ні питтю не віддавайтеся без міри, ні солодкому сну. Сторожу самі наряджайте й уночі, з усіх боків поставивши охорону, лягайте відпочивати коло своїх воїнів, а вставайте рано. Зброю не скидайте із себе поспіхом, не оглянувшись добре. Адже буває, що через лінь людина зненацька гине.

Брехні остерігайтеся, і пияцтва, й облуди, від того душа гине та тіло.

Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте óтрокам своїм чинити зло й шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас.

А куди б не прийшли та де б не зупинилися, напійте й нагодуйте нужденного. Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий, чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею та питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною.

Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні.

Не проминіть ніколи людини, не привітавши її, і добре слово йй мовте. (...)

Якщо забуваєте про це, то частіше заглядайте в мою грамотицю: і мені буде не соромно, і вам буде добре.

Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтеся, – як батько мій, дома сидючи, знав п'ять мов, через те й честь йому була в інших країнах. Лінощі – це мати всьому дурному: хто що й знав, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтеся ні на що хороше, і хай не застане вас сонце в постелі. Так робив мій батько покійний і всі добрі мужі. На світанні, побачивши сонце, з радістю прославте день новий і скажіть: «Господи, додай мені літа до літа, щоб я честю й добром виправдав життя своє». Так я кажу, коли сідаю думати з дружиною, або збираюся чинити суд людям, або їхати на полювання, або збирати данину, або лягти спочивати. Спочинок у полудень дається людям за труди: після трудів спочиває і звір, і птиця, і люди.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Повчання – жанр давньої християнської літератури, до складу якого входять урочиста та повчальна проповідь і дещо вільне за формою звернення до читачів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Твір «Повчання» («Грамотиця») Володимира Мономаха є зразком
А оригінальної літератури
Б нової літератури
В перекладної літератури
Г усної народної творчості
2. У чому особливість жанру повчання? До кого Володимир Мономах звертається у своєму «Повчанні»?

АНАЛІЗУЄМО

3. До чого автор спонукає та від чого застерігає своїх дітей? Сформулюйте відповідь, покликаючись на текст.
4. Яким постає перед нами Володимир Мономах? За потреби скористайтесь списком слів. Обґрунтуйте свою відповідь.

Мудрий, енергійний, байдужий, освічений, відважний, цинічний, працьовитий, наполегливий, хворобливий, знервований, виважений, жадібний, відвертий, відповідальний, заздрісний, терплячий, щедрий, справедливий, турботливий, комунікабельний, егоїстичний.

5. Розгляньте ілюстрацію до твору. Чи вдало, на вашу думку, художник передав колорит епохи й характер князя? Аргументуйте свою відповідь.
6. Доберіть епіграф до «Повчання» і поясніть свою пропозицію. Виберіть у класі найкращі варіанти.

МІРКУЄМО

7. Поміркуйте, чи актуальним на сьогодні є «Повчання» Володимира Мономаха. Назвіть 2–3 поради князя, які, на вашу думку, найактуальніші в наш час. Чи є поради, які втратили свою актуальність? Поясніть свою відповідь.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

8. Укладіть спільно збірник настанов, повчань для підлітків XXI ст. (10–12 пунктів). Настанови можна сформулювати в гумористичному плані. Презентуйте свою колективну роботу однокласникам чи батькам. Під час презентації прокоментуйте важливість кожної настанови.

Зразок.

1. Дбайте про своє психічне здоров'я. Якщо відчуваєте тривогу чи смуток, не соромтеся говорити про це з близькими людьми.
2. Будьте обережні в інтернеті. Думайте, перш ніж щось публікувати, і пам'ятайте про свою безпеку.
3. Ваш телефон – це не продовження вашої руки. Спробуйте час від часу відкладати його.
4. Ніколи не кажіть батькам: «Мені нудно». Це рівнозначно фразі «Я готовий мити посуд, прибирати в гаражі або виносити сміття, щоб розважитися».

У багатьох комп'ютерних іграх важливим є вміння передбачити розвиток подій, розробити загальний план дій, вибрати цілі, оцінити можливості, ресурси.

- ◆ Чи доводилося вам у реальних ситуаціях прораховувати свої дії?
- ◆ Чи завжди вам вдається все передбачити, розпочинаючи ту чи ту справу?

Колись давно князь Ігор, бажаючи здобути славу, вирушив у військовий похід, проте припустився стратегічних помилок. Перенесімося в часи Русі-України й дізнаймося, що із цього вийшло.

«СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ» – ПАМ'ЯТКА ЕПОХИ РУСІ-УКРАЇНИ

Серед пам'яток епохи Русі-України «Слово про похід Ігорів» посідає особливе місце, адже це – літературний шедевр. Твір доносить до нас важливі взірці героїзму й мужності, непохитності, сили духу у вкрай несприятливих обставинах.

Відкриття «Слова про похід Ігорів». Орієнтовно в 1788–1792 рр. в монастирі Ярославля знайшли невідомий досі рукопис. Колекціонер старовини Олексій Мусін-Пушкін придбав рукопис, зробив із нього копію і за допомогою вчених підготував до видання. Це було «Слово про похід Ігорів». Надрукували цей твір у 1800 р. Під час пожежі рукопис згорів. Оскільки досі не знайдено жодного старовинного списку (рукописної копії) «Слова про похід Ігорів», то науковці користуються найдавнішою копією, яку зробив Олексій Мусін-Пушкін.

Історична основа. У «Слові про похід Ігорів» зображено події **другої половини XII століття**. У цей час загроза нападів війовничих половців на Русь-Україну стала найболючішою проблемою. Крім того, через боротьбу за владу між князями Русь-Україна втрачала ту могутність, яку мала за часів княгині Ольги, князів Святослава Хороброго, Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Руські князі йшли брат на брата...

Кочові сусіди – половці – дуже швидко збагнули, що Русь-Україна ослаблена, тому й почали робити блискавичні набіги. Щоб покласти край таким набігам, навесні 1185 року київський князь **Святослав** організував похід на половців. У цьому успішному поході взяли участь дев'ять руських князів. Утім, новгород-сіверський князь Ігор через страшну ожеледицю змушений був із бойовою дружиною повернутися з півдороги.

Близкуча перемога Святослава, великі трофеї, які дісталися учасникам походу, безперечно, викликали заздрість у тих князів, які в поході участі не взяли. Уважаючи, що половці ще не отямалися від

поразки, новгород-сіверський князь **Ігор** разом із сином **Володимиром** (путивльським князем), братом **Всеволодом** (курсським князем) і пле-мінником **Святославом** (рильським князем) вирішили й собі пошукати воєнного щастя. Малими силами, невідготовлені, вони вирушили на половців. Природа намагалася застерегти Ігоря від необдуманого вчин-ку, але навіть затемнення сонця не зупинило князя.

10 травня 1185 року русичі завдали половцям неочікуваного удару. Розбиті кочівники втекли, проте згодом підтягнули свої головні сили й пішли в наступ. Русичі почали відступати. 12 травня половці здобули остаточну перемогу. Ігор, поранений у ліву руку, а також інші князі потрапили в полон. Поразка руських князів на річці **Каялі** відкрила ворогам «*ворота на землю Руську*», і половці незабаром успішно ско-ристалися своєю воєнною перевагою, здійснивши низку набігів.

Похід князя Ігоря на половців

Дати	початок походу орієнтовно 23 квітня 1185 р.
	битви 10–12 травня 1185 р.
Місце	береги річок Сяурлій і Каяли
Сторони	Русь-Україна (князі Ігор, Всеволод, Володимир, Святослав) і половці
Результат	поразка Ігоря

Проблема авторства. Автор «Слова про похід Ігорів» – невідомий, у різні часи висували щодо цього різні гіпотези. Однією з виважених є версія українських дослідників Степана Пушика й Леоніда Махновця, які вважають автором твору галицького князя Володимира Ярославовича. Утім, хоч би хто був автором найвизначнішої пам’ятки Русі-України, він насамперед патріот, добрий знавець історії, тонкий лірик, знавець флори і фауни.

Хто є хто у «Слові про похід Ігорів».

Святослав Всеволодович (р. н. невідомий – 1194) – київський князь

Ігор (1151–1202) – новгород-сіверський князь	} сини чернігівського князя Святослава Ольговича
Всеволод (бл. 1152–1196) – курський князь	

Ярославна (роки життя невідомі) – дружина князя Ігоря,
донька галицького князя Ярослава Володимировича (Осмомисла)

Кончак і **Гзак** – половецькі хани

СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ

ГЕРОЇЧНА ПОЕМА

Переклад Максима Рильського

(Скорочено)

Чи не гоже було б нам, браття,
Розпочати давніми словами
Скорбну повість про Ігорів похід,
Ігоря Святославовича?
А зачати нам отую пісню
По сьогоденних бувальщинах,
Не по намислу Бояновім¹.
Боян-бо наш віщий,
Як хотів кому пісню творити,
Розтікався мислю по дереву,
Сірим вовком по землі,
Сизим орлом попід хмарами. (...)

Зачнемо ж ми, браття,
Від старого Володимира
До Ігоря сьогоденного.
Ігор сей, славен князь,
Міццю розум оперезав,
Мужністю сердечною нагострив,
Ратного духу виповнився
Та й повів полки свої хоробрі
На землю Половецьку²
За землю Руську...
А чи так би заспівати тут,
Віщий Бояне, внуче Велесів³:

«Іржуть коні за Сулою⁴,
Слава дзвенить у Києві,
Сурми сурмлять в Новгороді,
Стяги мають у Путивлі-граді,
Дожидає Ігор брата Всеволода.
Каже йому буй-тур⁵ Всеволод:
«Один брат, один світ світлий, Ігорю,
Обидва ми Святославовичі.

Заспів.
Міркування автора

▲ Пам'ятник співцю Бояну.
Скульптор Анатолій Куш, архітектори
Володимир Павленко, Михайло
Барановський. Музей «Слова о полку
Ігоревім» у Новгороді-Сіверському

¹ **Боян** – легендарний співець, який жив і творив у другій половині XI – першій половині XII століть.

² **Половецька земля (Поле, Степ)** – територія, якою кочували половці.

³ **Велес (Волос)** – язичницький бог достатку, покровитель худоби, пастухів і водночас бог поезії.

⁴ **Сула** – ліва притока Дніпра.

⁵ **Буй-тур, яр-тур** – буйний, хоробрий, розлючений, сильний фізично, як тур (могутній дикий бик).

Сідлай, брате, свої коні бистрі,
 Мої-бо вже готові стоять,
 Під Курськом осідлані.
 А мої куряни – вправні воїни,
 Під сурмами сповиті,
 Під шоломом викохані,
 З кінця списа годовані.
 Всі путі їм відомі,
 Яруги їм знайомі,
 Луки в них напружені,
 Сагайдаки¹ відкриті,
 Шаблі нагострені;
 Самі скачуть, як вовки сірі в полі,
 Шукаючи собі честі,
 А князеві слави».

* * *

Глянув Ігор на ясне сонце
 Та й побачив – військо тьма покрила,
 І сказав до дружини-вояцтва:
 «Браття мої, друзі вірні!
 Лучче нам порубаними бути,
 Ніж полону зазнати!
 А сядьмо, браття,
 На бистрі свої коні,
 На синій Дон погляньмо».
 Зажадалось князеві
 На провіщання не зважати,
 Пошукати долі на Дону великім.
 «Хочу, – каже, – з вами, русичі,
 Чи списа зломити
 При полі Половецькому
 Та й наложити головою,
 Чи шоломом пити воду з Дону».
 Ой же ступив та Ігор-князь
 У золоте стремено
 Та й поїхав по чистому полю.
 Сонце йому тьмою шлях закрило,
 Буря розбудила птаство,
 Звіра в табуні ізбила свистом.
 Див² кричить на верху дерева...

А половці дорогами небитими
 Помчалися к Дону великому.
 Риплять вози опівночі,

Затемнення сонця.
 Звернення Ігоря до воїнів

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до твору

¹ Сагайда́к – шкіряна сумка чи дерев'яний футляр для стріл.

² Див – один із язичницьких «чорних» богів, який провіщав біду, нещастя, невдачу.

Мов ті лебеді ячать сполохані.
Ігор на Дон війська веде,
А вже лихо його тяжке
Підстерігають птахи на дубах,
Вовки грозу в ярах навивають,
Орли-білозерці клекотом
Звіріну скликають на кості,
Лисиці брешуть на щити багряні¹.
О Руська земле,
Уже ти за могилою²!

Довго ніч темніє.
Зоря-світ запалала.
Сивий туман покриває поле,
Примовкає солов'їний щебет,
Галчиний гомін здіймається.
Загородили русичі
Поле щитами багряними,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави.

* * *

У п'ятницю рано-пораненьку
Розтоптали вони полки погані,
Полки половецькі,
Стрілами у полі розсипались,
Умикали красних дівчат половецьких,
Тканинами, оксамитами та кожухами
Ще й уборами пишними половецькими
Мости на болотах вимощували.
Багряне древко, а короґва³ біла,
Багрян бунчук, а держало срібне –
Відважному Святославовичу!

Перша битва (переможна)

Дрімає в чистому полі
Олегове гніздо⁴ хоробре,
Далеко залетіло-залинуло!
Не вродилось воно кривду терпіти
Ні від сокола, ні від кречета,
Ані від чорного того ворона,
Від поганого половчанина!

¹ **Щити багряні** – дерев'яні щити русичі зазвичай фарбували в червоний колір.

² **За могилою** – за курганом, за горизонтом, далеко позаду.

³ **Короґва** (*архаїзм*) – стяг, прапор.

⁴ **Олегове гніздо** – всі князі, учасники походу.

Біжить Гзак¹, сірим вовком стелеться,
Кончак слід йому показує
К Дону великому.

* * *

Ой рано-вранці пораненьку
Кривава зоря світ-день ізвістує,
Чорні хмари находять з моря,
Чотири сонця² закрити хочуть.
Трепече в них синя блискавка –
Бути грому великому,
Литися дощеві стрілами
З Дону великого.
Тут же то списам поламатися,
Тут же то шаблям пощербитися
Об шоломи половецькі
На річці Каялі
Близько Дону великого!
О Руська земле,
Уже ти за могилою!

Лихі віщування природи

Се вітри, внуки Стрибогові,
Віють з моря стрілами
На хоробрі полки Ігореві.
Земля гуде,
Вода в ріках каламутиться,
Порохи поле вкривають,
Гомонять стяги³,
Половці наступають від Дону,
Від Дону та й від моря
І відо всіх сторін широких,
Обступають полки руські.
Діти бісові поле чисте
Криком перегородили,
А хоробро сильні русичі
Своїми щитами багряними.

Друга битва

Славний яр-тур Всеволоде!
Стоїш ти на полі ратному,
Сиплеш на воїнів стрілами,

¹ Гзак, Кончак – половецькі хани, які часто очолювали набіги на Русь-Україну.

² Чотири сонця – йдеться про руських князів, які брали участь у поході, – Ігоря, Всеволода, Володимира, Святослава. Князя на Русі часто порівнювали із сонцем.

³ Гомонять стяги – половецькі полки наближалися під яскравими бойовими знаменами, які було видно здалеку і які провіщали битву, «говорили» мовою символів про войовничі наміри й невідворотність січі.

Гримиш об шоломи половецькі
Мечами гартованими. (...)

Були віки Троянові¹,
Минулися літа Ярославів,
Одгули війни Олегові,
Олега Святославовича. (...)

Так було за битв колишніх,
А такого побою ще не чувано!
З ранку красного до вечора,
З вечора до світу ясного
Летять стріли гартовані,
Гримлять шаблі об шоломи,
Тріщать списи булатні
У полі невідомому,
Серед землі Половецької.
Чорна земля під копитами,
Кістями засіяна,
Кров'ю полита, –
Тугою зійшли тії кості
На Руській землі!

Що то шумить, що то дзвенить
Перед зорею ранньою?
Ігор полки свої повертає,
Жаль йому брата любого Всеволода.
Бились день та бились і другий,
А на третій, в південну годину,
Похилились Ігореві стяги!
Тут брати розлучились
Над рікою Каялою бистрою.
Не стало вина кривавого,
Закінчили своє погуляння русичі,
Сватів своїх добре напоїли,
Самі полягли за землю Руську.
Никне трава жалощами,
Древо з туги к землі клониться.
Невесела, браття, настала година,
А що силу руську пустиня вкрила!..

Поразка Ігоря

* * *

Зайшов тоді стогін великий,
Розтялися тяжкі прокльони
По землі Руській.
Жони руські заплакали,
Словами промовляючи:

¹ Вікі Троянові – легендарні часи блискучих перемог і звитяги русичів.

«Вже ж нам про милих своїх
Ні мислю не помислити,
Ні в думці не подумати,
Ні очима їх не побачити,
Вже ж нам сребром-золотом
Довіку не тішитись!»
Застогнав тоді Київ тугою,
Заголосив Чернігів напастями,
Журба розлилась по Руській землі,
Печаль гірка розтеклася...
Тож-бо два хоробрі Святославовичі,
Ігор та Всеволод,
Розбудили лихо недобре,
Що приспав був отець¹ їх,
Святослав грізний великий київський²...
...Пересів Ігор-князь із сідла золотого
В сідло невольницьке,
Мури в містах засмутилися,
Померкли веселощі.

* * *

Смутен сон приснився Святославі
На горах київських.
«Укрили мене, – каже, – звечора
Чорним запиналом на ліжку тисовому,
Черпали мені синього вина
З отрутою мішаного,
Сипали мені на лоно
Сагайдаками порожніми поганськими
Перли великі
Та ще й мене голубили, –
А вже в моїм теремі злотоверхім
Покрівля розвалена,
З вечора до ранку самого
Сизокрилі ворони крякали
Коло Плісненська³ на оболоні,
Похоронні сани їхали
До синього моря».
І сказали бояри князеві:
«Туга, князю, ум полонила!
Се ж бо злетіли два соколи
Пошукати города Тмуторокані⁴,

Смутен сон Святослава

¹ **Отець** – слово вжито в переносному значенні, тобто так автор називає великого князя, на відміну від інших, удільних, які виступають в ролі підлеглих.

² Святослав Всеволодович доводився двоюрідним братом Ігорю та Всеволоду Святославовичам.

³ **Плісненськ** – урочище Плоске в Києві, на сучасному Подолі.

⁴ **Тмуторокань** – столиця Тмутороканського князівства, де в різні часи правили руські князі.

А ще й з Дону шоломом напитись.
Повтинали поганці їм крила,
Закували їх самих у залізо.
Темно було того дня:
Померкли два сонця,
Два багрянні стовпи¹ погасли...»

Золоте слово Святослава,
звернення до руських князів

Зронив тоді великий Святослав
Золоте слово, зо слізьми змішане:
«Дітки мої, Ігорю і Всеволоде!
Рано взялись ви землю Половецьку
Мечами разити,
А собі слави шукати.
Не з честю ви ворога подолали,
Не з честю пролили кров поганську.
Серця ваші хоробрі
З булаата міцного викуті,
Буйною відвагою гартовані.
Що ж бо зробили ви
З сивиною моєю срібною? (...)

Ти, буй-Рюриче², і ти, Давиде³!
Чи не ваші воїни
Золотими шоломами
У крові ворожій плавали?
Чи не ваша хоробра дружина
Рикає, мов ті тури,
Ранені шаблями гартованими
В полі нежданому?
А вступіть же, панове-браття,
В золотее стремено⁴
За кривду сьогочасну,
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича! (...)

Інгвар і Всеволод⁵,
І всі ви, три Мстиславовичі⁶,
Не лихого гнізда кречети, –
Чи не в битвах,
Не в звитягах славетних

¹ Два сонця, два багрянні стовпи – князі Ігор і Всеволод.

² Рюри́к Ростисла́вович – правнук Володимира Мономаха.

³ Дави́д Ростисла́вович – рідний брат Рюрика Ростиславовича.

⁴ Вступіти в золотее стремено – очолити похід на ворога.

⁵ Інгва́р, Все́волод – волинські князі, сини Ярослава Ізяславовича.

⁶ Три Мстисла́вовичі – Роман, Всеволод і Святослав, діти київського князя Мстислава Ізяславовича.

Здобули ви собі володіння?
Де ж ваші золоті шоломи,
Щити добрі й списи лясські¹?
Загородіть полю² ворота
Гострими своїми стрілами
За землю Руську, за рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!» (...)

Ой і стогнати землі Руській,
Колишні часи і князів колишніх
Пригадуючи!

* * *

Ярославни-княгині чути голос,
Як та чайка-жалібниця,
Стогне вона вранці-рано:
«Полечу, – каже, – зозулею по Дунаю³,
Умочу бобровий рукав⁴
У Каялі-ріці,
Обмию князеві криваві рани
На тілі його дужому!»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу⁵,
Словами промовляючи:
«О вітре, вітрило!
Чому, господарю, силою вієш?
Чому мечеш ворожі стріли
На крилах своїх легких
Проти воїнів мого милого?
Чи то мало тобі шугати під хмарами,
Кораблі на синім морі гойдаючи?
Чому, господарю, по ковилі срібній
Розсіяв ти мої радощі?»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«О Дніпре-Славуто!
Пробив ти кам'яні гори⁶
Крізь землю Половецьку,
Гойдаєш кораблі Святославові,

Плач Ярославни,
звернення до сил природи

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до твору

¹ Лясські – польські.

² Пóлю – половцям.

³ Тут, як і в народних піснях, слово «Дунай» означає річку взагалі, а не власне конкретну річку Дунай.

⁴ Боброве хутро прикладали до ран, щоби гоїлися швидше.

⁵ Після поразки Ігоря княжий двір перебрався з Новгорода-Сіверського до Путивля, де було безпечніше.

⁶ Кам'яні гóри – дніпровські пороги.

До полків несучи Кобякових,
Принеси ж ти, господарю,
До мене мого милого,
А не слала б я сліз йому ревних
На море пораненьку!»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«Сонце світле, трисвітле!
Для всіх ти тепле і красне!
Чому ж, сонце-господарю,
Простерло гаряче своє проміння
На воїнів мого милого
У полі безводному,
Спрагою їм луки посушило,
Тугою сагайдаки склепило¹».

* * *

Опівночі море заграло,
Мла іде стовпами-вихрами,
Ігореві-князю Бог путь являє
Із землі Половецької
На землю Руську,
До отецького золотого престолу.
Погасла зоря вечорова,
Ігор спить, Ігор не спить,
Ігор мислю поле міряє
Од Дону великого
Та й до Дінця малого.
Овлур² свиснув на коня за річкою:
Подає вістку князеві...
І нема вже князя Ігоря!
Стогне-гуде земля,
Шелестить трава,
Намети половецькі сколихнулися.
А Ігор-князь вискочив горностаєм
Між очерети високі,
Білим гоголем на воду полинув.
Іспав же він на коня бистрого
Ще й помчався вовком-сіроманцем
До луку донецького,
Ще й полетів ясним соколом,
Гуси-лебеді в тумані сизому
На підживок собі забиваючи.

Втеча Ігоря з полону

¹ Натяк на те, що половці спочатку відрізали Ігореве військо від води. Поранені дружинники та загнані в битві коні страждали від спраги, утрачаючи останні сили.

² Овлур (Лавор, Лавур) – половчанин, мати якого була русинкою і виховала сина в повазі до русичів; він допоміг Ігореві втекти з полону.

Коли Ігор соколом летить,
Овлур сірим вовком стелеться,
Студену росу струшуючи:
Заморили ж вони бистрі свої коні¹.

Каже Донець: «Княже Ігорю!
Не мало тобі слави,
Кончакові – досади лютої,
А Руській землі веселощів!»

Каже Ігор: «О Донець-ріко!
Не мало тобі слави,
Що носив ти князя на хвилях,
Стелив йому траву зелену
На берегах срібних,
Окривав теплим туманом
У затінку зеленого дерева,
Стеріг на воді гоголем,
На хвилі птахом-рибалкою,
На вітрі качкою-чорнухою!» (...)

Не сороки заскрекотали, –
Їдуть Гзак і Кончак
Слідом Ігоревим...

Каже Гзак Кончакові:
«Коли сокіл до гнізда відлітає, –
Не пустім молодого соколяти,
Золотими стрілами застрельмо».

◀ Наталя
Стрижак.
Ілюстрація
до твору

¹ Коней Ігор і Овлур, утікаючи від половецької погоні, загнали до смерті, тому до Руської землі одинадцять днів діставалися пішки.

* * *

Сказав Боян, піснетворець давній
Часу Олега ще й Ярослава,
Про дні сказав Святославові:
«Тяжко голові без плечей,
А зле тілу без голови».
Так само тяжко й Руській землі
Без князя Ігоря.

Сонце сяє в небі ясному,
Ігор князь – у Руській землі!
Дівчата співають на Дунаї,
В'ються голоси через море
До Києва-города.
Іде Ігор Боричевим¹
До святої Богородиці Пирогощої.
Землі раді, городи веселі,
Співають вони про давніх князів,
Про молодих виспівують.
Слава славна Ігорю Святославовичу,
Буй-турові Всеволоду,
Володимирові Ігоревичу!
Здоров'я князеві й дружині,
Що борються за народ християнський
Із військами поганями!
Князям і дружині слава!
Амінь.

Ігор їде до Києва.
Уславлення воїнів

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Центральний образ поеми «Слово про похід Ігорів» – **Руська земля**. Яскраві картини природи Русі-України протиставлено одноманітному половецькому степу. Автор оспівує сили природи, згадує Дніпро, Дон, Рось, Сулу, Азовське море, Київ, степи. Природа – жива, співпереживає русичам, у ній розмовляють річки, звірі, птахи. Вона попереджає Ігоря про небезпеку, вона ж і допомагає йому втекти з полону. Саме до сил природи звертається Ярославна, намагаючись урятувати свого чоловіка.

Князь Ігор у «Слові про похід Ігорів» – зріла, проте молода душею людина. Він амбітний, сміливий, уміє запалювати своїм прикладом дружинників. Дуже спокійно реагує на зміни в природі, не відміняє походу. Промови князя Ігоря перед бойовою дружиною свідчать про його мужність і гострий розум. Утеча з полону для Ігоря – дуже загрозна, але він зважується на ризик, оскільки усвідомлює, що його князівство в небезпеці. Утім, необдуманий похід князя і бажання здобути славу призвели до тяжких наслідків.

Князя Всеволода в поемі названо буй-туром; він фізично досконалий, надійний, у бою витривалий і мужній.

¹ **Боричів узвіз** – вулиця в Києві, що веде від Андріївської церкви на Поділ.

Князь Святослав виступає головним князем Русі-України, а тому саме на ньому лежить найбільша відповідальність за державу. Саме він звертається до Ігоря і Всеволода із *«золотим словом»*, слізьми змоченим, тобто батьківськими докорами й повчаннями. Святослав співчуває Ігореві та Всеволоду, проте водночас картає їх за недалекоглядність.

Образ Ярославни, дружини князя Ігоря, є одним із найліричніших у нашій літературі. Ярославна тужить за коханим, передбачає, що він зі своїм військом у великій біді. Вона готова чайкою-жалібною ласощами летіти на поле бою; бобровим рукавом, який мав лікувальні властивості, витерти Ігореві рани. Любов Ярославни до Ігоря засвідчують її почуття, переживання та вчинки.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Установіть послідовність створення писемних пам'яток Русі-України.

А	Б	В	Г
Ізборник Святослава	«Слово про похід Ігорів»	Остромирове Євангеліє	«Повість минулих літ»

2. За жанром твір «Слово про похід Ігорів» є
 А повчанням В героїчною поемою
 Б баладою Г фантастичною казкою
3. Розгляньте фрагмент пам'ятника Ярославні в Новгороді-Сіверському.

◀ Пам'ятник Ярославні в Новгороді-Сіверському. Скульптор Анатолій Куш, архітектори Володимир Павленко, Михайло Барановський

Подана ілюстрація стосується події твору, ПІСЛЯ якої

- А Ігор вирушає у похід
 - Б відбувається затемнення сонця
 - В Ігор тікає з полону
 - Г Ігор перемагає в першому бою
4. Визначте, чи правдивими є наведені твердження.

1. Ігор повернув свої полки, щоб допомогти Всеволоду.	ТАК чи НІ?
2. Після затемнення сонця Ігор переніс час наступу.	
3. Після першого бою Ігор із військом змушені були відступити.	
4. Ігор тікав із полону, міняючи коней.	
5. Після втечі з полону Ігор прибув до Києва.	

АНАЛІЗУЄМО

5. Чому затемнення сонця не вплинуло на Ігоря? Як Ігорю вдалося підняти дух воїнів, які злякалися затемнення? Зачитайте відповідні рядки з поеми.
6. Як сприйняли звістку про поразку Ігоря земляки? Чому автор наголошує, що навіть *«мури в містах засмутилися, померкли веселощі»*?

7. Чи можна сон Святослава вважати пророчим? Чому «золоте слово» Святослава було «зо слізьми змішане»? Чого він вимагав від усіх руських князів?
8. За ким тужить Ярославна в Путивлі? До яких природних сил звертається княгиня? Про що вона просить? Чому її плач стає уособленням туги й відчаю всієї Руської землі?
9. Яку роль відіграють пейзажі у творі? Наведіть приклади з тексту.
10. Доведіть, що Руська земля у «Слові про похід Ігорів» – це персоніфікований образ.
11. Складіть у зошит літературний паспорт твору за поданою таблицею.

Літературний паспорт твору

Назва	«Слово про похід Ігорів»
Літературний рід	
Жанр	
Тема	
Основна ідея	
Головні герої	

12. Прочитайте виразно рядки, у яких зображено втечу Ігоря з полону. Випишіть із них приклади епітетів, порівнянь, персоніфікації. Яка їх роль у створенні цього сюжетного епізоду?
13. Складіть і запишіть цитатний план «Слова про похід Ігорів». Визначте елементи сюжету (зав'язку, кульмінацію, розв'язку).
14. Випишіть по одній цитаті, що характеризують Ігоря, Всеволода, київського князя Святослава, Ярославну, Руську землю.
15. З'ясуйте, які епізоди твору зображено на малюнках (с. 33, 39, 41), доберіть до кожної ілюстрації цитату.

МІРКУЄМО

16. Що ви можете сказати про авторську позицію в цьому творі – явна вона чи прихована? Поясніть свою думку, покликаючись на текст.
17. Поміркуйте про причини поразки Ігоревої дружини. Що, на вашу думку, треба для того, щоб держава була могутньою, незалежною?
18. Чи актуальне «Слово про похід Ігорів» нині? Чого воно нас навчає? Поясніть свою думку.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

19. Створіть сенкан до поеми «Слово про похід Ігорів» або до образу князя Ігоря чи Ярославни.
20. Створіть ментальну карту «Слово про похід Ігорів».

Віртуальна екскурсія

Перейшовши за покликанням або QR-кодом, візьміть участь у віртуальній екскурсії «Літературними шляхами Русі-України». Ви побуваєте в місцях, де народжувалися літературні твори, відчуєте атмосферу славної минувшини українського народу.

https://drive.google.com/file/d/1dPqX3N55R5_HN5jZx2VgRYH_Fm5tsAAq/view?usp=drive_link

СУЧАСНИКИ ПРО ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ

Ліна КОСТЕНКО
(Народилася в 1930 р.)

Ліна Костенко народилася в містечку Ржищеві, що розташоване за 80 кілометрів униз по Дніпру від Києва. Батьки з ранніх літ прищепили доньці високі моральні, етичні та естетичні цінності. Вона на все життя збереже образ свого батька – Василя Костенка, поліглот-самородка, педагога від Бога. Одного страшного дня його заарештували на десять років за сфабрикованими матеріалами. Дівчинка тоді ще й не уявляла, що означає бути дочкою «ворога народу», вона просто не могла змиритися з цим.

Вірші почала писати приблизно в чотирнадцять років, а в шістнадцять побачила світ її перші друковані поезії.

Ліні Костенко довелося пережити й часи, коли влада забороняла друкувати її твори, щоб покарати за вільнодумство, але поетеса завжди залишалася чиста душею і не йшла на жодні поступки чи компроміси. У 70-ті роки ХХ ст. діяв так званий чорний список із прізвищами письменників, яких не можна було згадувати, а їхні твори – друкувати. Першим у тому списку стояло прізвище талановитої поетеси.

Моральний авторитет Ліни Костенко в українському суспільстві був і є надзвичайно високим. Її творчість – невід’ємна частина нашої історії та культури.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Походження українців тісно пов’язане з племенами, які колись жили на сучасних українських землях. Серед цих племен були й скіфи, які прийшли на зміну киммерійцям.

Назву **скіфи** (скити) в науковій літературі застосовують майже до всіх племен, що проживали в VII–III ст. до н. е. на теренах сучасної України від Дунаю до Дону, включно з Кримом. Усю цю територію давньогрецький історик Геродот називав **Великою Скіфією**.

Посередині Скіфії протікав Борисфен (Дніпро), інші великі річки – Істр (Дунай), Тірас (Дністер), Гіпаніс (Південний Буг), Танаїс (Сіверський Донець та нижня частина р. Дон). У III ст. до н. е. скіфське населення зосереджується здебільшого в пониззі Дніпра та Дунаю і в Криму – у сприятливіших для землеробства ареалах (Мала Скіфія).

Сучасна історична наука продовжує шукати відповіді на різні запитання: чи дійсно скіфи витіснили киммерійців, а сармати – скіфів; яку зброю і тактику застосовували скіфи-кочовики; чи існували скіфські амазонки тощо.

Важливим джерелом інформації про скіфів є археологічні знахідки.

▲ Зображення скіфів на золотому гребені (кін. V – початок IV ст. до н. е).
Ювелірний витвір знайдено під час розкопок кургану Солоха (Запорізька обл.).
У гробниці царя також знайшли бронзовий шолом, булаву, мечі, срібний посуд та ін.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Твір Ліни Костенко «Скіфська одісея¹» – захоплива мандрівка в скіфське минуле. За жанром – це поема-балада, а в баладах описують як реальні події, так і вигадані історії, часто з елементами легенд і переказів. Ліна Костенко розкриває власні гіпотези про життя скіфів, прагне показати в культурі цих племен не тільки войовничість, а й духовну глибину, звичаї, вірування.

Історичним поштовхом до написання твору стала енциклопедична стаття про те, що в 1961 році поблизу с. Піщане Черкаської області в заплаві р. Супій (лівої притоки Дніпра) під час торфорозробок знайшли залишки дубового човна (довжина до 10 м), рештки кістяка молодого чоловіка та 14 античних² бронзових посудин. Знахідка свідчила про торгові та культурні зв'язки праслов'янського населення цієї території з грецькими містами.

Головний герой «Скіфської одісеї» – молодий грек-купець – вирушає з Ольвії³ вглиб Скіфії, щоб дослідити нові землі та знайти додаткові можливості для торгівлі. Разом з іншими купцями він пливе Борисфеном (Дніпром) у напрямку сучасного Києва. Їхні човни наповнені різним товаром.

Якось греків застала в дорозі гроза, і вони дивом змогли врятуватися; згодом потрапляють на свято Івана Купала; а іншим разом долають дніпровські пороги.

Помандруймо з головним героєм поеми-балади «Скіфська одісея» та перенесімося аж на дві з половиною тисячі років у минуле.

¹ Одісея – тривалі наукові експедиції, мандри, блукання тощо з різними пригодами; розповідь про них (за назвою епічної поеми «Одісея» давньогрецького поета Гомера).

² Античний – пов'язаний із давньогрецькою або давньоримською культурою, мистецтвом, суспільним ладом і т. ін.

³ Ольвія – колишнє місто на березі Чорного моря, засноване грецькими переселенцями. Залишки міста розташовані на правому березі Бузького лиману Миколаївської області.

► Античний
бронзовий посуд
(грецький сервіз для
вина), знайдений
поблизу с. Піщане
в заплаві р. Супій
у 1961 р.
Національний музей
історії України

СКІФСЬКА ОДІССЕЯ

ПОЕМА-БАЛАДА

(Скорочено)

Ріка Супій, і що там тої річечки?
Ох, недарма на праведній воді
латаття жовте світиться, як свічечки! –
то на чийсь біді, то на чийсь біді...

Ішли віки. Ріка собі міліла.
Довкіл навёрстнувався торф'янік¹.
Стара верба од старості зомліла,
забула, що сказав їй водяник.

Цвіло латаття. Плавали качки.
Звичайна річка, як усі річки.

І корови ішли до водопою,
не знали тайни річечки Супою.

Аж поки човен видобула з дна
якась машина торфодобувна.

Як ви розумієте
назву твору?

1. Давня знахідка
в торф'янику

¹ Торф'янік – тут: поклади торфу, торфове болото.

А трохи далі, в торфі під корчами,
лежав скелет з коштовними речами.
Античний посуд, а́мфори, лутерії.
Соми, що наковтались біжутерії.
Великий дзбан¹ з Афіною Палладою².

У чому драматизм та абсурдність ситуації, змальованої в цій строфі?

Відтак зробився той гречій баладою.
Але ж бо й справді, щоб таке утнути! –
Дніпро пройти, в Супої утонуті!

Яка біда спіткала тут гречіна,
сама себе забула вже причина.

Чи, може, він з напасником боровся?
А чи на камінь човен напоровся?
Чи він ужив добрячого напою
та й сам схитнувся посеред Супою?
Чи необачно здумав припочити?
Ріка тече. Історія мовчить.

Але, слізьми заплакавши гіркими,
коли човна вантажив чоловік, –
чи ж думала тоді ота грекиня,
що він пливе уже в двадцятий вік?!

Він плив до скіфів. Човен був
надійний.
Товар путящий. Сам він не простак.
– Чого ревеш, нікуди я не дінусь, –
сказав той грек, мабуть, приблизно
так.

І вже ніхто його не дочекався,
мов ухопив його який хапій.
Дніпром допливши, де тепер Черкаси,
він завернув у річечку Супій.

І п'ять віків, ще й десять літ по двісті
нема про нього чутки ані вісті! (...)

* * *

Він знав одне – що десь там за лиманом
тече ріка велика Борисфén³.
Там край лежить неміряний, незнаний,
земля народів інших і племен.

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до поеми-балади

2. Грек пливе до Скіфії

¹ Дзбан – глекоподібний глиняний, дерев'яний або металевий посуд.

² Афіна Паллада – одна з головних богинь олімпійського пантеону; богиня мудрості, справедливої війни і військової стратегії, покровителька міст, держав, мистецтв, ремесел і знань.

³ Борисфén – давньогрецька (антична) назва р. Дніпро.

Він бачив світ крізь дуже грецькі міфи,
охочий був почути щось нове.
Скіф і не скіф були для грека – скіфи.
Увесь той край він Скіфією зве.

І як для нас цікаві ті галактики,
звідкіль ніхто сигнал не передав,
так і йому – землі тієї клаптики,
де він іще нічого не продав. (...)

Тож, взявши харчу торбу запасною,
до сліз жони завбачливо оглух.
«Я їду, отже, я існую», –
так пояснив їй, що життя – це рух.

Бо в ті часи велике діло – посох.
У мандри йшов письменник і філософ.
То що вже говорити про купця?
Йому сидіти геть не до лиця.

Грек чув, що десь на північ від Гілеї
є вільний торг, де грекам привілеї.

Чому грек вирушив
саме до Скіфії?

Там на горі є місто, що до нього
купці пливуть аж з моря крижаного.

На ті базари і на ті привози
ще фінікійці шастали, прогнози.

І грецький імпорт дуже там в ціні.
То він туди й подався на човні.

Йому ж казали греки: – Зупинися!
Не підбивай ще й інших горопáх¹.
Нормальний грек торгує у Пониззі,
де царські скіфи² царствують в степах.

А цей пливе. А з ним іще десяток
таких непоміrkованих, як він.
Чи душу обпікає недосяжність?
Чи потребує серце перемін?

Звичайно, є надморські торги, ближче.
Та тільки ж тут всесвітнє торговище.
Куди поткнешся із своїм товаром?
Тут фінікійських глечиків навалом.

¹ Горопáха – людина, яка постійно живе в горі, стражданнях; бідолаха.

² Царські скіфи – термін історика Геродота. Імовірно йдеться про військову та політичну верхівку скіфських племен.

Тож грек пливе на північ і на північ,
все вище й вище, в землі праслов'ян.
А ще ж ні карт, ні компаса, й крізь Гринвіч
не пролягав іще меридіан.

Спрогнозуйте ризики,
які можуть трапитися на
шляху грека-купця.

Та ще ж плавби не визначено строку.
Чи опалів, чи, може, з ким на спір?
Чи хоче він добратися, нівроку,
аж на край світу, до Ріпéйських гір¹?

Ридає жінка в О́львії, у гавані, –
чого ж гречин той довго так у плаванні?

В яких світах блукає той блукалець?
Чи укусила нутрія за палець?
Чи, може, з ким в дорозі не поладив?
Чи хто позаздрив на його Палла́ду?
Чи розгнівився скіфський Посейдон²? –
бо як поїхав, та і по сей день.

І знає тільки місяць походю́щий,
де їде грек смаглявий і худю́щий.

Та на Олім́пі³ знають, на вершині,
від самої хвилини відплиття,
три Мойри⁴, три безжалісні богині,
що визначають все людське життя.

Та, що його дарує, безтурботна.
Та, що пряде, аж прядочка бринить,
і третя – та, що вже невідворотна,
що переріже ножицями нить.

Про яких трьох богинь
пише авторка? Чому
називає їх безжалісними?

Тож грек пливе, на весла налягає.
Короткі ночі, спати не встигає.

А у човні ж усякої матерії,
вино, олія, а́мфори, луте́рії,
чорнофігурний лаковий бомбі́лій,
химери, ткані по тканині білій.

¹ Ріпéйські́ го́ри – в античній літературі та міфології це уявні гори на краю світу.

² Посейдо́н – у давньогрецькій міфології один із наймогутніших богів, його вважали володарем світових вод.

³ Олім́п – у давньогрецькій міфології священна гора, де перебував Зевс та інші боги.

⁴ Мо́йри – у давньогрецькій міфології три богині долі (сестри Клото, Лахесіс і Атропа), яких уявляли старими жінками.

А не була б же Греція Елладаю¹ –
у нього й дзбан з Афіною Палладою!

Блищить ріка, метляє вітер чуба,
і сонце світить гаряче.
А човен довбаний із дуба,
такий вовік не протече.

У цих краях торгуючи давно,
грек прорубав у Скіфію вікно.

У ті степи неміряні, небачені,
під небеса такої висоти!
На що сармати розсобачені,
а й ті туди не важилися йти.

Там степ і степ. І скіфи славнозвісні.
Вози у них міцні, шестиколісні.
Отари незліченні, табуни.
І дивна мова з голосом струни. (...)

Про скіфів добре згадував Есхіл.
В Гомера є, що скіфи – справедливі.
В цьому краю царів і пастухів
суворі люди, горді і вродливі.

Любили степ, і волю, і пісні.
Приносили присягу при вогні.

Стріляли з лука, билися мечами.
Зі списа їли здимлений шашлик.
Недаром «скіф» колись і означало –
суворий, грізний, воїн-степовик. (...)

Можливо, грека трохи дивували
суворих скіфів **грізні ритуали**.
Він, може, часом щось і не второпав,
а часом грек, бувало, й торопів.
У нього ж все – акрополь² і некрополь³,
а тут степи, – що неба, що степів!

¹ Еллада – самоназва Греції грецькою мовою. В історичних творах та художній літературі означає Стародавню Грецію.

² Акрополь – у Стародавній Греції – укріплена центральна частина міста, розташована на горі. Зазвичай акрополь – місце первинного поселення.

³ Некрополь – у країнах античного світу – кладовище, могильник.

3. Розповідь про життя скіфів

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до поеми-балади

Наприклад, їхній звичай похоронний.
Що б тут робив міфологічний дід¹?
Тут, може, треба декілька Харонів² –
царя транспортувати на той світ.

Бо їде цар з рабами і скарбами,
царя везуть вози і шарабани.
Жертовна кров стікає з вітваря,
режуть бики, мекекають овечки.
І мертві слуги мертвого царя
тримають мертвих коней за вуздечки. (...)

За ним ідуть на той світ, бо він цар,
наплакавшись у ті сороковіни,
коханка, кухар, навіть новинка́р,
що буде й там розказувать новини.

...Лежить коня загнuzданий кістяк.
Намисто спить з єгипетської пасти.
Заклякли слуги на своїх місцях,
і раб лежить, де довелося впасти.

Підземний світ, і тлін, і німота.
В жертовних чашах ритуальний тру́нок.
Та на цареві зброя золота,
і меч, і щит, і войовий рихту́нок.

Хто був той цар, і що в житті він встиг –
застигло, як в дзеркалах золотих.

Ще й колісницю звалять в той сеза́м³.
Насиплють горб такої височізни,
що аж не тенькне бронзовий казан
од грандіозних відголосків трізни...

Таке у скіфів похоронне дійство.
На чому згодом виникне злодійство.

Якісь дядьки, кошлаті, з клумаками,
в гробницях будуть чиркать сірниками.

Повзти на пузі в чорній темноті,
з кісток зривати бляшки золоті.

¹ Міфологічний дід – тут: давньогрецький бог Аїд, володар підземного царства, царства померлих.

² Харон – у давньогрецькій міфології – перевізник померлих у царство Аїда.

³ Під час розкопок скіфських курганів на теренах України в гробницях царів знаходили колісниці, що символізували статус вождя, а також скелети слуг, коней, зброю, посуд, золоті прикраси.

От цар лежить з рабиною якою,
лежить-лежить, урвався йому терпець, –
хап за плече кістлявою рукою,
так тут тому грабіжнику й капець!

Аж потім вже подвижники і вчені
взялись вивчать кургани височенні.
От розкопають ями та кар'єри
та й доберуться в царські інтер'єри.

Та так ішли все далі, й далі, й далі.
Було всього – з щитом і на щиті.

Через сліпучу призму **пекторалі**¹
тепер для нас всі скіфи золоті.

Бо як вони свій епос не створили,
чи нам його не трапилось гортать, –
то що ж лишилось? Піднімати брили.
Історію *по золоту* читають.

Нема письмен – є дивне сяйво казки.
Лук золотий натягує стрілець.
Летить грифон. І золоті підпаски
підвечір доять золотих овець.

Землі піднявши вже котору тонну,
у глибині, де шум не доліта,
читаємо, як скіфу золотому
дає скрижаль богиня золота.
І кожна бляшка, панцир, окуття
і на прикрасах вирізьблені драми –
це панорами скіфського життя,
увічнені по золоту майстрами.

Мистецтво те було не в сповиточку.
Грифони вже ту лань не заклують.
Два скіфи шують золоту сорочку.
Два скіфи з чапші золотої п'ють.

Картина, прямо скажем, феєрична.
Могили древні – Хомина й Товста².
Тут десь урвалася пам'ять історична.
Зате вона навіки золота.

Поміркуйте, нотки
гумору чи іронії звучать
у цій строфі.

За допомогою
археологічних досліджень
можна відтворити історію
епох. Хто такі «чорні
археологи»? Поміркуйте,
якої шкоди вони
завдають науці.

¹ **Золоті пектораль** – на-
грудна прикраса скіфського
царя. Знайдено під час
археологічного дослідження
кургану Товста могила
(1971 р.). Зберігається в
Скарбниці Національного
музею історії України.

▲ Збільшений фрагмент
золотої пекторалі

² **Хомина могила й Товста могила** – скіфські кургани на Дніпропетровщині.
У Товстій могилі знайдено золоту пектораль.

І поки жінка з-під долоні зиркала,
траплялось греку як не те, то те, –
Історія дивилася в два дзеркала –
античне грецьке й скіфське золоте.

**Хто ж був майстрами скіфської епохи?
Хто їх створив, ті золоті скарби
з курганів Чортomla і Солохи,
Чмиревої могили й Куль-Оби¹?**

Прочитайте наступні
вісім строф і поміркуйте
над виділеними
запитаннями.

Хоч думка є, що твори ці античні, –
чи густо в греків схожого лиття?
Чому такі там скіфи автентичні²?
Який це грек так знав би їх життя?

Чи грек ходив їх малювать з натури?
Жив у степах, набравшись халеп?
Такий шедевр не створиш за два тури,
тут треба знати змалечку той степ.

Якщо були у скіфів полководці,
і Анахарс, брат Савлія, мудрець, –
то що, у скіфів не знайшлося хлопців,
котрі могли в руці держать різець?

Чи не було металів благородних?
Сюжетів бракувало корінних?
Недавно дядько в себе на городі
знайшов і штампи бронзові од них.

І це було не де-небудь, не просто
серед яких сучасних картопліщ.
А це було у Кам'янці-Дніпровській
на місці древніх скіфських городищ –

де ще городам городище сниться,
де, подолавши тисячу смертей,
іще стоїть невидима столиця,
яку воздвиг славетний цар Атей! (...)

Чи ті віки вивчавши по дотичній,
так і заснем на тому відкритті,
що лиш майстри у Греції античній
могли створить шедеври золоті? (...)

Ліна Костенко
висловлює гіпотезу, що не
лише грецькі, а й скіфські
майстри могли створити
золоті шедеври.
Знайдіть у тексті аргументи
на користь цієї гіпотези.

¹ Чортomla, Солоха, Чмирева могила, Куль-Оба – відомі скіфські кургани, які є важливими археологічними пам'ятками.

² Автентичний – справжній; непідробний; першоджерельний; самобутній.

Раз побували греки в **городищі**.
Дізнатися, на що там ціни вищі.
Провідати знайомих парала́тів.
Придбати медичинських препаратів.

Зміїної отрути наптити
(в одного грека був радикуліт).
А скіфські лікарі-гомеопати¹
були тоді відомі на весь світ.

З них дехто жив і по чужих країнах.
Токсаріс – грецький був громадянин.
Зажив такої слави у Афінах², –
мудрець Солон схилився перед ним!

Вони вже знали деякі вакцини,
мікстури, зілля і настої трав.
Щоб перейняти дещо з медицини,
сам Гіппократ³ у Скіфії бував.

У місто греки в'їхали волами.
Воно було оточене валами.

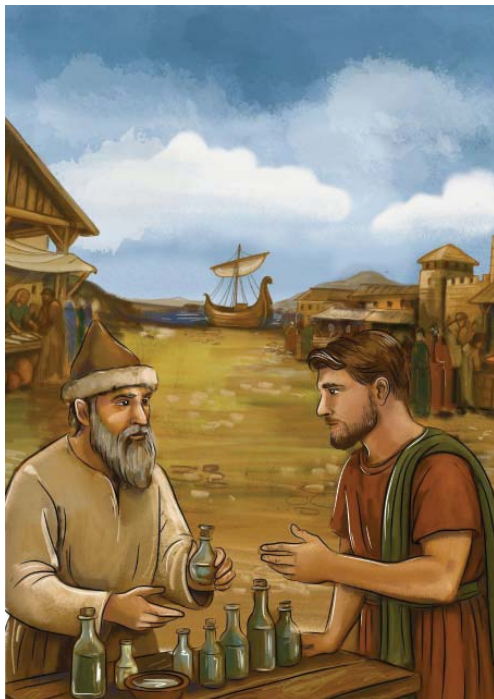
Шумів базар. Проходили
транзити.
Лежали хури червонястих руд.
Вгорі жили царі і ворожбити.
Внизу роївся ремісничий люд.

Риботорговці натягали тент.
Шкварчали біля яток чебуреки.
То, поки дядько скупить реманент,
пішли й собі повештатися греки.

У передмісті вулиці вузенькі.
Такий там брязкіт, гуркіт, гукіт, дзенькіт!
Скрізь чорні г'ути, кузні і майстерні.
Вода парує в кам'яній цистерні.

Коваль кує, не втомиться клепати –
мечі, голкі, зубила і лопати,
цвяхи, ножі, сокири і серпи –
на все Пониззя і на всі степи.

4. Греки в скіфському городищі

▲ Катерина Васечко.
Ілюстрація до поеми-балади

¹ Лі́кар-гомеопáт – фахівець, який лікує хворих за спеціальною методикою.

² Афíни – столиця Греції.

³ Гі́ппокра́т – грецький лікар, якого вважають найвизначнішим представником в історії медицини.

Купили голку. Мали з тим мороки.
Промчався вершник. Грек розгарячивсь.
Зайшли до скіфа, що колись два роки
на ювеліра в Ольвії учивсь.

Там розглядали різні візерунки.
Ливарні форми. Золото. Емаль.
А він сидів, якраз робив малюнки –
ягнят і птиць на царську пектораль.

Подарував їм для жінок прикраси.
В ткача купили виробів лляних.
Пішли угору. Кам'янські тераси
були не гірш, як в Ольвії у них. (...)

Заночували в дядька в таборищі
на молодому сіні на горищі.

На сіно грекам кинули верету.
Не спалось греку, цілу ніч крутивсь.
Мабуть, того, що в стріху з очерету
на нього місяць скіфський подививсь.

Чи, може, смутком по душі продерло.
Далеко з дому і земля чужа.
І Шлях Чумацький, зоряне Прадерево,
ховав у хмарах голову Вужа. (...)

(Продовження на с. 57)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. За жанром твір Л. Костенко «Скіфська одіссея» – це
А історична поема В філософська повість
Б поема-балада Г фантастична казка
2. Головний персонаж твору грек-купець вирушив у мандрівку з
А Скіфії В Ольвії
Б Олімпу Г Афін
3. «Суворі люди, горді і вродливі. Любили степ, і волю, і пісні» – так у творі сказано про
А греків В олімпійський богів
Б лікарів Г скіфів

АНАЛІЗУЄМО

4. Які ваші перші враження від поеми «Скіфська одіссея»? Які емоції вона у вас викликала?
5. Розкрийте історичну основу твору. Що нового та цікавого ви дізналися? Що залишилося незрозумілим?
6. Яким ви уявляєте головного героя поеми? Розкажіть, що спонукало його до подорожі.
7. Знайдіть у тексті й зачитайте рядки, з яких читач дізнається про географічне розташування Скіфії, її природу, клімат, характер і норів кочівників.

8. Прочитайте виразно вголос уривок від слів «Раз побували греки в городищі...» (с. 55) до слів «Заночували в дядька в таборищі» (с. 56). Опишіть, яким ви побачили скіфське городище. Чим скіфи славилися на весь світ і якими видами ремесел займалися?
9. Опишіть почуття грека-купця за поданим уривком. Уявіть, про що міг думати герой, що пригадувати, за ким сумувати.

*Не спалось греку, цілу ніч крутивсь.
Мабуть, того, що в стріху з очерету
на нього місяць скіфський подививсь.*

10. Поясніть, чому твір має назву «Скіфська одіссея». Які асоціації викликає слово одіссея в цьому контексті? Доберіть свій заголовок до твору. Прокоментуйте його.

МІРКУЄМО

11. Прочитайте два уривки з поеми. Поясніть, як ви їх розумієте.

Хто каже – скіфи, хто їх зве – сколоти.
Хто каже що, залежно від мети.
А наше діло – все це прополоти,
аби хоч крихту істини знайти.

Бо як вони свій епос не створили,
чи нам його не трапилось гортать, –
то що ж лишилось? Піднімати брили.
Історію по золоту читать.

12. Які проблеми сучасності, на вашу думку, могли спонукати поетесу звернутися до скіфської теми? Поясніть свою думку.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Товста могила (висота 8,6 м) на Дніпропетровщині – один із найцінніших за своїми артефактами скіфський курган, достовірне джерело знань про історію скіфів. Саме тут у червні 1971 року під час археологічної експедиції дослідники натрапили на **золоту пектораль** (нагрудну прикрасу скіфського царя) та залізний меч у піхвах, окутих золотом пластиною. Вага пекторалі – 1150 г. Керівником експедиції був археолог і поет Борис Мозолевський, який загалом брав участь у розкопках більш як двадцяти курганів.

У Товстій могилі виявлено два поховання скіфських аристократів, одне з них – пограбоване. У боковій гробниці була похована жінка в розшитому золотом одязі, із золотими браслетами, перснями, сережками. Загалом у кургані знайдено понад 600 цінних артефактів, а також бронзовий і керамічний посуд.

* * *

А грек пливе. Дніпро – дорога срібна.
Вже й притомились греки-веслярі.
А буде ще ж і Скилла, і Харібда –
оті страшні пороги на Дніпрі!

Вже дехто встиг з втоми огризнутись.
А інші духом занепали вкрай.
А грек пливе. Вже ж ніяк і вернутись,
так запустився глибоко в цей край. (...)

5. Греки потрапляють на
Свято Івана Купала

Пливе й пливе на північ із примор'я.
Чоло смагляве вітер холодить.
Пливе й не знає, що вже третя Мбйра
із ножицями жде його, сидить.

Чи навіює ця строфа
передчуття тривоги?
Поясніть свою відповідь.

А навкруги – природа первозданна.
І люди щедрі й добрі, як вона.
Все їм дала богиня їхня Дана¹.
Живе народ. Кочують племена.

Які почуття викликає
ця строфа? Чи відчули ви
контраст із попередньою?

От якось греки їхали підвечір.
Аж гульк – село, чимало щось дворів.
І держать небо на кремезних плечах
старі Атланти² дужих яворів.

Втомились греки веслами махати.
Зайшли у двір. Віконце золоте.
А тут якраз жіноцтво біля хати
вінки купальські, сидячи, плете.

Ну, грекам що? Зайшли, пожартували.
Ну, грекам що? По чарці налили.
Та так ото співали і співали,
і греків теж у пісню заплели.

Було столів велике застеляння.
Були землі всещедрої плоди.
Бог літного сонцестояння
тоді брав шлюб з богинею води.

Визначте місяць і
число, коли відбуваються
описані події.

Не визнають тут Зевса і Паллади.
Тут сповідають люди на Дніпрі
високий культ астральної тріади –
культ Місяця, культ Сонця, культ Зорі.

Звуть молодого місяцем і князем.
У них дівчина сходить, як зоря.
Шанують предків. А зберуться разом –
у них тут пам'ять замість вівтаря.

Згадають рід до сьомого коліна.
В них Рід³ як бог, у нього сонця лик.
Вони з вогню, у них душа нетлінна.
У них і серп – як місяць молодик.

¹ Дана – богиня води в слов'янській міфології, покровителька річок, струмків і водойм.

² Атлант – титан, змушений вічно тримати небо на своїх плечах за те, що підтримував титанів у битві проти олімпійських богів.

³ Рід (Род) – у слов'янській міфології бог, що відповідає за родовід, народження, родючість, а також є покровителем сімейних цінностей і шлюбу. Вважають, що він є творцем Всесвіту та першопредком усіх богів і людей.

У них зірчаті пряники жертвні.
Вони без маку не спечуть коржа.
Тут і діжа в них, наче місяць вповні.
У них і місяць сходить, як діжа.

Їм їхній бог біди не заподіє.
Богинь нема сварливих і гризьких.
Бо тут боги – як втілення надії,
а на Олімпі – пристрастей людських.

Не зразу греки стали толерантні.
Скіфіня теж хапала рогача.
Вони хотіли тут своїх гарантій
і навіть вимагали товмача¹.

Коли ж вона внесла у друшляку
лунарний² символ – ліплені вареники,
то греки також прийняли цей культ
і стали вже навек його зволенники³.

Спочатку греків трохи в сон хилило.
Здорожились, вже й ніч була глуха.
Та не такий тут бог Семиярило –
він хоч кого від сну розкутурха.

Були до ранку в тому селищі
великі ігри, танці і веселоці.

Пили меди, зрубали чорноклéна,
втопили смерть, що звалася Марéна.

В цьому краю Дажбога⁴ і Перу́на⁵
такий той грек не втримався, кутнув.
Якби йому кіфа́ра семиструнна,
то він би і вакхічне щось утнув!

Вогонь купальський розвели на вигоні.
Було там крику, сміху і забав.
Сандалії поспалювать не вигідно,
то він роззுவся босий і стрибав.

Крізь той вогонь проводили худобу.
І не стирали попіл з підшов.
Хто мав яку жалобу чи хворобу,
крізь всеочисне полум'я пройшов.

▲ Віктор Крижанівський.
Семиярило.

За слов'янською міфологією
Семиярило – бог літнього
сонцестояння.

Визначте елементи
гумору в описі
купальського свята.

¹ **Товмач** (*застаріле*) – той, хто усно перекладає з однієї мови на іншу.

² **Лунарний** – схожий на місяць, місяцеподібний.

³ **Зволенник** (*іронічне*) – той, хто виявляє милість, ласку.

⁴ **Дажбог** – у стародавніх слов'ян-язичників бог Сонця, покровитель родючості, природи, джерело світла і тепла.

⁵ **Перун** – у стародавніх слов'ян-язичників бог грому і блискавки.

Вогонь святий. Співали півні треті.
Під ранок там робилося таке!
Там парубки на бриючому злеті
ішли, штаньми палаючи, в піке!

Дівчата верещали, огинались.
Мабуть, хотіли, щоб за ними гнались.

Вогонь жахтів, угору як сахнувся!
Один дідок там ледь не розчахнувся.
Стрибали всі. І, обсмаливши п'яти,
грек розігнався, щоб стрибнути вп'яте.
Але спинився, підвернувши ногу.
А скоро світ і рушили в дорогу.

Дівчата й хлопці греків проводжали.
Богів прихильних грекам побажали.
Дали в дорогу різних почастунків,
лящів, тарані і місцевих трунків.
Дід врізав меду забоцень¹. Бабуні
вдягли на греків по вінку цибулі.

На віддарунок греки всім потрошку –
тій амулетик, тій боспорську брошку.
Тій гребінець із дерева кедрового,
тій скарабея темно-лазурового.
Браслет з пружинки. Пригорщу кулонів
із клешнів краба й кримських халцедонів². (...)

* * *

От грек пливе. Сидить у човні босий.
Червоне сонце сходить з-за гори.
Там цілий ліс набокуватих сосен, –
мабуть, такі там віяли вітри.

А серед сосен капище³ прадавнє.
Внизу корчі сумні та осока.
І в Борисфен задумливо впадає
якась не знана грекові ріка.

І сивий жрець⁴ сказав їм, як із неба:
– Гей, добрі люди, а чого вам треба?

Вклонились греки звичаям тутешнім.
Спитали греки, що це за ріка.

6. Грек залишається сам
на річці Супій

¹ **Забоцень** – шмат стільникового меду.

² **Халцедон** – напівкоштовний мінерал, різновидність кварцу.

³ **Капище** – місце принесення жертв богам.

⁴ **Жрець** – особа, яка здійснює богослужіння, жертвоприношення в язичницьких релігіях.

І сивий жрець вклонився низько теж їм,
хоча дивився дуже звисока.

Відтак велично показав їм костуром¹ –
там далі місто, й люди не скупі.
Сказав, що обрій – це усмішка простору
і що ім'я цій річечці – **Супій**.

Тоді вона була ще судноплавна.
Туди якраз кораблик завертав.
І під вітрилом схожий хтось на
Фавна²,
моргнувши оком, греків привітав.

І грек сказав, подумавши, невдовзі,
посмикавши борідку чепурну:
– Ви там торгуйте на великім торзі,
а я, мабуть, в цю річку заверну!

Йому ж його супутники махали,
не завертати в річечку прохали:
– Куди пливеш, не спокушав би
долі!
Хто зна, яке тут царство межове?
А там же біля торгу на Подолі
знайомий грек із Хіосу живе!

Там зброю вміють у руках тримати.
Живуть на схилах, люди з ремеслом.
А тут з кущів як вискочать сармати³, –
чим будеш одбиватися, веслом?

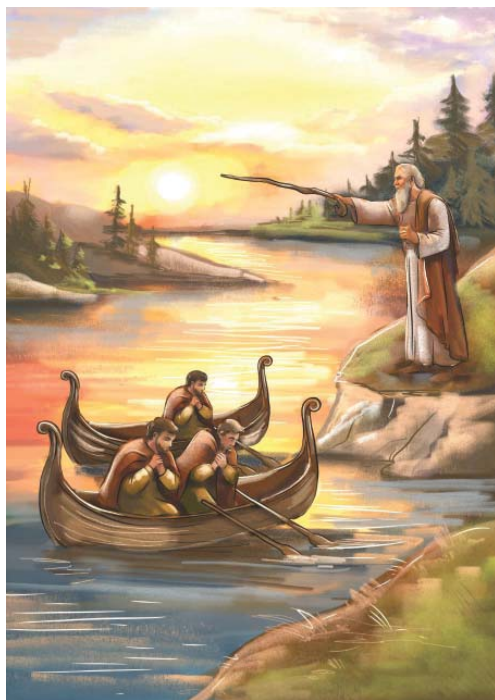
А він сказав: – Цвіте торгівля, поки
проворні греки шастають в протоки!

Та я вернусь, вернусь неабсолютно.
У цій же річці чаплі по коліно.

Хіба ж такі в житті я бачив русла?
А тут ця річка травами загусла.

Пливе гречин, весельцем попихається.
А водяник у вуса посміхається.

Хіба ж йому, гомерівському греку,
не подолати подорож далеку? (...)

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до поеми-балади

¹ **Костур** – груба палиця, переважно із загнутим верхнім кінцем; ціпок.

² **Фавн** – тут: міфологічне божество гір, лісів, покровитель отар і пастухів.

³ **Сармати** – кочові племена, що населяли степи Поволжя, Приуралля, Причорномор'я.

* * *

Дерев столітніх видовжені душі
кощаві руки в небо підняли!

7. Грек гине, а його човен
стає експонатом у музеї

А він один. Ліси і далина.
І тиша причаїлась з усіх боків.
У німфи Ехо є сестра Луна,
гукнеш – почують через сотню років.

Аж ось ліси розвиднились потрошку.
Рибальська сіть і кладка в одну дошку.

Плюскоче хвилька тепла і жива,
на камінці пісочок налива.

А онде й шлях, а трохи вище
людська селитьба, городище.

Там вежі, башти і димки веселі, –
ну, як звичайно з людської оселі.

І той кораблик, що прибув знедавна.
Лише чомусь нема на ньому Фавна.

Причалив грек та й став у грецьку позу:
– Ну, налітайте, скіфи, до привозу!

Але стояли сосни на узвишші.
І лиш сюрчали коники у тиші.

Хто тут живе, гелони чи будіни¹?
Чому немає жодної людини?

Шурхоче сіно. Каркає ворона,
священна птиця бога Аполлона.

Та ще, можливо, кіммерійський крук
сіда коню буланому на круп.

І на томú кораблику вітрило,
мабуть, когось убитого накрило.

А ті димки отам над городищем –
то не з осель, то вже над попелищем...

Здригнувся грек, змінивши грецьку позу:
– Ніхто не жде тут грецького привозу.

Отак звертати в річку невідому.
Пора, мабуть, вертатися додому!

¹ Гелони, будіни – стародавні племена.

То, може, там, коли він розвернувся, –
став на корму з весельцем і схитнувся.

А мо', яка ще бісова личина
стрілою в серце влучила гречина.

Про це не скаже ні Супій, ні Лета¹,
бо підняли із торфу вже скелета.

Ну, от нарешті і знайшли гречина.
А хто ж йому ворота вже одчине?

Уже й нема кому за ним ридати.
Уже пройшли й сармати, й Мітрідати.
Уже й самої Ольвії нема,
лише розкопки дивляться в лиман... (...)

О, древнє місто чорноморських трас!
Немає моря глибшого, ніж Час.

Поясніть, як ви розумієте
виділену метафору.

Все квапимось із «ніколи» в «ніко́ли».
Для грека час не мчався. Навпаки.
Час був циклічний. Він ішов по колу
і повертався знов через віки.

Грек слухав море. Він не був юрбою.
А коли вмер чи хтось його убив, –
грек знову міг зустрітися з собою.
Що він тепер, до річі, і зробив.

Ось він пливе в музеї по паркету.
Який вузький фарватер² анфіла́д³!
Проплив Супій, перепливає Лету,
шматок човна, що зветься – експонат.

Оце він так із вічності вертає
до цих руїн, до мармуру колон,
Де, проковтнувши номер інвентарний,
сміється акротерій-машкарон.

Нехай душа не тьмариться гіркотою!
Пройшла віків повільна чередá.
Оно стоїть фігурка теракотова –
вона його і досі вигляда.

Наступний вік уже чекає пуску.
І грек стоїть, зіпершись на весло.

¹ **Лета** – у давньогрецькій міфології
річка забуття.

² **Фарватер** – найзручніший водний шлях
для плавання суден.

³ **Анфілада** – ряд суміжних кімнат.

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до
поєми-балади

Куди його, як макову пелюстку,
тисячолітнім вітром занесло?

А поруч з ним, на рівні всіх критеріїв,
що піднімають скарб над ремеслом, –
коштовна бронза амфор і лутеріїв
в музеї історичному за склом.

Таки той грек до Києва доїхав.
Богдан підвівся з кам'яних стремен.
Немає грека. І немає скіфів.
Тече ріка велика Борисфен.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Поема-балада Ліни Костенко «Скіфська одісея» – це не лише історичний екскурс, а й глибокий філософський твір, який спонукає до роздумів про національну ідентичність, історичну пам'ять і місце України у світовій історії. У творі досліджено зв'язок українського етносу з прадавніми цивілізаціями.

Сюжет поеми розгортається за гомерівським зразком: це справді-таки одісея, оскільки йдеться про пригоди грека з Ольвії у скіфських степах.

Головний герой подорожує в часі, перетинаючи кордони різних епох. Він допитливий, щиро захоплюється природою Скіфії, уміє дивуватися, віддаючи належне чужим умінням і звичаям. Поряд із ним постійно присутня авторка, яка не раз долучає до спостережень героя і свої тлумачення.

Греку не вдалося повернутися до Ольвії. Що насправді з ним сталося – про це вже ніхто не дізнається. Цю таємницю ховає річка Супій. Але вся його подорож є метафорою пошуку української ідентичності та осмислення історичного шляху.

У «Скіфській одісеї» постає багатостолітня реальна та міфічна стихія творення України на перетині західної і східної цивілізацій.

Ідея твору – важливість пізнання та осмислення історії для розуміння сучасності.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Скуштувавши цю страву під час свята Івана Купала, греки-купці примирилися з господиною. Яка це страва? Виберіть відповідне зображення та поясніть, що ця страва символізувала?

А

Б

В

Г

2. Головний герой твору поплив річкою Супій, тому що
А цю дорогу показав сивий жрець
Б вважав це коротшим шляхом
В про це попросили супутники-купці
Г хотів знайти нові місця для торгівлі

АНАЛІЗУЄМО

3. Які епізоди поеми запам'яталися вам найбільше? Поясніть чому.

4. Розкажіть, як у поемі взаємодіють два світи – грецький і скіфський. Що в них подібне, а що – різне?
5. Які риси характеру грека з Ольвії, на вашу думку, допомагають йому зрозуміти невідомий світ Скіфії? Обґрунтуйте свою відповідь. За потреби скористайтеся поданою добіркою слів.

Пунктуальність, відкритість до нового, недбалість, працьовитість, рішучість, відважність, чесність, наполегливість, заздрість, легковажність, допитливість, непоміркваність, оптимізм.

6. Якими ви побачили скіфів у творі? Чи відповідає це вашим уявленням про ці кочові племена?
7. Попрацюйте в парах. Хтось із вас має записати згаданих у творі богів / богинь грецької міфології (4–5 на вибір), а хтось – слов'янської. Якими сферами життя та явищами природи опікувалися кожен / кожна з них?

8. Поясніть, як ви розумієте поданий уривок.

*Бо тут боги – як втілення надії,
а на Олімпі – пристрастей людських.*

9. Наведіть приклади художніх засобів (метафор, епітетів, порівнянь тощо), які використовує Л. Костенко. Поясніть їхню роль у тексті.
10. Розкрийте на основі прочитаного зв'язок сучасних українців зі своїми давніми предками. Наведіть відповідні цитати з тексту.

МІРКУЄМО

11. Чому, на вашу думку, Л. Костенко обрала саме скіфський період для свого твору? Яке значення має цей період для історії України?
12. Яку роль відіграє Дніпро-Борисфен у поемі? Як ця річка пов'язує минуле із сучасністю?
13. Поміркуйте, яким є ставлення Л. Костенко до минулого. Чи ідеалізує вона його?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

14. Підготуйтеся до виразного читання уривка поеми «Скіфська одиссея» (на вибір). Спробуйте передати динамізм твору, гумор і іронію, емоції і почуття персонажів, загадковість і велич скіфської епохи. За потреби доберіть музичний супровід.
15. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Намалюйте або згенеруйте за допомогою штучного інтелекту обкладинку до поеми-балади «Скіфська одиссея». Презентуйте свою роботу одноліткам.

Варіант Б. Підготуйте допис (6–8 речень) для розміщення в соцмережі, мета якого – спонукати однолітків прочитати поему-баладу «Скіфська одиссея».

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

У творі Л. Костенко «Скіфська одісея» охоплено масштабний простір і час.

Просторові аспекти.

Ольвія –
місце відправлення героя.

Майбутній Київ –
місце призначення героя.

Дніпро-Борисфен –
основний шлях подорожі, що символізує зв'язок між минулим і майбутнім, античністю і слов'янським світом.

Часові аспекти.

Точка відліку відсилає нас до античної епохи (два з половиною тисячоліття тому). Герой подорожує в часі, перетинаючи кордони різних епох, завдяки чому може побачити минуле, сьогодення та зазирнути в майбутнє.

Взаємозв'язок часових і просторових відносин у художньому творі називають **хронотопом** (часопростором). Хронотоп «Скіфської одісеї» допомагає показати взаємозв'язок культур, епох і народів.

ЧИТАЦЬКИЙ КЛУБ

Прочитайте за бажанням вірш Л. Костенко та поділіться своїми враженнями від твору.

Я вранці голос горлиці люблю.
Скрипучі гальма першого трамваю
я забуваю, зовсім забуваю.

Я вранці голос горлиці люблю.

Чи, може, це ввижається мені
той несказаний камертон природи,
де зорі ясні і де тихі води? –

Я вранці голос горлиці люблю!

Я скучила за дивним зойком слова.
Мого народу гілочка тернова.
Гарячий лоб до шибки притулю.

Я вранці голос горлиці люблю...

Розділ 2

СВІТЛО КРІЗЬ ТЕМРЯВУ (Література XIX століття)

УКРАЇНСЬКИЙ КОЛОРИТ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Декому з підлітків доводилося потрапляти в ситуації, коли батьки або опікуни намагалися нав'язати їм свої захоплення, музичні або книжкові вподобання, стиль в одязі тощо.

- ◆ Що потрібно для того, щоб бути відповідальним і здатним ухвалювати правильні рішення?
- ◆ Чому так важливо для підлітка перед ухваленням важливого рішення порадитися з батьками, опікунами або іншими дорослими, яким він довіряє?

Головні герої п'єси Григорія Квітка-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» стоять перед вибором: підкоритися волі батьків чи захистити своє право на кохання. Що із цього вийшло? Нумо на Гончарівку, на сватання! Там про все й дізнаємося.

Григорій КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО (1778–1843)

Григорій Квітка-Основ'яненко – український прозаїк, драматург, літературний критик і культурно-громадський діяч.

Народився Григорій у селищі Основа (нині в межах м. Харкова) в сім'ї знатного поміщика-дворянина Федора Квітки. Прапрадід і прадід Григорія були козацькими полковниками. Саме вони побудували на Слобожанщині

укріплення для захисту від нападів татар.

Сім'я Федора Квітки мала кріпаків та неабиякі статки. Під час розподілу спадщини мати переконала Григорія відмовитися від кріпаків на користь його старшого брата Андрія. За це той пообіцяв матеріально підтримувати Григорія все життя. Та слова не дотримав.

Спочатку Григорій здобув домашню освіту, а згодом навчався в монастирській школі, де велику увагу приділяли релігійному

вихованню. Юнак чудово грав на флейті й фортепіано, гарно танцював, дотепно розповідав кумедні історії, талановито виконував комічні ролі в аматорських виставах, писав експромтом вірші. Загалом у родині Квіток панувала глибока шана до рідної мови, історії, фольклору, мистецтва. До них приїздив гостювати Григорій Сковорода.

Як режисер аматорського театру Григорій Квітка ставив водевілі, сам писав невеликі п'єси, був актором і музикантом. Пізніше став одним із засновників і першим директором Харківського професійного театру. Організував благодійне товариство, що допомагало сиротам, а також людям, які потрапили в скрутне матеріальне становище.

Свої літературні твори письменник найчастіше підписував псевдонімом Грицько Основ'яненко.

У п'єсі «Сватання на Гончарівці» драматург возвеличив щире кохання та показав побут, звичаї і традиції українського народу, зокрема обряд сватання.

◀ Афіша вистави «Сватання на Гончарівці» Київського академічного обласного музично-драматичного театру ім. П. К. Саксаганського (м. Біла Церква)

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Ремарка в драматичному творі – авторська примітка, що містить стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб.

Репліка в драматичному творі – коротке висловлювання; відповідь або заперечення, зауваження однієї дійової особи іншій у сценічному діалозі.

Ява в драматичному творі – частина дії драматичного твору, у якій склад виконавців лишається незмінним. Поява на сцені нової дійової особи або вихід дійової особи за куліси зумовлює наступну яву.

СВАТАННЯ НА ГОНЧАРІВЦІ¹

П'ЕСА НА ТРИ ДІЇ

(Скорочено)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Прокіп Шкурат, вільний селянин із-під Харкова.

Одарка, його жінка, бублейниця.

Уляна, їхня дочка.

Олексій, кріпак, коваль.

Павло Кандзюба, обиватель, багатий селянин із-під Харкова.

Стецько, його син.

Осип Скорик, відставний солдат.

Тиміш, селянин.

Дівчата, подруги Уляни.

Дія відбувається в передмісті Харкова, на Гончарівці.

ДІЯ ПЕРША

Вулиця на Гончарівці. Удалині видно Холодну гору.

Одарка Шкурат свариться зі своїм чоловіком Прокопом, бо той п'є і хоче йти в шинок перед Великоднем. Невдовзі до них підходить місцевий багатій Павло Кандзюба й пропонує посватати їхню доньку Улянку за свого сина Стецька. Спочатку Одарка з Прокопом проти, але, зважаючи на багатство Кандзюби, погоджуються.

ЯВА ТРЕТЯ

Одарка та Уляна.

Уляна. Здорові, мамо, були! З неділенькою будьте здорові.

Одарка. Спасибі, будь і ти здорова! Де-то ти так рано ходила? Поки я упоралася, дивлюся, уже тебе й нема.

Уляна. Ходила, мамо, на базар, поки до ранньої, та купила дещо. Ось скиндячки² в коси, а оце шпалерів³ купила на голуби та на квітки. А оце, бач, так обіцяла: на ті гроші, що по п'ятинках⁴ заробляла, так відкладала, та, зібравши, от і купила, хустку. Бач, яка? (*Розгортає хустку.*) І не гарна, скажеш? Велика та модна, з квітками; тепер усюди такі на міщанках.

Одарка (*розглядає хустку*). Нащо було тратитися? Мабуть, і дорога?

Уляна. Дала я за неї сім кіп та золотого з п'ятаком; та вже торгувалася, торгувалася! Морока та й годі! (...)

Одарка. Та скажи ж ти мені, нащо тобі ця хустка?

¹ Гончарівка – передмістя Харкова.

² Скиндячка – стрічка, якою пов'язують голову.

³ Шпалір (шпалера) – тут: широкі смуги паперу, тканини тощо.

⁴ П'ятинка – тут: п'ятниця.

У л я н а. Оттак, нащо? Лучиться¹ наречений, от у мене й хустка. Рушники є, хустки не було, тепер піде йому на хустку, а як вийду заміж, так буду сама пов'язуватися. Тепер вже така мода, що очіпків² не носять, і на попадях не побачиш; не так, як ви все в очіпку, по-старосвітськи.

О д а р к а. Тим-то й горе, що новина старовину прогонить. Потурай людям! Покинули свій закон, та все б то по-панськи, то й наші будуть, як пані з мужиками жити. А се добре зробила, що купила хустку. Увечері жди старостів, казали, прийдуть.

У л я н а (*соромлячись*). Які там старости? Від кого б то?

О д а р к а. Чи знаєш із-за Харкова Павла Кандзюбу, що чумакує? Він колись до нас заходив із монастиря на Спаса³.

У л я н а. От за того старого? Лисого?

О д а р к а. Тю-тю, дурна! – За Стецька, його сина, коли знаєш.

У л я н а. Се ще краще! Та він, мамо, зовсім дурний!

О д а р к а. Дурний! – Так багатий.

У л я н а. Цур йому з його багатством, коли в нього глузду нема.

О д а р к а. Глузду нема, так багатий.

У л я н а. Як і по нашій вулиці йде, то малі діти з нього сміються.

О д а р к а. Нехай сміються, а він собі багатий. Скільки пар волів чи всякої худоби! У нього будеш у золоті ходити; а помре старий, так усьому добру будеш господиня. Нема на світі кращого щастя, як із дурнем жити! Він тебе не б'є, не вередує; а коли там здуру хоч і налає, так тільки крикни на нього, то він і замовче. Куди схочеш, підеш; як задумаєш, так і худобою орудуєш. Та що то й казати! (...) Послухай мене, Улясю! Послухай мене, доню!.. Иди за Стецька, дарма що дурний. Бач, ніхто не трапляється. За кого ж тебе й віддати? Де ті люди?

У л я н а (*соромливо*). Мамо!.. Я б вам... щось сказала...

О д а р к а. Ану, кажи.

У л я н а. Адже ви знаєте Олексія?

О д а р к а. Якого се?

► Сцена з вистави «Сватання на Гончарівці» (Харківський академічний театр музичної комедії)

¹ *Луча́тися* (*діалектне*) – траплятися.

² *Очіпок* (*історизм*) – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з позовжнім шнурованим розрізом ззаду, під яким ховають волосся.

³ *Спас* – тут: назва трьох церковних свят на честь Ісуса Христа (Спасителя), які відзначає православна церква в серпні.

Уляна (сміливіше). Ковалю. Ось чи впам'ятку вам, що доварив вам кочергу¹, а оце недавно чаплію² зробив?

Одарка (згадуючи). Еге-ге-ге! Коваль? Знаю. А що? Чи не дума він?

Уляна (соромливо). Атож!

Одарка. Нехай собі й у голові не доклада. Чи можна, щоб я за нього віддала? Хіба він тобі казав?

Уляна. Еге!

Одарка. А ти що? А ти йому й не плюнула межи очі?

Уляна. От так пак! А за що?

Одарка. Щоб не сікався за нерівню. Чи не думаєш ти за нього?

Уляна. Атож!

Одарка. Та що се ти взяла в голову? Чи він же тобі рівня? Правда, він парубок добрий, коваль мудрий, усячину зробить, не п'є, з бурлаками не гуля, до мене звичайний; усе правда. Так що ж? Кріпак!

Уляна. Що нужди, мамо, що кріпак. Пани в нього добрі, про них усюди така чутка йде.

Одарка. Та хоч вони й добрі, та пани! Як-таки се можна, щоб тобі з волі та в неволю; була казенна, та підеш у підданство; була городянка, та станеш селянкою!

Уляна. Де б я ні була, чим би я ні стала, то мені й байдуже. Мені за ним буде всюди добре, бо я люблю його!

Одарка. А того й не подумаєш, як тебе поженуть на панщину?.. Ох, мені лихо! Мою Улясю та на панщину!.. Та вже тут нічого патякати: я вже старому Кандзюбі казала, щоб сьогодні й старостів прислали.

Уляна. Ох, мені лихо! Сьогодні?

Одарка. Сьогодні, сьогодні. Чого тут відкладати? Постій же, доню, тут; Стецько прийде, та й поговорите собі любенько; а ти не безумствуй, будь до нього приязна...

Уляна. Об чім із таким дурнем і говорити? Я не вмію...

Одарка. Потурай³! Дівка з парубком аби б зійшлися, а то найдуть, об чім говорити, а часом і мовчки ще й лучче⁴ подружать; я се добре знаю. Посидь же за воротами, а я піду лагодити обідати. (Виходить.)

Уляна (сама). Так така-то моя доленька нещаслива? Так такому-то дурневі достанеться орудувати надо мною? Так такий-то йолоп наругається над моєю русою косою? Що мені в його багатстві? Казала ж наша паламарка: через золото, каже, слъози ллються. Зварю і борщу, і всякої страви, та як воно буде розведено моїми слізеньками, чи піде ж у душу? Буде й одежа хороша, і постіль біла, та коли стіна німа, з ким буду розмовляти, у кого порадоньки взяти? З Олексієм пішла б на край світу. (Розгортає куплену хустку, розглядає її, співає.)

¹ Кочерга – знаряддя у формі залізного прута із загнутим кінцем для вигрібання жару з печі; коцюба.

² Чаплія – кухарське знаряддя у формі металевого гачка з дерев'яною ручкою, за допомогою якого переносять гарячу сковорідку.

³ Потурати – не протидіяти, не перешкоджати.

⁴ Лучче (застаріле) – краще.

Хусточко ж моя шовковая!
Чи на те ж я заробляла,
Щоб нелюбу, та й немилому,
Та її я почіпляла?
Хусточко моя шовковая!
Обітри мої слізеньки!
Нехай же, нехай же від них
Полиняють квітоньки!
Хусточко моя шовковая!
Прийшлося тебе заховати.
З пліточкою та і дротяною
Тепер треба привикати!
Хусточко моя шовковая!
Не доставайся ворогу.
Покрий мої ясні очі,
Як я ляжу у гробу!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

*Уляна. Стецько, відкривши рот і розмахуючи руками,
іде й, побачивши Уляну, зупиняється, сам до себе сміється,
оглядає Уляну й починає розмову.*

Стецько. Та й патлата! *(Сміється голосно. Подумавши, говорить.)*
А що у вас варили?

Уляна *(не звертаючи на нього уваги, говорить)*. Нічого!

Стецько *(довго згадуючи)*. Ну!.. ну!.. а тепер... що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що? Нічого.

Стецько. Бренеш-бо, як нічого! Батько казав, розпитай її обо
всім. А чорт її зна, об чім її розпитувати! Я все позабував.

Уляна. Так піди до батька та й розпитай, коли позабував еси!

Стецько. Так він-бо добре казав, не йди, каже-говорить, від неї,
поки обо всім не домовишся.

Уляна. Ні об чім нам домовлятися.

Стецько. Як ні об чім, коли вже ти за мене йдеш?

Уляна. Ні, голубчику, сього ніколи не буде.

Стецько. А чом не буде?

Уляна. Тим, що я за тебе не піду.

Стецько. А чом не підеш?

Уляна. Тим, що не хочу.

Стецько. Та чому не хочеш?

Уляна. А не хочу – тим, що не хочу.

Стецько. Ну, тепер твоя правда. А батько казав, що ти підеш.

Уляна. Не піду.

Стецько. Ну, а батько казав: не потурай їй, поженихайся, та
пісеньки заспівай, то вона й піде. От я і заспіваю:

На курочці пір'ячко рябое;
Любимося, серденько, обоє.
Диб, диб на село,
Кив, морг на нього. (...)

А що? Чи хороша моя пісня?

У л я н а. Така точнісінько, як ти, що нічого й не второпаєш. Ось слухай, яку я тобі заспіваю. (*Співає.*)

В мене думка не така,
Щоб пішла я за Стецька.
Стецько стидкий!
Стецько бридкий!
Цур тобі, не в'яжися!
Пек тобі, відчепися!
Божевільний!
Не дурна я і не п'яна,
Щоб пішла я за Степана.
Стецько стидкий!
Стецько бридкий!
Цур тобі, не в'яжися!
Пек тобі, відчепися!
Божевільний! (...)

А що, Стецю, чи хороша моя пісенька?

Стецько (*довго дивиться на неї мовчки, потім раптом викрикує*). Погана! Який тебе нечистий такої навчив? Як я її розслухав, так вона дуже погана! Зачим¹ ти її співаєш? Га?

У л я н а. Та я тобі й співаю і кажу, що не люблю тебе й не піду за тебе.

Стецько. Так себто батько збрехав? Ну, ну! Ось тільки скажи йому, що він бреше, то так по пиці ляпанця і дасть. (*Зітхнув.*) Я вже пробував.

У л я н а. Так що ж? То батько твій, а то я тобі кажу, що не хочу.

Стецько. Не треба мені твого хотіння, підеш і без нього...

У л я н а. А щоб я пішла за тебе, то навряд.
Я ж кажу, що наше сватання ще вилами писане.

Стецько. Ей!.. чи Прісько, чи Домахо, чи як тебе. Послухай, та йди. Ось коли б ти вже була моя жінка, та сказала б, що не хочеш за мене, так я б тобі пику побив, як мені батько часом б'є; а то ще тепер не можна. Батько казав, після весілля можна жінку бити скільки хоч, а тепер, не можна. Дарма! Я і піджду. А поки ще ласкою прошу: піди за мене!

У л я н а (*в сторону*). Що мені з дурнем толкувати? Покинула б його, так мати лаятиме. Зостануся та буду його піддурювати.

Знайдіть у репліці
Уляни фразеологізм.
Що він означає?

¹ **Зачім** (*діалектне*) – навіщо.

ЯВА П'ЯТА

Ті ж і Олексій.

Побачивши їх разом, тихо підходить і підслуховує.

Стецько. Оце ж увечері й старостів пришлемо. Чи присилати?

Уляна. А як же? Присилай, присилай. *(У сторону.)* Побачиш, якого облизня піймають.

Стецько. А піч колупатимеш?

Уляна. Як-то вже не колупатиму? Оттак усю поковиряю. *(Дере його по обличчю пальцями.)*

Стецько *(заправляється, гигикає)*. Бач, яка жартівлива! Але трохи баньок не виколупала. Зачим так робити?

Уляна. Затим, що я тебе шаную. *(Тихо.)* Як ту собаку рудую!

Олексій *(у сторону, з гіркотою)*. От тобі й правда на світі! Послухаю, що дальш буде.

Стецько. Ну! Кажи ж ти мені: як ми оженимося, то що будемо робити? Га? Кажи, кажи.

Уляна. Ти знаєш, а я не знаю.

Стецько. Мабуть, я знаю, а ти чи знаєш?

Уляна. Та не знаю. Ну тебе зовсім.

Стецько *(сміючись)*. Еге! Так я тобі се розкажу: ніде правди діти. Мене батько навчив. Чи сказати? *(Регоче.)* Напечемо коржів, зомнемо маку, та намішаємо з медом, та й посідаємо, та і їстимемо. І не мудро, скажеш? *(Побачивши на ній шовкову хустку.)* А що то в тебе? Хустка? Чи не мені то?

Уляна. Кому ж, як не тобі, мій вороне чорнесенький! *(Тихо.)* Твоїй пиці вона й пристала.

Стецько. А ке¹ сюди, я приміряю.

Уляна. Та нехай же ввечері, сама тобі почеплю *(тихо)*, що й у двері не потовпишся.

Стецько. Що то, мабуть, гарно з хусткою? Чи знаєш що? Я ще зроду не женився. То-то, десь, гарно жонатому; що всі ж то, усі, куди оком закинеш, усі женяться. Будеш же мені головоньку мити й голубити?

Уляна. Змию, змию *(Тихо.)* Що тебе й чорт не пізна. Цур вже йому! Прожену його відсіля та й утечу додому. *(Йому.)* А приголублю ось так: ось ходи сюди. *(Простягає до нього руки, а він хоче підійти до неї.)*

Олексій *(стає поміж ними)*. Здорово, Уляно! Нехай тобі бог помага!

Уляна *(зрадівши, кидається до нього)*. А, мій Олексієчку! Де ти взявся? Я тебе цілий ранок виглядала.

Олексій *(сердито й відвертаючись від неї)*. Дурний, що й прийшов, не чув би об своїм нещасті.

Уляна *(злякавшись)*. Ох, мені лихо! А що там за нещастя?

Олексій. Тобі лихо? Не знаю кому! Ох-ох-ох! От правда на світі! Здоров, Степане! Поздоровляю тебе зі сватанням!

Знайдіть у репліці
Уляни фразеологізм.
Що він означає?

¹ Ке *(розмовне)* – тут: дай, подай.

Стецько *(поважно)*. Спасибі.

Олексій. Так оце ввечері до Уляни й за рушниками пришлеш?

Стецько. Пришлемо.

Олексій. Боже ж вам помагай! *(Повільно йде.)*

Стецько. Спасибі.

Олексій *(усе йде, згорьовано)*. Прощай, Уляно!

Стецько. Іди здоров!

Уляна *(в сторону)*. О батечки! Що мені робити? Він нічого не зна-
та й сердиться, утіка, коли мені світ не милий. Як би його зупинити?
(Голосно.) Олексію!

Олексій *(у сторону)*. Схаменулася! Нехай покортить! *(Іде, ніби не чує.)*

Уляна. Олексію-бо!

Олексій *(зупиняючись)*. А чого там?

Уляна. Чого-бо ти сердишся?

Олексій *(повернувшись до неї)*. Чи се ж таки правда, що ти йдеш
за його?

Уляна. Так що ж, що правда?

Олексій *(співає)*.

Чи се ж тая криниченька, що голуб купався?

Чи се ж тая дівчинонька, що я женихався?

Женихався, не сміявся, хотів її взяти,

Уродила товариша, нечистая мати!

Чи ждав же я бідиноньки такої на себе,

Щоб почути в дівчиноньки, що не йде за мене,

Не за мене, за другого йде моя дівчина!

Що робити? Тільки іти світ за очима!

Уляно, Уляно! Як же мені не сердитися? Як мені стояти й слухати,
що ти, забувши, як десять разів божилася, ген там, на Холодній горі,
у ліску, як із тобою за горіхами ходили, що ні за кого не підеш, опріч
мене, а тут при мені кажеш, щоб прислав за рушниками... Гріх тобі,
Уляно! Занапастила ти мене! Я ж кажу: коли се правда, що ти йдеш за
Стецька, що в посміх на весь гóрод за навіженого, за дурня...

◀ Сцена з вистави «Сватання
на Гончарівці» (Рівненський
обласний музично-драматичний
театр)

Стецько *(поглядаючи по сторонах, нарешті почувши останні слова)*. Брешеш, брешеш, брешеш! Оце вже, голубчику, брешеш! Три-
вай лишень: я ще не зовсім дурний, а батько каже, коли ще й він не

бреше, що в мене не всі дома. Та дарма: хоч би й дурний, так хіба не можу женитися? Тут не розуму треба; я вже знаю.

О л е к с і й. Так що ж у тім, що оженишся, та як не вмітимеш жінку содержити? Треба її годувати. Ніякої худоби не стане, коли не будеш сам робити! А вмієш ти що робити?

С т е ц ь к о. Робити, пожалуй, умію, так талану щось нема. Раз батько таки протурив мене на тік. Дарма, я і пішов, узяв ців і молочу з дядьком Панасом, а він ще, братику, лисіший, ніж мій батько. Я чи вдарив раз по снопові, чи ні, а його як учищу¹, замість снопа та по лисині, а він як гепне об землю, так сторчака й дав! (Сміється.) А я собі: ких, ких, ких! Кишки порвав регочучись. Годі після того часу молотити! Батько сказав: нема талану, лучче чумакувати та в дорогу ходити. (...)

О л е к с і й. А через що тебе не прийняли в солдати?

С т е ц ь к о. Та так, біда сталася: не зумів пальців перелічити. (Перебирає пальці.) Та й до біса ж їх на руках: станеш їх лічити, та так один одного й попереджає. Ось бач! (Перебирає пальці, задумався.) На якого гаспида так багацько пальців? Еге? А я знаю. Ось, бач, Уляно! Як би ти з одним пальцем та зложила собі дулю? Еге! Не можна-бо, хоч як, та не можна.

О д а р к а (із-за воріт кричить). Уляно, Уляно! А йди обідати!

У л я н а. Зараз, мамо, прийду.

О д а р к а. Коли Стецько тут, клич і його.

С т е ц ь к о. Ось-осьдечки я. Обідати? Зараз. Що то вже я люблю обідати! Я б і вдень і вночі все б обідав. (Іде у двір.)

О л е к с і й. Що, Уляно, чула? От за якого дурня ідеш!

У л я н а. Чи я ж сама за нього йду, чи що?

О л е к с і й. А як же? Коли й за рушниками веліла присилати? Я сам чув. Прощай, Уляно! Бог з тобою! Тільки мене й бачила. Сам собі смерть заподію.

У л я н а (кидаючись до нього). Олексієчку, мій голубчику! І я без тебе не хочу на білім світі жити! Не вмирай без мене, озьми й мене із собою! Не покинь мене сиротинкою!

► Сцена з вистави «Сватання на Гончарівці» (Харківський академічний театр музичної комедії)

¹ Учістити – тут: із силою вдарити.

О л е к с і й (*стоїть, не обнімаючи її*). Так се правда? Де ж твоя божба, Уляно? Тяжко моему серцю, коли вже й ти не держиш правди й міняєш того, хто тебе любив, від щирого серця... дуже, дуже любив... і міняєш на кого? Не боїшся ж ти Бога, га?

У л я н а (*обнімаючи його*). Бога я боюся, люблю тебе, мій лебедику, мій сизий голубоньку; час від часу більше люблю, чим уперш на вулиці зійшлися. Не покинула б я тебе нізащо на світі; що ж будеш робити? Не моя воленька: мати силує!

О л е к с і й. Ти ж їй казала, що мене любиш?

У л я н а. Казала все: казала, що не хочу за Стецька, казала, що коли не за тебе, то й ні за кого не піду; так і говорити не дає. Та вже ж: на все піду, а за Стецьком не буду. Приголуб же мене в останній разочок! (*Обнімаються.*) (...)

Стецько (*виходячи з-за воріт*). Чи то тебе довго ждати? Уже й борщ поїли, і яловичину покришили, а вона й не йде. (*Побачивши, що обнімаються.*) Бач, із ким тут вона! Мати не збрехала, казала, що вона, мабуть, з Олексієм розмовля; а вона добре розмовля, що женихається! Іди ж, іди. Казала мати, що коли, каже, честю не послуха, то жени її в потилицю!

У л я н а. Та йду, зараз іду. Олексієчку! Не втікай відсіля; я швидко вийду. За слізоньками й не їстиму нічого та й поспішу до тебе. Послідня наша годинонька, тільки й наговоритися з тобою. (*Плачучи, іде у двір.*)

Стецько. Вийдеш, вийдеш, коли-то ще пущу. (*Підходить до Олексія.*) А ти чого тут, пробишака¹?

О л е к с і й. Чого? Я до Уляни приходив.

Стецько. До Уляни? А зась² не знаєш? До Уляни!

О л е к с і й. Що? Ще й сей став на мене гримати!

Стецько. А то ж і не гримати? Одарка казала: прожени його.

О л е к с і й. Ти мене проженеш? О, вражий сину? Через тебе така напасть! (*Кидається до нього. Зляканий Стецько біжить; Олексій, піймавши його, хватає за груди й трясє.*) Задушу, анахтемську віру! О, якби не боявся гріха, тут би й амінь моему супостатові! (*Видитовхує його від себе.*) Згинь з очей!

(*Стецько переляканий, не може кричати,
а стоїть у кутку й стогне.*)

О л е к с і й (*заспокоївшись*). Дурний і я, що з дурнем зв'язався. Що мені робити? Де ськати³ помічі? Тяжко моему серцю! Похожу по горі, поки Уляна вийде; чи не придумаю чого? (*Іде.*)

Стецько (*озирається, бігає і кричить*). Пробі⁴, рятуйте, рятуйте! Хто в Бога вірує, рятуйте! Ой, рятуйте! (...)

¹ **Пробиша́ка** – бешкетник.

² **Зась** – не можна.

³ **Ська́ти** (*діалектне*) – шукати, намагатися знайти кого-, що-небудь.

⁴ **Пробі́** – тут: уживають як волення про допомогу, порятунк; гвалт.

ДІЯ ДРУГА

У село приїздить відставний солдат Осип Скорик. Його всі поважають. Скорик упізнає в Олексіїв свого племінника й розказує про мандри за часів військової служби. Хизується, що багато побачив різних країн. Скорик пообіцяв Павлові Кандзубі засватати Уляну за його сина Стецька. Дізнавшись про це, Олексій просить дядька перешкодити Стецькові.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Уляна, Олексій. Стецько співає і гризе горіхи.

Стецько. Бач, де вона! А я собі сидів, сидів, аж спати захотілося. І що робить, не знаю; чи йти додому, чи тут старостів дожидатися? Нікого й спитатися. Мати повіялася кудись, а старий усе кликав мене в шинок, далі й захропів; там так здорово хропе, що аж хата труситься. А я поліз на полицю, та й намацав горіхи, та й трощу їх. Анумо, Уляно, цятатися¹! А кажи: чи чіт, чи лишка? От у жмені держу.

Уляна. Та піди собі геть! Чіт, тільки відчепися.

Стецько (*рахає горіхи*). Так, відгадала. Оце один, два їх, п'ять, десять, три, усі!

Олексій (*ударив його по руці, вибив горіхи*). А ти, бачу, і рахувати не вмієш? Оттакий козак!

Стецько (*озирнувся й лише тепер побачив його*). А ти чого тут, пробишака? Чого ти з моєю дівчиною стоїш? Чого дивишся на неї, та ще, може, і говориш із нею? Гляди, щоб я не дав тобі щипки! Геть відсіля, кажу, тобі! (*Олексій підходить до нього*.) Цур тобі! Не займай мене, я тобі кажу! А то побачиш, що я тобі зроблю.

Олексій (*усе підступає до нього*). Ану, ну! Що ти мені зробиш?

Стецько (*відступаючи*). Що зроблю? Ось побач; ось тільки хоч пальцем доторкнешся до мене, то як скажений закричу пробі! Ще дужче, чим тоді.

Олексій. Цур дурня та масла грудка²! Чуєш, я тобі кажу: не в'яжися до людей, то й я тебе не займатиму.

Стецько. А до яких же я людей в'яжуся? А кажи, кажи!

Олексій. Чого ти в'яжешся до Уляни, йолопе? Вона за тебе не хоче.

Стецько (*підібрав горіхи, продовжує їх гризти*). Дарма.

Олексій. Вона каже: краще їй із мосту та у воду.

Стецько. Дарма.

Олексій. Вона каже, що за тобою буде пропаца.

Стецько. Дарма.

Олексій. Вона каже: краще їй світ за очима піти, ніж за тебе.

Стецько. Дарма.

Олексій. Вона каже: цур тобі, пек тобі...

Стецько. Дарма, дарма, дарма! Хоч ти мені що хоч кажи, а я тобі все казатиму: дарма, затим що дарма. Хоч вона й не хоче, хоч вона пла-

¹ Ця́татися – грати в чіт (парне число) і лишку.

² Цур дурня та масла грудка (*застаріле, фразеологізм*) – уживають, щоб висловити незадоволення; «геть, не треба, не хочу», «геть звідси».

◀ Сцена з вистави «Сватання на Гончарівці» (Київський національний академічний молодий театр)

катиме й убиватиметься, хоч здохне, то мені дарма, аби б тільки пішла за мене.

О л е к с і й. Що ти будеш із таким дурнем робити! Він усе своє товче. Ну, ще ласкою попрошу тебе: Павлович, Степанку, голубчику! Відкинься¹ від Уляни, не заїдай їй віку, дай їй ще на світі пожити з ким другим, а не з тобою! Не бери її, я тобі спасибі скажу!

С т е ц ь к о. Так і я ж тобі, братику, ласкою скажу, що я б тебе послухав, так що ж будеш робити з моїм батьком? Оженися, каже, дурню, таки оженися; та вже аж обрид мені із сим оженінням; так оце тільки затим я і женитися хочу.

О л е к с і й. Та шукай собі другої дівчини; се вже не твоя і не хоче за тебе.

С т е ц ь к о. Та де їх знайдеш? Уже я раз ходив зі старостами; ходили по всьому за-Харкову й усю Заїківку й Москалівку виходили; де хоч поганенька дівка була, усюди заходили, так ні одна не йде, як затялися. (...)

О л е к с і й. Годі ж, Стецю; тебе й до вечора не переслухаєш. Тепер кажу тобі: просив тебе ласкою; не відкидаєшся? Так слухай же: от нас двоє і Уляна третя; тільки побереш рушники та побачу тебе з хусткою, то знай, що тільки тобі й на світі жити!

С т е ц ь к о. Лиха матері! А я з хусткою та залізу аж у солому. Трясця там знайдеш!

О л е к с і й. І там знайду та й задушу...

С т е ц ь к о. Ось тільки задуши, а я батькові скажу. (...)

(Стецько біжить за Прокопом у шинок.)

ЯВА ШОСТА

Олексій, Уляна й Одарка.

О д а р к а. Чи се ж тобі, дівко, звичайно серед дня з парубком на вулиці стояти? Чи се тобі хіба вечір? Не вміла б де в куточку постояти, щоб ніхто й не бачив, а то й маяче всім у вічі, як та верства! Що люди скажуть?.. Та й тобі, Олексію, чого тут ханьки м'яти²? Вже вона мов просватана; відрізана скибка. Шукай собі другу, а її вже не обдурюй.

¹ Відкида́тися – тут: відцуратися, відректися від когось.

² Ха́ньки м'я́ти – тут: домагатися чиеїсь прихильності, упадати.

◀ Сцена з вистави «Сватання на Гончарівці» (Рівненський обласний музично-драматичний театр)

О л е к с і й. (...) Згляньтеся на Бога, не занাপастить моєї душі; кажу вам, що вмру або в солдати піду, коли її рішуся¹. Пожалійте мене, сироту: батька в мене нема, мати при старості, одна, нікому її, бідної, буде доглянути. Я буду тут на заробітках, а Уляна й господарюватиме, й стару матір доглядатиме. Захочете й ви до нас перебратися – найдемо куток, буде й хліба шматок. Буду на вас заробляти, буду вас почитати й послухати як матір ріднесеньку. Худого² слова від мене не почуєте. Буде вам гарно в мене жити. Коли й було яке лихо, то все позабуваєте, тільки віддайте за мене Улянчу.

О д а р к а. Олексієчку, мій голубчику! Послухай же й мене, що і я тобі скажу. Я і сама тебе люблю, мов ріднесенького сина. Парубок ти як на мене звичайний, слухняний; що візьму в руки ту чаплію, що ти мені сковав, то зараз тебе й згадаю. Та як же за тебе віддати? Ти собі на лихо кріпак! Та й за Кандзюбенка як не віддати? Хоч дурний – міри нема, так багатий, не взяв його чорт і з батьком. Сама собі господиня, свекрухи нема; у хороші походить і у волі поживе. Ні, Олексійку, не віддам із волі та в неволю.

О л е к с і й. Та яка се неволя? То ви не буваєте по селах та й не знаєте, як тепер добре за панамі жити!..

О д а р к а. Та воно, Олексійку, і правда твоя; чула і я дечогось про се багачко: ідуть і наші городяни за селян, та ще й за панських; та мені ось що: Кандзюбина худоба, а її до біса! Жалко, як достанеться кому другому, а не моїй дитині. Нехай вже, Олексію, так буде, як воно є. Ти з Уляною розійдися та приходь на весілля, буцімто нічого й не було.

О л е к с і й (*тяжко зітхнувши*). Ой паньматко, паньматко! Ти мене такими речами мов гарячою шиною³ в серце шпигаєш! Щоб я на весілля прийшов? Не хочу, не хочу!.. Не можу із собою звладати, бо любов як сон: ні заїси, ні зап'єш, коли кого нападе. Коли ж нема у вас жалю, піду прямо до свого барина, упаду в ноги й проситиму, щоб віддали в солдати, та й піду на край світу, у Туреччину, де дядько був.

У л я н а (*плаче*). Тогді⁴, мамо, тільки ти мене й бачила! (...)

¹ Рішáтися – тут: позбавлятися кого-, чого-небудь, утрачати когось, щось.

² Худий – тут: поганий.

³ Ші́на – тут: металевий обруч.

⁴ Тогді́ (*архаїзм*) – тоді.

Одарка (підійшовши до Уляни, ласкає її). Годі ж, Улясю, годі, моя доненько! Не розривай мого серця! Іди в хату та вбирайся; вечір близьенько, скоро старости прийдуть. (...)

ДІЯ ТРЕТЯ

*Селянська хата зсередини; праворуч довгий стіл, покритий скатеркою, на якій велика житня хлібина. Біля столу довгі лавки; збоку три менші. У кутку велика піч.
Родина готується до сватання.*

Прокіп і Одарка

Олексій. Дай боже вечір добрий! Помагайбі вам на все добре!

Прокіп (дуже поважно). Спасибі.

Одарка. Просимо до господи. Сідай, Олексію, щоб, як кажуть, старости сідали. Ти таки прийшов до нас?

Олексій. Прийшов, тітко, коли не виженете. Знаєте, що я вам скажу: ходив собі по вулиці та ось що скумекав. Не віддасте Уляни? Так і бути, бог із вами! Дядько каже: не тільки світу, що у вікні, не во гнів вам сее слово. Є дівчат по всьому світу; заплющившись, десяток нагарбаю. Невдаха женитися на Уляні – найду собі другу. А мені дозвольте подивитися, як люди сватаються; повчусь і собі.

Одарка. Добре се ти, Олексію, вигадав, що покинув за Уляною вбиватися, а теперечки й вона, побачивши твоє роздум'я, і сама схаменеться і полюбить Стецька. Посидь же з нами; казали дівчата – прийдуть на сватання, і музику достанемо, от і ти з ними потанцюєш і Уляні розвадиш¹.

Олексій. А де вона? Я б з нею поговорив і навів би її на розум².

Одарка. От там у кімнаті вбирається. – Уляно! Уляно! А ходи вже сюди! (Хтось стукає тричі голосно в двері.) Ох, мені лихо! Оце вже старости! (Метушиться.) Ти, Олексію, сядь тут окрім³ біля дверей; а ми, старий, із тобою як голуб із голубкою. Еге! (Сідає з Прокопом на передніх лавках біля стола.) Уляно, Уляно! Іди піч колупай; старости вже прийшли. (Знову стукіт у двері.) Та іди-бо; що ти не йдеш? (Біжить за нею і виводить Уляну, яка заливається слізьми, і ставить біля печі.) От тут стій, та соромся, та почервоній-бо; бач, яка блідна⁴, та ні на кого не дивися, усе колупай.

Уляна (з гіркими сльозами). Ох, боже мій – і Олексій тут!

Олексій (підійшовши до неї, говорить тихо). Мовчи та дихай. Давай певно рушники, а з хусткою підожди, поки дядько-солдат навчить. (Іде на своє місце й сідає.)

(Знову стукають у двері.)

Одарка (умостившись біля чоловіка). Ну, тепер зовсім. Починай, старий!

¹ Розва́дити – утішити, забавити, розвіяти, розважити.

² Навба́дити на розум (фразеологізм) – навчати когось не робити безглузких учинків, діяти розважливо, обдуманно.

³ Окрóме – окремо.

⁴ Блі́дний (рідко, розмовне) – те саме, що блідий.

Прокіп (голосно й поважно). Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи; а коли так собі, то вибачайте. (...)

ЯВА ТРЕТЯ

Уходять свати, Йосип Скорик і Тиміш. З ними Стецько. Скорик веде сватання за народними звичаями, сиплючи примовки та приказки. Його мова насичена солдатською термінологією, трохи перекрученою на простий народний манер, що справляє комічне враження. Нарешті настає час перев'язати, на знак згоди, сватів рушниками. Уляна плаче, виносить рушники, перев'язує сватів. Настала черга хустки, яку вона повинна пов'язати Стецькові.

Одарка. Давай же, Улясю, хустку молодому.

Прокіп. Ну-бо, ну-бо, мерщій; пора частувати.

Уляна (ламаючи руки¹). Уже ж, матінко, що хоч роби зо мною: лай, бий, хоч до смерті вбий, а не дам нелюбу хустки!..

Одарка (підскачавши до неї). Та що се ти, Уляно? Чи на тебе біс напав, чи що? Кінчай діло, кажу тобі!

Уляна. З місця не піду, хоч убий!

Стецько. Та чого ти їй у пику дивишся? За патли та в потилицю!

Тиміш. Так-таки, так.

Одарка (розсердившись). Та що се ти задумала? Як се можна хустки не давати? За якого ж ти гаспида рушники подавала? Та я з тебе дух виб'ю!.. Та я не подивлюся, що ти молодла...

Скорик (підійшовши, розводить їх. Подивившись Уляні в очі). Наслано², я вам кажу, наслано. (...) Ніхто не підходьте до нас. (Відводить Уляну в сторону й говорить щось із нею. Вона стає веселішою.)

Одарка. Наслано! Ох, мені лихо! А хто б то й наслав? Чи не врагова Сосюрчиха? Так і є. Колись на базарі полаялися з нею, так і похвалилася: я тобі, каже, віддячу. А вчора я і бачила, що все округ двора снувала, чи збирала що, чи підкладала, а я і бай-дуже! От же таки й віддячила!

Стецько (голосно позіхає і потягується). Цур йому, сьому сватанню: яке довге! Коли б швидше спати!

▲ Сцена з вистави «Сватання на Гончарівці» (Харківський академічний театр музичної комедії)

¹ Ламати (ломити, заламувати) руки (фразеологізм) – жестами, виглядом виражати переживання, страждання, хвилювання тощо; побиватися, плакати.

² Наслати (що, на кого) – за народними уявленнями, заподіяти кому-небудь нещастя, викликати в когось хворобу й т. ін. магічним поглядом, словами або діями; наврочити.

Уляна (*вислухавши все від Скорика, радісна вибігає*). Зараз, дядьку, зараз.

Скорик (*сідає на своє місце*). Як рукою зняв¹. (...)

(*Уляна, весела, рум'яна, виносить щось накрите складеною шовковою хусткою, підносить до Стецька й кланяється.*)

Стецько (*радісний устає, засукує рукава й, не взявши ще, обернувшись до батька й матері, кланяється і каже, перебиваючи сміхом*). Спасибі матері... що вчила батька спати... та будила... прясти...

(*Поки він говорив, Олексій узяв через нього хустку, яку піднесли, і спритно зачепив за пояс. А Стецько, проговоривши, хапає, не дивлячись, великого гарбуза, який був накритий хусткою. Стоїть здивований, розкривши рот, і тримає поперед себе. Уляна кидається до Олексія, який спішить до неї.*)

(*Разом.*)

Олексій.

Тепер ти моя на віки вічні!

Уляна.

Не покину тебе до смерті!

Одарка (*не бачачи, що сталося зі Стецьком, а бачачи Олексія та Уляну, які обнімаються, схоплюється*). Що се, що се таке? Що се?

Стецько (*затуливши Олексія та Уляну, підносить їй близько до обличчя гарбуз*). Гарбуз! Хіба повилазило? Ось бач; хоч покуштуй!

Одарка (*у нестямі від здивування, стоїть із піднятими руками*). Що се таке? Та се нас обморочено!

Олексій (*кидаючись до неї*). Ні, матусенько, се не морока, се правда святая, хоч перехрестися. Таке моє щастя: мені досталася хустка, а врагу моему – гарбуз.

Стецько. Так поміняймося.

Уляна (*також кидаючись до матері*). Матусенько, моя рідненька! Божая воля на те, щоб я пожила ще на світі. Благослови ж мене й мого Олексія!

Стецько. Поблагослови їх оцим гарбузом по потилиці.

Одарка (*у великому гніві*). Щоб я вас благословила? Нехай вас сей та той благословить. Не буде сього, не буде... (...)

Скорик (*притопнув ногою*). Так цить же, кажу-говорю тобі. Зараз кобило станеш, ось тільки скажу французьке слово.

Одарка (*злякавшись, затискає рот*). Ох, мені ж лихо! Не буду ж, не буду! (...)

Осип Скорик каже, що є закон: хто одержав хустку, той і є наречений, а хто схопив гарбуза, той повинен відступитися. Інакше станеться велике лихо. Одарка дуже забобонна², тому боїться порушити закон. Спритний вояка Скорик видає себе за чародія і «гіпнотизує» Одарку, аби та погодилася видати дочку заміж за її коханого Олексія.

Скорик заповідає Олексієві спадок (гроші, що заробив у походах).

¹ Як рукою зняло (*фразеологізм*) – дуже швидко, раптово минуло, зникло щось.

² Забобонний – який вірить в існування надприродних сил, у долю, ворожіння, віщування і т. ін.

О д а р к а (*нарешті*). О, спасибі ж тобі, пане старосто! Таки як рука-ми зняв. Тепер мені не тільки що Стецька, та й усієї його худоби нічогісінько не жалко. А Олексія вже полюбила, мов ріднесенького сина. Ходіте ж, діточки, сюди. (*Обнімає Олексія та Уляну.*) Будьте ж здорові, як вода, а багаті, як земля, а красиві, як весна! (...) Просимо на хліб, на сіль і на сватання! От же й дружечки ідуть.

1-ш а д і в ч и н а (*кланяючись, і всі за нею*). Дай боже вечір добрий! Помагайбі вам на все добре. (*Олексій і Уляна кланяються.*)

О д а р к а. Спасибі, дружечки! Просимо на хліб, на сіль і на сватання. Сідайте сюди, дівчата. (...)

О л е к с і й і У л я н а (*співають*).

Тоді на світі правда стане,
Тоді добро меж нас прогляне,
Як щира буде в нас любов,
Не буде лайки, ні розмов,
Як станемо усі любитись,
За що нам буде вже сваритись?

У с і.

Як станемо усі любитись,
За що нам буде вже сваритись?

▲ Сцена з вистави «Сватання на Гончарівці» (Київський національний академічний молодий театр)

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Григорій Квітка-Оснoв'яненко визначив жанр свого твору «Сватання на Гончарівці» як «опера». Так раніше називали всі твори, призначені для постановки на сцені, у яких лунало багато пісень. Проте класична опера має інші ознаки. Тому в наш час вважати «Сватання на Гончарівці» оперою у її класичному розумінні – хибно.

«Сватання на Гончарівці» називають соціально-побутовою комедією. Проте тут також не все однозначно. Як відомо, жанр комедії передбачає насамперед викриття, висміювання, таврування всього негативного в суспільстві. А що маємо на сторінках цієї п'єси?

Висміювати тут узагалі нема кого. **Стецько** – людина, якій можна хіба що співчувати. Не підпадає під комедійний образ і мати Уляни **Одарка**, оскільки це бідна й нещаслива в сімейному житті типова бублейниця, яка тримає всю родину на своїх мізерних заробітках, а тому переконана, що матеріальні статки важливіші за високі почуття, а кріпацтво – страшна трагедія. Вона не може допустити, щоб її єдина донька, вийшовши заміж за кріпака Олексія, також стала кріпачкою. І якщо її дочка **Уляна** вірить казкам про добрих панів, у яких кріпакам живеться краще, ніж на волі, бо не треба платити податків, то **Олексій**, який став ковалем і працює в Харкові, заробляючи 120 карбованців на рік, має добре знати, що левову частку своїх заробітків буде змушений систематично віддавати панові. Узагалі пани в цьому творі (про них згадують інші персонажі) постають лише в позитивному плані.

П'єсу «Сватання на Гончарівці» доречніше назвати **водевілем**, адже в ній багато жартівливих пісень, дотепних реплік, проста композиція, динамічний сюжет, а дійові особи мають яскраво виражений характер. Водевіль також притаманні викривальні моменти негативних суспільних явищ чи окремих людських вад.

Написана в 1835 році, п'єса «Сватання на Гончарівці» до сьогодні не втрачає смаку водевільної інтриги. Щирий гумор переплітається з авторською іронією, мотивами народних пісень, обрядовою поезією. Кожне нове покоління із захопленням спостерігає за тим, як красуня Уляна підносить гарбуза незграбному Стецькові; як спритний вояка Скорик видає себе за чародія і просто на наших очах «гіпнотизує» незговірливу Улянину матір, аби та погодилася видати дочку заміж за коханого Олексія. Комедійні ситуації та діалоги, колоритні образи підтримують до сьогодні незгасний інтерес до твору.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Соціально-побутова комедія – драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири викривають негативні суспільні та побутові явища, виявляють смішне в навколишній дійсності чи людині. Комедії часто мають щасливу розв'язку, на відміну від трагедій.

Водевіль (франц. vaudeville) – різновид комедії, п'єса легкого комедійного змісту з динамічним сюжетом, у якій багато пісень і танців.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. З яким персонажем п'єси «Сватання на Гончарівці», на вашу думку, асоціюється те чи те зображення?

А

Б

В

Г

2. Розташуйте події твору в хронологічній послідовності.

А	Б	В	Г
Павло Кандзюба пропонує, щоб Уляна й Стецько одружилися.	Уляна підносить Стецькові гарбуза.	Олексій просить Одарку віддати за нього її дочку Уляну.	Осип Скорик обіцяє Олексієві допомогти зі сватанням.

АНАЛІЗУЄМО

3. Який персонаж п'єси викликає у вас найбільшу симпатію? Обґрунтуйте свою думку. Яку роль ви хотіли б зіграти в цій виставі, якби випала така нагода?

4. Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку п'єси. Чи є у творі неочікувані повороти сюжету? Який момент найгостріший у розвитку подій? Чому саме він?

5. Прочитайте виразно за дійовими особами яву п'яту першої дії від слів «Стецько. Оце ж увечері й старостів пришлемо» і до кінця (с. 74–77). Спробуйте передати інтонацією характери персонажів.

6. Об'єднайтеся в групи. Створіть психологічний портрет Уляни: розкрийте її внутрішній світ, мотиви її вчинків, емоції та реакції на різні життєві ситуації. Презентуйте колективно створений «портрет» одноліткам.

7. Виберіть із поданого переліку риси характеру, які притаманні Олексієві та які допомогли йому досягти мети. Обґрунтуйте свій вибір, покликаючись на текст.

зздрість

вірність

байдужість

щирість

стриманість

працьовитість

озлобленість

наполегливість

відчайдушність

8. Схарактеризуйте образ Стецька. Чому він є комічним персонажем? Які його слова чи вчинки викликають у вас сміх? Чи відчуваєте ви співчуття до Стецька? Поясніть свої відповіді.

9. Яке значення мають пісні в п'єсі «Сватання на Гончарівці»? Оберіть твердження.

А Пісні є фоном для розгортання подій, а також допомагають заповнити паузи.

Б Пісні розкривають внутрішній світ персонажів, їхній емоційний стан.

10. Як у творі відображено український національний характер, побут, звичаї, традиції? Наведіть приклади з тексту.

11. Перенесіть уявно сюжет п'єси в сучасні реалії. Як виглядали б персонажі? Якими були б їхні захоплення? Як розгорталися б події?

12. Сформулюйте основну думку твору, використавши подані фрагменти. Поясніть, як цю думку висвітлено на сторінках п'єси.

викриття соціальної
нерівності

засудження свавільного втру-
чання батьків у долі дітей

возвеличення
щирого кохання

МІРКУЄМО

13. Чи можна засуджувати Одарку за бажання видати дочку за багатого Стецька? Як ви думаєте, що рухало вчинками матері?

14. Які моральні цінності утворює автор у п'єсі? Чи актуальні вони сьогодні?

15. Які життєві уроки можна засвоїти, прочитавши або переглянувши п'єсу «Сватання на Гончарівці»?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

16. Уявіть, що ви режисер / режисерка, який / яка готує постановку «Сватання на Гончарівці». На чому б ви акцентували? Як оформили б сцену? Який стиль одягу обрали б для дійових осіб? Чи змінили б ви щось у змісті твору?

17. Перегляньте виставу чи фрагмент вистави «Сватання на Гончарівці». Інсценізуйте уривок твору.

Сьогодні в інтернеті створено багато електронних майданчиків для торгівлі – від інтернет-магазинів, де купують книжки чи автомобілі, до криптобірж, де можна придбати біткоїни.

- ◆ Чи часто ваші близькі, друзі здійснюють покупки в інтернет-магазинах?
- ◆ Чого потрібно остерігатися, купуючи в інтернеті?

Утім, і досі популярними є традиційні ярмарки. Про один із таких і пов'язаних з ним пригоди нам розповів Микола Гоголь у повісті «Сорочинський ярмарок».

Микола ГОГОЛЬ (1809–1852)

Микола Гоголь народився на Полтавщині. Дитячі та юнацькі роки провів у селі Василівці (нині – село Гоголеве). Батько письменника – Василь Гоголь-Яновський – був правнуком полковника козацького війська часів Богдана Хмельницького, писав п'єси українською мовою, грав в аматорському театрі. Мати, Марія Іванівна, прагнула дати

синові гарну освіту. Микола навчався в Полтавському повітовому училищі, а згодом – в елітній Ніжинській гімназії вищих наук. У позаурочний час талановитого хлопця нестримно вабив аматорський гімназійний театр, у якому він грав комічні ролі. Також Микола Гоголь любив писати жартівливі вірші, а у віці 15–16 років серйозно взявся за прозу. Згодом почав збирати українські народні пісні, прислів'я і приказки.

Завершивши навчання в гімназії, юнак вирушив до Петербурга, сподіваючись на блискучу кар'єру й визнання, але дуже швидко розчарувався. Гоголь натхненно писав або в Україні, або ж тоді, коли від матері приходили довжелезні листи з детальними описами українських народних звичаїв, повір'їв і свят. Батьківський дім, рідна земля постійно вабили письменника, тож його ностальгія деколи виривалася зойком зболеного серця, що відмовлялося приймати російську мораль і порядки: *«Туди, туди! У Київ, у древній, прекрасний Київ! Він наш, а не їхній»*.

Якби наш край не мав такої скарбниці пісень, я б ніколи не зрозумів історії його, тому що не збагнув би минулого... Це народна історія, жива, яскрава, барвиста, правдива, що розкриває все життя народу (Микола Гоголь).

Туга за батьківщиною спонукала Миколу Гоголя наприкінці 1833 року клопотати про місце професора історії в Київському університеті Святого Володимира. *«Я захоплююся заздалегідь, коли уявляю, як закипають труди мої в Києві... А скільки зберу там легенд, повір'їв, пісень! Якими цікавими можна зробити університетські записки, скільки можна вмістити в них подробиць, цілком нових про сам край»*, – переповнювався творчими планами письменник.

Митець навіть збирав матеріали для шеститомної історії України. Для набуття практики лектора викладав історію в інституті, працював вихователем у дворянських сім'ях. У цей період він написав свої найкращі прозові твори, що увійшли до напрочуд колоритної збірки **«Вечори на хуторі біля Диканьки»**.

До омріяного Києва Микола Васильович так і не поїхав. Його все наполегливіше залучала до свого оточення імперська влада. У збірці «Петербурзькі повісті» письменник показав російське суспільство деспотичним і руйнівним, і цього російські критики не пробачили автору. Жорстоких переслідувань митець зазнав за твір «Ревізор», але особливо – за «Мертві душі». Украй знервований, Микола Гоголь почав усе частіше хворіти й у 1836 р. виїхав за кордон. Там він перебував із невеликими перервами майже дванадцять років. Відвідав Німеччину, Швейцарію, Францію, Італію...

А ми тим часом разом із гоголівськими персонажами відвідаємо знаменитий сорочинський ярмарок на Полтавщині. Тут і фольклор, і гумор, і навіть містика¹!

▲ Будинок родини Гоголів-Яновських (відбудований).
Музей-заповідник Миколи Гоголя в с. Гоголеве на Полтавщині

¹ **Мі́стика** – віра в існування надприродних сил; щось незрозуміле, яке не можна пояснити.

За жанром твір Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок» – повість з елементами гумору, містики та фольклору. Твір увійшов до збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки». Літературною грою із читачем є вибір епіграфа до кожного розділу повісті. Деякі з епіграфів Микола Гоголь вигадує сам, стилізуючи їх під українську народну творчість, а деякі – бере з комедій свого батька, посилюючи фольклорно-комічний колорит повісті.

Автор зосереджується на багатоплановому описі українського ярмарку. Це справжнє свято, сповнене шуму, руху, яскравих барв, гумору й пригод. Митець майстерно передає внутрішню енергетику ярмарку, дух і психологію людей.

На прикладі яскравих і колоритних персонажів Микола Гоголь розкриває сутність української душі, національного характеру. **Солопій Черевик** – заможний, але простодушний селянин-господар. Він постійно потрапляє в комічні ситуації через свою наївність і хвалькуватість; схильний до хитрощів і суперечок. **Хівря** – дружина Черевика, мачуха Параски. Вона владна, сварлива, жадібна, хитра й водночас забобонна жінка. **Параска** – дочка Черевика, вродлива, щира, наївна дівчина. Вона мріє про щасливе кохання та хоче вийти заміж за Грицька. **Грицько** – парубок, який пристрасно закоханий у Параску. Він винахідливий, кмітливий і готовий на будь-які хитрощі, аби одружитися зі своєю обраницею.

У центрі **сюжету** – зародження почуттів Грицька й Параски. Але основна інтрига пов'язана з містичною історією про червону свитку¹, яка, за легендою, належить нечистій силі (чортові).

Повість насичена фольклорними елементами, народним гумором, яскравими сценами із життя селян.

Особливостями стилю Миколи Гоголя є гармонійне поєднання реального й містичного, створення оригінального образу оповідача, гумористичний опис персонажів і зображення барвистих пейзажів української природи.

Віртуальна екскурсія

Якщо ви хочете переміститися в гоголівську епоху й помилуватися садибою, де пройшли дитячі та юнацькі роки письменника, пропонуємо переглянути відеосюжет «**У гості до Гоголя: таємниці Національного музею-заповідника М. Гоголя**». Цей матеріал підготувало Полтавське обласне телебачення (2023 р.).
https://drive.google.com/file/d/1u1iV0a-q75s6et7Fhp_J8TYe3AxQv6nX/view?usp=drive_link

¹ **Світка** – старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з грубого сукна.

СОРОЧИНСЬКИЙ ЯРМАРОК

ПОВІСТЬ

Переклад Антіна Хуторяна

(Скорочено)

I

*Мені нудно в хаті жити.
Ой, вези ж мене із дому,
Де багацько грому, грому,
Де гонцюють все дівки,
Де гуляють парубки!*

Зі старовинної легенди

(...) Такою розкішшю сяяв один із днів гарячого серпня року тисяча вісімсот... вісімсот... Та років із тридцять буде тому, коли шлях, верст¹ за десять до містечка Сорочинців, кипів народом, що поспішав з усіх околиць і далеких хуторів на ярмарок. З ранку ще тяглися нескінченною валкою чумаки із сіллю та рибою. Гбри горшків, закутаних у сіно, поволі сунули, здається, нудьгуючи зі своєї неволі й темряви; подекуди тільки яка-небудь розмальована яскраво миска чи макітра хвастовито висувалася з високо піднятого на возі плоту й привертала розчулені погляди прихильників розкоші. Багато з подорожніх поглядало із заздрістю на високого гончаря, власника цих коштовностей, що, повільно ступаючи, ішов за своїм крамом², дбайливо закутуючи глиняних своїх чепурунів та кокеток ненависним для них сіном.

Завдяки чому авторові вдалося надати більшій виразності й емоційності цьому фрагменту тексту? Наведіть приклади уособлення (персоніфікації).

Самотію збоку тягся стомленими волами віз, навалений мішками, прядивом, полотном та всякою хатньою поклажею, а за ним брів, у чистій полотняній сорочці і в забруднених полотняних шароварах, його хазяїн. Лінивою рукою обтирав він піт, що градом котився з його смаглявого обличчя і навіть капав з довгих вусів, напудрених тим невимовним перукарем, що некликаний приходить і до вродливиці, і до потвори та силоміць пудрить кілька тисяч уже літ весь рід людський. Поряд з ним ішла прив'язана до воза кобила, сумирний вигляд якої свідчив про похилий вік її. Багато зустрічних, і особливо парубків, бралися за шапку, порівнявшись із нашим дядьком. Одначе не сиві вуси й не поважна хода його змушувала їх це робити; досить було звести очі трохи вгору, щоб побачити причину такої шанобливості: на возі сиділа гарненька дочка, з круглим личком, із чорними бровами,

Чому парубки шанобливо віталися з хазяїном заваленого мішками воза?

¹ Верста́ – давня назва східнослов'янської міри великих віддалей, що становила 1,06 км.

² Крам – предмет торгівлі, товар.

◀ Анна
Федорченко.
Ілюстрація до
повісті

що рівними дугами зводилися над ясними карими очима, з безжурно усміхненими рожевими устами, із зав'язаними на голові червоними і синіми стрічками, які, разом із довгими косами і пучком польових квітів, багатою короною лежали на її чарівній голівці. Усе, здавалося, цікавило її; усе було для неї чудне, нове... І гарненькі очиці безперестанку бігали від одного дива до другого. Та як і не розважитися! Уперше на ярмарку!.. Дівчина у вісімнадцять літ уперше на ярмарку!..

Та ніхто з прохожих і проїжджих не знав, як важко їй було вблагати батька взяти її із собою, хоч той і душею радий був би зробити це раніш, якби не лиха мачуха, що навчилася тримати його в руках так само вправно, як він віжки своєї старої кобили, що ото за довголітню працю пленталася тепер на продаж. Невгамовна жінка!.. Та ми й забули, що й вона тут сидить зверху на возі в пишній і шерстяній зеленій кофті, на якій, ніби на горностайовім хутрі, нашиті були хвостики червоного тільки кольору, у дорогій плахті, що рябіла, мов шахівниця, і в ситцевому барвистім очіпку, що надавав якоїсь особливої поважності її червоному повному обличчю, по якому перебігало щось таке неприємне, таке дике, що кожний ту ж мить поспішав перевести збентежений погляд свій на веселеньке личко дочки.

Очам наших подорожніх почав уже відкриватися Псьол; здаля вже повівало холодком, що здавався відчутнішим після втомної, виснажливої спеки. Крізь темно- і яснозелене листя недбало розкиданих у лузі осокорів, берез і тополь заблискали вогненні, повиті холодом іскри, і річка-красуня пишно відкрила срібне лоно своє, на яке розкішно падали зелені кучері дерев. Свавільна, як вона в ті чарівні години, коли правдиве дзеркало так заavidно вбирає в себе її сповнене гордошів і сліпучого блиску чоло, лілейні плечі й мармурову шию, затінену темною хвилю, що впала з русої голови, коли зневажливо відкидає вона одні

прикраси, щоб замінити їх іншими, і вередуванням її краю нема, – вона чи не щороку міняє свої околиці, вибирає собі новий шлях і оточує себе новими, різноманітними ландшафтами. Ряди млинів підіймали на важкі колеса свої широкі хвилі й потужно кидали їх, розбиваючи на бризки, обсипаючи пилом і сповнюючи шумом околицю.

Віз зі знайомими нам пасажирами виїхав у цей час на міст, і ріка в усій красі й величі, як суцільне скло, розкинулася перед ними. Небо, зелені й сині ліси, люди, вози з горшками, млини – усе перекинулося, стояло й ходило догори ногами, не падаючи в блакитну, прекрасну безодню. Красуня наша задумалася, дивлячись на розкішний краєвид, і забула навіть лузати свій соняшник, чим ретельно розважалася усю дорогу, коли раптом слова «ой та й дівчина!» вразили її вухо. Оглянувшись, побачила вона гурт парубків, що стояли на мосту, і серед них один, одягнений чепурніше, ніж інші, у білій свитці й у сивій із решетилівського смушку шапці, узявшись у боки, молодецьки поглядав на проїжджих. Красуня не могла не помітити його засмаглого, але приємного обличчя й огнених очей, що, здавалося, намагалися побачити її наскрізь, і опустила очі, подумавши, що, може, це він сказав ті слова. «Гарна дівчина! – казав далі парубок у білій свитці, не зводячи з неї очей. – Я віддав би все своє господарство, щоб поцілувати її. А он спереду й диявол сидить!» Регіт знявся з усіх боків; та вичепуреній жінці чоловіка, що повільно ступав поруч, не дуже сподобалося таке привітання: червоні щоки її стали аж огненні, і тріскотіння добірних слів посипалося, як дощ, на голову гуляки-парубка...

«Ач, як лається!» – сказав парубок, витріщивши на неї очі, нібито спантеличений таким сильним залпом несподіваних привітань. Віз саме почав з'їжджати з мосту, і останніх слів уже не можна було почути; та парубок не хотів, здається, закінчити на цьому: не думавши довго, схопив він жменю грязюки й жбурнув услід їй. Удар був влучніший, ніж можна було сподіватися: весь новий ситцевий очіпок був заляпаний грязюкою...

Приїхали вони в передмістя до старого знайомого й кума – козака Цибулі. Зустріч із кумами, що давно не бачилися, вигнала на якийсь час із голови цю неприємну пригоду, примусивши наших подорожніх порозмовляти про ярмарок і перепочити трохи після далекої дороги.

II

Вам, мабуть, траплялося чути, як десь рине далекий водоспад, коли все навколо сповнене стривоженого гуркоту, і хаос дивних, неясних звуків вихором носить перед вами. Справді, чи не ті самі почуття вмить охоплять вас у вихорі сільського ярмарку, коли весь народ зростається в одне величезне страховище й ворухиться всім своїм тулубом на майдані та в тісних вулицях, кричить, гогоче, гримить? Галас, сварка, мукання, мекання, ревіння – усе зливається в один безладний гомін. Воли, мішки, сіно, цигани, горшки, баби, пряники, шапки – усе яскраве, строкате, безладне метушиться купами і снується перед очима. Різноголоса мова потопляє

Чому автор порівнює ярмарок зі звуками далекого водоспаду? Що можна почути й побачити у вихорі сільського ярмарку?

▲ Сергій Васильківський. Ярмарок у Полтаві

одна одну, і жодне слово не вихопиться, не врятується від цього потоку; жоден крик не вимовиться ясно. Тільки ляскання по руках торгашів чути з усіх кінців ярмарку. Ламається віз; дзвенить залізо; з гуркотом падають скидувані на землю дошки; і запаморочена голова не розуміє, куди вдатися.

Приїжджий мужик наш із чорнобривою дочкою давно вже тинявся між народом. Підходив до одного воза, обмацував другого, прислухався до цін; а в той час думки його оберталися безперестанно коло десяти мішків пшениці та старої кобили, що він привіз на продаж. З обличчя дочки його помітно було, що їй не дуже приємно тертися коло возів з борошном та пшеницею, їй би хотілося туди, де під полотняними ятками принадно розвішані червоні стрічки, сережки, олов'яні, мідні хрестики й дукачі. Та й тут, одначе, вона знаходила собі багато чого для спостереження: їй смішило дуже, як циган і мужик били один одного по руках, скрикуючи самі від болю; як, посварившись, перекупки перекидалися лайкою і раками; як москаль, погладжуючи одною рукою свою цاپину бороду, другою... Та ось почула вона, що хтось смикнув її за вишиваний рукав сорочки. Озирнулася – аж парубок у білій свитці, з ясними очима, стояв перед нею.

Жилки її здригнулися, і серце забилося так, як ще ніколи, ні з якої радості, ні з якого горя: і дивно, і любо їй здалося, і сама не могла розібрати, що робилося з нею.

«Не бійся, серденько, не бійся! – говорив він до неї стиха, узявши її за руку. – Я нічого не скажу тобі лихого!»

«Може, це й правда, що ти нічого не скажеш лихого, – подумала про себе красуня, – тільки мені чудно... мабуть, це нечистий! Сама, здається, знаєш, що не годиться так... а сили немає забрати від нього руку».

Мужик обернувся і хотів щось промовити до дочки, та збоку почулося слово *пшениця*. Це магічне слово змусило його в ту саму хвилину

приєднатися до двох осіб, які голосно розмовляли, й уваги, що прикувалася до них, уже ніщо неспроможне було відвернути.

III–VI

З донькою Черевика, Параскою, знайомиться гарний парубок Грицько Голопупенко, який ще раніше вподобав дівчину. Грицько просить у Черевика дозволу стати його зятем. Черевик із радістю спілкується з хлопцем, а згодом розповідає своїй дружині, Хіврі, про те, що знайшов нареченого для доньки. Але Хівря не розділяє такої радості, бо саме цей парубок жбурнув у неї жменю грязюки. У цей час високий циган, торгуючись із Грицьком Голопупенком за воли, обіцяє зажуреному хлопцеві допомогти засватати дівчину.

На ярмарку шириться чутка, що десь серед товару з'явилася червона свитка. Це прояви нечистої сили (чорта).

Черевик винайняв для своєї родини хату для ночівлі. Поки його не було вдома, до Хіврі прийшов у гості попович¹ Афанасій Іванович. Їхні залицяння раптово перериває стукіт у ворота й людський гамір. Це Солопій Черевик запросив до хати своїх кумів. Переляканий попович ховається за лежанкою на дошках під стелею.

VII

(...) Черевик наш, якого давно мучила червона свитка та не давала й на хвилину спокою цікавому його духові, підступив до кума.

«Скажи, будь ласка, куме! От питаю, та ніяк не допитаюся, що то за історія з тією проклятою свиткою».

«Е, куме! Воно б не годилося розповідати проти ночі; та хіба вже на те, щоб догодити тобі й добрим людям (при цьому повернувся він до гостей), що їм, я бачу, так само, як і тобі, хочеться дізнатися про цю диковину. Ну, добре. Слухайте ж!»

Тут він почухав плече, втерся полою, поклав обидві руки на стіл і почав: «Раз, за яку провину, їй-богу, вже й не знаю, вигнали одного чорта з пекла».

«Як же це, куме! – перебив Черевик. – Як же могло це статися, щоб чорта вигнали з пекла?»

«Що ж робити, куме, вигнали, то й вигнали, як ото собаку хазяїн виганяє з хати. Може, йому забагнулося вчинити яке-небудь добре діло, ну й показали йому поріг. От чортові бідному так стало сумно, так сумно за пеклом, що хоч на гілляку. Що робити? Почав з горя пити. Отаборився в отому сараї, що, як ти бачив, розвалився під горою і що повз нього ні один добрий чоловік не пройде тепер, не захистивши спершу себе хрестом святим, і став той чорт такий гультай, якого не знайдеш і між парубками. Од ранку й до вечора тільки й діла, що сидить у шинку!...»

Тут знову суворий Черевик перебив нашого оповідача: «Бог знає, що говориш ти, куме! Як це можна, щоб чорта впустив хто-небудь у шинок: адже в нього ж є, хвалити бога, і кігті на лапах, і ріжки на голові».

«Ото ж бо й штука, що на ньому була шапка й рукавиці. Хто його впізнає? Гуляв-гуляв – нарешті дійшло до того, що пропив усе, що мав

¹ Попівич – син попа; хлопець, чоловік попівського роду.

при собі. Довелося чортові заставити червону свитку свою, мало не за третину ціни, жидові, що шинкарював тоді на Сорочинському ярмарку. Заставив та й каже йому: “Гляди ж, я прийду до тебе по свитку якраз через рік, бережи її!” – і зник, як у воду. Шинкар роздивився гарненько свитку: сукно таке, що й у Миргороді не дістанеш! А червоний колір горить, як вогонь, аж не надивишся! От шинкарю надокучило дожидатися строку. Та й злупив із якогось приїжджого пана мало не п’ять червінців. Про строк шинкар і забув зовсім. Коли це одного разу, надвечір, приходить якийсь чоловік: “Ну, шинкарю, віддавай мою свитку!” Шинкар спочатку був і не впізнав, а потім, як роздивився, то прикинувся, ніби й у вічі не бачив: “Яку свитку? У мене нема ніякої свитки! Я знати не знаю твоєї свитки!” Той зирк – і пішов; та тільки ввечері, коли шинкар, замкнувши свою халупу й перелічивши в скринях гроші, накинув на себе простирало і став молитися Богу, чує шарудіння... Гляне – з усіх вікон повиставлялись свинячі рила...»

Тут справді почувся якийсь неясний звук, що дуже скидався на свиняче рохкання: всі зблідли... Піт виступив на обличчі оповідача.

«Що?» – промовив злякано Черевик.

«Нічого!..» – відповів кум, трясучись усім тілом.

«Га!» – обізвався один із гостей.

«Ти сказав...»

«Ні!»

«Що ж воно рохнуло?»

«Бог знає, чого ми переполохались! Нікого нема!»

Всі злякано стали озиратися навколо й почали нишпорити по кутках. Хівря була ні жива ні мертва. «Ех ви, – промовила вона голосно, – чи вам козакувати й бути чоловіками! Вам би веретено в руки та й посадити за гребінь... Під ким-небудь ослін заскрипів, а всі й кинулись як навіжені!»

Це засоромило наших сміливців і примусило їх підбадьоритися; кум хильнув із кухля і почав оповідати далі: «Шинкар обмер; однаке ж свині на ногах, довгих, як ходулі, повлазили у вікна і вмиль оживили його плетеними трійчатками, примусивши танцювати вище цього сволока. Шинкар – у ноги, признався у всьому...»

Чому люди
боялися червоної
свитки?

Та свитки вже не можна було повернути скоро. Пана обікрав на дорозі якийсь циган і продав свитку перекупці; та привезла її знову на Сорочинський ярмарок, але з того часу ніхто вже нічого не купував у неї. Перекупка дивувалась, дивувалась, та, нарешті, збагнула: мабуть, це винна червона свитка. Недарма, надягаючи її, завжди відчувала, що її душить щось. Не думаючи, не гадаючи довго, кинула в огонь – не горить чортова одежа! Еге, та це чортів дарунок! Перекупка примудрилась і підсунула у віз одному чоловікові, що вивіз продавати масло. Дурень і зрадів; та тільки масла ніхто й питати не хоче. Е, недобрі руки підкинули свитку! Схопив сокиру й порубав її на шматки; зирк – аж лізе один шматок до другого, та й знову ціла свитка! Перехрестившись, поцюкав сокирою вдруге, шматки розкидав по всьому ярмарку і поїхав. Тільки з того часу кожного року, і саме під час ярмарку, чорт із свинячою личиною ходить по всьому майдану, рохкає і збирає шматки своєї

свитки. Тепер, кажуть, тільки одного лівого рукава бракує йому. Люди з того часу одхрещуються від того місця, і ось уже буде тому років із десять, як не було там ярмарку. Та нечиста сила надала оце засідателеві о...»

Друга половина слова завмерла на устах в оповідача.

Вікно брязнуло з гуркотом; шибки зі дзвоном повилітали геть, і страшна свиняча морда висунулася, поводячи очима, ніби питалася: а що ви тут робите, добрі люди?

VIII–X

Усіх присутніх скував невимовний жах. Один із гостей від страху підскаочив аж під стелю і вдарився головою об перекладину, що тримала дошки, на яких переховувався попович Афанасій Іванович. Попович із гуркотом упав додолу, наробивши у світлиці ще більшого переполоху – усі присутні почали ховатися. Черевик, випадково одягнувши на голову замість шапки глечик, вибіг на вулицю.

Уранці Солопій Черевик вирушає на торговий майдан, щоб продати кобилу. Дорогою пригадує розповідь кума про нечисту силу й червону свитку. Але ці роздуми перебив грубий голос. Перед Солопієм стояв високий циган. «Що продаєш, чоловіче добрий?» – запитав той. Роздратований Черевик хотів було показати кобилу, але із жахом помітив, що замість неї до вуздечки прив'язаний шматок червоного рукава.

XI

За моє ж жито, та мене й побито.

Прислів'я

«Лови! Лови його!» – кричало кілька хлопців у тісному кінці вулиці, і Черевик почув, що його схопив хтось дужими руками. «Зв'язати його! Це той самий, що вкрав у доброго чоловіка кобилу!»

«Господь з вами! За що ви мене в'яжете?»

«А за що ти вкрав кобилу в приїжджого мужика, Черевика?»

«З глузду з'їхали ви, хлопці! Де ж це бачено, щоб чоловік сам у себе крав що-небудь?»

«Старі вигадки! Старі вигадки! Чого ж ти біг скільки духу, наче сам сатана за тобою гнався?»

«Мимоволі побіжиш, коли сатанинська одежа!..»

«Е, голубе! Дури інших цим; буде ще тобі від засідателя, щоб не лякав чортвинням людей!»

«Лови, лови його! – почувся крик із другого кінця вулиці. – Ось де він, ось утікач!»

І перед очима нашого Черевика з'явився кум у найжалюгіднішому стані, зі зв'язаними назад руками, що його вели кілька хлопців.

«Чудеса завелися! – говорив один із них. – Послухали б ви, що розказує цей шахрай, якому досить тільки глянути в обличчя, щоб побачити злодія. Як стали питати, чого біг він, як навіжений, – поліз,

Зробіть припущення, де насправді поділася кобила Черевика та чому його звинуватили в крадіжці власної худоби. Можливо, це витівки нечистої сили або цигана?

каже, до кишені понюхати табаки¹ та витяг шматок чортової свитки, з якої спалахнув червоний вогонь, а він давай боже ноги!»

«Еге, ге! Та це одного гнізда обидві пташки! Зв'язати їх обох укупі!»

ХІІ

*«Чим, люди добрі, так оце я провинився?
За що глузуєте? – сказав наш неборак. –
За що знущаетесь ви надо мною так?
За що, за що?» – сказав та й попустив патьоки...
Патьоки гірких сліз, узявшись за боки.*

Гулак-Артемовський «Пан та собака»

«Може, і справді, куме, ти поцупив що-небудь?» – спитав Черевик, лежачи зв'язаний разом із кумом під солом'яною яткою. «І ти тієї ж, куме! Щоб мені відсохли руки й ноги, якщо я що-небудь будь-коли крав, крім хіба вареника із сметаною в матері, та й то ще, коли мені було років десять віку».

«За що ж це, куме, на нас нападєть така? Тобі ще нічого: тебе обвинувачують принаймні в тому, що ти в іншого вкрав; за що ж на мене, бідолаху, лихий наклеп такий: нібито в самого себе вкрав кобилу. Видно, нам, куме, на роду написано не мати щастя!»

«Горе нам, сиротам бідним!»

Тут обидва куми заридали, схлипуючи.

«Що це тобі, Солопію? – спитав, увійшовши в цей час, Грицько. – Хто це зв'язав тебе?»

«А! Голопупенко, Голопупенко! – закричав, зрадівши, Солопій. – Ось, куме, це той самий, про якого я казав тобі. От молодець! Ось бог мене побий на цьому місці, коли не висушив при мені кухля завбільшки майже як твоя голова, і хоч би тобі скривився».

«Що ж ти, куме, так не пошанував такого гарного парубка?»

«Отак, як бачиш, – казав далі Черевик, обернувшись до Грицька, – покарав Бог, видно, за те, що завинив перед тобою. Прости, чоловіче добрий, їй-богу, радий би зробити все для тебе...»

«Я не злопам'ятний, Солопію. Якщо хочеш, я визволю тебе!»

Тут він моргнув хлопцям, і ті самі, що вартували його, кинулися розв'язувати.

«За те й ти роби, як треба: справляй весілля! Та й погуляємо так, щоб цілий рік боліли ноги від гопака».

«Добре! От добре! – сказав Солопій, ляснувши руками. – Та що там думати: годиться чи не годиться так – сьогодні ж весілля, та й по всьому!»

«Гляди ж, Солопію, через годину я буду в тебе; а тепер іди додому: там чекають тебе купці на твою кобилу й пшеницю!»

«Як! Хіба кобила знайшлася?»

«Знайшлася!»

Черевик із радості остовпів, дивлячись услід Грицькові, що пішов собі.

¹ Таба́ка – нюхальний тютюн.

«Що, Грицьку, погано ми зробили своє діло? – спитав високий циган парубка, що поспішав. – Воли ж бо тепер мої?»

«Твої! твої!»

XIII

*Не бійся, матінко, не бійся,
В червоні чобітки обуйся.
Топчи вороги
Під ноги. Щоб твої підківки
Бряжчали! Щоб твої вороги
Мовчали!*

Весільна пісня

Підперши ліктем гарненьке підборіддячко своє, задумалася Параска, сама сидючи в хаті. Багато мрій снувалося навколо русої голівки. Іноді раптом легенька усмішка торкалася її червоних губок, і якесь радісне почуття зводило темні її брови, то знову хмарина задуму опускала їх на карі, ясні очі.

«Ну, що, як не справдиться те, що говорив він! – шепотіла вона з якимось виразом сумніву. – Ну, що, як мене не віддадуть? Якщо... Ні, ні; цього не буде! Мачуха робить усе, що їй забагнеться; невже я не можу робити того, що мені хочеться? Впертості й у мене вистачить! Який же він гарний! Як чарівно світять його чорні очі! Як любо каже він: Парасю, голубко! Як личить йому біла свитка! Якби ще пояс гарячіший! Нехай, уже правда, я йому витчу, як перейдемо жити в нову хату. Не подумаю без радості, – говорила вона далі, виймаючи з-за пазухи маленьке дзеркальце, обклеєне червоним папером, що купила на ярмарку, і видивляючись у нього з прихованою втіхою. – Якщо зустрінуся тоді де-небудь із нею – я їй нізащо не вклонюся, нехай вона собі хоч лусне. Ні, мачухо, годі вже бити тобі свою пасербицю! Скоріш пісок зійде на камені й дуб похилиться у воду, як верба, ніж я схилюся перед тобою! Та я і забула... Ану, приміряю очіпок, хоч і мачушин, як він на мене прийдеться!»

Чи щиро кохає
Параска Грицька та чи
готова захищати своє
кохання? Поясніть
свою відповідь.

Тут встала вона, тримаючи в руках дзеркальце і, нахилившись до нього головою, трепетно йшла по хаті, начебто боялася впасти, бачачи під собою, замість долівки, стелю з накладеними під нею дошками, звідки гупнув недавно попович, та полиці, заставлені горшками. «Що це я, справді, ніби дитина, – скрикнула вона, сміючись, – боюся ступити й ногою!»

І почала притупувати ногами, щодалі сміливіше; нарешті, ліва рука її опустилась і вперлась у бік, і вона почала танцювати, побрязкуючи підківками, тримаючи перед собою дзеркало й наспівуючи улюбленої своєї пісні:

Зелененький барвіночку,
Стелися низенько!
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься близенько!
Зелененький барвіночку,

Стелися ще нижче!
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься ще ближче!

Черевик заглянув у цей час у двері і, побачивши, як його дочка танцює перед дзеркалом, спинився.

Довго дивився він, сміючись із небаченої витівки своєї дочки, яка, замислившись, не помічала, здавалося, нічого; та коли почув знайомі звуки пісні – жилки в нього затрусилися; гордо взявшись у боки, виступив він наперед і пустився навприсядки, забувши про всі діла свої. Гучний кумів регіт примусив їх обох здригнутися.

«Ото добре, батько з дочкою завели вже тут самі весілля! Ідїть же швидше: молодий прийшов!»

При останньому слові Параска спалахнула яскравіше, ніж червона стрічка на її голові, а безтурботний батько її згадав, чого прийшов він.

«Ну, дочко! Ходімо мерщій! Хівря на radoщах, що я продав кобилу, побігла, – говорив він, боязко оглядаючись на всі боки, – побігла купувати собі плахти та ряднини всякі, то треба, поки не вернулася, усе скінчити!»

Не встигла переступити вона через поріг хати, як почула себе в обіймах парубка в білій свитці, який із купою народу дождався її на вулиці.

«Боже, благослови! – сказав Черевик, складаючи їм руки. – Нехай собі живуть, як вінки в'ють!»

Тут почувся галас серед народу.

«Я швидше лусну, ніж допущу до цього!» – кричала жінка Солопія, що її, одначе, з реготом одпихав натовп народу.

«Не казися, не казися, жінко! – говорив розважно Черевик, бачачи, що пара дужих циган тримає її за руки. – Що зроблено, те зроблено; змінювати я не люблю!»

◀ Анна Федорченко.
Ілюстрація до повісті

«Ні, ні! Цього не буде!» – кричала Хівря, але ніхто не слухав її. Кілька пар обступили молодих і створили навколо них непробивну, танцюючу стіну. Дивне, невимовне почуття охопило б глядача, коли б він побачив, як від одного удару смичком музики в сірячійній свитці, з довгими підкрученими вусами, все повернулося, по волі й мимоволі, до однастайності й перетворилося на злагоду. Люди, що на їхніх помхурих обличчях, здається, вік не зринала усмішка, притупували ногами й поводили плечима. Усе кружляло. Усе танцювало. (...)

Грім, регіт, пісні чути було дедалі тихше. Смичок завмирав, притихаючи й гублячи неясні звуки в порожняві повітря. Ще чути було десь тупання, щось схоже на гуркіт далекого моря, і незабаром скрізь стало порожньо й глухо.

Чи не так і радість, прекрасна й непевна гостя, відлітає від нас, і даремно самотній звук думає виявити веселість? У власному відгомоні вже чує він сум і пустелю, і дико прислухається до нього. Чи не так і веселі друзі бурхливої та вільної юності, поодинокі, один по одному, губляться по світу й покидають нарешті самого старовинного брата їхнього? Сумно покинутому! І важко, і сумно стає на серці, і нічим допомогти йому.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Сорочинський ярмарок – один із найвідоміших в Україні – відбувається в селі Великі Сорочинці Миргородського району на Полтавщині. Зазвичай цей ярмарок проводять наприкінці серпня. Це не тільки місце для покупок, а й справжнє свято української народної культури та самотності, що збирає сотні тисяч гостей щороку. Десятки майстер-класів із гончарства, прядіння, ковальства, свічкарства, соломоплетіння, виготовлення вінків і прикрас для волосся дають змогу зануритися в неймовірну феєрію вражень від оригінальних сувенірів та унікального досвіду виготовлення автентичних виробів.

Із 1999 року, згідно з Указом Президента України, Сорочинський ярмарок має статус національного.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Який із зображених предметів став причиною містичних подій у повісті М. Гоголя «Сорочинський ярмарок»?

А

Б

В

Г

2. Назвіть головних персонажів повісті. Кого з них ви хотіли б зіграти в художньому фільмі чи озвучити в мультфільмі, якби випала така нагода? Поясніть чому.

АНАЛІЗУЄМО

3. Що в повісті одразу привернуло вашу увагу? Чи можна цей твір назвати оптимістичним? Поясніть свою думку.

4. Прочитайте уривок тексту, де описано ярмарок (II розділ, с. 92–93). Перекажіть цей уривок від імені Параски, яка вперше побувала на такому святі. Передайте інтонацією враження дівчини від побаченого.

5. Об'єднайтеся в три групи й дослідіть, як у повісті змальовано ярмарок.

- Група 1. Досліджує соціальні взаємини між учасниками ярмарку, про що і як вони спілкуються.
 - Група 2. Досліджує, де проходить ярмарок, що на ньому відбувається, як описано місце події.
 - Група 3. Досліджує елементи побуту (одяг, посуд, знаряддя праці, продукти харчування тощо), на яких зосереджує увагу автор, український колорит.
6. Оберіть 2–3 слова з поданого переліку, за допомогою яких, на вашу думку, можна найвлучніше описати атмосферу ярмарку в Сорочинцях. Обґрунтуйте свій вибір, покликаючись на текст.

Гамірний, колоритний, різнобарвний, метушливий, веселий, гучний, запашний, жвавий, багатолюдний, бурхливий, мальовничий, дзвінкий, життєрадісний, самобутній, яскравий.

7. Знайдіть у тексті й зачитайте цитати до образу Параски та її мачухи Хіврі. Які риси характеру та які особливості світогляду людей того часу уособлює кожна з них? Чи згодні ви, що вдача Параски контрастує з буркотливим норовом Хіврі? Поясніть свої відповіді.
8. Перекажіть містичну історію про червону свитку. Наскільки ця історія важлива для розгортання сюжету повісті? Чи повірили б ви такій розповіді, якби самі почули її від козака Цибулі?
9. Схарактеризуйте образ Солопія Черевика. У які комічні ситуації він потрапляє через свою наївність?
10. Скористайтесь діаграмою і розкажіть про риси характеру, розкриті через поведінку персонажів повісті. Визначте, хто з персонажів є носієм тих чи тих якостей. Наведіть докази з тексту.

11. У повісті є елементи містики (червона свитка, розповіді про нечисту силу). На вашу думку, вони викликають жах чи сміх у читача? Чи допомагають ці елементи висміяти людські вади: жадібність, хвалькуватість, сварливість, забобонність? Поясніть свої відповіді.
12. Які народні звичаї, обряди, вірування згадано у творі «Сорочинський ярмарок»? Чи вдалося автору за їх допомогою передати український колорит? Обґрунтуйте свою думку.
13. Наведіть приклади використання діалектизмів і фразеологізмів у тексті повісті.
14. Продовжте фрази.
 1. Мені не зрозуміло ...
 2. Раніше я думав / думала, що ... , але тепер я знаю, що ...

МІРКУЄМО

15. Чому саме ярмарок, на вашу думку, став центральним місцем подій у творі? Чи можна український ярмарок вважати справжнім народним святом?
16. Скориставшись поданою таблицею, назвіть образи-символи, згадані у творі, та поясніть їхнє значення. Випишіть у зошит невеликі цитати для заповнення третьої колонки таблиці.

Образ	Значення	Приклад із тексту (цитата)
червона свитка	забобони, страх, прокляття	
ярмарок	життя, культура, народна стихія	
чорт	нечиста сила, містика	
ніч	межа з потойбіччям, невідомість	
пісня	фольклорна традиція, голос народу	
танець	єдність поколінь, цілісність народної культури	

17. Які проблеми, порушені в повісті «Сорочинський ярмарок», актуальні сьогодні?
18. Поясніть, як ви розумієте слова письменника Олеся Гончара: «Гоголь створив духовний образ України».

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

19. Складіть сенкан «Сорочинський ярмарок».
20. Застосовуючи вебресурси, створіть комікс за мотивами повісті «Сорочинський ярмарок».

21. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Уявіть, що ви приїхали на Сорочинський ярмарок, маючи, наприклад, 4000 грн. Складіть план витрат на дорогу, харчування, сувеніри, розваги тощо. Побудуйте діаграму розподілу коштів.

Варіант Б. Змодельуйте уявний бізнес-проект для участі в Сорочинському ярмарку. Опишіть, що будете продавати, де візьмете товар, як його рекламуватимете, якою буде ціна. Поясніть, чому важливо мати навички фінансової грамотності та як це допомогло б деяким персонажам повісті.

НЕЗЛАМНЕ ПРАГНЕННЯ ДО ВОЛІ

Тарас ШЕВЧЕНКО
(1814–1861)

Пригадаймо, що Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 року в селі Моринці (Черкащина) в кріпацькій родині. Йому було дев'ять років, коли померла його мати, та одинадцять років, коли помер батько. Поміщик Енгельгард забрав Тараса до своїх покоїв, де хлопець був хатнім слугою. Згодом разом із паном підліток надовго залишає Україну і їде в Петербург.

У 1838 році завдяки підтримці друзів Тарас Шевченко отримує звільнення з кріпацтва й починає навчатися в Петербурзькій академії мистецтв, а вже в 1840 році видає свою першу збірку поезій «Кобзар». Після закінчення навчання в 1845 році поет повертається в Україну, багато подорожує, працює художником в Археологічній комісії, виношує ідею нового видання «Кобзаря». Але у квітні 1847 року за участь у Кирило-Мефодіївському братстві Шевченка заарештували, а згодом вислали в далекий Оренбург відбувати солдатську службу. Цар Микола I на вироку власноруч дописав: *«Під найсуворіший нагляд, із заборонаю писати й малювати»*.

ДЕСЯТИРІЧНЕ ЗАСЛАННЯ

30 травня 1847 року Тарас Шевченко в супроводі жандарма вирушив до місця проходження військової служби – Орської фортеці, що розміщувалася за 250 верст від Оренбурга. Сама фортеця була обнесена земляним валом, усередині були казарми й кілька десятків приватних будиночків, навкруги – безводний степ. Єдиною втіхою було листування з друзями. Отримавши від свого приятеля з України Андрія Лизогуба пакуночки з приладдям для малювання та з томиком Шекспіра, Тарас Григорович написав у відповідь: *«Не знаю, чи зраділа б так мала негодована дитина, побачивши свою матір, як я вчора, діставши подарунок твій, щирий мій єдиний друже, так радів, що ще й досі не схаменуся, цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав, по тричі цілуючи всяку фарбочку. І як їй не цілувати, не бачивши рік цілий...»*.

Становище Шевченка значно поліпшилося, коли його за наказом командира Оренбурзько-

▲ Тарас Шевченко.
Автопортрет (1847 р.)

го корпусу долучили як художника до складу військово-наукової експедиції з дослідження Аральського моря.

Протягом експедиції, яка тривала з травня 1848 р. до вересня 1849 р., Шевченко створив близько 200 різних малюнків. Тоді ж, під час зимівлі на острові Косарал, він написав кілька десятків віршів («І виріс я на чужині», «Сотник» та ін.).

Після закінчення роботи експедиція повернулася в Оренбург, де Шевченко доопрацював ескізи та намалював аквареллю карту Аральського моря, нанісши новознайдені острови. Крадькома писав вірші та ховав їх за халяву¹ чобота. Досі збереглися чотири саморобні книжечки – *захалявні*. У поезіях цього періоду часто звучить мотив самотності, розлуки з рідною землею, туги за домом.

*Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю.
О господи, як то тяжко
Тії дні минають...*

*Я тільки хаточку в тім раї
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.*

Навесні 1850 р. один з офіцерів написав донос про те, що солдат Шевченко живе на квартирі, а не в казармі, пише вірші та малює. У будинку, де мешкав поет, провели обшук, забрали листи, книжки, альбоми, малярське приладдя, а самого митця заарештували. Інформація про знайдені речі дійшла аж до царя, який наказав посилити нагляд за Шевченком і покарати винних.

Тараса Григоровича відправили на нове місце несення військової служби – Новопетровське укріплення (нині місто Форт-Шевченко, Республіка Казахстан). Тут довелося нашому поетові пережити цілих сім довгих-предовгих літ. Незабаром по приїзді він почав брати участь у культурно-мистецькому житті цього укріплення і виявив себе як добрий співак, актор і танцюрист. На невеличкому городі вирощував овочі. Недалеко від укріплення солдати посадили сад, поставили альтанки, де поет любив мріяти. Але це було в часи перепочинку, а загалом щоденна муштра пригноблювала митця.

З усієї образотворчої спадщини Шевченка періоду заслання, у якій близько 450 робіт, майже 350 – присвячені життю казахського народу, природі Казахстану. Шевченко багато спілкувався з місцевим населенням – казахами, які називали його «акин Таразі» («поет Тарас»).

Друзі та знайомі постійно клопотали про помилування Тараса Шевченка й нарешті досягли успіху. У серпні 1857 р. надійшов офіційний наказ про звільнення.

▲ Ілюстрація з вебсайту Посольства України в Республіці Казахстан. Ліцензія CC BY 4.0

¹ **Халя́ва** – верхня трубчаста частина чобота, що прикриває литку.

ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Після десятирічного заслання Тарасові Шевченку дозволили повернутися до Петербурга, де з ослабленим здоров'ям поет жив під наглядом поліції. Але й надалі відвідував Академію мистецтв, у будинку якої митцеві надали житло, писав поезії, малював портрети, узявся за наполегливу працю як художник-гравер¹. За серію офор-тів² отримав звання академіка гравіювання.

Тарас Шевченко не хотів доживати віку в Петербурзі. Мріяв про те, щоб жити в Україні сімейним життям. У листі до дружини свого друга Михайла Максимовича з повагою і гумором Шевченко писав: *«Я Вас просив, щоб Ви мене оженили... а то як Ви не ожените, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог допоможе, буду в Києві й на Михайловій горі, а Ви там де-небудь під явором або під вербою і поставте мою завітчану княгиню, а я піду погуляти та й зустріну її»*.

Увесь час митець рвався в Україну, але тільки наприкінці травня 1859 р. отримав офіційний дозвіл на цю поїздку. Він відвідав рідні місця, побачився з братами та сестрою Яриною, ходив і їздив понад Дніпром та шукав гарного місця, щоб купити собі трохи землі й побудувати хату. Але поліція раптом заарештувала поета ніби за підбурювання селян проти царя і наказала негайно виїхати назад до Петербурга.

У 1860 р. за кошти українського цукрозаводчика Платона Симиренка, з яким Тарас Шевченко познайомився під час подорожі Україною, було надруковано нове видання «Кобзаря». Цензура дозволила включити до нього лише 17 творів. Поет сам розсилав це видання для продажу і своїм друзям із присвятою. Даруючи свою книжку письменниці Марку Вовчку (псевдонім Марії Олександрівни Вілінської), він написав: *«Моїй єдиній доні – Марусі Маркович – і рідний, і хрещений батько Тарас Шевченко»*.

З осені 1860 р. Тарас Григорович сильно занедужав, скаржився лікареві на біль у грудях; захворювання серця спричинило водянку (скупчення надлишкової води в організмі). Від початку 1861 р. поет майже не виходив із кімнати, але не втрачав надії. 9 березня, знесилений, він іще приймав вітання з днем народження, а вдосвіта 10 березня 1861 року Шевченка не стало.

Похорон Кобзаря був велелюдним. Його друг-письменник Пантелеймон Куліш виголосив прощальну промову. Спочатку поета поховали в Петербурзі, а згодом, отримавши спеціальний дозвіл, друзі перевезли тіло в Україну й поховали в Каневі на Чернечій горі.

¹ **Гравёр** – художник, який створює гравюри. **Гравіора** – малюнок, вирізьблений або витравлений за допомогою хімічних речовин на поверхні твердого матеріалу (на металі, дереві, склі).

² **Офорт** – різновид гравюри на металі. Зображення створюють шляхом травлення пластини з міді чи цинку кислотою. Потім на цю пластину наносять фарбу, яка заповнює поглиблення, і роблять відбиток на папері.

Дмитро ЧУБ

ЖИВИЙ ШЕВЧЕНКО. НЕВИГАДАНІ ОПОВІДІ

(Уривки)

На крилах слави

(...) 27 березня 1858 року після заслання Шевченко повертається в Петербург. Тут наш поет скоро стає модною постаттю. Старі й нові друзі, земляки й чужинці – уся петербурзька еліта шукає знайомства й приятелювання із Шевченком. Серед них найславніші вчені, письменники, політичні діячі, артисти, композитори, титуловані й нетитуловані аристократи, урядовці, студенти й навіть молоді красуні. (...)

Та, на жаль, в усіх промовах представників вищих російських кіл ніхто ні разу не згадав про долю Батьківщини Шевченка, про життя в кріпацьких обставинах його родичів: братів, сестер тощо. А коли поет іноді, не витримавши, починав зачіпати теми історії України, незалежності, коли починав боронити славного гетьмана Івана Мазепу, коли ганьбив Пушкіна за його поему «Полтава», де автор стоїть на позиціях, ворожих Україні, тоді майже всі ті російські прихильники нашого поета ставали проти поглядів Шевченка, проти самостійності України. (...)

Шевченко й далі турбується долею свого народу, долею своєї рідні, обороняє позиції української окремішності, навіть уживає заходів, щоб відвідати Україну. А коли йому спершу відмовляють, то пише до Марії Максимович: «Перше в столицю не пускали, а тепер із цієї смердючої столиці не пускають». (...)

23 січня 1859 р. приїхала з України до Петербурга письменниця Марко Вовчок [псевдонім Марії Олександрівни Вілінської], а наступного дня Шевченко вперше побачився з нею в салоні Карташевської. Марко Вовчок на той час теж набула чималої популярності й служила прикрасою невеликої групи українців, що зібралися тоді в Петербурзі й захоплювалися її творами. У квітні поет подарував Марії Олександрівні рукопис свого твору «Неофіти».

У салоні Карташевської часто збиралися українські письменники. Іноді й Марко Вовчок читала там на літературних вечорах свої твори. Шевченко після кожного її оповідання вигукував: «Шекспір! Шекспір!», а в товаристві казав про неї жартома, що коли б йому трапилася така жінка, як вона, то повинчався б та й помер. Їй було тоді лише 24 роки, але дружні взаємини між ними тривали до кінця життя поета. (...)

Марко Вовчок не забувала про Шевченка. Якось, перебуваючи в Італії, Марія Олександрівна писала до нього: «Мій друже дорогий,

Тарасе Григоровичу... Я тепер пишу до вас із Рима; коли б же Вас сюди заніс який човничок, щоб ви не од людей почули, а на свої очі побачили, які тут руїни, дерева, квіти, а народ який, а яке тепло, яке сонце!.. Ви напишіть мені словечко, коли час буде. Ви забули, що ви названий батько? Коли взяли ім'я, то взяли й біду батьківську; тепер думайте й не забувайте...» Це писала письменниця в березні 1861 р., не знаючи, що наш великий поет, а її приятель і названий батько вже помер...

Знову в Україні

Наприкінці травня 1859 р. Шевченко дістає дозвіл на відвідини України на п'ять місяців...

6-го червня він уже був у Лебедині. По дорозі відвідує своїх знайомих, зустрічається з лікарем Козачковським, пише нові вірші, малює краєвиди, ловить рибу, захоплюється красою України, Дніпра. Хвилюючими моментами для Тараса Шевченка під час цієї подорожі були відвідини рідних сіл, місцевостей. Він відвідав Корсунь, Моринці, Кирилівку та інші.

За спогадами очевидців, до Кирилівки Тарас Григорович прибув у жнива, у липні, до брата Йосипа. Усі люди були на панщині, зокрема й родина брата. «...Дома були тільки діти. Вони сиділи під хатою на призьбі. Побачивши, що якийсь “пан” під'їхав до воріт, діти полякалися, бо думали, що він буде їх гонити на панщину. Коли Шевченко зайшов у двір, вони почали плакати й тікати в садок. Як не переконував їх Тарас Григорович, що він їхній дядько, діти довго не вірили йому. А коли Тарас угамував дітей, тоді й сам заплакав. Він попросив сусідок зварити вечерю. Після панщини, увечері всі родичі зійшлися до Йосипа, разом вечеряли й вітали Тараса».

Там же в Кирилівці поет зустрівся і зі своєю сестрою Яриною.

«Була я на горобі, копала грядки, – розповідала Ярина, – дивлюся, біжить моя дівчинка:

– Мамо, мамо, вас якийсь Тарас кличе...

– Який Тарас? – питаю, а сама й з місця не можу здвигнути, аж ось і сам він іде.

– Здравствуй, сестро... – Я вже й не знаю, що діялося зі мною тоді. Сіли ми на призьбі, він, сердешний, поклав голову на коліна й просить, щоб я розказувала йому про життя своє гірке». (...)

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Книжка Дмитра Чуба «Живий Шевченко. Невигадані оповіді» є зразком документалістики (документальної літератури).

Документалістика – жанр літературних творів, що описують справжні події, зображують реальних осіб, представляють документальні свідчення. Документалістикою називають і літературні твори, фільми й т. ін., створені на основі документальних свідчень.

Готово! Парус розпустили,
Посунули по синій хвилі
Помеж кугою¹ в Сирдар'ю²
Байдáру³ та баркáс⁴ чималий.
Прощай, убогий Косарáле⁵.
Нудьгу заклятую мою
Ти розважав-таки два літа.
Спасибі, друже; похвались,
Що люди і тебе знайшли,
І знали, що з тебе зробити.
Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в іншій краю,
Не знаю, може, й нагадаю
Нудьгу колишню колись!

[1849, Косарал]

▲ Тарас Шевченко. Аральське море. Шхуни біля форту Косарал

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Про що нам можуть розповісти рік і місце написання поезії Т. Шевченка «Готово! Парус розпустили...»?
2. Із ким прощається ліричний герой поезії та кого називає своїм другом?

АНАЛІЗУЄМО

3. У якому лексичному значенні, на вашу думку, ужито дієслово *розважати* в тексті твору? Чим Косарал розважав нудьгу ліричного героя? Чи йдеться тут на рівні підтексту про участь автора в науковій експедиції? Поясніть свої відповіді.
4. Розкрийте настрій ліричного героя та його психологічний стан. Чи відчутний у поезії страх перед невідомим? Поясніть свою думку.

Розважати

1. Відвертати кого-небудь від чогось гнітючого, важкого, неприємного різними розмовами, справами або чимсь іншим.
2. Веселити, забавляти, потішати кого-небудь чимсь.

Тривога, безнадія, ностальгія, байдужість, спокій, оптимізм, передчуття нового, розчарування.

¹ **Кугá** – водяна та болотяна рослина родини осокових із круглим безлистим стеблом.

² **Сирдар'я** – річка в Центральній Азії. Раніше разом із р. Амудар'я була основним джерелом прісної води Аральського моря, яке до 2020 р. майже зникло, перетворившись на кілька окремих водойм. Більша частина колишнього дна моря тепер є пустелею Аралкум.

³ **Байдáра** – великий промисловий човен, обшитий шкірою.

⁴ **Баркáс** – великий багатовесловий човен.

⁵ **Косарáл (Кос-Арал)** – острів в Аральському морі, на якому перебував Тарас Шевченко під час роботи в Аральській експедиції.

5. Зіставте подані уривки з поезій Т. Шевченка та В. Симоненка. Які спільні прагнення ліричних героїв ви можете виділити? Як образ вітрильника (паруса) допомагає зрозуміти ці прагнення? Що символізує вітрильник (парус): вільну подорож, відкритість до нових вражень чи втечу від чогось?

Готово! Парус розпустили,
Посунули по синій хвилі...

Т. Шевченко

Гей, нові Колумби й Магеллани,
Напнемо вітрила наших мрій!

В. Симоненко

6. Визначте віршовий розмір поезії «Готово! Парус розпустили...». За потреби скористайтеся поданою схемою:

Го-то-во! Па́-рус роз-пу-сті-ли,

○ ○ / ○ ○ / ○ ○ / ○ ○ / ○ ○

По-су-ну-ли по сі-ній хві-лі...

○ ○ / ○ ○ / ○ ○ / ○ ○ / ○ ○

МІРКУЄМО

7. Чи залишається, на вашу думку, поезія «Готово! Парус розпустили...» актуальною в ХХІ столітті? Обґрунтуйте свою відповідь, наводячи паралелі із сучасним життям. Поміркуйте, чи ідеї свободи, прагнення до кращого, висловлені автором, співзвучні для нас.
8. Чи виражені у творі певні сподівання та чи є прихований заклик до дій?

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Поезія «Доля» Тараса Шевченка – перший вірш ліричного тріптиха¹ «Доля», «Муза», «Слава». Цей тріптих поет створив недовзі після звільнення із заслання.

Вірш «Доля» написаний як монолог-звернення ліричного героя до власної долі, яка виступає персоніфікованим образом. Митець вдячний долі, що виховала його чесним і справедливим, і звертається до неї як до щирого приятеля. Попри важкі випробування, митець може гордо сказати, що в нього *«нема зерна неправди за собою»*. Шевченко використовує сімейну легенду про те, що батько, помираючи, казав родичам про 11-річного Тараса, що з хлопця буде або щось добре, або велике ледащо. У творі доля майже дослівно промовляє батькові слова.

У другій частині вірша на зміну *«ти не лукавила зо мною»* приходить *«ми не лукавили з тобою»*. Шевченко цілком ототожнює себе зі своєю долею. Він приймає все, що з ним сталося в житті, і навіть вдячний, бо це – безцінний досвід.

Ліричний герой психологічно піднісся над лихом і негараздами недавніх літ, зробив виважені етичні висновки з усього пережитого, осмислив правильність свого добровільного вибору. Іти, іти далі – це і є доля кожної людини. Кобзар не просто розповідає про свою долю – він передає нам свій досвід. І, можливо, нагадає: хоч би яка важка була дорога, головне – залишатися собою.

¹ **Тріптих** – композиція з трьох віршів, картин, барельєфів і т. ін., об'єднаних спільною темою, ідеєю.

ДОЛЯ

Ти не лукавила¹ зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сірómи² стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
«Учися, серденько, колись
З нас будуть люде³», – ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люде? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо даліше, даліше слава,
А слава – заповідь моя.
[9 лютого 1858, Нижній Новгород]

▲ Пам'ятник Тарасові Шевченку (м. Ірпінь). Скульптори Борис Крилов, Олесь Сидорук. Фото OrestaTesla. Ліцензія CC BY-SA 4.0

ПЕРЕВІРЯЄМО

- Вірш Т. Шевченка «Доля» («Ти не лукавила зо мною...») належить до
А громадянської лірики В пейзажної лірики
Б філософської лірики Г інтимної лірики
- Як ліричний герой ставиться до своєї долі?
А ненавидить її В хоче забути про неї
Б захоплюється нею Г вважає своїм другом

АНАЛІЗУЄМО

- Оберіть одне з поданих слів, із яким у вас асоціюється прочитаний вірш. Поясніть свою відповідь.

нарікання

гордість

- Простежте за змістом твору шлях ліричного героя від дитинства до зрілості через призму його стосунків із долею. Чи була доля прихильною до нього? Робила його слабшим чи, навпаки, загартувала?
- Чи можна стверджувати, що вірш «Доля» – автобіографічний, а ліричний герой твору – це сам автор? Доведіть свою думку.
- Пригадайте, що таке персоніфікація (уособлення). Знайдіть у вірші персоніфікацію та поясніть її роль у тексті.

¹ Лукáвити – хитрувати, приховуючи правду.

² Сірóма (розмовне) – тут: незаможна людина; бідняк.

³ Люде – тут: люди.

7. Поясніть, як ви розумієте такі рядки вірша:

*Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.*

Про яку головну життєву цінність або принцип говорить ліричний герой цими словами?

8. Яке найцінніше надбання, за словами ліричного героя, дала йому доля: багатство, розкіш, здатність творити, визнання, друзів, міцне здоров'я тощо? Поясніть свою відповідь, покликаючись на текст.

МІРКУЄМО

9. Розкажіть, про що вас змушує задуматися вірш «Доля». Скористайтесь за потреби поданими твердженнями.
- Доля – це не лише випадковість, а й результат наших рішень.
 - Чесність – запорука життєвих успіхів людини.
 - Головне – не зупинятися навіть тоді, коли здається, що все даремно.
10. Поясніть, як ви розумієте слова 36-го президента США Ліндона Джонсона, сказані про Тараса Шевченка під час відкриття пам'ятника Кобзареві у Вашингтоні в 1964 році.

Шевченко був більше, ніж українцем, – він був державним мужем і громадянином світу. Він був більше, ніж поетом, – він був хоробрим вояком за права і волю людей...

Коло Шевченкових слухачів було таке широке, а вплив був такий значний, що його слова знаходили читача й любов далеко поза межами рідної країни. Видання його поезій були такі вартісні, що кожна родина старалася мати дві книжки – Біблію і Шевченка... (Ліндон Джонсон).

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

11. Підготуйтеся до виразного читання напам'ять одного з віршів Т. Шевченка. Можете за бажанням дібрати музичний супровід або відеоряд¹. Проведіть у класі конкурс на найкраще читання віршів Т. Шевченка.

ПАМ'ЯТКА

Як декламувати вірш

- Зрозумійте зміст вірша, відчуйте настрій ліричного героя.
- Уявіть картини, описані в поезії, і спробуйте передати їх своїм читанням.
- Спочатку спробуйте продекламувати кожен смисловий блок окремо, а потім з'єднайте ці блоки.
- Спробуйте читати голосно, тихо, комедійним голосом тощо, щоб знайти найкращий варіант.
- Правильно використовуйте інтонацію, темп, паузи, а також стежте за дикцією.
- Уникайте монотонності й надмірних жестів.
- Правильно розставляйте логічні паузи, щоб дати слухачам час осмислити сказане.
- Запишіть себе на диктофон, щоб почути помилки та поліпшити декламування.
- Під час виступу підтримуйте зоровий контакт з аудиторією, тримайте спину й плечі рівно.

Декламування віршів – це мистецтво, яке потребує практики й терпіння.

¹ Відеоряд – сукупність послідовних зображень на екрані.

Марко ВОВЧОК (1833–1907)

Марко Вовчок – літературний псевдонім письменниці **Марії Олександрівни Вілінської**. Народилася Марія в Орловській губернії (Російська імперія) у збідній дворянській сім'ї. У родині розмовляли французькою мовою.

Після закінчення пансіону в Харкові Марію взяла до себе в Орел тітка Катерина. Згодом дівчина одружилася з українським фольклористом Опанасом Марковичем (Маркевичем), якого заслали в Орел за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. У 1851 р. подружжя виїхало в Україну. Спочатку сім'я жила в Чернігові, а потім – у Києві й Немирові. Опанас Маркович працював у редакції місцевої газети й водночас збирав матеріали з народного життя. Марія теж записувала й вивчала українські народні пісні, казки, легенди. У цей період вона досконало вивчила українську мову й написала збірку творів «Народні оповідання».

Тарас Шевченко захоплювався творами Марка Вовчка, присвятив їй вірш «Сон» («На панщині пшеницю жала...»). У подарунок від Тараса Григоровича Марія отримала «Кобзар» із написом: «*Моїй єдиній доні Марусі Марковичевій – і рідний, і хрещений батько Т. Шевченко*». Письменниця також присвятила Кобзареві кілька творів.

«Найкраще в її писаннях – то, без сумніву, її мова. При всій своїй простоті ця мова дуже багата лексиконом і незрівнянно мелодійна» (Іван Франко).

У 1859 р. Марко Вовчок із сином Богданом поїхали до Німеччини. Пізніше проживали в Англії, Швейцарії, Італії; упродовж шести років – у Парижі. Письменниця друкувала у французьких журналах переклади зі своїх «Народних оповідань». У Франції Марко Вовчок написала дитячу історичну повість-казку «Маруся», у якій змалювала пригоди й героїзм української дівчинки. У перекладі-переробці французькою мовою видавця П'єра-Жуля Етцеля цей твір видали у Франції під назвою «Maroussia». Повість стала однією з улюблених дитячих книжок у Франції.

Деякий час Марко Вовчок жила на Київщині. Наприкінці життя разом із другим чоловіком оселилася на околиці міста Нальчик (на Кавказі). Поховали письменницю в саду біля її власного будинку, який пізніше став музеєм.

На сторінках своїх творів Марко Вовчок не тільки розповідає про тяжку долю кріпаків, а й показує, як любов і рішучість здатні перемогти несправедливість. Історія героїв оповідання «Викуп» – яскравий приклад цього.

Твір Марка Вовчка «**Викуп**» входить до збірки «Народні оповідання». За своєю тематикою ця збірка становить єдине ціле, бо створює багатобарвну цілісну картину з народного побуту.

В оповіданні «**Викуп**» більше помітна романтична спрямованість, акцентовано на родинно-побутових мотивах. У творі використано багато прислів'їв і приказок. В образах позитивних персонажів авторка втілює характерні риси українського народу, створює яскраві національні типи старого козака, матері, дівчини, юнака.

За жанром твір «**Викуп**» – соціально-побутове оповідання про важке життя поневолених селян. Марко Вовчок змальовує жорстоку дійсність, у якій кріпак, цілком залежний від панської примхи, позбавлений будь-яких людських прав.

Сюжет. Яків Харченко – молодий кріпак, закоханий у Марту Коханівну, вільну дівчину з козацького роду, яка відповідає йому взаємністю. Але Яків має викупити себе в пані, щоб батько дівчини погодився віддати доньку за нього заміж. Змучений працею і внутрішніми переживаннями, але наділений могутнім духовним здоров'ям і непереборним бажанням волі, герой досягає мети.

Ідея твору: свобода – це основа людської гідності. Любов, чесність і рішучість здатні перемогти несправедливість. Особистість, яка має силу духу, здатна вибороти свою волю навіть у найбезнадійнішій ситуації.

ВИКУП

ОПОВІДАННЯ

I

Розкажу вам про Якова Харченка, якого він смутку набравсь у Хмелинцях, залицяючись до Коханівни.

Приходимо ми з ним у неділю під те село. Сонечко вже низенько. Мій парубок, дивлюсь, ніби почав приставати. Примічаю мовчки... Придержав, знаєте, ходу, примічаю: зробився мій парубок зовсім другий чоловік. Всю дорогу був такий говіркий та веселий, бубонів, як міський дзвін, а тут ніби води в рот набрав: і брови здвинув, і голову повісив.

– Що се, – кажу, – пане Якове, надувсь, мов кулік на вітер?

– Якого там кулика ви видумали, дядьку! – пробурчав.

– Може, притомився, хлопче?

– Ні, – одрізав та й знов іде мовчки.

– Да що ж се, – кажу, – пане Якове? Перше гнав, нівроку тобі, як вітрів батько, а тепер чого се почав приставати?

Тут якраз зійшли ми на горбок, так – невеличкий; да з його глянуть на Хмелинці – село як на долоні.

– Оддишемо, – кажу.

Сіли. Дивиться мій Яків на село, аж йому очі розбігаються; дивлюсь і я. Все знайомі місця – і хати, і садки. Славне село, якби ви бачили!

Церква стоїть висока. Старий сотник якийсь її будував. Цвинтар заріс черешником да зіллям трохи не в пояс; хаточки поховались у вишневій садки. Любо, що й казати!

Сидимо, дивимось. Гомоніли люди на селі, а далі один по одному й розійшлись. Цокотали ще дві молодичі; розходились і знов сходились та все махали руками, наче горох молотили. Якби не вийшов з хати чоловік, то не розійшлись би й до світу. На селі стихло; хіба де стукне віконце, да проскочить попід ворітьми хисткий парубок.

– Годі вже, ходім! – заговорив мій Яків, ніби його підкинуло, – вже пізно. – А сам аж побілів.

– Оце мені лихо! – кажу я.

– Яке вам лихо, дядьку?

– Да що на тебе найшло, Якове? Вийшов і здоровий, і веселий, і співав, і розмовляв, а тут разом неначе тебе кип'ячем обпарено. Грошей не погубив?

Він за шапку.

– Гроші єсть, – каже.

– І гроші несеш, і дівчина дожидає, а ти як у ярмо йдеш!

Ані пари з уст.

– Переночуємо вже, – кажу, – разом зо мною у старого Кохана.

– Як їх ласка, – каже.

Закипів же й я тоді.

– Да ти, – кажу, – Якове, говори до ладу! Що ти уриваєш по словечку, як попівна на бенкеті? Як ти мені зараз не висповідаєшся – я тобі не Явтух Товстодуб і в старости не клич – не піду!

От він тоді й почав.

– Що ж мені, – каже, – дядечку, по тих грошах? Чи викуплять вони мене?

– Чого ж се, братіку, завів такої жалібної? Чому не викуплять? Аби гроші, то й викупишся.

– А як пані не схоче?

– А вона чому не схоче, твоя пані? Нехай її батьку все добре! Чи ти де бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі? Мені, – кажу, – не траплялись, не знаю таких.

– Е-е, дядечку! Вона, мабуть, чи не ковшем їх міряє!

– Дарма, – кажу, – що ковшем міряє: вони, сії пани, на гроші такі ласі, братіку! Їм довіку, до суду буде мало! Не журись! Я сам із тобою піду до панії. І не таких бачили. Ти поклонись старому...

– Він уже казав мені: «За панського дочки не оддам. Лучче нехай іде в черниці». А як Кохан сказав, так і буде: се й мале хлоп'я знає.

– Ну, побачимо, як буде, – кажу, – недалеко вже. І хата його он біліє!

Які думки
тривожили Якова?

II

Йдемо вулицею; іще з другого кінця побачили: у хаті світиться. Підійшли; я постукав. У дворі гавкнуло цуценя; хтось одсунув віконце; да, мабуть, нічого не побачив, бо таки нахмарилось і зовсім темно було. Брязнула заціпка, і вибігла Коханівна Марта.

Що то за дівчина під той час стала, боже мій, світе мій! Да така ж молодесенька, а красна, як маківочка! Заквітчана, в червоному намисті, сорочка вишивана, в черевичках – ну, дівчина!.. Як зірочка!

Вибігла з каганцем, побачила мене і Якова. «Ай, дядьку! – каже. – Що се ви!»

А се, бачте, не я, а Яків... Ледве каганця з рук не вибив.

– Марто, ясочко моя! – шепче.

Аж ось і старий Кохан виглянув, а за ним стоїть Коханиха. Поздоровкались, привітались.

– Е, дочко, – каже старий, – любих гостей до хати просять, а ти тут в'єшся. Йди, моя ластівко! – І пропустив її у двері.

Увійшли й ми, поклонились та й посідали. Старий вечеряти просить. Мати й дочка коло стола, то коло печі звиваються, а ми поглядаємо одно на одного та хочем розмову почати.

Кохан... Ви, правда, зроду його не бачили. Сього чоловіка всі поважали змолodu. Як парубкував, поведе чорними бровами – дівчата сохнуть і дуріють; а тепер, як пристарівся, моргне сивим усом – громада й примічає... Перший чоловік у селі Кохан. Якби ви на його глянули! Що ті пани ваші міські? Ошпарені горобці! Сей, як вийде, кажу вам, – високий, сивий та усатий, у чорній свиті, а пояс червоний, шапка сива, виступка козацька настояща, ще давніх козаків. Хоч там і ворогуєш з ним, а шапку нехотя знімеш. Чи мало по селу старих людей ходить? Ну, іншому поклонись, а іншого буває, що й не вгледити; а сього, як гетьмана, зараз узриш. І він підніме шапку, хоч би малій дитині, підніме – і далі йде. Оженився він із Оксаною – Яковенка старого дочка, теж козацького хорошого роду. Така повновида молодиця, чепурна, чорноброва, настояща козачка!

Посиділи ми так, іще поглянули один на одного.

– Так-то воно, брате, – каже Кохан.

– Так-то, брате, – кажу і я йому.

Коханиха вечерю постановила, почали частувати горілкою.

– Іще чарочку, свате! – просять.

– Дорога дальня, – каже Коханиха, – і холодний вітер віє; мабуть, притомились.

– Е, паніматко, кажу, до любої небоги нема далекої дороги, – та й випив другу.

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який заробіток?

Яків, бачте, в Києві на заробітках був. У нас пускають; треба тільки подачу давати, яку там положать. Яків того року таки добре заробив. Налягав якомога, бо знав за що, то й діло кипіло.

– Хвалити бога, – каже Яків.

Вийняв із шапки гроші та й положив старому перед очі. Сам устав, поклонився та й дивиться. Старий тільки сивим усом моргнув.

– Гроші, – каже.

Яків знов поклонивсь.

– Усю надію клав на вашу ласку та милость, батьку!

Марта, дивлюсь, припинилась, наставила голівоньку, мов та перепілочка, і слухає – не дише. І мати, бачу, на нас карим оком закидає.

– З богом, – кажу, – завтра рушаймо до панії, а потім і до вашої милості за рушниками.

– З богом, – каже старий, – попитайте долі. Одкупишся, Якове, зятем будеш; а ні – воля божа! За панського дочки не оддам. Казав перше, з тим і умру. Вона в мене славного козацького роду! Чи таки ж мені, да ще із сивою головою, чесний, хороший рід зневажати! Козацький рід переводить! Нема у світі над козаків!

Чому Кохан не оддає своєї дочки за Якова?

А сам аж стелю підпирає: випростався, і очі світять, і голос дзвонить; аж помолодшав, наче на турка йде!

– А нема, нема козаків! Нема, що й казати! – стиха приказує жінка, хитаючи головою.

Мій парубок побілів, як хустка; і дівчина сама не своя. Стоїть, як нежива, і ясних оченят не зведе.

– Чим же він не козак, – кажу я старим. – Да подивіться, люди добрі, чи він же не козак? Нехай хоч сама Марта скаже!

Марта нічого не сказала, закрилася вишиваним рукавцем та й із хати вийшла.

– Так як же се буде, пане-брате? – питаю.

– А так буде, як я сказав. Ідіть до панії, питайте долі.

– А як, враже зілля, багацько схоче?

– Аби схотіла, за гроші не стійте: я грошей дам.

Чи жадає Кохан грошей, які Яків заробив у Києві?

– Ну, спасибі, брате! – кажу я. – Щирий ти козак, як я бачу! – Та й торкнув свого молодого: примічай ніби.

Веселіше, знаєте, стало. Випили ще по чарці та й почали радитись, як приступити до тії панії, як заговорити, що до чого приложити. Коханыха за дочкою вийшла. Певно, десь присіли в садку та й журились укупці. Ми того вечора вже їх і не бачили.

III

Одвів нас старий у комору на добраніч, та й полягали ми спати. Чую я – не спиться щось моему парубкові: то сіно перевертає, то зітхає, далі й вийшов.

– Чи не піти б і мені за ним? Може, знадоблюсь для сторожі.

Лежу собі та й думаю, а сон мене так і клонить: сіно пахуче, свіже. Чую – рип! «Ну й добре, що не пішов: се Яків...» Він! постояв трохи й знов шмигнув. «Е, ні, постій!» – тут і я за ним. Бачу: підбирається під хатне віконце, да ба! Він і горнувся до його, і бився голубом, і стукав тихесенько, ніби травицею, – віконце не одчинилось. Чи спала молода козачка, чи батько не спав, хто його знає. А ми пішли, як прийшли, – ні з чим.

– Не журись, – кажу, щоб його розважити, – колись і перед нашими ворітьми сонечко зійде!

Він тільки рукою махнув та й заривсь у сіно.

– Якове! О Якове! – кличу.

Мовчить, неначе не чує, спить.

Тоді я і собі на бік – та й справді заснув.

Повставали раненько, до сонця. Старий випроводжав нас за село (бо Хмелинці село козацьке, а до панського буде ще з пів версти); зняв

шапку: «Боже поможи!» – та й попрощались. Ідемо собі, коли де не візьметься Марта з коромислом, і хоче щось сказати, і соромиться, а сама як вишенька.

– Що се, Мартусю, – кажу, – чи не нас вийшла проводити?

Я вже мусив розмову почати, бо мій парубок тільки очима світить та поза мною посувається, знай, до дівчини.

– Я була, – каже, – в Галі; додому йду. Боже вам поможи, дядьку! – Та й стрибнула поміж верби.

IV

Спрогнозуйте, як розвиватимуться події.
Чи погодиться пані на викуп?

Увійшли в панський двір; сонечко вже підбилося височенько; питаємось – сплять. Посідали коло мальованого рундука, дивимось. Сад якраз перед очима. І туди стежки, і сюди стежки, усе жовтим піском повисипувані, і квіток цвіте без ліку, все кружками, кружками; і лавочки зелені, чистенько так.

– Славний садок, Якове!

– Славний, – каже, – дядьку!

Довгенько-таки ми сиділи та журилися, поки дождалися. «Пані встала», – кажуть. Кликнули нас до покоїв. Увійшли. Аж в очах нам замигтіло: і зеленіє, і червоніє, і біліє, і синіє... Чого там нема!.. По кутках блищить, по стінах сяє. Повибігали якісь панночки, куці та бистрії, як сороки; повертілись, повертілись перед очима та й круть за двері! Обідньої вже доби сама пані вкотила, як на колесах; пухла така, ніби на дріжджах зійшла; у перснях, у атласах. Прийшла просто до дзеркала, повернулася двічі, так і зашуміло по покоеві, як сухе листя; плюхнуло в крісло, аж її підкинуло; тоді зирк на нас!

– Чого вам треба? – питає.

– До вашої милості, – кажу, так і так – да низенько кланяюсь.

► Катерина
Васечко.
Ілюстрація
до оповідання

Вона й стала тоді ніби пильніш на нас дивитися да й каже, що тепер усе дорожче стало, що в того-то да ще в другого пана парубки одкуплялися, то по пів тисячі за себе положили.

– А в якого ж се пана, добродійко? – питаю та знов низенько кла-
няюсь.

– Тобі нащо, у якого пана? – а самій мов у вусі закрутило.

– Да що, – кажу, – у того пана – нехай йому Бог дає здоров'я – такі
люди багаті!

– А ти думаєш за скільки одкупитись?

– Та ми б то думали, вельможна пані, як по наших грошах... Да що!

– За скільки ж ти думав?

– Да що вже даремно вашу милість турбувати! Бувайте здорові, до-
бродійко!

А сам до дверей.

Яків мене хіп за рукав:

– Дядьку!

Я йому моргнув – не мішайсь!

– Слухай-бо ти, – кричить пані, – постій!

Завернула, знов питає:

– За скільки хочеш одкупитись?

А я таки не кажу.

– Що, мовляв, вашу милість клопотати нам!

Далі бачу, що вона вже червоніє, як жар най-
червоніший, кажу:

– Я, милостива пані, думав за двісті карбованців.

Вона мені:

– Да ти, мабуть, зроду дурний! Да ти се, да ти те!

А я все кланяюсь мовчки, ніби вона до ладу говорить.

Виговорилась, устала:

– Коли хочеш одкупитись – одкупляйся скоріше за триста; бо впо-
слі й за тисячу не одкупишся.

Яків мій зрадів та, як дурень із печі, в ноги їй геп! Дякує, бач, що
його ж салом та по його шкурі!

– Ну, а гроші ж принесли?

Сама як в очі не вскочить.

– Ні, – кажу, – милостива пані, маємо при собі трохи, да не всі.

– Мені зараз гроші треба! – крикнула, – зараз таки! Я, – каже, – по-
їду в город сьогодні, і ви щоб там були, та все й скінчу. Ідіть заберіть
гроші.

Сама як схопить дзвінок! По всіх покоях – дзінь-дзінь! Повбігали
дівчата й хлопці.

– Коляску! – каже, – та не баріться!

А сама товчється як Марко по пеклу, – то папірчик із-за дзеркала
витагне, то одмикає, то зачинає; за нею й дві дівчинки мечуться, як тії
жереб'ятка, що жахаються.

У чому виявилася
майстерність дядька
як переговорника?

V

Поки в панському дворі лагодились та вбирались, ми хутенько пе-
ребігли до Хмелинців, нарobili там крику, сміху, радості та веселості

й знову вернулися до панського двору. Пані казала нам дати возочка; сама сіла в високу коляску, да й поїхали з богом.

Городок наш – так собі городок, нічого. Мій батько казав, що колись по йому проходили полковники та сотники, – так куди не глянь, славне військо, як той мак червоний...

Заїхала наша пані до старого Мошки. Покої високі й хороші, тільки так перцем і несе!

Зараз послали по якогось писаря Захаревича, а нам казали коло дверей підождати, поки він прийде. Прийшов він хутко. Поганенький на личку, рябий, як решето; штани сині широкі, якась кудя свиточка й на шиї зелена хустка; під правицею шапка. Увійшов, зігнувся, ізнітився, наче й не ступає, а чоботи здорові й добре змазані.

Пані його до себе зараз покликала. Вона в нас, як говорить із яким чоловіком, сидить собі просто, як добрий качан у городі, і все роздивляється, які в тебе брови, які уси, яка одежа на тобі. Хіба б який генерал, щоб вона голівку схитнула набік або глянула у вічі любенько.

Почекали ми ще трохи, поки пані радилась із тим Захаревичем. Вийшов він од неї, моргнув на нас та й каже: «За мною йдіть!» І пані з дверей каже: «Йдіть за ним!»

Ми й пішли.

А веселий чоловік був той писар Захаревич! Ледве ми вийшли, він почав сміятись і говорити, мало не танцює. Далі ogrів мене зо всієї руки по плечах та й каже:

– А що, схотілось на волю? І добре!

– Так-то добре, – кажу, – що краще нам і не треба до якого часу!

– То тільки біда, – каже, – що діло-то ваше дуже трудненьке. Не знаю, як то воно й буде.

– А що ж там таке? – питаю, а Яків так і побілів.

– А те, що треба вам тепер особі приміти писати; се трудно! Я б то й написав їх, та що скаже пан Биркач? Треба йому читати їх.

– А як добре напишете, поздоров боже вас, пане, то, певно, нічого не скаже; хіба подякує.

– Хіба йому подарочок дасте, а? А я однесу. Се можна. Га?

Яків зараз і вирвався:

– Якого ж подарочка треба? Навчіть, пане!

– Можна й грішми, хоч і сто рублів, то візьме: він добрий чоловік! – каже писар, а сам регоче.

– Ні, пане, ви нам кажіть, як треба, – се вже я йому. – За що гроші давать? Або ми панію свою питаємо.

– Се не конче треба. Вольному воля, а спасенному рай. Можна й без грошей.

Се вже без сміху каже.

Сів кінець стола, а стіл у його кривий; да і вся хатка на боці; по кутках дірки сміттям завалені. Написав щось да й каже:

– Я не зможу тут нічого; так і пані скажіть. Нічого писати!

– Як нічого? А другим щось пишете, пане!

– Пишуть особі приміти, мугирю! – каже той Захаревич, налаявши нас. – А в його які приміти? Зовсім так, як і всі.

– Так се, слава богу, що й ми на людей походим! – я таки озиваюсь.

Так ні да ні! Нема особих приміт, нічого писати!

Мордувались-мордувались, таки мусили дати два рублі з копою! Тоді приміти знайшов і хутенько їх начеркав у папері. І веселий знов став, який і був перше.

Провів нас та й каже:

– Не бійтесь, усе буде так, як слід йому бути: на те голова й приятельство. Нам аби маленький подарочок; як то говорять: із миру по нитці – голому сорочка.

– Щоб не довелось мирові оголіти! – кажу я. – Бо багацько дуже ниточок тих тягнете, да з усіх боків.

VI

Все, як пообіцяв Захаревич, скінчилось добре. Поклонилися ми панії та й, не гаючи часу, до Хмелинців. У Хмелинцях **рушники були готові**, тільки нас і чекали. Зробили змовини, а там і весілля справили.

Що означає виділений у цьому абзаці вислів?

Добре погуляли й старі, й молоді. По всьому селі пішла чутка, що в нас весілля; музики грають, у бубон б'ють – весело було, бучно!

Правду говорять: із гарної дівки гарна й молодиця; гарно завертиться, гарно й подивиться. Що то за молодиця вийшла з нашої Марти! Дівчиною як була, бігає, сміється, щечече; а тепер якось ніби розумніша стала: двір перейде тихо, велично, у вічі гляне з повагою. Очіпок червоний, намітка¹ біла, довга. І гетьману кращої жінки не треба, їй-богу!

Живуть вони й досі з батьком укупі й щиро любляться. Хлопчик найшовся в них, такий чорнявий, у батька вдався і здоровий, дякувати Господові, росте.

◀ Катерина Васечко. Ілюстрація до оповідання

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте ребуси. Як слова-розгадки пов'язані з оповіданням Марка Вовчка «Викуп»?

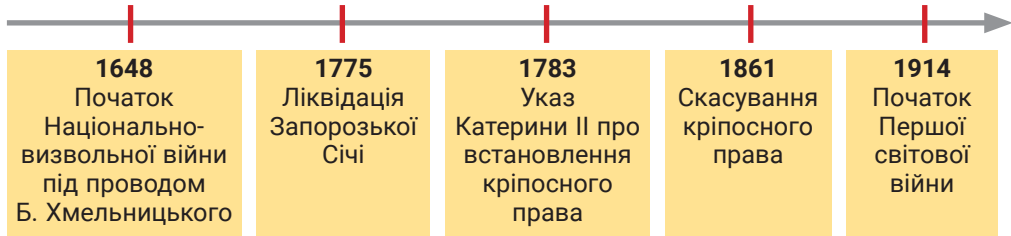

¹ **Намітка** – широкий відріз тонкої тканини, який жінки зазвичай носили поверх очіпка.

2. Розв'язкою оповідання є подія, наведена в рядку
А Яків повертається із заробітків.
Б Дядько і Яків домовилися з пані про викуп.
В Яків одружується з Мартою.
Г Батько Марти не погоджується на шлюб дочки.
3. За соціальним походженням Марта Коханівна була
А кріпачкою **Б** з купецької сім'ї
Б панського роду **Г** козацького роду

АНАЛІЗУЄМО

4. Чи зазначено в оповіданні рік, коли сталися описані події? Укажіть на шкалі часу період, у який вони відбувалися. Обґрунтуйте відповідь.

5. Які ідеї, на вашу думку, прагнула донести авторка своїм твором? Які проблеми порушила?
6. Визначте, чи правдивими є наведені твердження, урахувавши зміст прочитаного твору.

1. Яків хотів викупити Марту з неволі.	ТАК чи НІ?
2. Яків Харченко був кріпаком.	
3. Пані без вагань погодилася дати Якову волю.	
4. Яків зміг викупити себе завдяки праці та наполегливості.	
5. Писар вимагав хабаря за свою роботу.	

7. Як авторка характеризує батька Марти – Кохана? У чому проявляється його гідність і сила характеру? Чому Кохан, знаючи про почуття своєї доньки до Якова, стає на перешкоді їхнім взаєминам?
8. Знайдіть у тексті фрагмент, що описує першу зустріч Якова й дядька з пані. Схарактеризуйте поведінку жінки. Що можна сказати про побут і спосіб життя цієї пані?
9. Які риси характеру допомогли Якову Харченку досягти мети в пошуках щасливої долі? А які, навпаки, могли стати на перешкоді його намірам?

Цілеспрямованість, працьовитість, гідність, наполегливість, порядність, відповідальність, схвильованість, відданість, невпевненість, довірливість, щирість.

10. Як упродовж твору змінюється настрій Якова залежно від описаних подій? Зафіксуйте емоції героя як продовження логічного ланцюжка. Чи можна їх зобразити у формі графіка?

Початок твору Кінцівка твору

Відчай – ... – ... – ... – ...

11. Установіть відповідність між персонажем і його характеристикою.

Персонаж	Характеристика
1 Яків	А лукавість, підступність, шукає вигоди
2 Кохан	Б порядність, повага до старших, козацького роду
3 пані	В жадібність, марнотратство, байдужість до моральних цінностей
4 Марта	Г справедливність, принциповість, тримає своє слово
5 Захаревич	Д щирість, працьовитість, бореться за своє щастя

12. Наведіть 2–4 приклади використання фразеологізмів в оповіданні та поясніть їхнє значення.

МІРКУЄМО

13. Чи порушено в оповіданні питання, які актуальні для нашого часу? Відповідь аргументуйте.

14. Об'єднайтеся в групи та розподіліть між групами вказані твори. Обміркуйте в групі, що є спільного й відмінного між визначеним твором і оповіданням «Викуп».

Комедія Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці»	Повість М. Коцюбинського «Дорогою ціною»	Повість І. Франка «Захар Беркут»	Повість М. Гоголя «Сорочинський ярмарок»
--	--	--	---

15. Марко Вовчок у «Народних оповіданнях» не дає імен переважній більшості представників панства. Як ви вважаєте, чому вони безіменні?
16. Прокоментуйте думку Івана Франка про те, що Марко Вовчок знала й зуміла майстерно відтворити *«такі тайни історичної душі українського народу і такі глибини, яких тепер уже ніхто не знає або виповісти не вміє»*.
17. Бувають ситуації, коли надмірна емоційність може зашкодити. Наприклад, дядько допоміг Якову стримати свою радість після того, як пані оголосила суму викупу. Чому дядько так учинив?

Чи були у вашому житті випадки, коли надмірна емоційність ставала перешкодою для комунікації з іншими? Прочитайте поради щодо контролю за емоціями у важливих ситуаціях, доповніть цей список власними пропозиціями.

Поради щодо контролю за емоціями

- ▶ Контролюйте свою міміку й жести.
- ▶ Зберігайте стриманий тон голосу, говоріть спокійно і врівноважено.
- ▶ Не реагуйте надто енергійно, не робіть демонстративних учинків.
- ▶ Коли ситуація спонукає до надмірного вираження емоцій, зосереджуйтеся на інших аспектах, наприклад на деталях, на процесі або на результаті.
- ▶ Змінюйте свій підхід до обставин, намагайтеся бачити більш нейтральну сторону ситуації.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

18. Напишіть листа (5–7 речень) від імені Якова Харченка до Марти перед викупом, розкажіть про свої наміри, надії, сподівання.

Розділ 3

НЕМАЄ ЧАСУ НА ПОРАЗКУ (Література ХХ–ХХІ століть)

ВИКЛИКИ Й ВИПРОБУВАННЯ, ЩО ЗАГАРТОВУЮТЬ ДУХ

Головні герої відомих серіалів «Венздей» і «Небезпечний Генрі» завжди виходять переможцями, виживають у неймовірних умовах. Ці персонажі мають сильний характер, волю до життя і, як того вимагає жанр, мають фантастичні здібності.

- ◆ А які якості потрібні звичайній людині, щоб уміти долати труднощі?
- ◆ Що таке, на вашу думку, воля до життя?

Головний персонаж оповідання Олександра Довженка «Воля до життя» хоч і не має фантастичних здібностей, проте виявляє надзвичайну силу духу перед лицем смерті.

► Постер до серіалу «Небезпечний Генрі» із сайту «Кіноріум»

Олександр ДОВЖЕНКО
(1894–1956)

Олександр Довженко – письменник і кінорежисер. У 1958 р. кінокритики назвали його фільм «Земля» одним із 12 найкращих у світі, а у 2015 р. ЮНЕСКО внесла цей твір до списку з п'яти фільмів, які були представлені на Фестивалі світових шедеврів.

Народився Олександр Петрович Довженко в селищі Сосниця на Чернігівщині в багатодітній селянській родині. Дивовижна природа, соснові бори, сінокоси на берегах Десни формували поетичність і ліризм характеру допитливого хлопчика. Про своє дитинство він написав чудову кіноповість «Зачарована».

Десна». Олександр закінчив Глухівський учительський інститут, учителював на Житомирщині. Мистецький шлях Довженко розпочав у Харкові, де працював художником-ілюстратором і карикатуристом, а також малював кіноплакати.

Кіно в першій третині ХХ ст. було новим видом мистецтва, і талановитий митець зробив остаточний вибір: зупинився на кінематографії. Став сценаристом і режисером, створював фільми на кінофабриках в Одесі й Києві.

Згодом тодішня влада встановила за Довженком жорсткий контроль. Із 1934 р. митець жив у Москві, працював під пильним оком цензури й не мав змоги повернутися для постійної роботи в Україну.

У роки Другої світової війни Олександр Довженко був військовим журналістом, за гарячими слідами подій творив кіноповість «Україна в огні». У фронтових умовах написав й оповідання «Воля до життя». Сторінки цього твору – ніби сцени кінофільму про нездоланність людини, яка має волю жити.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Здавалося б, усім відомо: кіно народилося в Парижі, де у 1895 р. брати Люм'єри презентували публіці перший у світі кіносеанс. Але за два роки до того, у 1893 р., «рухомі малюнки» «Вершник, що скаче» і «Метальник списа» було продемонстровано в Одесі... А в 1922 р. в Одесі запрацювала кінофабрика. Саме тут вийшли у світ перші фільми, зняті за сценаріями Олександра Довженка, один із них – з елементами детективу та пригод «Сумка дипкур'єра».

У 1928 р. відкрили Київську кінофабрику, на якій митець як кінорежисер створив за своїми сценаріями культові художні фільми «Земля» і «Звенигора». Сьогодні це – Київська кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка.

ОДЕСЬКА КІНОСТУДІЯ

ВОЛЯ ДО ЖИТТЯ

ОПОВІДАННЯ

– Скажи мені, друже, – спитав я армійського хірурга Миколу Дудка, – ось ти працював на фронті півтора майже року. Ти різав сотні людей...

– Тисячі, – спокійно поправив мене хірург.

– Тисячі...

Я заплющив очі, намагаючись уявити собі страждання, зойки тисяч людей, тисячі благальних очей – о, скажіть, докторе, скажіть!..

– Який величезний труд! Яке напруження всіх почуттів! – подумав я вголос.

– Звичка.

– Так?.. Можливо. І ще скажи мені – коли ти кидався отак щодня, за звичкою, у саме полум'я людських страждань, що ти знайшов там у людині? У тій безлічі й різноманітності каліцтв чи знайшов ти будь-що невідоме, нове; яку-будь тайну в людині на війні? Чи ти далі свого ножа не бачив і нічого не знайшов?

– Знайшов! – сказав мій друг і заходив по кімнаті, пригадуючи, мабуть, свої найскладніші криваві діла. Я стежив за ним очима і, признатися, заздрих йому: я в глибині душі благоговів перед його факхом. Рятуння людського життя і полегшення страждань завжди здавалися мені найвищим, найблагороднішим покликанням людини.

– Воля! – промовив хірург, спинившись і навіть гупнувши своїм здоровим мужичим кулаком по столу. – Людина на війні – це воля. Є воля – є людина! Нема волі – нема людини! Скільки волі, стільки й людини, – ось що я знайшов.

Ах, як не хотілося йому падати, як не хотілося кидати автомата! Та автомат уже випав з рук, і вже нічим було його підняти з брудної землі. Праву руку, правда, тільки злегка зачепило мінним осколком. А ліва висіла, скривавлена вщент, і кров була фонтаном із жахливо скаліченого плеча.

Що робити? Спинити кров? Чим? Не спинається. Тече!

Тоді розвідник Іван Карналюк кинувся бігти. Мозок його запрацював із шаленим запалом.

«Побіжу, – думає, – поки не зійшов кров'ю. Аби не впасти, аби тільки не впасти, ні! Доб'ють, прокляті! О, прокляті, прокляті, будьте ви прокляті!.. Доб'ють... не доб'ють... не доб'ють, не доб'ють...» Карналюк біг, тремтячи від несамого гніву. Здавалося, якби стрів на дорозі фашиста, – зубами, без рук роздер би на місці.

Вибігши з небезпечної зони, він якось зразу втратив люті і спинився. Спинився, затужив і розтанув, мов той віск на сонці. І упав. І здалося раптом Іванові, що впав він дивним засобом, не на землю, а в якусь начебто воду, і бистрина понесла його, вируючи й крутячи між дерев, хмар і сіл, і несподівано принесла додому, мов у казці. Батько, мати, дід, баба, сестри... Та всі такі добрі-добрі, ласкаві.

– Іван... Це ти, наш Іваночку.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до оповідання

І рідна хата край села, і стежка в саду біля хати. А стежкою біжить вона, найдорощча, – Галина.

– Іван, Іван повернувся?! Іваночку!

– Галю!

Карналюк розплющив очі.

– Втрачаю свідомість, – прошепотів він і злякався.

Іван Карналюк був звичайним рядовим бійцем. І особливих героїств за ним не числилося, хоч він і вбив уже снайперським способом з півтора десятка фашистів, не беручи до уваги стрільби по них узагалі.

На зовнішній вигляд в Івані теж не було нічого героїчного. Середній на зріст, стрункий, сіроокий юнак, родом із прекрасного Поділля, літ йому двадцять п'ять. Він був одним з багатьох мільйонів юнаків, що всіма своїми помислами аж до початку війни належали мирній праці.

Він не змагався в силі й спритності ні на стрільбищах, ні на боксерських рингах. Він змагався там, де доблестю праці здобували собі славу, – на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Там він одержав золоту медаль за такого фантастичного бика, який не снівся, відколи світ стоїть, жодній ще корові. Він був подільський колгоспний пастух.

– Втрачаю свідомість! – сказав він тривожно і голосно, мов бажаючи розбудити себе, спинити бистроплинну річку. – Стій, стій! Не здамся!

Карналюк підповз до дерева і щільно притулився раною до стовбура. Затиснувши таким чином розірвану артерію, він так зціпив зуби, і так широко розплющив очі, і так не зажадав заплющити їх, що санітари, підбираючи ранком загиблих бійців, подумали, ніби перед ними труп із розплющеними, застиглими очима.

– Живу... – прошепотів Карналюк.

В обличчі його не було вже ні кровинки.

* * *

Битва гриміла день і ніч.

В оббитій ряднами і простиралами сільській хаті хірург працював без перерви оце вже кілька днів.

Перед його очима на столі розверзалися такі безодні страждань, що всяка свіжа людина зомліла б або зійшла б слізьми, наблизившись хоч на годину до цього жахливого жертovníка війни.

Вже винесли двох сестер у безтямі від багатьох безсонних ночей. Уже інші сестри й санітари клали на стіл пошматованих людей. Смерть жерла багату здобич у цім бою, і решток од бенкету старої перепадало хірургові чимало. Хата тремтіла від гуркоту й вибухів бомб. Надворі лежали просто на землі бійці. Їх покладено в три черги, за характером поранення – головні, порожнинні й інші.

Хірург стомився. Щоб підтримати сили й заощадити час, йому подавали їсти сюди ж, до операційного столу. Він був дуже здоровий із природи, але і в нього вже не вистачало сил. Він валився з ніг від утоми і занудьгував. Усяке діло має свою нудьгу. Йому не подобалися поранені й не подобалося вже навіть те, чим завжди він захоплювався в людях.

Чому хірург не просто стомився, а виснажився? Чому занудьгував?

«Ну, що за чорт! Звідки стільки терпіння? Чотирнадцять місяців ріжу, і хоч би тобі один загукав, почав клясти, ненавидіти смерть, лаяти її! Ні! Мовчать, покірливі», – думав він знесилено і знов, у тисячний раз, шив людину з рваного, кривавого дрانتя.

– Наступний!

Перед хірургом лежав Карналюк. Відколи його поранило, минуло три дні. І дедалі йому все гіршало. Жар у його знекровленому тілі перевалив давно вже за сорок перший градус. Страшна газова гангрена вразила його. Рука лежала біля нього, роздута до величезних розмірів, темна, в багрово-синіх плямах та пухирях і нестерпно смердюча. Три дні не зводив з неї очей Карналюк. Він дивився на неї, як на смертельного ворога, і мовчав.

Хірург чудово лікував газову гангрену новим своїм методом, але руку Карналюка врятувати було вже неможливо.

– Пізно, – сказав він безсило своєму помічникові, – доведеться відтяти руку.

– Відтинайте! Ріжте швидше! – рішуче й хутко сказав раптом Карналюк.

Здивований хірург повернув голову. На нього дивилися широко розплющені сірі Карналюкові очі.

– Ріжте швидше! – наказав він ще раз і навіть хитнув головою, мов зважившись одкинути геть непотрібну руку.

Та не допомогла Карналюкові ампутація руки. Не допомогла і протигангренозна сироватка, введена в його організм за особливим методом хірурга. Спроба перелити кров також не допомогла йому. Спорожніли його кровоносні судини. Газова гангрена росла. Від плечового суглоба вона поповзла вже через надпліччя до шиї. Роз'ятрене плече являло собою картину грізну й нестерпну.

Коли його перевезли до шпиталю, він був уже без пульсу, в безнадійному стані. Життя покидало його. Але він не здавався. Свідомість не залишала його ні на хвилину, і ні одна душа в палаті не почула від нього жодного зойку. Він мовчав, і вся його воля пішла на цей напружений мовчазний опір смерті.

– Як ся маєш? – запитав його хірург під час обходу палат і взяв за руку. Пульсу майже не було.

– Нічого... Добре... Скажіть, лікарю, жити буду? – прошепотів Карналюк, удивляючись докторові, здавалось, у самісіньку душу.

– Жити? Обов'язково, аякже! – вдався хірург, як завжди, до своєї рятівної неправди і, помічаючи, що Карналюк уже вмирає, що жити йому залишилося лічені хвилини, одійшов до іншого пораненого, не призначивши ні перев'язки вже, ні яких-будь процедур.

Карналюк зрозумів, що позбувся надії назавжди.

– Чекайте... Лікарю!

Хірург ніяково озирнувся. Карналюк угадав всі його думки.

– А перев'язки вже не треба? Га? – запитав він, палаючи у вогні гангрені й обпікаючи хірурга незабутнім поглядом.

А що сказати хірургові? Що говорити хірургам щодня коло ліжка тих, хто вмирає? Що?

– Ні, ні... Житимеш...

І пішов хірург із лікарями й милосердними сестрами, а Карналюк відкинувся на подушку й заридав.

Згадав він своє Поділля – золоту свою країну, свої широкі безмежні лани, сади, багаті череди, і владу свого стада – бичка Мину, і стару Буг-ріку, і Галину – любу свою, з якою він мріяв прожити над Бугом життя.

– Де ти, Галю, де ти? Подивися на свого Івана!.. Бач...

Оглянувся Карналюк. Довкола самі тільки поранені.

– Ось де я! Як далеко... вмираю...

Заметався Іван Карналюк на своєму смертному ложі, затріпотів, як підбитий птах. Не вмирати, мститися над ворогом хотілося Карналюкові. Жити!

– Прокляті, о прокляті! Ні, понесу помсту на вашу голову хоч в одній руці... Понесу-у!..

Застогнав воїн, заскреготав зубами і вщух.

Після обходу палат хірург пішов до перев'язочної, дав розпорядження щодо порядку перев'язувань і присів біля вікна. Ранок був хмарний, сірий. Хірург опустил голову на руки й замислився. Раптом сильний грюкіт у двері змусив його здригнутись. Хірург глянув – Карналюк! Він стояв у дверях у самій білизні, у мокрих од крові та гною бинтах і весь у холодному поту.

– Перев'язку!.. – застогнав Карналюк і, простягнувши вперед праву руку, рушив до операційного столу.

– Жить хочу! Давайте мені перев'язку й усе, що треба!..

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до оповідання

Карналюк ішов до операційного столу, розхитуючись, немов на палубі корабля в ураганному морі. Вражений небаченим видовищем, хірург прикипів до місця. Страшний був Карналюк і прекрасний.

– Ви думаєте, що я вже помер?.. Перев'язку! Дайте!.. Жить хочу!.. Чого ж ви стоїте?! А-ай...

І Карналюк упав на руки лікарів.

Схвильований хірург підняв його, як хлоп'я, і поклав на стіл.

– Ви думаєте, що вам пощастить його врятувати? – спитав у нього асистент, убігаючи в перев'язочну.

– Він уже сам себе врятував, – проказав хірург дзвінким голосом. – Тримайте... Так... Ну, тримайте ж, чорт би вас забрав!

Асистент подавав йому із звичайною точністю й швидкістю потрібні інструменти.

З хірургом сталося щось дивне. Він ніби весь перетворився. Він почав працювати весело, з надзвичайною енергією і, працюючи, милувався з Карналюка.

– Ах! Ви гляньте, який велетень! Яка грудна клітка! А плече яке! Га?! – говорив захоплено хірург, обробляючи моторошну рану Карналюка перекисом водню і накладаючи на неї асептичну пов'язку.

– А ноги які! А шия! А хода ж! Ви бачили, як він ввійшов? Стрункий, як бог. Камфору!.. Кофеїн!.. Так. Чудово... Оце юнак! Ви подивіться, які м'язи. Як він ввійшов, га!

– І як це він ввійшов! Адже він лежачий хворий! – дивувалася сестра.

– Ат, що ви в цьому тямите?

– Але ж де він набрався тієї снаги? У нього ж не було пульсу, – говорила друга.

– У нього була воля... Держіть...

– Ви думаєте, він житиме?

– Він житиме більше за нас із вами! Держіть!.. Так... Повірте мені, він зробив для свого життя вже в багато разів більше, ніж ми оце тут робимо... Бинт!

Хірург працював із надзвичайним натхненням і любов'ю. Ніколи ще не хотілося йому так палко врятувати життя людини, як зараз. Іван лежав перед ним у глибокій нестямі, але його могутня воля до життя передалася лікареві й сповнила його вщерть. Він забув свою втому, свої безсонні ночі і працював, як після живодайного сну й освіжної ванни, працював легко й радісно, і сонце, що зазирнуло було на хвилину з-за хмар в операційну, мов усміхнулося йому, наче обіцянка щастя. Так сила опору смерті помножила силу лікаря, і цю силу лікар вертав хворому. Вливши йому ще раз протигангренозної сироватки й пів літра крові, хірург велів дати оперованому теплого вина й гарячого чаю і довго зогрівати його в ліжку. Згодом у того почав помічатися пульс, порожевіли щоки – і Карналюк розплющив очі.

В сірих очах, як і перше, горіло те саме питання.

Усі четверо – хірург, і асистент, і сестри – ствердливо хитнули йому головами й одвернулися, схвильовані.

Карналюк глянув на хірурга й осміхнувся.

– Ви виграли генеральну битву майже без усяких засобів до перемоги, – сказав зворушено хірург. – Дякую вам. Ви навчили мене жити. Я схиляюся перед благородством вашої волі.

Коли Карналюка виносили з операційної на койку, йому аплодувала вся палата. Поранені з гордістю дивилися на свого товариша й радісно дякували йому. Їм також передавалася його воля до життя.

Подумайте, брати мої, про це, і коли з ким в бою що трапиться, – усе буває, – вирішуйте тоді на койках перемогу кожен для себе. Виймайте тоді із чудодійної прадідівської скриньки дорогоцінне зілля, корінь життя, – і нюхайте його, вбирайте в себе його дух, і гризьте, і живіться ним день і ніч, – Волю!

Яка деталь засвідчує, що в лікаря з'явилися сили? Звідки він їх почерпнув?

ПЕРЕВІРЯЄМО

- За жанром твір О. Довженка «Воля до життя» є
А легендою **В** повістю
Б оповіданням **Г** драмою
- У творі історію про воїна Івана Карналюка розповідає
А сам Іван Карналюк **В** дружина Карналюка
Б хірург Микола Дудко **Г** медсестра
- Звідки родом Іван Карналюк та що відомо про його родину? Ким він був у війську? Оберіть малюнок, який пов'язаний із діяльністю цього персонажа в мирний час.

А

Б

В

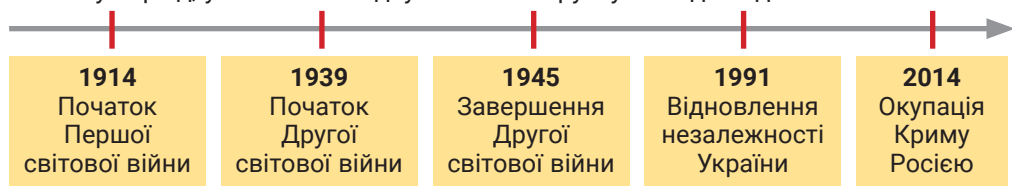

Г

АНАЛІЗУЄМО

- Чи зазначено в оповіданні рік, коли сталися описані події? Укажіть на шкалі часу період, у який вони відбувалися. Обґрунтуйте відповідь.

- Що саме ви дізналися про фронтового хірурга Миколу Дудка? В яких умовах він вимушений був робити тисячі операцій? Як дії характеризують його?
- Чому волю до життя, тобто силу духу, лікар вважає на війні найважливішою рисою? Коли і як Дудко в цьому переконався? Як ви розумієте його слова, наведені нижче?

1. Є воля – є людина! Нема волі – нема людини! Скільки волі, стільки й людини...

2. Дякую вам. Ви навчили мене жити. Я схилиюся перед благородством вашої волі.

- Прочитайте виразно часово-просторовий відступ від слів «Ах, як не хотілось йому падати...» (с. 125) до слів «В обличчі його не було вже ні кровинки» (с. 126). Яку роль, на вашу думку, цей позасюжетний елемент відіграє в оповіданні?
- Чому, проводячи операцію, хірург порівнював Івана Карналюка з античним богом? Що саме лікар мав на увазі – досконале тіло чи мужність?
- Як ви розцінюєте те, що поранений Карналюк, будучи при смерті, силою волі сам зайшов до операційної? Як хірург відреагував на таку ситуацію? Чому зробив, що Іван уже сам себе повернув до життя?

- 10.** Заповніть у зошиті подану таблицю. При цьому дотримуйтеся такої послідовності роботи: 1) хтось із вас заповнює першу колонку, а хтось – другу; 2) перевірте одне в одного та переписіть результати одне одного собі в зошит; 3) заповніть спільно третю колонку.

Риси характеру хірурга Миколи Дудка	Риси характеру бійця Івана Карналюка	Спільні риси характеру обох героїв

- 11.** Складіть і запишіть план оповідання.
12. Як ви розумієте поетику назви оповідання «Воля до життя»? Доведіть, що ця назва – своєрідний ключ до твору.

МІРКУЄМО

- 13.** Як ви ставитеся до того, що хірург не призначив Іванові перев'язки? Про що це свідчило? Чи можна вважати це недбалістю лікаря в умовах, які склалися?
14. У мареннях Іванові з'являється батьківська хата й кохана дівчина Галя. Доведіть, що в людини є ті важелі, які не дають їй покірно вмерти.
15. В американського письменника Джека Лондона є оповідання «Любов до життя». Порівняйте цей твір з оповіданням О. Довженка «Воля до життя». Подискутуйте, що важливіше – любов до життя чи воля до життя.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 16.** Створіть сенкани або діаманту до образів хірурга Миколи Дудка й бійця Івана Карналюка.
17. Складіть анкету Івана Карналюка та відповіді до неї. Зверніть увагу, що анкета головного героя твору – це набір запитань, який допомагає детально схарактеризувати персонажа, зрозуміти його внутрішній світ, соціальне становище, роль у сюжеті, ставлення до інших персонажів тощо.
18. За бажанням прочитайте в електронному додатку до підручника спогад Миколи Вінграновського «Рік з Довженком». Поділіться своїми враженнями від цього твору з однокласниками й однокласницями.

https://drive.google.com/file/d/1_dan0tyGMja2DVbpdDPcy3CsfbzRFZcW/view?usp=drive_link

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

«Рік з Довженком» – це автобіографічний твір українського письменника й кінорежисера Миколи Вінграновського. Автор описує його дружбу з Олександром Довженком та навчання в Київському театральному інституті, розповідаючи про складні роки та неповторну атмосферу творчого спілкування з генієм. Довженко навчав студента Вінграновського, даючи цінні поради, а разом із дружиною Юлією часто допомагав матеріально.

У спогадах Олександр Довженко показаний не просто як режисер, а як людина, сповнена любові й глибокої мудрості, як учитель і друг, який підтримував молодого Вінграновського.

У 2022 р. **Чорнобильська атомна електростанція (ЧАЕС)**, що в Київській області, понад місяць була під російською окупацією. Того самого року російські війська захопили Запорізьку АЕС. Такі дії створили серйозну загрозу для ядерної та радіаційної безпеки.

Дзвони Чорнобиля з новою силою нагадали про страшну катастрофу недалекого минулого. **26 квітня 1986 р.** на четвертому енергоблоці ЧАЕС стався потужний вибух. В атмосферу вирвалася хмара смертельного радіоактивного пилу. Населення із 30-кілометрової зони навколо станції евакуювали, ця територія стала забороненою для вільного доступу. Щоб обмежити поширення радіоактивних речовин, над зруйнованим енергоблоком побудували захисну споруду.

Як цю трагедію пережили українці тоді, у 1986-му, розказує Катерина Мотрич в оповіданні «Політ журавлів над нетолоченими травами».

▲ Панорама ЧАЕС (сайт ДСП «Чорнобильська АЕС»)

Катерина МОТРИЧ (Народилася в 1947 р.)

Катерина Мотрич народилася в селі Васильків на Черкащині. Ніжна українська мова з дитячих літ вливалася в душу дівчинки цілющим напоєм. Повоєнне дитинство Катрусі, як і всіх її ровесників, не було легким. Довелося передчасно звикати до тяжкої фізичної праці, допомагати рідним. Але дівчинка не занедбувала шкільної науки, виявляла себе в класі найздібнішою ученицею.

Катерина Мотрич закінчила факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Працювала в медіа – у газетах і на радіо. З-під її пера вийшли сповнені ліризму оповідання, новели, повісті. У цих творах авторка порушує глобальні проблеми, утверджує моральні цінності, переплітає українську історію та сучасність.

Є в письменниці прекрасна мініатюра «Молитва до мови». Це справжня поезія в прозі. Авторка привертає увагу читачів до

найбільшого скарбу нашого народу – рідної мови, ненав'язливо спонукає берегти національну святиню, любити Україну, проявляти себе патріотами.

Не уявляє себе без рідного краю і героїня твору «Політ журавлів над нетолоченими травами» Настя-Спасителька. Вона, як і всі, хто проживав біля Чорнобиля, мусить залишити свій дім...

Поясніть, як ви розумієте назву твору. Спрогнозуйте, що, на вашу думку, можуть символізувати журавлі та нетолочені трави в контексті цього твору?

ПОЛІТ ЖУРАВЛІВ НАД НЕТОЛОЧЕНИМИ¹ ТРАВАМИ

ОПОВІДАННЯ

(Скорочено)

І мертвим, і живим, і ненародженим
жителям чорнобильського Полісся
присвячую.

В глупу ніч² Насті приснився лихий сон. Звідкілясь узялася чорна ріка й залила все навкруг. Залила вулиці її села, затопила хати, сади, ковтнула ліс, луги, поглинула Прип'ять³. А в тій чорній ріці – тисячі людей, старі, молоді, діти, немовлята. Настя бачить їхні спотворені жахом і криком лиця, а голосів не чути. Як у німому кіно. Одна жінка підняла своє дитя в білесенькій льолі аж до неба – чистий тобі ангел. Тільки нікому взяти те дитя з її рук. Чорні буруни накрили все і всіх, накрили й молоду матір, а янголя в білій сорочечці пішло поверхнею ненажерливої ріки, світячи сяйливим волоссячком, як німбом.

Кинулася Настя переймати дитя, а йти не може, бо й сама опинилася в тій страшній купелі. Шукає ногами дна, а воно випорскує, а течія відносить її далі й далі.

Вона скрикнула і прокинулася. Серце калатало несамовито, чула в усьому тілі дроз і холод, мовби й справді вибралася з тої осоружної купелі.

За вікном – непроглядна весняна ніч. Стара встала, увімкнула світло й глянула на годинник. Стрілки показували третю годину. Вона лягла й проказала тричі:

– Куди ніч – туди й сон.

Проспівали на кутку півні – озвалося з лісу відлуння. Досвіток хлюпнув на шибки синьо-сивою фарбою. Настя одяглася і вийшла на подвір'я. У прохолодному передсвітанні дрімав сад із розквітлими вишнями, тихо було і в синовому будинку. Лише лелеки, що вимостили гніздо на осиці із спиляною верхівкою, стиха озвалися до старої.

¹ Толочіти – приминати трав'янисті рослини, топтати.

² Глупа ніч – пізній час ночі.

³ Прип'ять – 1) річка; 2) місто в Київській області, засноване у 1970 р. на березі річки Прип'яті; за 3 км від ЧАЕС; місто покинуте після аварії на ЧАЕС.

▲ Катерина Білокур. Хата в Богданівці

Настя попрошувала стежкою через горб у берег. Сон щось скаламутив у ній. Хотілося самій глянути й пересвідчитися, що справді немає тієї страшної ріки, яка приснилася посеред ночі й на очах у Насті перетворилася на невблаганне море.

В лузі розлила свої води інша ріка: умиротворена й весела. Верби та кущі за ніч позеленішали. А там, за лугами, над Прип'яттю, до якої рукою подать, уже хтось настирливо підпалював хмару. І з лугу, і з лісу, що починався за хатою діда Микити, летіло на Настю пташине щебетання, висвистування, голубий перегук і голос ранньої зозулі, що повернулася сюди чи то вночі, чи

ось щойно. Ще не встигла струсити із крилець втому, а вже кує, роздає здоров'я древній поліській землі й віщує довгий вік поліщукам¹.

Настя полегшено зітхнула: усе живе, умите нічною росою, усе жде сонця. Вона стала лицем до сходу. День її завжди починався із цього: стояла й чекала появи світила. В ній живе залишене у спадок предками язичницьке поклоніння й віра в силу сонця, води, вогню, дерев. Вона тричі перехрестилася до червоної заграви, з якої викотилося світило, залило червоним пів неба й навіть туман над Прип'яттю, та й рушила в подвір'я.

Її дерев'яна хата і синів цегляний будинок стояли вікнами один до одного. Кликали і її в цей новий, на п'ять кімнат, дім, але Настя відмовилася навідріз. Вона не уявляла себе поза цією хатою з великою білою піччю і домовичком у комині, якого вона щодня гріє теплим димом деревини. Та й вірить Настя, що духи її роду у святки всідаються на покуті коло тої глибокої полив'яної миски із стравою, на яку вона схиляє ложки. Для матері, для батька, для діда і баби по одній і другій лінії, для чоловіка, що не повернувся з війни, для покійної сестри Теклі і брата Онопрія, для своїх чотирьох діток. Сідає сама на ослоні і з кожним веде балачку. Їх он стільки відчахнулося від дерева її роду, а вона лишилася зі своїми болями й печальми, що скрутили її, як перевесло, із своєю пам'яттю, що одним кінцем заземлилася в її серце, а другим – у рідне Полісся.

Настя розпалила в печі. Березові дрова весело загоготіли, пострілюючи, і пахучий дим повис над її хатою. Стара готувала сніданок для синові сім'ї. Перемивала пшоно, кришила в горщик картоплю, смажила сало. І так їй стало враз спокійно та радісно на серці чи то від ясного неба із червоною бубкою сонця, чи то від

Чому Настя не хотіла переїжджати в хату сина?

Що було для бабусі сенсом життя?

¹ Поліщуки – жителі або уродженці Полісся.

того, що на осокорі, який росте на розі хати, про щось радяться між собою буслик і буслиха. Щось гріло Настину душу, відігнавши недавній намул, полишений сном. Може, то була древня радість людини від споглядання вогню і чекання свята?

Знадвору долинали голоси сина й онуки. Микола порався, а Світлана розвішувала пелюшки. Вона тепер із малим дитям дома. Настя вийшла до них і привіталася.

– Так щось погано цю ніч мала спала, та і я майже не зімкнула очей, – мовила онука.

– Ото ляж зараз, дитино, та й поспи, – мовила стара.

Віяв південний вітер, лопотів пелюшками, і в тому теж було щось для старої Насті радісне, наповнене життям.

Вкотили візочок із дитям у її хату, і Світлана шаснула у свій будинок. Маля спало, а Настя тихо поралася коло печі. Невдовзі воно прокинулося й подало тоненький дзвінкий голосочок. (...) Вона притисла маля, поцілувала в голівку. Провела рукою по крихітному тільці. Її пальці, наділені великим даром відчувати, робили заспокійливі рухи. І сама заспокоїлася, торкнувшись здорової плоті дитини. З її рук до дитини перейшла добра енергія, щічки в малої розчервонілися, і вона заснула. А Настя носила й носила дитя, відчуваючи щось радісне і непевне водночас. Щось двоїлося в душі, ділилося навпіл, якийсь недобрий настрій, схожий на передчуття, заволодів старою. «Що це зі мною сьогодні?» – запитала вона себе. Поклала дитину у візочок і стала коло вікна. Побачила у дворі сина й невістку. Саня щось говорила, а Микола уважно слухав. А тоді рушили до її хати. Настя зустріла їх коло порога й приклала до вуст палець.

– Спить? – перепитала Саня і сіла на лаву. Микола оперся на одвірочок і проказав:

– Ви чули, мамо, що цієї ночі сталося? – він глянув на матір такими, як і в неї, терновими очима. Настя аж здригнулася від стривоженого погляду й перепитала:

– А що таке?

– Тільки що, – Саня стишила голос до шепоту, – голова колгоспу примчав на ферму і сказав, що на Чорнобильській атомній зірвався якийсь реактор. Людей наших оце туди повезли. Ох, а Сергій же Світланин там. Дивіться, у цю пору він завжди вже дома, а зараз і досі нема.

Микола заходив по хаті й заскрипів половицями.

– Світлані поки що нічого не кажіть. Я зараз піду до колгоспу й усе взнаю. Може, ти, Саню, щось не так зрозуміла.

Микола повернувся через годину, і знову вони удвох із дружиною переступили материн поріг.

– Таки правда, – похмуро мовив син, – погані діла там. Ми з кумом хотіли прорватися «Жигулями», та коло першого ж поста

нас не пустили. Кажуть, туди не можна. Там аварія. Додзвониться теж не можна, кажуть, що там страшно робиться. Хлопці насилу погасили пожеар, і люди падають, як мухи. Забита вже лікарня.

– Як падають? Від чого?

– Мабуть, від радіації. Учитель фізики казав коло контори, що це може бути від радіації. Там же атом у реакторі. То ж смерть.

Настя знову побачила чорні буруни, шалені гребені хвиль, що накривають усе і всіх, і оте немовля, схоже на її правнуча, що йшло по поверхні води в білій льолі, як ангел докору і прокляття.

Микола перейняв материн нестямний погляд і додав:

– А може, це все балачки. Люди, знаєте, люблять пасталакаты. Може, воно й не так. Як кажуть, за що купив, за те й продав. Може, воно не такий чорт страшний, як його малюють, але народ усяке плеще.

Син пішов, а Настя довго стояла край столу, відчуваючи якесь лиховісне шумовиння навколо себе і в собі.

А весна, не питаючи дозволу й не дослухаючись до гріхів земних та бід, прошкувала собі Поліссям. Гніздилося в лісах і на луках коло Прип'яті всяке птаство, радіючи, що подолало довгий, виснажливий переліт і повернулося на рідну землю. На землю, яку ця ніч напоїла смертельною отрутою і розстеляла все далі й далі чорні полотна, виткані з гіркого поліну¹.

З пучечком вербового гілля пішла під вечір Настя до церкви.

Вона щиро молилася, а слух ловив безперервний і якийсь мовби не такий, як завжди, гул од траси. Настя поставила свічки всім покійним, молилася за живих і за тих, що ще прибу'ються до її роду.

Які метафори в цьому абзаці стверджують життя, а які – віщують лихо?

▲ Богородиця Оранта. Мозаїка в Софійському соборі м. Києва

І дивилася із дзвіниці на Настю-Спасительку Марія-Оранта, розметавши руки, як крила, і не зводили з неї очей Саваоф², Микола-Чудотворець та Неопалима Купина. І бачився старій у їхньому німому погляді докір і жура.

Повернулася, коли посутеніло, не засвічуючи лампи, сіла на лаві й втупилася в чорну порожнечу хати. У вечорову тишу вривався гул від автостради, озивалися від Прип'яті тривожними гудками баржі.

– Господи! Чи такі ми вже грішні, що ти караєш нас у ці святі дні? – запитала у покуття стара. – Чи ми прогнівали своїми ділами духи предків наших, чи поруїнували їхні могили, що ти караєш нас так гірко?

¹ Полін – трав'яниста рослина із сильним запахом; евшан-зілля.

² Саваоф – біблійне ім'я Бога.

Хтось тихо постукав у шибку. Настя стрепенулася і підійшла до вікна.

– Хто там?

– Це я, мамо, – почула синів голос. Вона відчинила й засвітила лампаду. По хаті розійшлося мляве, ледь вловиме світло.

– Не спиш, сину?

– Не сплю. Всякі думки в голову лізуть.

Він сидів на лаві якийсь змалілий, ураз постарілий.

Син вийшов, а вона ще гарячіше зашепотіла до покуття:

– Пресвятая Богородице! Восьмим разом, луччим часом. Стань нам у поміч, заложникам своїм. І нехай біда відступить туди, де сонце не сходить, де півні не піють¹, де собаки не брешуть, де дівки кіс не чешуть...

І простояла стара довгу квітневу ніч. Дивилася на тихе мерехтіння зірок за вікном і просила когось та благала, наївно вірячи, що її небесний Бог сильніший від того земного диявола, що непрохано з'явився у її краї, а тепер чинить страшний суд над ними, одним перстом благословляючи на муки грішних і праведних.

Досвіток приніс далекий голос зозулі й мирний клекіт буслячої сім'ї.

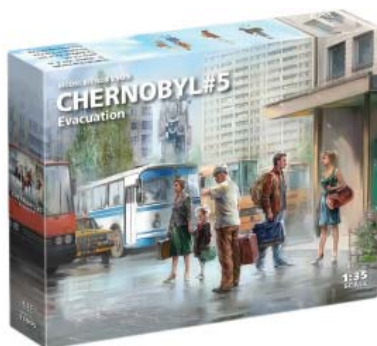
Вона лише зараз спохопилася, що у святковому одязі, що не торкнулася постелі. Спати не хотілося, лише була смертельна втома і важкість у всьому тілі. Переодяглася, і знову зоріла на Божу рань, і знову зустрічала урочо сонце, й топила піч, варила в чавуні картоплю для худоби, поралась. Час плив повільно. В ньому мовби розчинилася стара. Коли взялася білити льох², сонце вже підбилося над лісом і вгрило вистуджене вітрами її дворище.

Микола прийшов з поля на обід і довго стояв коло матері, дивився, як вона вмочає щітку у відро з вапном, торкається безгучно стіни, лишаючи на ній мокрі сліди.

– Прип'ять евакуйовують, – нарешті видихнув син, і очі його зволожились.

▲ Евакуація після аварії на ЧАЕС (кадр відео з відкритих джерел)

▲ Ілюстрація до збірної моделі «Чорнобиль. Евакуація»

¹ Пі́яти (розмовне) – те саме, що співати.

² Льох – спеціально обладнане приміщення в землі для зберігання овочів, фруктів тощо; погріб.

Мати відірвалася від стіни й стояла так із щіткою у відстовбурченій руці, мовби то не жива людина була, а зафіксована в глині чи бронзі скульптура.

— Он машинами, автобусами забита траса, — знову вистрілив по ній словами син. — Кажуть, що й Чорнобиль та навколишні села будуть вивозить. Нібито в радіусі тридцяти кілометрів. Радіація сильна пішла, та ще й вітри дмуть як скажені. Скотину теж вивезуть, і колгоспну, і людську.

— А ми ж як? — стара опустила руку із щіткою у відро та так і лишилася її там. — А ми ж як? — повторила безгучно самими губами, і по її смаглявому виду розлилася блідість, а навколо неї і в ній розсипалися дзвони. Вже не чула, що відповів син, бо вони били й били на сполох, коли добілила льох та криницю, коли прошкувала на цвинтар, коли впала на коліна між батьківськими могилами і затужила, заквилила чайно¹, відчуваючи такий самий біль, як і того страшного тижня, коли батьки, мовби змовившись, залишили її і білий світ майже одночасно, побувши в розлугі лише три дні.

Сонце ховалося за терни і вперше за останні роки не тішило Настю. Сідало неначе в якусь криваву хмару. Біда повзла навпрошки, робила кола, вони ширшали, як від кинутого у воду каменя. Настя чула вже помаху її чорних крил і зловісний регіт не десь, а в себе за спиною. І вперше відчула себе безсилою зарадити цій біді. Немає в неї, Насті-Спасительки, того зілля, тої сили в руках, яка переходила з неї в немічних і перетинала путь недугові.

Чому сонце не тішило
Настю?

Понад століття за її родом ходить слава рятувальників. Почалося все з Настиного прадіда Івана. (...) Настина баба Соломія теж рятувала людей травами і якоюсь силою, що йшла з її рук. Мала той дар і Настина мати Софія. Усі вони відлетіли услід за пророком Іваном та поліськими журавлями на безгрішні острови, залишивши її, спасительку й берегиню, на грішній землі серед живих і для живих.

Настина сила йде лише на добрі справи. Ніколи її зілля та вміння не служили ні злу, ні людській гордині, ні заздрощам, ні лихим задумам. Тих, що переступали поріг її хати з недобрими намірами, Настя випроваджувала за ворота і сердилася, мовби й сама торкнулася скверни. Бо вона, Настя-Спасителька, Настя-Рятівниця, Настя-Берегиня, поставлена на сторожі коло воріт людської долі, коло воріт спасіння і милосердя. Бо вона вірить у гріх і розплату за заподіяне зло. Вона не зробила і вже не зробить жодного гріховного кроку. Бо цей край для неї безмежно любий, і земля, в якій поховано великий ключ її роду, — свята. Вона знає на ній кожну деревину, квітку, зеліну. Вона відчуває ті місця, з яких сила земна переходить у людину, і знає й ті, які забирають її в людини.

Стара дивилася на вечоровий світ. З очей сотовся тихий зойк, з них брала початок ріка безмірної печалі і впадала прямо в зелене річище лугів.

...Микола чекав її коло воріт.

¹ Чайно — подібно до чайки.

– Де це вас так довго не було?
– До роду свого ходила, – сказала стара, і голос її затремтів.
– Недавно приходив голова і брав з усіх розписку, щоб ніхто нікуди в ці дні не їхав, не ходили в гості. Сиділи побільше в хатах. Не виключено, що і нас будуть вивозить.

Настю-Спасительку обвіяло якимсь крижаним вітром, наче вона опинилася в буревій у голому степу. Він забив їй дихання, і вона ловила повітря відкритим ротом.

– Казав мені один знайомий міліціонер, що більше як дві сотні людей повезли автобусами з Прип'яті на Бориспіль, а звідти літаком – на Москву. Облучилися, получили сильні дози. Думаю, що і наш Сергій там. Він же в нічну робив.

Микола дивився кудись повз матір, а вона все хапала повітря, з якого навіжений вітер раптово вивіяв весь кисень. Звела очі до неба й побачила, як красиво й граційно літають у надвечір'ї журавлі над Прип'яттю. Озвалася, повертаючись із пасовища чиясь корова, зайшлося десь собача. І від того безжурного й щасливого весняного вечоріння, у якому стільки краси і ні краплі радості, ще більше заквилила її душа.

Збігали дні. Вітри розвернулися й почали несамовито дути з півночі на південь, мовби у них було диявольське завдання рознести біду якнайдалі, щоб усім вистачило.

І переступила поріг її древньої хати з добрим домовичком у комині тяжка звістка, якої боялася, але чекала, як приречений страти: у Великодню суботу по обіді будуть вивозити їхнє село. Зігнали до колгоспу й відправили всю худобу, тепер дійшла черга й до людей.

Якої звістки боялася родина та як зреагувала на неї?

Голосили у веранді Саня й Світлана, схлипували внучата Василько та Оленка. Покрикував на них роздратовано Микола. Лише Настя зятят мовчала. Вона виплакала за ці дні річку сліз, і очі були сухі й пекучі. Никала по дворі, по городу.

Завважила в березі Микитину постать і стрепенулася – дід косив траву. Не вірячи своїм очам, швидко задріботіла стежкою і стала неподалік.

– Косиш? – мовила зраділо. – А он голова сільради ще три дні назад казав, що вся трава заражена і боронь боже нею годувать скотину.

Микита оперся на держак і глянув на неї вицвілима очима.

– Де видно, що вона заражена? Як була зелена, так і є. Був і в мене той пацан, учепився з тею розпискою. І одно: молока не пийте, козу не пасіть. Зараз же, каже, заведіть у хлів. То я при ньому завів свою годувальницю, та за косу та в берег. Тепер ношу їй щодня готовеньке. Не вмер Данило, дак галушка задавила.

Микита засміявся. Насті від тих слів і сміху стало враз затишніше, спокійніше, і вона сказала:

Чому Настя зраділа, побачивши сусіда? Чому від його слів їй стало спокійніше?

– Ге, не поїдемо, кум, із своїх гнізд?

Де це видано, щоб у Великодню суботу тікати із села? Куди нам їхати і од чого вже рятуватись? Рік туди, рік сюди. Хіба не однаково?

– Таким, як ми, кума, вже з печі на лежанку треба їхать. Понаробляли людям горя, а тепер як чорт од ладану тікають і людей женуть. Занапали землю. Щоб вислужиться, і рідних дітей та внуків не пожаліють, – проклекотів старий.

– Там же в тій Прип'яті майже одна молодь і діти. Як воно таке опасне, то нащо ж його було в такій гущі робить?! – запитала у вітру Настя-Спасителька, вірячи, що він її слова віднесе туди, де чинять Всевишній суд, змушуючи безгрішних нести отвiт і покару за те, що роблять малі й великі грішники.

Неподалік радісно й велично літали журавлі над молодими травами, і знала Настя-Спасителька, що ніхто ті трави не толочитиме цього літа, не толочитиме багато літ. Вони засіватимуться, зеленітимуть і вмиратимуть без людей коло Прип'яті, в лісах, по шляхах... І лише пам'ять землі і трав воскрешатиме тих, що ходили, сміялися тут і любили. Люди самі себе вигнали з раю лугів і лісів, согрівивши єдиний раз, але непоправно. Так

думала Настя-Спасителька, проводжаючи очима сірих журавлів, які робили вже над нею якісь немов прощальні кола.

Твердо вирішила, що не поїде. Збігла ніч, збіг досвіток. Вона нагріла в печі окропу, скупалася в ночвах, переодяглася в нову вишиту сорочку, нову спідницю, вив'язалася білою терновою хустиною і заходилася місити великоднє тісто.

Саня прочинила двері, глянула на піч, у якій палав вогонь, на свекруху, що місила паски в усьому новому, і проказала:

– А що це ви, мамо, заходилися пекти?

– Паски, дитино. Хіба ти забула, що завтра велике свято? То тільки у тридцять третьому¹ Великодня не знали...

Невістка вийшла, і через якусь хвилю вбіг Микола. Хукнув на руки, погрів їх коло челюстей...

Провисла в хаті тиша, тільки схлипувало й глухо постогнувало під її руками тісто.

– Мамо, нащо ви оце затіяли? – прорвалося до Насі, як з колодязя. – Кому це все зараз треба? О третій годині виїзд. Кому вони тепер нужні ті паски з рентгенами?

Настя затято мовчала над діжею і все віддалялася і від сина, і від його слів.

Микола вийшов і у веранді кинув до дружини:

– Їй-богу, з матір'ю щось не те.

Настя готувалася до свята так, як завжди, як звикла це робити роками. Повиробляла калачі, паски. Поки вони підходили коло тепла, зварила з консервованих вишень кисіль, пофарбувала в манійці² й ци-

¹ У тридцять третьому – тобто під час голодомору 1932–1933 рр.

² Манійка, маній (застаріле) – природна мінеральна фарба оранжево-червоного або червоно-брунатного кольору.

булинні яйця і поставила на столі. Посадила все в піч і стояла край столу й дивилася на крашанки, поки не зарябіло в очах. З хати на подвір'я випливав запах випеченого хліба й розійшовся навсібіч, сіючи сум'яття в поліщуків: а може, балачки про сьогоднішню евакуацію – лише сон, а реальність – оцей запах спечених Настею-Спасительською пасок?

Дістала з комори кошик, застелила його рушником і склала в нього печене й варене. Піде на всеношну та раненько й посвятить.

Микола знову тихо переступив поріг, глянув на кошик і сказав надтріснутим, глухим голосом:

– Мамо, хоч ви душі не травить¹, і так жити не хочеться. Куди ви ото готуєтесь? Скоро їхать треба! Ви що, оніміли?

Настя нестямним поглядом дивилася у вікно на оббиту целофаном криницю, розквітлі вишні, жовті цяточки кульбаби, на прибитих бідою бджіл, що шукали воду й падали в траву.

– Це ж, мамо, ненадовго. Днів на п'ять. Я і сам би не пережив, аби надовго, – схвильовано проказав Микола.

«Не на п'ять і навіть не на рік, а навіки», – прокричав у ній віщий голос. Настя-Спасителька ще ні разу не помилялася у своїх відчуттях, бо мала великий дар, над яким довго, може, віками, трудилася її щедра поліська природа.

Коли машина зупинилася коло двору, Настя була далеко в лісі. Сиділа на вогкому пеньку й дивилася на далеку просіку глибоко запалими очима. Не бачила й не чула, як її всі шукали, кликали, заглядали в лях, на горище. Не бачила Настя, які заплакані очі в сусідів, як голосила Саня посеред подвір'я, як Микола відв'язав Рябка, вткнувся лицем у собачу морду й надривно ридав. Не чула, як пес моторошно вив услід машині.

Вона не втікачка, вона просто стара журавка з перебитим крилом, що відстала від свого ключа...

Її мовби приморозило до того пенька. Сиділа, аж поки споночило і зійшов місяць. Натикаючись на гілля, йшла лісом до села. Біля крайньої хати стала, прислухалася. Валують собаки, кипить травнева ніч, і заглядає у двори здивований місяць. Просто люди сплять, то й не світяться вікна, і вона, Настя-Спасителька, не втекла до лісу, а збирала там первоцвіт і сон-траву людям на ліки та оце припізналася. Ось тому й скрадається до свого двору, щоб нікого не розбудить. Рябко, зачувши господиню, кинувся прожогом до неї, заскакав, заскавулів зраділо. Оперся на стару лапами, лизав їй руки, щоки. Вона теж обняла його й притисла до грудей. Стояли посеред подвір'я, посеред високої ночі й безмірної самотності людина і собака, гріли своїми тілами цю обезлюднілу Великодню ніч. А потім зайшли разом до хати. Настя прилягла на ліжку, а собака лежав на підлозі.

Хтось невидимий гасив по черзі зорі, як свічки. Коли згасла остання і з небес було знято важку темну попону й одягнуто легку блакитну,

Чому місяць
заглядав у двори
здивовано?

¹ **Травіти ду́шу** (фразеологізм) – навмисно або ненавмисно змушувати когось переживати біль.

взяла Настя-Спасителька кошик із пасками та крашанками й пішла до церкви. Кричали по дворах півні, яких полишали поліщуки в надії, що скоро повернуться. Настя-Спасителька толочила зловісну тишу. Ніде нікого: не скрипне хвіртка, сплесне у криниці розбуджена відром вода. Сама як перст¹ на все село, на весь білий світ.

І посеред церковного подвір'я пуста. І дзвони мертві, і криниця з дубовими цямринами² мертва, і замок на церковній брамі мовби завмер, і роса на траві змертвіла. Настя прочинила хвіртку й протолочила в ній стежку до дерев'яних східців. Роззирнулася, сподіваючись, що все це сон, який зараз мине і з усіх вулиць посуне люд, і стануть навколо церкви, засвіять свічки, і вдарять великодні дзвони... Невідь³ скільки стояла й чекала дива. Вперше в житті не перехрестилася до світила, а коли побачила краєчок сонця, оторопіло позадкувала до хвіртки. Зацькованим поглядом зиркала за тини, по вікнах. Усе ще не вірила в ці вулиці, хати без людей, у ці з похованою навіки водою криниці, у цей розтерзаний солов'ями, криком півнів, любовним перегукуванням диких голубів світанок, у якому – жодного людського голосу.

І заквилила Настя-Спасителька криком чайним, стогоном дерев і трав, зойком неба і великодньої землі, віднині навіки висватаної чорним лихом...

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

В оповіданні Катерини Мотрич «Політ журавлів над нетолоченими травами» висвітлено тему аварії на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 р. Події твору відбуваються в селі, яке розташоване поряд із Чорнобилем, у Київській області. Авторка зуміла показати всенародну біду очима простої людини, бабусі Насті, яка багато пережила, але такого лиха ще не бачила. Урядовці боягузливо приховували правду від народу, наражаючи на небезпеку мирне населення. Лише через тиждень після вибуху село, у якому жила бабуся, починають терміново евакуювати.

Головна героїня твору **Настя-Спасителька**, сільська знахарка, – людина високої моралі, дотримується народних звичаїв і традицій. Великдень для неї – найбільше свято, яке не може бути скасоване ні владою, ні стихією, ні бідой. Свій дивний дар впливати на долю інших вона ніколи не використовувала для зла. Бабуся наділена тонкою інтуїцією, даром віщування. Не випадково саме їй сниться страшний пророчий сон. Жінка відчуває, що має скоїтися велике лихо, яке вона неспроможна відвернути.

Бабуся сприймає евакуацію наче кінець світу. Її син і невістка тішать себе надією, що евакуація короточасна. Настю ж не обдурити. Криком її серця можна вважати віщий голос: «Не на п'ять і навіть не на рік, а навіки». І саме тому, що навіки, бабуся вирішує залишитися в чорнобильській зоні, нікуди не їхати. Деякі

¹ Перст (архаїзм) – палець.

² Цямрини – верхня частина колодязного зрубу.

³ Невідь – невідомо.

старенькі, які відмовилися покидати рідні місця й не евакуювалися в 1986-му, готові були розділити долю з довкіллям.

Героїня сприймає катастрофу як кару за десятиліття байдужості, за осквернення найдорожчих духовних скарбів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Родина головної героїні оповідання К. Мотрич «Політ журавлів над нетолоченими травами» проживала в
А місті Прип'яті В селі біля Прип'яті
Б місті Чорнобилі Г селі на Полтавщині
2. У комині в Настиній хаті жив
А світлячок Б домовичок В горобець Г гном
3. Бабуся Настя готувалася до свята, символи якого зображено на ілюстрації

А

Б

В

АНАЛІЗУЄМО

4. Який момент у творі найбільше схвилював вас, змусив замислитися?
5. Опишіть, якими ви уявляєте подвір'я, будинок, село, де жила Настя-Спасителька. Що незвичного ви помітили в способі її життя?
6. Що саме та за яких обставин довідується Настя про Чорнобиль? Як реагують вона та її родина на цю інформацію?
7. Прочитайте уривок від слів «Понад століття за її родом ходить слава рятувальників...» до слів «З очей сотався тихий зойк...» (с. 138). Доведіть, що розповідь про минуле доречна в цьому творі. У якій ситуації Настя зрозуміла, що її здібності не допоможуть людям?
8. Пригадайте діалог Насті з дідом Микитою (с. 139–140). Які погляди на ситуацію тут висвітлено? Прокоментуйте ці позиції. Які висновки для себе ви зробили?
9. Зачитайте виразно вголос абзаци, які починаються словами:
 - 1) «В лузі розлила свої води інша ріка...» (с. 134);
 - 2) «Неподалік радісно й велично літали журавлі...» (с. 140);
 - 3) «Настя готувалася до свята так, як завжди...» (с. 140);
 - 4) «І посеред церковного подвір'я пуста...» (с. 142).Проаналізуйте ці уривки загалом: як змінюється картина природи, внутрішній стан героїні, ваші емоції. Які художні деталі привертають увагу? Від чого спокійно, а що насторожує, лякає?
10. Опишіть усно великодній ранок у покинутому селі, намагаючись передати невідповідність навколишньої краси й невидимої біди.
11. Визначте основну думку твору. Що авторка хотіла донести читачам? Від чого застерегти?

12. Прокоментуйте ілюстрації, подані до твору, пов'язавши їх із конкретними епізодами оповідання.

13. Складіть письмово анкету до образу бабусі Насті (6–10 запитань) та дайте усно відповіді на запитання цієї анкети. У роботі потрібно відобразити якнайбільше того, що відомо про бабусю (місце проживання, родину, чим займалася, яких звичаїв дотримувалася, світогляд, переконання тощо).

Анкета головного героя твору – це набір запитань, який допомагає детально схарактеризувати персонажа, зрозуміти його внутрішній світ, соціальне становище, роль у сюжеті, ставлення до інших персонажів тощо.

МІРКУЄМО

14. Прочитайте висновки, які зробили підлітки після прочитання оповідання. Чий висновок містить елементи маніпуляції? Поясніть відповідь.

Злата:	Чорнобильська катастрофа стала глибокою духовною раною для тисяч людей, які змушені були відірватися від рідної землі.
Вадим:	Після аварії на ЧАЕС усі сільські жителі похилого віку відмовлялися евакуюватися і ховалися в лісах, щоб потім повернутися в рідні домівки.
Артем:	Евакуація після аварії на ЧАЕС показала, наскільки болісним є залишення рідних місць, адже в одну мить люди втратили не просто дім, а осередок пам'яті, любові, спадковості.

15. Проведіть дискусію. Чому Настя не збирається евакуюватися та зовні спокійно готується до Великодня в час великого лиха? Чи боялася вона евакуації в невідоме місце, чи важко було змінювати звичний спосіб життя, чи щось не відпускало її з рідного села? Чи правильно, на вашу думку, вчинила жінка? Обґрунтуйте свою позицію.
16. Між Настею та її сином і невісткою були доброзичливі, щирі стосунки. То чому ж Настя під час евакуації заховалася в лісі й не попрощалася з ріднею?
17. Прокоментуйте подану нижче цитату про Настю-Спасительку.

Вона не втікачка, вона просто стара журавка з перебитим крилом, що відстала від свого ключа.

18. Проведіть паралелі між подіями, описаними у творі, і сучасними подіями в Україні. Поміркуйте, чи актуальна проблематика оповідання сьогодні. Яких правил має дотримуватися людство, щоб уникнути ядерної катастрофи?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

19. Створіть за змістом оповідання «Політ журавлів над нетолоченими травами» медійний продукт (репортаж, фотоколаж, постер, відеоролик тощо).

20. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть невелике есе за оповіданням «Політ журавлів над нетолоченими травами» на одну з тем: «Від болю до відродження», «Нетолочені трави Чорнобілля», «Журавлі над Прип'яттю», «Духовні істини».

Варіант Б. Напишіть листа Насті-Спасительці, у якому висловіть свою підтримку, співчуття, пораду чи незгоду (до 1 сторінки).

Борис ГУМЕНЮК (Народився в 1965 р.)

Борис Гуменюк – український поет, прозаїк, військовослужбовець. Народився в селі Острів Тернопільської області. Ще з молодих років Борис активно займався громадсько-політичною діяльністю, поєднуючи її з літературною творчістю. Був учасником Революції гідності. Він автор віршів, новел, повістей, романів.

Із початком російсько-української війни (2014 р.) Борис Гуменюк іде на фронт і водночас продовжує творити. Побратими сприймали його як військового, і довго багато хто з них не здогадувався, що зі зброєю в руках Україну захищає поет. З-під пера воїна постають новели та вірші про людей, про країну, про честь і гідність, про людяність і героїство. Про все, що буває на війні.

Метою своєї літературної діяльності письменник вважає створення літопису сучасної історії, «щоб не забути самому і не дати забути іншим». Для нього література загалом – інструмент донесення правди до світу.

Моя основна функція – свідчити. Через сто років ці вірші стануть документом теперішнього часу (Борис Гуменюк).

Наприкінці грудня 2022 р. Борис Гуменюк залишив допис у фейсбуці й після того не виходив на зв'язок. Митця вважають зниклим безвісти.

Звернімося до літературної творчості майстра слова, де зафіксовано епізоди російсько-української війни. Ми дібрали для вас поетичний твір у цікавій формі верлібру «Стара шовковиця» та поезію в прозі «Соняхи».

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Верлібр (франц. vers libre – вільний вірш) – неримований вірш. На відміну від традиційного вірша, верлібр має рядки довільної довжини та різну кількість наголошених складів у рядках. Незважаючи на відсутність формальної структури, верлібр зберігає ритмічність, образність та емоційну насиченість. Ритм твору забезпечують природна мелодика мови, синтаксичні паузи.

Зразком верлібру є поетичний твір Б. Гуменюка «Стара шовковиця».

СТАРА ШОВКОВИЦЯ

Стара шовковиця під Маріуполем
За свій більш ніж столітній вік
Ще не бачила стількох хлопчиків
Які галасливою ватагою обступили її з усіх боків
Жадібно пригорщами обривали її стиглі ягоди
Нагинали додолу гілля закрутили стару в танці
А якесь найменше хлопча видряпалося аж на вершечок
РПГ¹ кулемет автомати СВД² каски бронежилети
Лежали акуратно складені в траві під деревом
Хлопчаки реготали
вилазили одне одному на плечі
Вимащували соком перестиглих ягід
руки і обличчя
Іноді зумисне
Щоб бути схожими
на героїв голлівудських фільмів
РПГ кулемет автомати СВД каски бронежилети
Лежали акуратно складені в траві під деревом
Десь за обрієм запрацювали чотири міномети
Кумедно так «раз-два-три» «раз»
Наче юнак стукає умовним сигналом
у вікно до дівчини
(Якби то були не міномети
було б справді кумедно)
Зграя чорних круків
(з боку сонця – скривавлених)
з криком здійнялася в небо
Хоча можливо то так кричало
ошмаття зораної вибухами землі
Хлопчаки в одну мить
облишили стару шовковицю
Покинули її саму
ні в сих ні в тих кружляти в танці
Щоб уже наступної миті
перетворитися на суворих чоловіків
(Від блиску їхньої зброї і обладунків
у старої заболіли очі)
Щоб уже третьої миті розчинитися там
де до неба кричала земля
І небо здригалось за обрієм
Залишилась стара шовковиця сама
Стоїть край битого шляху
виглядає своїх хлопчиків
Ніхто до неї не приходить

¹ РПГ – ручний протитанковий гранатомет.

² СВД – снайперська гвинтівка.

Ніхто не рве її перестиглих ягід
 які осипаються додолу
 І розтікаються наче криваві сльози
 Там де лежали
 РПГ кулемет автомати СВД каски бронежилети
 Поволі почала підніматися приталована трава
 Тільки гілля пам'ятає їхні руки
 Тільки стара порепана кора
 пам'ятає їхні босі ноги
 А коли на небі сходить місяць
 Стара шовковиця стає навшпиньки наче дівчина
 Тягнеться до неба головою
 Намагається заглянути за небокрай
 Чомусь так самотньо і тривожно їй
 Де ви хлопці?

28.06.2014

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У якій області України та коли саме відбуваються події, змальовані у вірші Б. Гуменюка «Стара шовковиця»? Що на це вказує?
2. У вірші НЕМАЄ художнього образу, зображеного на ілюстрації

А

Б

В

Г

3. Хлопці іноді зумисне вимащували соком ягід обличчя для того, щоб
 А захиститися від пекучого сонця
 Б замаскуватися під час розвідки
 В бути схожими на героїв фільмів
 Г їх не впізнав власник шовковиці

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Якою ви уявляєте змальовану у вірші шовковицю? Як вона кружляє в танці? Хто й коли, на вашу думку, її посадив? Якою була її доля в мирний час?
5. Розкажіть, якими зображено героїв твору на початку вірша. Чому згодом хлопчики миттю залишили шовковицю і перетворилися на суворих чоловіків?
6. Які деталі твору дають зрозуміти, що події відбуваються у воєнний час?
7. Чому шовковиця вважає хлопців своїми? Як вона почувається після того, як чоловіки полишили її? Зачитайте відповідні рядки.
8. Складіть кожен / кожна по два запитання за змістом твору. Поставте ці запитання одне одному та дайте відповіді.

9. Заповніть у зошиті таблицю прикладами з твору.

Епітети	Персоніфікація
_____ шовковиця	шовковиця _____ , _____
_____ шлях	земля _____
_____ сльози	небо _____
_____ круки	гілля _____

МІРКУЄМО

10. На які дві частини можна умовно поділити вірш? Поміркуйте, як зіставлення цих частин, їхня контрастність допомогли автору передати ненависть до війни та прагнення до мирного життя.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У серпні 2014 року на полях Донбасу достигли соняшники. Саме в той час розгорнулися запеклі бої під містом Іловайськом Донецької області. Жовтогарячі квіти ввібрали весь трагізм подій і вплелися в історію війни. У 2020 році Кабінет Міністрів України визначив сонях символом Дня пам'яті захисників України. Жовтогаряча квітка соняшника, яка здавна має багату символіку, у пам'яті українського народу залишиться насамперед символом боротьби за мир і свободу (За Л. Жуковською).

▲ Монета 10 гривень.
Україна, 2020

▲ Монета «Соняшник для України»
2 євро. Латвія, 2023

СОНЯХИ

ПОЕЗІЯ В ПРОЗІ

Минулого року на цьому полі ріс соняшник. Ми не знаємо, хто орав, сів цю ниву. Нас тут не було весною. Весною ще не було війни. Війна прийшла згодом. Ми прийшли згодом. Разом із війною. Слідом за війною. Солдати завжди додаються до війни. То вже потім війна нас мінує. Це вже згодом. Ми застали війну і поле. Такою. Таким.

Ціле літо ми ходили по цьому полю, повзали, прочісували, ховалися поміж, маскувалися соняхами, прикидалися соняхами,

проскакували на бетеерах¹, ставили міни, розтяжки, прострілювали. Поле – це теж зелénка². В полі соняхів теж може ховатися смерть. Воно теж може становити загрозу. Для нас. Для них.

Коли починався обстріл і вибухи рвали на шматки поле, соняхи гинули як солдати, їм не було куди сховатися в чистому полі, у них не було саперних лопаток, щоб окопатися. Ті, яким щастило вціліти після обстрілу, опускали голови додолу, щоб не дивитися на загиблих товаришів.

За війну соняхи навчилися повертати голови не в бік сонця, що природно, а туди, де гримить, туди, де горить.

Коли прийшла осінь, господар не навідався до своїх соняхів, вони почорніли, наче з горя, і осипалися додолу чорними слізьми. Соняхи виливали на землю свої сухі слёзи, але тих чорних сліз, які вони наплакали, не хотіли ні птахи, ні ховрахи.

Потім цілу зиму поле переорювали танки гусеницями. То їхні, то наші. А весною соняхи знову проросли. Війна бере своє. Життя – своє.

І от на цьому полі цього літа знову квітнуть соняхи. Тільки ці соняхи не такі, як вчорні. Чи то земля виснажилася два роки поспіль родити на одному місці соняхи, чи то зорана гусеницями, а не плугом нива не того ґатунку, чи то перемерзле в холодній землі насіння не має тієї сили, але цьогорічні соняхи вродилися якісь декоративні. Такі жінкам дарують. Чи відносять на могили. Солдатам. Не такі повнотілі, як торік.

Чи то земля виснажилася не від соняхів, а від другого року війни?

Стоять соняхи, наче не на власних ногах, не на власній землі, а на протезах, стоять красиво, крутять голівками в бік кожного вибуху. Їм цікаво. Вони нічого не розуміють. Шкода їх.

Коли підійти ближче і роздивитися, то можна помітити, що поряд із кожним молодим соняхом досі стоїть старий, минулорічний, обезголовлений, посічений осколками, попалений, як тінь. Поряд із живим стоїть мертвий, підпирає його, дає йому опору, прикриває його своїм тілом, якого, коли дивитися здалеку, спершу навіть не видно. Але він – є, він стоїть.

У цьому соняхи схожі на солдатів. Вони подібні до нас. Вони майже як ми.

І це за два роки. А що буде із соняхами на третій, на четвертий рік?

14.08.2015

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У якій місцевості та коли саме відбуваються події, змальовані у творі Б. Гумєнюка «Соняхи»? Що на це вказує?
2. Ліричним героєм твору є
А господар поля В місцевий житель
Б воїн-захисник Г журналіст

¹ Бетеер – БТР (аббревіатура від «бронетранспортер»).

² Зелénка (військовий сленг) – зарослі зеленими насадженнями території, які використовують для приховування військ.

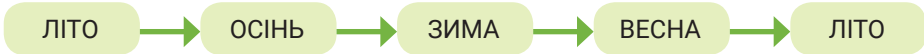
АНАЛІЗУЄМО

3. Які почуття та емоції викликав у вас твір? Який настрій переважає в ньому?

4. Яким ви уявляєте ліричного героя твору? Які риси характеру йому притаманні? Чи є в ньому щось особливе, що виділяє його з-поміж інших?

5. Зіставте, як за порами року змінювалися події, поле, соняхи. На яких художніх деталях автор акцентує? Прочитуйте найяскравіші, на вашу думку, речення.

6. Поясніть, на чому ґрунтується подане нижче твердження автора. Зачитайте короткі уривки, у яких соняхи зображені як люди.

У цьому соняхи схожі на солдатів. Вони подібні до нас. Вони майже як ми.

7. Складіть кожен / кожна по два запитання за змістом твору. Поставте ці запитання одне одному та дайте відповіді.

8. Визначте тему й основну думку твору «Соняхи». Чим він подібний до поезії «Стара шовковиця»?

МІРКУЄМО

9. Поміркуйте, чому твір «Соняхи» називають поезією в прозі. Свої міркування звірте з поданою нижче інформацією.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Твір Б. Гуменюка «Соняхи» – це поезія в прозі.

Поезія в прозі (або вірш у прозі) – це переважно невеликий за розміром літературний твір, написаний прозовою мовою, але за своєю суттю близький до поезії завдяки високій емоційності, ліризму, образності, своєрідній ритмічності мови.

Цей жанр поєднує в собі риси як прози (немає чіткого поділу на строфи), так і поезії (настрій, емоційність, ліризм).

Основні характеристики

- **Форма:** текст виглядає як проза, але має внутрішню ритмічну структуру, подібну до верлібру.
- **Зміст:** зосереджений на ліричних переживаннях, настроєвих картинах, філософських роздумах.

Для додаткового читання

Євген Гуцало. «Інопланетянин».

Ліна Костенко. «Зона відчуження».

Олександр Олесь. «Живи, Україно».

Василь Симоненко. «Можливо, знову заgrimлять гармати».

Микола Карпенко. «Мов краплі ті, хвилина по хвилині...».

Наталка Слободянюк. «Королева кришталева ходить у броні».

Іван ДРАЧ
(1936–2018)

Іван Драч народився в с. Теліжинці на Київщині. Навчався на філологічному факультеті Київського університету імені Тараса Шевченка. Працював учителем, у редакціях газети й журналу, сценаристом на кіностудії імені О. Довженка, займався громадсько-політичною діяльністю. За його кіносценаріями поставлено низку культових фільмів.

Іван Драч надзвичайно цікавий поет, який увійшов у літературу дуже небуденно, претензійно, викликаючи справжній шок у сучасників. Як вам назви: «Балада золотої цибулі», «Балада про випрані штани», «Ніж у сонці», «Протуберанці сонця»? А «Чорнобильська мадонна»? Давати творам настільки провокативні назви в той час не наважувався ніхто. Поетика назв книжок митця завжди була несподіваною, яскравою, дивовижною. Та й самі твори несли щоразу безмірну галактику змістів і смислів, а верховіттям сягали небес. Не вірите? Тоді прочитайте – й відчуєте неймовірне захоплення, якого не може викликати жодна комп'ютерна гра.

«Балада про соняшник» перенесе нас у незвичайний метафоричний світ, де сонце їздить на велосипеді, а хлопчик-соняшник стає поетом.

БАЛАДА ПРО СОНЯШНИК

В соняшника були руки і ноги,
Було тіло, шорстке і зелене.
Він бігав наввипередки з вітром,
Він вилазив на грушу,
І рвав у пазуху гниліці¹,
І купався коло млина, і лежав у піску,
І стріляв горобців з рогатки.
Він стрибав на одній нозі,
Щоб вилити з вуха воду,
І раптом побачив сонце,
Красиве засмагле сонце,
В золотих переливах кучерів,
У червоній сорочці навипуск,
Що їхало на велосипеді,
Обминаючи хмари на небі...
І застиг він на роки й століття
В золотому німому захопленні:

▲ Марія Примаченко. «Соняшник життя». © Maria Prymachenko Family Foundation

¹ Гниліця – пригнилий плід дикої груші.

– Дайте покататися, дядьку!
А ні, то візьміть хоч на раму.
Дядьку, хіба вам шкода?!

Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
Відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

«Балада про соняшник» І. Драча – це твір про красу та силу поезії, мистецтва.

На початку твору соняшник – це сільський хлопчина, малий бешкетник. Та ось зароджується в ньому талант поета – і хлопчик несподівано бачить сонце, тягнеться до нього, тобто намагається оволодіти складнощами поезії. Ці складнощі мають вигляд велосипеда, на якому треба навчитися їздити самостійно, тобто нікого сліпо не наслідувати, щоб стати оригінальним, неповторним автором.

У баладі сонце символізує поезію і трансформується в образ звичайного сільського дядька. Зачарований сонцем-поезією, хлопець став соняшником, застиг у німому захопленні. Як соняшник тягнеться до сонця, так і людина лине до поезії.

До речі, балада – улюблений жанр І. Драча. Із цим жанром ви вже знайомі. Пригадаймо, наприклад, фольклорну баладу «Ой летіла стріла» чи баладу Т. Шевченка «Тополя».

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У «Баладі про соняшник» соняшник бігав наввипередки із
А сонцем В хмарами
Б хлопчиком Г вітром
2. У 1–4 рядках твору провідним художнім засобом є
А паралелізм В порівняння
Б гіпербола Г персоніфікація
У чому особливість цього художнього засобу?

АНАЛІЗУЄМО

3. Яка художня деталь твору найбільше сколихнула вашу уяву? Який момент балади здався найпрекраснішим?
4. Розкрийте, користуючись поданою ілюстрацією, алегоричні образи-символи балади. Чого прагне ліричний герой? Які його духовні устремління?

5. Опишіть образ сонця, змальований у баладі. Доведіть, що сонце в цьому творі символізує і поезію, і загалом повноцінне життя.
6. Доведіть, що твір має риси балади. Які метаморфози (перевтілення) є у творі?
7. Проаналізуйте, які з наведених характеристик балади як жанру притаманні «Баладі про соняшник».

героїчний зміст	уособлення	символічні образи
верлібр	незвичайна ситуація	побутові реалії
історичний колорит	метаморфози (перевтілення)	

МІРКУЄМО

8. Поясніть, як ви розумієте думку про те, що хтось завжди відкриває для себе сонце, щоб стати соняшником? Чому «Баладу про соняшник» називають філософським твором?
9. Поміркуйте, що, на вашу думку, потрібно для того, щоб стати гарним поетом. Чи вдалося ліричному героєві балади ним стати? Якщо так, то завдяки чому?
10. Чому людина повинна прагнути до високого, духовного, мистецького, як соняшник тягнеться до сонця?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

11. Створіть на основі текстової інформації твору «Балада про соняшник» візуальну історію, зокрема комікс, плакат, постер тощо.

Для додаткового читання

Перейдіть за покликанням або зіскануйте QR-код і прочитайте новелу **Олеся Гончара «На косі»**. У цьому творі письменник порушує проблему збереження навколишнього середовища, засуджує браконьєрство та бездумне ставлення до природи.

https://drive.google.com/file/d/13oSDkNiroh-zOSYZHmgtMn4b0swpp0y5/view?usp=drive_link

ЦІКАВО ЗНАТИ

Висловлювання Олеся Гончара про українську мову

«Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших у світі, барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити і розвиватися, придатну для найскладнішої художньої та наукової творчості. Злочином було б занедбати таке неоціненне духовне добро».

«Зостатися без почуття до свого рідного, до своєї мови, культури – це означало б зостатися з пустою душею».

«Мова для нас, українців, – це не тільки засіб спілкування. За сучасних обставин вона щось значно більше! Для нас мова – це й пам'ять, і честь, і гідність; для народу нашого мова – це саме життя».

«Мова – основний генофонд нашої культури, і все залежатиме від того, чи зуміємо зберегти її в усьому історичному багатстві».

СИЛА ТА ЩИРІСТЬ ПОЧУТТІВ

Микола СИНГАЇВСЬКИЙ
(1936–2013)

Микола Сингаївський – поет, прозаїк, перекладач, публіцист і літературознавець, автор понад 75 книжок, більшість із яких написано для дітей.

Народився в селі Шатрище на Житомирщині в родині хліборобів. Любов до землі, пахоців трав і рідної природи, праці на полі – основа його глибокого розуміння життя та поетичного бачення світу. Закінчив філологічний факультет Львівського університету.

У часи студентства вийшла його перша поетична збірка «Жива криничка», також була написана неперевершена пісня «Чорнобривці» (1957), яка ввійшла до золотого пісенного фонду. У ті роки Микола Сингаївський уперше потрапив до Франції. У Парижі він побачив величезну клумбу, всіяну чорнобривцями. Це справило на поета неабияке враження – там були квіти його рідної землі. Саме у Франції і народилися перші рядки «Чорнобривців». Повернувшись в Україну, Микола Сингаївський поділився своїми враженнями з другом – композитором Володимиром Верменичем. У композитора вже була музика, яка вдало підійшла до вірша. І ось нарешті в Київській філармонії 1960 р. вперше прозвучали «Чорнобривці». І з того часу здобули народне визнання.

ЧОРНОБРИВЦІ

Чорнобривців насіяла мати
У моїм світанковім краю.
Та й навчила веснянки співати
Про квітучу надію свою.

Приспів:

Як на ті чорнобривці погляну,
Бачу матір стареньку,
Бачу руки твої, моя мамо,
Твою ласку я чую, рідненька.

Я розлуки і зустрічі знаю –
Бачив я у чужій стороні
Чорнобривці із рідного краю,
Що насіяла ти навесні.

Приспів.

Прилітають до нашого поля
Із далеких країв журавлі,
Розквітають і квіти, і доля
На моїй українській землі.

Приспів.

АНАЛІЗУЄМО

1. Послухайте пісню на слова М. Сингаївського «Чорнобривці». Які образи постають у вашій уяві, коли ви слухаєте цей твір?
2. Чому в ліричного героя образ чорнобривців асоціюється з образом матері? Чому він називає свій край «світанковим»?
3. Знайдіть і прокоментуйте рядки, у яких використано антитезу. Якого узагальненого значення набувають зображені поняття?
4. Визначте, які інші художні засоби використав автор. Поясніть їхнє значення у творі.
5. Знайдіть у тексті поезії традиційні для українського фольклору зменшувально-пестливі форми слів. Яка їхня роль у творі?
6. Опишіть ліричного героя, використовуючи запропоновані слова (на вибір).

Любить природу, добрий, чуйний, любить мандрувати,
високоосвічений, лагідний, ласкавий, понурий,
життєрадісний, мрійливий, меланхолійний, емоційний.

7. Розкрийте символічне значення образів, використаних у вірші, та запишіть інформацію в зошит у вигляді таблиці.

Символ	Значення
чорнобривці	
материнські руки	
журавлі	
поле	
веснянки	
чужа сторона	

МІРКУЄМО

8. Микола Сингаївський писав: «У душі я відчуваю безмежну вдячність своєму краю. Там на все життя я відчув смак житнього хліба й джерельної води. Джерела, або живі кринички – так їх називають на Поліссі – б'ють тут з-під кожного пагорбка. Звідси виток моєї творчості». А які символічні образи асоціюються з рідним краєм у вас?
9. Яке значення мають квіти в житті людини? Пригадайте вивчені художні твори, у яких автори зображують рослини-символи.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Знайдіть в інтернеті легенди чи перекази про походження назви чорнобривців. Складіть власну легенду, що пояснює найменування цієї рослини.

Борис ОЛІЙНИК (1935–2017)

Борис Олійник народився в селі Зачепилівці на Полтавщині. Ще коли він навчався в школі, у районній газеті вже друкували його поетичні твори. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У студентські роки ще більше захопився улюбленою справою – написанням віршів.

Працював у журналі «Ранок» і за 11 років пройшов шлях від кореспондента до головного редактора. Згодом став старшим редактором видавництва «Дніпро», поєднуючи роботу з поетичною діяльністю. Як говорив сам письменник: *«Поезія – це перше кохання, журналістика – друге»*.

Твори митця знаменують його особливий стиль, щирість та активну суспільну позицію, вміння звеличувати людину, її моральні цінності та національну історію. Творча спадщина Бориса Олійника – це вірші, статті, есе, які перекладені чеською, словацькою, польською, сербською, італійською, румунською та іншими мовами.

Уже багато десятиліть зворушує своїм глибоким ліризмом вірш «Пісня про матір», у якому поет оспівує материнську любов, мудрість, гармонію з природою. Почитаймо, послухаймо та приймімо з вдячністю материнські дарунки.

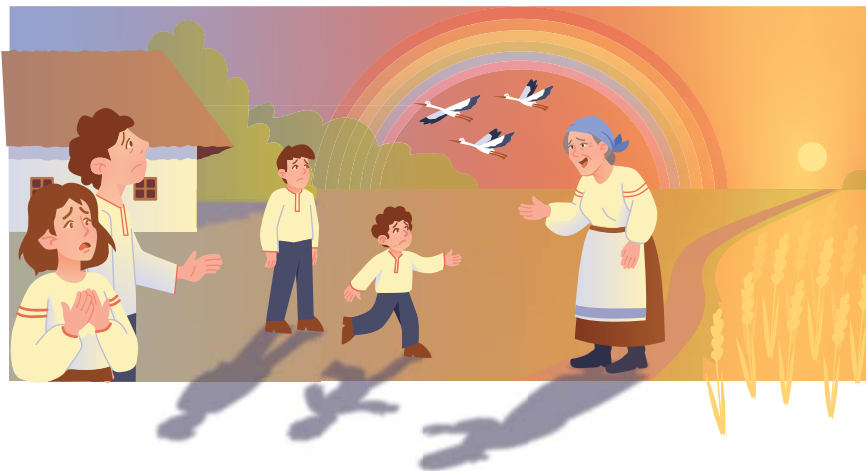
ПІСНЯ ПРО МАТІР

Посіяла людям
літа свої, літечка житом,
Прибрала планету,
Послала стежкам споришу,
Навчила дітей,
як на світі по совісті жити,
Зітхнула полегко –
і тихо пішла за межу.
– Куди ж це ви, мамо?! –
сполохано кинулись діти.
– Куди ви, бабусю? –
онуки біжать до воріт.
– Та я недалеко...
де сонце лягає спочити.
Пора мені, діти...
А ви вже без мене ростіть.
– Та як же без вас ми?..

Та що ви намислили, мамо?
– А хто нас, бабусю,
у сон поведе по казках?
– А я вам лишаю
всі райдуги із журавлями,
І срібло на травах,
і золото на колосках.
– Не треба нам райдуг,
не треба нам срібла і злота,
Аби тільки ви
нас чекали завжди край воріт.
Та ми ж переробим
усю вашу вічну роботу, –
Лишайтесь, матусю.
Навіки лишайтесь. Не йдіть.
Вона посміхнулась,
красива і сива, як доля,

Махнула рукою –
злетіли увись рушники.
«Лишайтеся щасливі», –

і стала замисленим полем
На цілу планету,
на всі покоління й віки.

◀ Анна
Федорченко.
Ілюстрація
до поезії

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

- СУПЕРЕЧИТЬ змісту вірша Б. Олійника «Пісня про матір» твердження
А у тексті є звертання В у тексті є приспів
Б текст містить діалог Г у тексті є повтори
- У вірші є всі вказані ліричні герої, ОКРІМ
А дітей Б онуків В бабусі Г дідуся

■ АНАЛІЗУЄМО

- Послухайте «Пісню про матір» (муз. І. Поклада) у виконанні Міли Нітич. Поділіться своїми враженнями від цієї композиції. Що вам найбільше сподобалося? Що схвилювало?
- Яку основну думку намагається донести автор? Над чим спонукає замислитися?
- На що вказує назва твору? Як ритм і мелодика вірша впливають на його сприйняття?
- Поділіть умовно твір на три частини. Про що йдеться в кожній із них? Яка із цих частин, на вашу думку, найбільш напружена, емоційна?
- У вірші «Пісня про матір» є кілька ознак балади, а саме:
 - сюжетна композиційність;
 - діалогічність;
 - фольклорні мотиви;
 - реалістичність;
 - напружений зміст.

Визначте ці ознаки в тексті та прокоментуйте.

- Визначте художні засоби, за допомогою яких автор розкриває образ матері. Поясніть, як ви розумієте такі уривки:
 - 1) «і стала замисленим полем»;
 - 2) «махнула рукою – злетіли увись рушники».

МІРКУЄМО

9. У чому мати бачила сенс свого життя?
10. Чому в поезії постать матері пов'язана із силою, турботою та любов'ю? Укажіть метафоричні образи, що свідчать про мудрість і доброту героїні. Які вчинки і слова підкреслюють її щедру вдачу?
11. Чому вірш «Пісня про матір» можна вважати філософським?
12. Порівняйте вірш «Пісня про матір» з іншими творами про матір, які ви знаєте. У чому їхня схожість та відмінність? (Наприклад: «Пісня про рушник» А. Малишка, «Чорнобривці» М. Сингаївського.)

Євген ГУЦАЛО
(1937–1995)

Євген Гуцало народився в селі Старий Животів на Вінниччині в родині вчителів. Він чудово навчався та дуже любив читати. Коли закінчилися книжки в домашній бібліотечці, завітав до невеликої шкільної книгозбірні, потім – до районної бібліотеки в Калинівці, а згодом – йому надсилали книжки (була така безплатна послуга) з обласної Вінницької бібліотеки. Із захопленням поринав у творчість. Іще років із десяти писав вірші й оповідання та відсилав свої твори до редакцій газет і журналів. Закінчив Ніжинський педагогічний інститут.

Спочатку молодий письменник співпрацював із редакціями газет Вінниччини, Львівщини, Чернігівщини, надаючи свої статті, окремі новели й оповідання. А згодом – віддається роботі в київській газеті «Літературна Україна». Одна за одною стали виходити його книжки. У доробку митця – вірші, новели й оповідання, повісті й романи, публіцистичні твори, кіносценарії.

У творах Є. Гуцала людина нерозривно пов'язана зі світом природи, де все нам рідне, дороге, наймиліше, навіть зірка, яка падає, чи звичайний соняшник і кожна його усмішка. Письменник намагається розгадати, звідки й коли приходить до нас ця любов і чому залишається в нас назавжди. Для нього весь навколишній світ – загадка. Спробуймо разом з автором розгадати її.

ПАДАЮТЬ ЗІРКИ

ЕТЮД

Уночі, йдучи звідкись чи кудись, раптом згадаєш про небо, задереш голову – і таке перше відчуття від безмежної кількості золотих роїв угорі, наче очі твої, душа твоя злетіли до їхнього бджолиного, підсвічено-медового сяяння і вже там залишилися. Бо зненацька так легко

почулося, немов залишив на землі важкі веріги¹, якими стало для тебе твоє тіло, звичні його кайдани, що неволили дух, і тепер світиш донизу, туди – на землю, у морок – усім тим найдорожчим промінням, яке дозрівало в тобі протягом усього життя.

Що довше дивишся на зорі, то більше набираєш такої певності; вони, далекі, стають для тебе близькими, що міг би й рукою торкнути. І коли опускаєш зір додола, то несподівано все довкола наче відкриває перед тобою новий свій смисл, якого раніше ти чи не хотів помічати, чи він ховався від тебе. Іншими очима дивишся на дорогу, на якій оце стоїш, уловлюючи прибитий вічною вогкістю запах куряви; по-іншому сприймаєш півнячий радісний скрик, що долинув оце з найближчого хлівця; натхненно-пильним зором прилипаєш до постаті людини, що, огорнувшись темрявою, зникнувши в її таємничому коконі, посувається тобі назустріч.

Може, усьому цьому надали іншого смислу зірки, що сповнили твою душу й тим відчуттям полегкості, якого ти начебто напився отам, серед золотих роїв, і якого ще не встиг розтратити.

І коли маєш отакий небуденний настрій, то боляче буває дивитись, як падає зірка. Начебто встигаєш зафіксувати, звідки вона зірвалася і куди мала б упасти, спіткнувшись на рівному місці, дивишся у високий морок, де щойно був залишений слід, який немов сам себе підмів невидимою мітлою, немов сам себе спалив, – дивишся, вражений, наче сподіваєшся, що не вмерла зірка, що спалахне вона в іншому місці... Проте ні, не спалахнула.

І зненацька – наче ж бачив, як вона мерехтіла отам, як кололася зеленкувато-білим світлом – знов полетіла, наче у вир кинулася, бажаючи втопитись, але вода смертельної темряви відступала й відступала перед нею, поки в якусь останню мить зірка наздогнала її поверхню, кинулася в безодню мороку сторч головою, утопилася, зникла, лиш тільки слід її якийсь час наче тлів іще на холодній щоці нічного неба.

А потім не встигаєш примічати, де й котра зірка зірвалася, полетіла донизу. Що їх манить туди? Що жене їх стрімкими табунами? Яка непереможна й невблаганна сила старої землі? Чи не ота сама сила, що пробуджує в мені любов до неї, що все тримає на цьому світі?

Оглянися – прожиті твої дні летять слідом за тобою, лишаючи в темряві минулого щомиті згасаючий, і все ж таки незгасний, слід...

▲ Падають зірки. Векторна графіка

¹ Веріги – металеві ланцюги, окови.

АНАЛІЗУЄМО

1. Які ваші відчуття і враження від прочитаного етюду Є. Гуцала «Падають зірки»?

2. Опишіть картини природи, передані через відчуття, переживання, міркування оповідача.

3. Які почуття охоплюють оповідача, коли він дивиться на зорі? Які нові смисли він розуміє, коли згодом опускає зір додолу? Якими відчуттями наповнюють його душу зірки?

4. Про що думає оповідач, споглядаючи, як падає зірка? Чи залишає вона за собою слід?

5. Прочитайте виразно вголос останній абзац етюду. Як ви розумієте сказане? Поясніть зміст виділеного фрагмента.

6. Знайдіть у тексті разом з однокласником / однокласницею та випишіть по п'ять прикладів епітетів і метафор. Поясніть роль цих засобів у тексті.

7. Яким ви уявляєте героя-оповідача? Про що хотіли б з ним поговорити, які проблеми обміркувати, якби зустрілися?

8. Запропонуйте свої 2–3 варіанти назви етюду «Падають зірки» та креативну ілюстрацію до цього твору.

МІРКУЄМО

9. Слід, який залишає людина, – це не лише її фізичні дії. Він може бути у великих досягненнях або в щоденних учинках. Користуючись поданими ключовими поняттями, поміркуйте, як залишати позитивні сліди.

Діяльність і праця

Вчинки

Ставлення

Цінності й усвідомлення

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Підготуйте літературно-музичну композицію на основі твору Є. Гуцала «Падають зірки». За потреби доберіть слайди. Проведіть у класі конкурс на найкращого читця.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Євгена Гуцала називають майстром ліричної прози. Його описи природи настільки переконливі, живі, що здається, ніби ти сам перебуваєш у місцевості, яку художнім словом змалював митець. І це не просто описи, а й глибокі почуття, емоції, переживання, ціла філософія життя.

Лірична проза – це прозовий твір з ослабленим сюжетом, з емоційною мовою та переважанням суб'єктивного авторського «я». Основу її становить особистий досвід, почуття та роздуми автора.

У ліричній прозі мова слугує для вираження найглибших переживань, а не лише для розповіді про події.

ВЕСНЯНИЙ ВЕЧІР

НОВЕЛА

Повітря вогке, м'яке – воно ніби пронизане передчуттям туману, що впаде опівночі або ж перед світанком. Співають солов'ї, їх неправдоподібно багато в зелені садів, серед білого цвіту. Неначебто й не солов'ї співають, а кожен садок щебече по-своєму... Чи в садку кожне дерево витьохкує так, як то йому судилося цієї весняної пори... Співають солов'ї, щебечуть

садки, витьохкують дерева – весь цей дивовижний, злагоджений хор творить одну пісню, ім'я якій – радість, ім'я якій – українська весна!

З-над самого обрію зводиться місяць, кругловидий, смутний, і світить він ще впівсили, без завзяття, і проміння його печальне, мов зітхання матері... Й місячна доріжка на ставу ледь-ледь позначилась, наче пошкодовано золотих окрушин¹, щоб усипати її щедро, а та пригорща-друга непевно здригається на поверхні, приглушено переблискують, кволо мерехтять, ось-ось не втримаються, потонуть на дно... Та місяць вищає, і вже не такий смутний, і вже яскравіший – і доріжка подовшала, побільшало золотого блиску, що скрадливо витанцьовує, переливається, погойдується, і ті спалахи гостріші, упевненіші. І коли ти йдеш по б́ерезі, то доріжка теж пересувається по воді, і той її рух вселяє в тебе певність, що можеш бачити її лише ти один, що належить вона тільки тобі, що тільки ти один прилучений до таємниці її свічення на воді, ніби ти один годен пережити той душевний стан, який вона здатна викликати.

Отакого вечора, коли цвітуть садки і з кожного лунає знеможливе пташине щебетання, отакого вечора, навесні, гостріше відчуваєш самого себе і все те, що тебе оточує. Свіжими, оновленими очима дивишся, ясніше розумієш і сприймаєш. Немов даровано тобі спостигання смислу, таїни, мудрості життя, і ти усвідомлюєш цю свою змогу, і тобі стає так, наче ось-ось широко розчиняться ворота твого ества, розчиняться і назавжди заберуть собі всю красу й усю привабливість світу.

Отакого вечора, навесні, по-новому починаєш розуміти, яке тобі все дороге: і тихе, задумане село, що озивається бадьорими молодими голосами, у яких теж звучить весняна свіжість; і дух зволоженого ранковим дощиком чорнозему; і гіркуватий запах черемхових заростей, од яких віє холодком, які чомусь викликають у тобі спогади про дитинство; і теплі, приязні вогники зірок у темній голубизні неба... Отакого вечора ти глибше починаєш усвідомлювати, що все це рідне, дане тобі споконвіку, назавжди; й у твоїй свідомості починає солодко, щемливо звучати слово *батьківщина*, єдине слово, що здатне вмістити в себе весь навколишній світ і навіть більше, єдине слово, що більше і за твою любов до рідної землі, і за твою зворушеність, коли ти думаєш про неї.

▲ Вечір. Векторна графіка

¹ Окру́шина (розмовне) – дрібненька частинка, шматочок, грудочка чогось.

Ясно світить місяць, і в його сяйві співає весна по садках, і в його сяйві **особливого значення набирає зосереджене мовчання чорних полів**, і жаскою¹ глибиною вражає погляд людини, яку ти в цей час здибав... Ясно палає, освітлюючи твої почуття, і все там видно, видно до найменшої подробиці, а найкраще – твою любов, ім'я котрій – ця весна, ця земля.

■ АНАЛІЗУЄМО

1. Які картини поставали у вашій уяві, коли ви читали новелу Є. Гуцала «Весняний вечір»?
2. Визначте в кожному абзаці мікротему та ключові слова (словосполучення).
3. З'ясуйте, якого малюнка стосується кожне з поданих слів відповідно до змісту новели. Оформіть результати роботи в зошиті у формі таблиці або схеми.

ставок	холодок	блиск	сяйво
запах	смутий	витанцьовує	зітхання
рух	спогади	впівсили	таємниця
пересувається			зводиться

4. Знайдіть у першому абзаці зорові й слухові образи, а також епітети й метафори. Хто є учасниками дивовижного хору та яку пісню вони виконують?
5. Прочитайте другий абзац. Якими на початку змальовано місяць і місячну доріжку? Як вони змінилися згодом? Поясніть зміст фрагмента, виділеного в цьому абзаці.
6. На основі третього й четвертого абзаців розкажіть про почуття, міркування ліричного героя-оповідача. Що він зрозумів, що цінує, що особливо дороге для нього?
7. Знайдіть в останньому абзаці персоніфікацію (уособлення) та поясніть її роль. Про яку любов тут ідеться? Поясніть зміст фрагмента, виділеного в цьому абзаці.

■ МІРКУЄМО

8. У чому особливість світосприйняття героя новели «Весняний вечір»? Які життєві цінності він сповідує? Хто з персонажів інших художніх творів, на вашу думку, відчуває світ так само?
9. Розкрийте взаємозв'язок між темою, мікротемами й основною думкою новели.

■ ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Створіть сенкан або діаманту до твору Є. Гуцала «Падають зірки» чи «Весняний вечір».

¹ Жаскiй – який викликає почуття страху або важке, гнітюче враження.

Перше кохання – час сильних емоцій, сумнівів, хвилювань і пошуку відповідей. Інколи воно нагадує подорож у невідоме. Така подорож – одне з перших випробувань у житті. І це випробування вчить людину бути сильнішою та відповідальною.

◆ Чи завжди, на вашу думку, перше кохання – це лише романтична історія?

◆ Чи потребує кохання сміливості й чесності?

Головні персонажі повісті Степана Процюка «Аргонавти» Марійка і Костик кохають одне одного, намагаються знайти своє місце в житті, повному суперечностей, болю та зради. Пориньмо в глибину почуттів закоханих.

Степан ПРОЦЮК (Народився в 1964 р.)

Степан Процюк народився на Львівщині в сім'ї політ'язня. Через кілька років родина переїхала до Івано-Франківської області. Закінчив Івано-Франківський педінститут та аспірантуру Інституту літератури НАН України. Кандидат філологічних наук. Працював учителем української мови і літератури в школах на Черкащині та Прикарпатті, згодом – в Івано-Франківську. Автор понад 30 книжок, зокрема для підлітків. У його творчому доробку близько 140 відео на ютуб-каналі «Письменник про письменників».

Митець провів літературні вечори в багатьох містах України, а також у Кракові, Берліні, Нью-Йорку, Чикаго. Він лауреат національних літературних премій.

Степан Процюк відомий як майстер психологічної прози. У 2008 році побачила світ його трилогія про кохання «Марійка і Костик», «Залюблені в сонце», «Аргонавти».

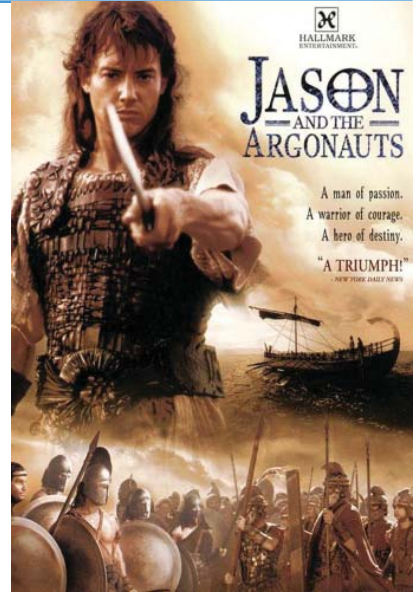
У повісті «Аргонавти» події розгортаються в невеликому українському місті Старомихайлівці. Автор показує, що перше кохання несе не лише радість, а й біль, ревності, втрати й розчарування. Він майстерно передає внутрішній світ героїв і відтворює його через діалоги, внутрішні монологи та символічні сни.

ЦІКАВО ЗНАТИ

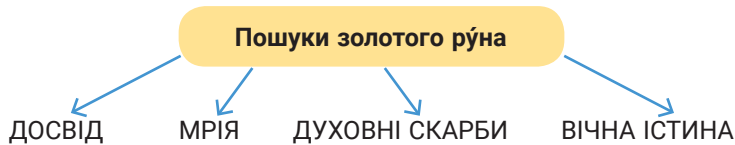
За давньогрецькою міфологією, тиран Пелій, задумавши позбутися свого племінника Ясона, наказав йому вирушити в далеку Колхіду (давню державу біля східних берегів Чорного моря) й привезти звідти безцінне золоте рúно. Побудувавши найшвидший корабель у світі «Арго», Ясон вирушив у небувалу подорож туди, звідки ніхто ніколи не повертався.

Аргонавти (ті, що пливають на «Арго») – міфологічні герої, які на чолі з Ясоном першими з греків здійснили далекий морський похід. Їм допомагала чаклунка Медея, дочка колхідського царя, якій боги нав'яли любов до Ясона та з якою він у майбутньому одружився.

Золоте рúно – це шкура священного золотого барана, якого принесли в жертву Зевсу. Золоте руно було символом влади, багатства й добробуту, а також магичним гарантом процвітання для його власника.

▲ Афіша фільму «Ясон та аргонавти» (реж. Нік Вільлінг)

Інколи перше кохання нагадує захопливу й небезпечну подорож у невідоме. Саме тому С. Процюк у своїй повісті використовує образ аргонавтів – міфічних мандрівників, які вирушили на пошуки золотого руна. Під час цієї подорожі були і випробування, і втрати, і перемоги – як і в стосунках Марійки та Костика.

АРГОНАВТИ

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

1

І знову вічний вир змін. Нещодавно літо вирішило трішки поспати – і вже вересень.

- Цей місяць знаковий для нас, Костю.
- Чим, Неспокійко?
- Не прикидайся! Ти знаєш!
- У вересні ми вперше зустрілися?
- І цим також.

– А ще?

– Костику! У вересні я тебе полюбила!

– Але ж модно закохуватися весною: пташки-бруньки, розумієш, і всіляка інша травичка, – піджартовував хлопець.

– Модно не закохуватися, а остерігатися залежності!

– Ти, як завше, кажеш правду.

– А ти хіба не так думаєш? – до грайливого дівчачого голосу вплелася тривожна нотка.

– Не так! Не так! – тішився Кость зустріччю.

Їхні весняні душі були невідкладними ні трохи сумовитій осені, ані депресивній нульградусній зимі з її частою слякотю і рідким снігом. Може, теперішня зима пристосовується до наших корисливих сердець із їхнім туманом і негодою, де нема ні великого холоду, ні великої спеки? (...)

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

3

Кость Онишкевич перейшов до 10-А. Марія Ковальчук – до 9-Б. Уявіть, вони попридумували собі нові імена!

...Можливо тому, що наш розум протиставляється застиглоті – і ми час від часу хочемо побувати в різних масках, помилуватися різними ролями, які виправніше чи нездарніше виконуємо, щоб відтак повернутися до основної?..

Кость був Левом. Завдяки цьому іноді смішному, іноді величному знаку Марійка назвала його Левчиком. Вона народилася під сузір'ям Стрільця – і Кость, окрім Неспокійки, вигадав їй ще одне ім'я – Мисливчик. Неспокійко і Неспокійка, Левчик і Мисливчик, Марійка і Костик, Ромео і Джульєтта, два знаки Вогню, два юних вулкани, пряма лінія, перетнута перпендикуляром, десятикласник і дев'ятикласниця Старомихайлівської загальноосвітньої школи № 2, одні з кількох мільярдів землян, голка і нитка, він і вона.

«Як добре, що ми помирилися!» – часто думали Костик і Марійка, будучи на самоті. Але це перше розхолодження багато навчило їх. Кость зрозумів, що кривих дзеркал у нашому житті значно більше, ніж може видатися на перший погляд. Вони здатні спотворити й закаламутити. Людина і без них докладає титанічних зусиль, щоб якнайбільше зрозуміти іншу людину. А коли на перешкоді ще стають примхливі дзеркала нашої уяви, тоді порозуміння стає неможливим.

Минулого літа через ревності Костя і Марійка посварилися. Які висновки зробив хлопець із цієї історії? Що він має на увазі, говорячи про примхливі дзеркала нашої уяви?

...Коли ми посварилися, то розмовляли різними мовами. Мали різнокольорові серця. Наші групи крові були несполучними. Бо Той, що об'єднує, і Та, яка допомагає подати руку, водночас відвели від нас свої літургійні погляди. Ми не знаємо цих причин. Можливо, це було перше входження до світу дорослих? лабіринту Мінотавра¹, який ще називають життям? гра сліпих сил Хаосу², які, врешті, позіхнувши, облишили Марійку і Костика як малоцікавих об'єктів до пори до часу? Але коли настане час – що буде тоді? Чому одні люди мають більше випроб, а інші – менше? Деякі – за десятьох? Як заслужити Його прихильність? Чи існують у нашому житті знаки-попередження й події-символи? Як навчитися розпізнавати їх із пащечки випадковостей і недоладностей? Чому ніхто не може дати чітких відповідей?..

4

Марійчина мама плакала.

– Що трапилося, мамо?

– Нічого, доню, усе добре, – сльози котилися на стіл, наче перетворившись на річку, що одного разу насмілилася вийти з берегів.

– Чому ж ти плачеш?

– Бо...

– Щось із татом? Він же вчора телефонував? Про що ви говорили? – прокидалися в дочки туманні здогадки.

– Ні, ні... Усе нормально...

Сьогодні – і вперше в житті – Марійка нагадувала маму, а мама – Марійку. Наче якийсь ляльковод, що рухає ниточками нашого життя, вирішив знічев'я розважитися.

...Може, тато хворий і йому не вистачає грошей на ліки? Там, за кордоном, де він працює на будові в якогось голомозого скоробагачка, є шикарні аптеки й офіси, але вони не вточують тепла бідному татові, що згинається в чотири погибелі для майбутнього своїх дочок... Може, йому не виплатили зарплатні – і він третій день голодний?..

– Ні, ні, дитино... Він не голодний... Просто...

– Що, ма? – починала плакати дочка разом із мамою.

– Просто... Я за ним скучила. (...)

Мама і Марійка ще довго розмовляли. Світилося віконце – здається, вже єдине на всю Старомихайлівку. Була друга година ночі, коли вони полягали, сповнені тривоги й надії. Мама згадувала, як вона познайомилася з татом, навіть трохи розповіла Марійці про свої хвилювання і любов.

– Це ж як у мене й Костика! – зробила дівчина приголомшливе для себе відкриття. Йй одразу мама видалася їй ріднішою і зрозумілішою. Хотілося гладити мамину голову, шепочучи якісь заспокійливі й дуже ніжні слова.

¹ **Мінотавр** – у давньогрецькій міфології – чудовисько з тілом людини і головою бика.

² **Хаос** – у давньогрецькій міфології – безмежний світовий простір, що являв собою суміш усіх стихій.

Ще довго голосно стукотіли дві беззахисні грудочки їхніх сердець. Світло вже вимкнули, але вони говорили-говорили. І про те, що мама допомагатиме їм, коли Марійка з Костиком одружаться, і про те, як Марійка колись назве свою дочку чи сина, і про те, що їй треба вступати до інституту, і про ті невибагливі жіночі секрети, які мама знала з власного досвіду, і про те, як мама любить тата, особливо, коли його нема поруч, і про мамину роботу та Марійчиних учителів.

Надворі почало світати. Було тихо, анішелесь. Лише красивий молодик-місяць безпристрасно¹, навіть байдуже, підслуховував розмови дочки та матері... (...)

6

З Миколою коїлося щось недобре. Уперше він відчув це ще до сварки з Костем. Одного разу, на перерві, він побачив Марійку. «Яка ж вона струнка й весела», – подумав. Відтоді ці два слова не давали йому спокою. Скажете, як таке можливо, щоб мордували два слова? У людському житті нема неймовірного, бо нерідко наша дійсність строкатіша від найхімерніших снів.

...Якби так трапилося, що б Костик із Марійкою посварилися... Може, їх якось посварити? Але тепер це нелегко, бо цей Ромео зі своєю Джульеттою нерозлийвода. Майже всюди разом, наче хто пришпилив їх одне до одного! Але ж навколо стільки дівчат, Миколо, чому тебе хвилює чужа любов?

Не знаю, вона струнка й весела, але Костикова. (...)

Позавчора мені снилося урвище. Марійка сидить на стільчику й грає на скрипці. Мелодія така знайома, як речі в моїй кімнаті. Але я не можу розгадати цієї мелодії. Вона набирає сили, з лагідної стає грізнішою. Починає накрапати дощ. Я з Костем танцюю над урвищем... вальс. Він запросив мене. «Танець має тривати п'ять хвилин», – каже Марійка, відкидаючи скрипку вбік. Раптом Кость замахується, щоб мене вдарити. Я б'ю його – і він летить в урвище так легко, як птаха. Марійка скрикує... і летить за ним. Ось вони вже пролітають над моєю головою, трохи обважніло махаючи руками-крилами. З ними все гаразд! Я ридаю від безсилля й сорому. Урвище поволі стає моєю кімнатою, дзвонить будильник. Час уставати й збиратися в школу...

На перерві Микола вітається з Костем. Після тієї сварки їхні стосунки стали значно прохолоднішими. Принаймні друзями зараз хлопців назвати важко.

...Якби Кость знав про справжню причину... Цікаво, що б він зробив? А нічого! Я не винен, що мені подобається його Джульетта! Ось візьму й скажу їй про це! Нехай жене геть цього психолога! Теж мені розумака знайшовся. І відмінник цього року, і спортсмен, ще й... ще й струнка і весела його любить. (По Миколиному обличчі пробігла якась м'язова судома.) А не забагато тобі всього одразу? Може, зі мною поділишся? Ні оцінок, ні твоїх лідерських замашок мені не треба. Мені треба вона... ось що мені наразі треба... Але він не винен... Як це не винен? Чого ніхто інший не став на моїй дорозі? У бойовиках чітко

¹ Безпристрасно – без почуттів, пристрастей, байдуже.

навчають: кожного суперника слід знищувати! Але... як це... знищувати? Не знаю... Спочатку скажу Марійці, що люблю її. І якщо все буде добре, то дам йому спокій.

Але якщо вона закомизиться чи як там, тоді...

Микола тиснув Костеві руку, порушуючи неписаний, але від того не менш реальний чоловічий кодекс честі.

Якщо ти шануєш людину, то потиск руки означає твою відкритість до людини та відсутність поганих намірів. Якщо не шануєш – то не подаєш руки, даючи їй таким чином лицарський знак: «Стережися!» Микола ж тиснув Костеві руку, потайки замишляючи щось недобре.

7

– Машо, мені треба поговорити з тобою, – почула Марійка стиснутий голос Костевого друга. Особливо різнуло оте «Машо». Костик ніколи так не звертався до неї.

– Я слухаю тебе, Миколо.

– Бачиш... Я... я хотів тобі сказати, що... що нам треба зустрітися після уроків...

– Чому? – холодно перепитала дівчина, відчувши спонтанну неприязнь.

– Я... я... щось тобі скажу...

– Кажи тут.

Микола затнувся. Він чекав якихось жартів, кокетства, принаймні сміху від стрункої і веселої, лише не цієї, вивіреної до грама, серйозності.

– Тут не можу!..

– Чому?

– Що ти постійно чомучкаєш? Заладила зі своїм «чому» як дурень із писаною торбою!

Марійка спалахнула:

– Чого ти від мене хочеш? Або говори, або йди геть!

І дивно – хлопець, замість того щоб сказати щось образливе у відповідь, розвернутися й піти, раптом ухопив дівчину за руку:

– Почекай, не йди!

«Боже, де Костик? Де він? Може, вони змовилися, щоб мене випробувати?» – одразу пригадала Марійка ревності свого коханого. Направду, ніщо легко не зникає. Завше ця зникомість полишає слід, котрий може тягнутися днями, місяцями, а то й роками...

– Кажи, що хочеш, тільки зараз і без таємничостей, бо біжу по Костя! – водномить випалила дівчина.

– Я люблю тебе, Марійко! – Миколині слова пролунали сухим пострілом.

– Що?

– Я люблю тебе, Марійко, – слова лунали, начебто розстрілювали налякану Неспокійку. «Вони змовилися, змовилися!»

– То й що? – дівчина відчувала, що це не найліпша реакція на освідчення, але їй зараз було не до дипломатичного лоску. «А якщо й не змовилися, то... за кого він мене має? Як він сміє?»

– Нічого, – на цей раз не втратив самоконтроль новий капітан футбольної команди. – Скажи, що мені тепер робити!

– Іти до свого класу, бо вже дзвінок!

– Невже ти ні на крихітку мене не любиш? – познайомився Микола з прохально-страдницькими нотками у своєму іншому голосі.

– Ні, Миколо. Ні на крихітку, – тепер уже Марійчині слова пролунали сухим пострілом.

– Справді? – важко було сказати, чи хлопець трагічно блазнює, чи розпачливо перепитує.

– Справді. Ну, бувай! Я побігла на урок.

Микола не відповів нічого. Він не пішов на наступний урок. Він узагалі погано пам'ятав, як провів наступну годину. Потім зайшов до класу. Забрав наплічник і поплентався чи то в напрямку дому, чи до старомихайлівського лісу.

8

Ну, як він міг мені таке говорити? Хіба не знає про Костика? Це ж його друг, принаймні колишній... Кажуть, що жінки й дівчата не вміють дружити, тільки в окремих випадках здатні до солідарності. А хлопці?

Може, у житті дорослих узагалі немає такого поняття, як дружба? Бо якщо ще зі шкільної парти хлопці здатні на таку підступність, то... І не скажеш, що мені це було геть-таки неприємно чути... І найбільше страшно через це... Ні-ні, я би ніколи не сприйняла Миколиних залицянь, але ж... До мене підійшов, а не до іншої... Хіба дівчат мало в школі? Може, він думає, що я здатна до якоїсь легшої поведінки через стосунки з Костем?

А якби я дозволила йому трохи позалицятися – що було б далі? Одного разу він прийшов би, сказавши: не хочу більше бачити біля тебе Костя, нехай забирається геть! Бр-бр! (...)

9

Микола таки пішов до лісу. Його душили сльози. Добре, що цього ніхто не бачить. Навіщо було спішити? Але він не сподівався, що Марійка буде себе вести так жорстоко.

...Вона могла сказати, мовляв, я люблю іншого, але ти теж хороший і кожна дівчина була б щасливою на моєму місці. Але я люблю тебе як друга. І колись ми підемо втрюх до нашого лісу. Усі розбредемося в різні боки. Я заблуджуся, і Костик не зможе мене знайти. Пройде кілька годин. Зневірившись у пошуку, Костик піде додому. А ти шукатимеш мене пів дня – і таки знайдеш. Я сидітиму під деревом, а поруч – ведмідь. Ти відженеш його й пригорнеш мене. Тоді я скажу, що люблю тебе й буду твоєю дівчиною. Ми повертатимемося з лісу, узявшись за руки. Кость гляне, усе зрозуміє і нарешті дасть нам спокій...

...Я перейменую тебе й називатиму Стрункою Веселкою. Кость забереться з нашої школи, і ми його більше не побачимо. Інколи ти згадуватимеш його, але чимраз рідше – і нарешті забудеш повністю...

І нарешті, одного прекрасного дня, я поведу тебе під вінець. І ми житимемо – байдуже де – довго й щасливо. (...)

Це не вона винна, що він їй замакітрив голову! Це все Кость! Кость! Як я ненавиджу це ім'я! Він ніколи не був мені другом! Він краще вчиться, краще грає у футбол. Але це ще якось можна стерпіти. Але тепер він став мені перешкодою! Він псує моє життя!

Микола плакав від безсилої люті. Промайнула, може, година, а може, п'ять. У ліс м'якими й вкрадливими лапами почали закрадатися сутінки. Раптом хлопець помітно повеселішав. Сльози висохли. Уже сухе обличчя майже світилося.

Микола вибрів із лісу й почулав додому. У нього визрів певний план, як повернути Марійку.

Спрогнозуйте, що замислив Микола.

10

А Марійка тим часом була зовсім не веселою, постійно згадуючи Миколіне освідчення. Що робити? Це ж треба такого! Ніколи б не подумала. Невже Кость аж так їй не довіряє, що вирішив випробувати її? Може, Костик із Миколою зараз жваво обговорюють цю подію? Але... Якщо Левчик нічого не знає? Казати йому чи не казати? Знову може мучити ревностями! Марійка згадала минуле літо – і її худенькі плечі пересмикнулися від надто неприємних спогадів.

Слід заспокоїтися і подумати логічно. Якщо Кость не знає, то не варто зайве давати йому привід для роздратування. Якщо знає, то сам розколеться, бо ж його великий друг Микола-освідчувач не посміє збрехати, що саме вона йому відповіла. А якщо дофантазує... тоді... хай начувається!

Коли після уроків дівчина зустрілася з Костем, її лице нагадувало непроникний обрис старого вождя-індіанця. Вона не сказала нічого. Як видно з поведінки її доброго й коханого Левчика, він нічого не знав. Марійка здогадалася, що це була ініціатива Миколи. Правильно! Як вона могла навіть подумки звинувачувати Левчика! Адже не так давно в нього з Миколою була якась сварка! Усі події начебто вкладалися в логічну схему.

Тим часом Кость хотів розповісти Марійці один античний міф: про тисячі пригод воїнів, що поїхали шукати мрію, про їхні битви й помилки, підступних і жорстоких божків, що діяли за надто людськими принципами, одержиму жінку, яка, думаючи, що кохає, чинила (в ім'я своєї одержимості...) страхітливі злочини; про добрих і шляхетних богів, що пробачали людям їхні слабощі й страхи. Розповідь текла, переносючи наших закоханих у дивні часи світанку людської культури. Це був міф про аргонравтів – вічних шукальців істини.

Якби ви були на місці Костя, що змогли б розповісти про аргонравтів – вічних шукальців істини?

– Аргонравти, – ділився Кость уголос із дівчиною своїми міркуваннями, – жили завжди. Їхнього ватажка могли називати Ясоном, Гераклом чи Галілеєм. Він міг бути будь-ким – не обов'язково воїном, що володіє багатокілограмовим мечем. Але він мусив бути аргонравтом

і канатохідцем, одержимим не кишеньковою мрією про збагачення чи славу, а благородною метою пошуку щастя. Поміж нещасливими й покинутими, самозакоханими й брехливими він мусив нести свій незламний вогонь віри, яка зігрівала і його, і всіх навколо. Важко стати справжнім аргонавтом. Іноді може здаватися, що неможливо – та й непотрібно... Але треба йти й вірити. Особливо тим, у чийх жилах тече неспокійна й шляхетна кров шанувальника мрії.

11

Такий гарний листопадовий післяобідок! Кость ішов із футбольної секції. Марійка сьогодні теж тренується, вони зустрінуться завтра.

...Йому снилися якісь нісенітниці. Наче він виходить із лісу й поривається бігти. Так гарно, у вухах свище вітер!.. І раптом падає. Хоче підвестися, але ноги заплуталися в якусь сітку, подібну до капкану. Небо стає чимраз похмурішим. Марійки нема ніде. На нього насуваються якісь люди, одягнені чи то в чорні лицарські шати, чи в уніформу гицлів¹. Їх п'ятеро. Коло звужується. Він ніяк не може виплутатися із сітки. Сітка стає тілом. Починається допотопна злива. Чи то лицарі, чи гицлі сміються. Вони мають довгі металеві гаки. Істоти з гаками повільно підходять до Костика. Він кричить... і прокидається...

Сьогодні була класна гра. Лише Микола знову чомусь бурмосився, мовби Кость йому винен сто євро. Раптом у тихому провулку хлопець почув:

- Ей, чуваче, куди прямуєш?
- Себто?!
- Куди йдеш?
- Що таке?
- Ось ми тобі зараз покажемо, що таке!

Ватага з трьох старших хлопців, жодного з яких Костик не впізнав, раптом кинулася до нього. Трісь! Бух! Бабах!

- Щоб не був таким розумакою...
- Нічого корчити із себе хтозна-кого.
- Ось тобі! Ось!

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

¹ Гицель (розмовне) – той, хто відловлює бездоглядних собак.

Били не більше хвилини. Костя навіть не встиг отямитися, хоча все-таки зацідив комусь із нападників по мармизі¹, викликавши припадок шаленого реву та лайки. Нестерпно боліла голова. Хлопець обмацав лице – по ньому текло щось липке й червоне. Навколо не було нікого.

12

Лише через якийсь час Кость спробував підвестися. Спершу здавалося, що він підхопитися й піде, похапцем обтрусившись наче від поганого сну. Якись хлопці... напад... цього не може бути... це випадковість... це не з ним... Але нестерпно боліло тіло. Він підіймався і падав, мовби хтось сторонній методично ставив йому підніжку.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

Марійці чомусь було незатишно. Нібито жодних підстав хвилюватися, але... Скільки разів казала Костеві про мобільний! (...)

Спортзал, де відбувалися заняття з мініфутболу, був уже зачинений. Дівчина розшукала сторожа. Він бачив, що Кость був на занятті, а потім усі порозходилися, а що таке, може, щось трапилося? Марійка відмахнулася й побігла далі.

У всіх закоханих і в усі часи є той шляхетний поклик, що жене їх до своєї половинки. Можливо, тому, що кожен закоханий підсвідомо хоче розчинитися у своїй половинці. Стати єдиним цілим. Адже закохані можуть усе. Для них немає відстаней, часу, поганого самопочуття чи інших перешкод, вигаданих людьми, які не здатні любити. І Марійка йде вулицями свого містечка, не зважаючи на сутінки й тиск у грудях. Вона не знає чому, але щось їй підказує: іди й шукай! Листопадова погода примхлива, мов юна красу-

ня. Нещодавно було сонячно, а зараз починає накрапати дощ. Гуляє вітер. А Марійка йде, як ще не раз ітиме у своєму житті, відчуваючи власну незамінність для коханого. І б'є її дощ своїми патьоками, і боляче шмагає вітер, а вона йде і йде, як усі закохані в усі часи. Як усі аргонавти в пошуках золотого руна любові.

Раптом дівчина почула якийсь стогін. Щось таке знайоме... що це? Вона, певно, втрачає розум сьогодні... Їй здається, що це стогне

¹ Марміза (вульгаризм) – обличчя.

Левчик. Але що б він робив на цій вуличці? Стогін то затихав, то посилювався. Зрештою дівчина пішла в напрямку тих звуків, переборюючи страх.

(...) Може, це лише плач осіннього вітру? Стогін скрипки музиканта-бродяги? Розвага ірреальної істоти? Іти чи не йти?..

І все ж вона йде, бо сміливий не той, хто нічого не боїться, – таких людей серед психічно здорових немає, – а той, хто переступає через власні страхи.

Вона бачить якусь фігуру, що силкується підвестися. Це... Кость?!?

– Костю, це ти?

Фігура повільно озирнулася. Боже, це таки Костик!

– Я...

– Що сталося, Левчику? Ти живий?

– Так... тут... якесь непорозуміння... три старші хлопці... і... словом...

Хлопець ледве говорив.

– А як ти тут опинилася? Вистежувала мене? – навіть пробував жартувати.

– Я... чесно, не знаю...

Марійка допомогла Костикові підвестися.

– Опирайся на мене, Левчику, – їй дуже хотілося плакати. У голові чомусь промайнуло Миколіне освідчення. Нехай... пізніше...

– Нічого... Я зможу сам...

– Але є я, Костю! Не соромся!

Удвох вони якось ішли до хлопцевого будинку. Ішли так повільно, мовби дорогою кректали дід Кость і баба Марія, які довго прожили разом і зараз повертаються від залізниці, відпровадивши внука, що приїжджав на пів дня в гості.

– Ти знаєш тих хлопців?

– Ні...

Марійка ще раз згадала про Миколу, нічого не кажучи Костеві. Зараз не до того! Вона бачила, як хлопець поволі то блідне, то червоніє. Його руки були то холодними, наче земля Антарктиди, то гарячими, як вогонь.

– А якби ти не прийшла?... Я б... не зміг...

Іти ставало дедалі важче. Марійка вже майже несла Костя, паралельно зателефонувавши його батькам. Мовляв, Костику трохи зле, вийдіть, будь ласка, нам назустріч. Через 10 хвилин наляканий Костиків батько приїхав на таксі. Сполотнівши, він одразу повіз сина до районної лікарні. Марійка залишилася, хоча найбільше у світі тепер хотіла бути біля Костя...

13

Миколі було, м'яко кажучи, незатишно. Він винен, адже його думки не залишилися лише думками. Тобі, хлопче, слід було сказати Костеві: так трапилося, мовляв, я позаздрив тобі...

Прийду до нього в лікарню, упаду на коліна, вибач, якщо зможеш, ми вже ніколи не будемо друзями, лихий мене поплутав¹, добре, що ти залишився живий, я просив їх лише налякати тебе, а вони не послухалися. Якась мана² найшла на мене, Костю, каюся на все своє життя наперед, бо від життя можна очікувати тільки того, що сам заслужив. Я вчинив підло, як зрадник. Із цих хлопців два ніде не працюють, і з ними взагалі ліпше не зв'язуватися. Я віддав їм свого велосипеда. Я казав, щоб тебе налякали. Я не казав, щоб били. Але не уточнив, як лякати, а вони зрозуміли по-своєму. А якби вони тебе вбили? Мене б засудили як неповнолітнього замовника злочину. Їх теж. І як би я жив після цього?

Навіть не у твоїй Марійці справа. Вона для мене назавше перестала бути стрункою і веселою. Це був лише привід. Відкрию тобі свою страшну таємницю: я ненавидів тебе вже близько двох років. Тобі краще вдавався футбол і навчання, ти маєш дівчину. Тебе майже всі люблять. Я теж так хотів, Костю. Але мені не вдавалося. Напевне, замало хотів. Знаєш, коли тебе Ярема вдарив по нозі – і ти потім лежав у лікарні, я теж був трохи винен, хоча грав із тобою в одній команді. Бо перед тим я одного разу сказав Яремі, що ніби Костя може зупинити лише удар по ногах, коли він рветься в штрафну, – але, мовляв, ніхто не відважується, бо всі його бояться. Я знав Яремин характер, знав, що він багато не думає, але схоче зробити наперекір, бо він ніби не боїться нікого... Я все прорахував! Я справді, коли тебе під час гри забрали в лікарню, спересердя потягнув і його по нозі, коли суддя цього не бачив. Ударив, щоб він не був таким запопадливим виконавцем. Ударив через те, що він дослухався до моєї підступної поради. Адже я тебе, Костю, і ненавидів, і любив водночас. Думаєш, такого не може бути? Ще й як може...

А коли ти відмовився від капітанської пов'язки, то шокував мене. Бо ти знову був ніби біла й пухнаста цяця, а я – погана й невдячна кака. І мені шалено захотілося вимазати твою шляхетність, обкидати її багнюкою! Я нічого не міг вдіяти із собою. Хлопці шпигали мене словами, мовляв, був нормальний капітан, а тепер. Я вдавав, що не чую. Хоча справа не в капітанській пов'язці, а в тому, щоб пе-ре-вер-ши-ти тебе, хоч у чомусь перевершити!!!

Але недавно хлопці фактично насильно скинули мене з капітана, передавши пов'язку знову тобі... І тут мені залишалося лише взятися за Марійку, бо я не міг впливати ні на твою класну гру, ні на оцінки в школі, ні на твій компанійський характер. Тебе люблять майже всі, уявляєте? Відтепер любитимуть ще дужче. Усе тобі йде на користь, навіть лікарня, усе!

Знаєш, у Марійці теж заковика³. Але це трохи складніше, ніж футбол. Я ревнував Марійку до тебе, а тебе – до Марійки. Спочатку я не знав її, а потім... потім вона теж мені сподобалася. Точніше, я любив

¹ **Лихий поплутав** (фразеологізм) – хто-небудь зробив щось погане, допустив помилку, не передбачивши небажаного результату; піддався спокусі.

² **Мана** – тут: (розмовне) за уявленнями забобонних людей – те, що нав'яне злим духом; (переносне) щось незрозуміле, незбагненне.

³ **Заковіка** (розмовне) – перешкода, перепона в чому-небудь; ускладнення.

вас двох – і вас двох ненавидів. Спочатку – лише тебе, а потім і твоєю Марійку, спочатку із 7, потім із 8-Б. Узагалі кілька разів було так, що мені водночас хотілося і знищити тебе, і захистити від... моєї ненависті. Так само з Марійкою. Коли я їй освідчувався, то перед тим усе продумав. Якби вона відповіла взаємністю, це було б помстою для тебе, мій колишній друже і вороже. Якби вагалася або була шокована – я б теж тішився. Але вона повела себе так холодно, так байдуже й навіть зневажливо (може, відчула якість мою... ну, фальш?), що це мене несподівано дістало.

Чому Микола відчував ненависть до Костика? Яку роль у всіх його вчинках відіграла заздрість?

Я пішов до лісу. І вперше не міг тверезо мислити. Може, я по-своєму закохався у Марійку, не знаю. Може, це була закоханість і помста водночас. Така, знаєте, легка закоханість і важке почуття помсти. Така собі, розумієте, трохи надумана любов і реальна ненависть до Костя. І я вирішив поговорити з хлопцями. Без оплати вони навіть не схотіли слухати. Казали, що цей чувак їм по барабану. І тоді я був змушений віддати свого улюбленого велосипеда... Правда, десь за дві години після того – повірте мені, будь ласка! – я розшукав їх знов і сказав, що передумав. Вони облаяли мене й не віддали мою машину. Тоді я сказав, щоб забирали велосипед, але Костя лишили в спокої. Вони знову облаяли мене й сказали, що вони своє відроблять, і відробили...

14

Кость невесело думав про синхронічність. Як писав психолог Юнг, деякі події трапляються в нашому житті двічі, і в цьому закладена якась символіка. Яка? Її важко розгадати людині. Хай там що, – понуро втішав себе хлопець, – тепер він багато років не потраплятиме в лікарню, бо Юнг вичерпав для нього ліміт травм. Перша травма – після шкільного футболу, друга – після побиття. І Кость спробував засміятися, хоча це було нелегко, адже боліло все тіло. Добре, що хоч устиг міцно прикластися до чиеїсь мармизи. Це єдине, що підбадьорює...

Марійка приходила кожен день. Вона розповіла про Миколіне освідчення. Якби Костеві сказали про те, що їхня школа віднині перейшла на китайську мову викладання, він не був би таким здивованим. Як це? Хіба той не знав, що Марійка – Костева дівчина? Та як він посмів? Чи не вперше хлопець відчув запах якогось парадокса з далекого, дорослого життя, де все часто буває вкрай заплутане й неоднозначне, бо дорослі самі все таким роблять, щоб потім скаржитись, які вони нещасні...

Костеві батьки подали заяву в поліцію. Хоча тато казав, що це марна справа, бо поліція ловить лише бабусь, які торгують білими й чорними зернятами на старомихайлівському центральному ринку. А ще Кость нікого не міг би впізнати: було темно, і нападники діяли зненацька. Хіба що шукати, у кого з хлопців, трохи старших від Костя, розквашена пика...

Проте, як сказали лікарі, життєво важливі органи не зачеплені. Але забої грудної клітки, рвано-колота травма ноги (чи не якимось ланцюгом «пригостили» під час нападу – добре готувалися), численні синці, чи то пак, гематоми¹ на тілі. (...)

Хлопцеві не давали спокою причини цього безглузлого нападу. Він ні з ким серйозно не конфліктував. Не кажи мені, Неспокійко, про Миколу, будь ласка! Про людей не можна аж так погано думати! Невже ти справді вважаєш, що можна замовити побити людину через капітанську пов'язку футбольної команди класу? Повинні бути вагоміші причини! Ох, освідчення Миколи-Отелло, я забув, дякую, що нагадуєш! Кость нервував:

– Ну й що, ти серйозно вважаєш, що ревнивий Отелло захотів моєї смерті?

– Левчику, я не знаю, що він захотів... Але щось тут негаразд, розумієш? Щось нечисто...

– Я розумію лише те, що ти хочеш із ним знову зустрітися, нібито щоб щось з'ясувати, – Кость пробував жартувати.

– Я на такі жарти навіть не хочу відповідати... Не ображай мене, будь ласка...

Кость укотре згадав про те, як Марійка опинилася там. У потрібний час у потрібному місці. Керована магією закоханої. Може, їй робив підказки Костиків ангел-охоронець? А як тоді бути з нападом? Чиею він є волею?

Костикова голова пухла від запитань, на які він не знаходив відповідей.

15

Лікування проходило успішно. За кілька днів Кость уже міг вставати без дикого болю в грудях. Починався вівторковий лікарняний ранок. Звичайний робочий день у травматологічному відділенні. До обіду ніхто не приходив. Батьки були на роботі, а сестра й Марійка в школі.

Закінчувався обхід. У палаті були інші, ніж минулого разу, хворі. Молох² аварій і нещасних випадків збирає свою данину безперервно, мов безжалісний жрець³ язичницького капища⁴, що задобрює жорстоких божків із пантеону його віри численними людськими нещастями. Одні хворі виліковуються або ще лікуються вдома, другі приходять. Деякі... Нехай, промовчимо. Тут завше багато роботи...

У двері палати хтось несміливо постукав.

– Онишкевич, до тебе прийшли!

¹ Гемато́ма – скупчення крові в порожнині або тканинах.

² Мо́лох – 1) (книжне) символ жорстокої сили, що вимагає багато жертв; 2) бог сонця, вогню і війни, якого шанували в Палестині, Фінікії та Карфагені.

³ Жрець – тут: особа, яка здійснює богослужіння, жертвоприношення в язичницьких релігіях.

⁴ Капи́ще – язичницька культова споруда в східних і прибалтійських слов'ян, а також місце принесення жертв богам.

– Хто? – спитав Кость у медсестри.

– Якийсь хлопець.

На порозі стояв зблідлий мов полотно Микола. Кость підвів очі:

– ???

– Костю, привіт... Я хотів із тобою поговорити...

– Про що? Я вже все знаю.

Миколою пересмикнуло:

– Що знаєш?

– Про твої загравання з Марією... («Чому я не сказав Марійкою?» – подумав).

– Я не про це... Тобто про це теж... Ми можемо десь вийти?

Костеві було не так легко піднятися. Але він вийшов. Вони сіли на коридорний тапчан. Не було нікого. Микола то червонів, то бліднув. Нарешті випалив, без вступів і передмов:

– Костю, вибач мені. Це я намовив старших хлопців, щоб тебе побили!

– Чому? – хворий здивувався спокоеві власного голосу.

– Бо я завжди тобі заздрив...

...Зараз треба подзвонити до батька, нехай викличе поліцію. Хай забирають цього типа в каталажку, а там він розкаже більше: і кого підмовив, і скільки заплатив... Нехай запроторять його кудись подалі і від мене, і від школи. Нехай носить капітанську пов'язку в колонії! Не можу на нього дивитися...

– Ти хотів, щоб мене вбили?

– Я хотів, щоб лише налякали... Я...

...Якби можна було чинити самосуд, одягнув би зараз на руки чорні шкіряні рукавиці – і за пів години зробив би із цієї мармизи решето. Я б забув про власний біль, бо мене гріла б помста. Не треба виправної колонії – це якось низько. Тільки найдужче хотів би, щоб зараз ти, мудило, потрапив сюди хоч на місяць із забоями й пораненнями...

– Що ти зараз хочеш від мене? – Костів голос був таким тихим, наче він шепотів щось на вухо своїй Неспокійці.

– Ти можеш заявляти на мене... Але я більше так не можу... Я хотів розповісти правду.

...Мені однаково, що зараз буде. Я зрозумів, як несподівано може – кожен день, чуєте, кожен! – петляти й повертати кудись убік наша доля. Нехай я не закінчу навчання, я все візьму на себе, але сьогодні я із цим покінчив... Я не можу спати й не можу жити, бо мана, що переслідувала мене ці два роки, стоїть перед очима. Я вже нікому не буду заздрити до кінця життя, бо ми майже нічого не знаємо про інших, хоча нам часто здається навпаки...

Нарешті вони розговорилися. Ніхто й ніколи не дізнається достеменно, про що була ця розмова. Це буде їхньою першою чоловічою таємницею. Але Кость пообіцяв Миколі, що нікому нічого не скаже. Ні про нього, ні про тих хлопців. А якщо поліція навіть вийде на їхній слід, то він скаже, що пробачив усіх, щоб не псувати надалі Миколиної долі. Той пообіцяв, що до Марійки більше не промовить ні слова. Вони говорили й говорили, навіть про капітанську пов'язку, доки Костя не забрали в палату.

◀ Олександр Коваль.
Ілюстрація до повісті

Був обід. Микола повертався з лікарні також блідим, але якимсь урочистим. Він був готовим до гіршого. Цей випадок і ця розмова запам'ятається йому на все життя.

Один раз дозволимо собі забігти наперед. Через багато років Микола допоможе Костеві в одній нелегкій ситуації. Інакше кажучи, він тоді врятує його. Незрідка наше життя складається з таких парадоксів...

...Кость лежав і довго думав. Може, він неправильно вчинив, підставивши, так би мовити, другу щоку¹? Він хотів зробити інакше. Але цей вчинок наче не залежав від нього. Хтось, вищий і мудріший, наче прошепотів йому наказ. Звісно, що ні батьки, ні Марійка можуть цього не зрозуміти. Але він нікому не скаже. Навіть своїй Неспокійці.

16

– Левчику, якби ти був Ясоном, я би поїхала з тобою по золоте руно...

– Медея теж допомагала йому, – віджартовувався.

– Але вона була зловісною, а я ж хороша!

– Ти хочеш переінакшити міф?

– Тільки ту частину, яка стосується Медеї...

– Але тоді це вже буде інша казка, бо на Медеї тримається майже половина історії про золоте руно.

– Міфи слід робити добрішими.

– Але тоді з них зникне зло й великі пристрасті – і міф утратить свою силу.

– Чому? Хіба не можна зробити всі міфи світлими, ще й зі щасливими закінченнями?

– Але міф є відображенням життя.

– То й що? Хіба ми всі не тужимо за світлом і добром?

– Але його немає в чистому вигляді – і якраз міф є символом боротьби за добро, що не існує без своєї протилежності.

¹ Підставити другу щоку (фразеологізм). Вислів походить із Євангелія: «Не противтеся лихому, а як хто вдарить тебе в праву щоку, то підстав йому й другу». Ці слова вживають як формулу непротивлення злу насильством, заперечення агресивності.

- Ох, Левчику, тобі не важко бути таким мудрим?
- Не сміши мене, Мисливчику...
- То що робимо з Медеєю? Пускаємо її в історію?
- Добре, що вже з нею поробиш... Вона існує попри наші бажання.
- Хоча без неї міф був би як світляний стовп!
- Ні, Мисливчику. Окрім неї, у цьому міфі є багато випадкових убивств, крові й жорстокості...
- Так, я пригадую... Тоді ми напишемо іншу історію пошуків, наприклад, срібного руна...
- Тобто двоє?
- Так.
- А коли писатимемо?
- Усе наше життя. Потрошку.
- Думаєш, те, що ми напишемо, стане комусь за взірець?
- Це вже нас не обходитиме, Левчику, бо ми – не вчителі для початківців.
- Ми самі вчимося.
- І будемо вчитися.
- Доки?
- До кінця життя.
- Це так дивно звучить, Костику.
- Що саме?
- Ну, коли ти кажеш, що треба вчитися не до кінця школи, а завжди...
- Багато правдивого звучить дивно, Неспокійко...
- Так... Я хочу тобі сказати щось дуже важливе.
- Кажи.
- Я люблю тебе, Костику...
- І я люблю тебе, Марійко... (...)

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Твір Степана Процюка «**Аргонавти**» – психологічна повість для підлітків, у якій зосереджено увагу не на зовнішніх подіях, а на внутрішньому світові героїв, їхніх мріях, сумнівах, намірах тощо. Особливістю твору є глибокий психологізм та розкриття емоційного стану персонажів через внутрішні монологи.

Головні персонажі повісті Марійка і Костик – двоє закоханих, які стикаються зі складнощами дорослого світу, але знаходять силу в коханні, дружбі та власних цінностях.

Марійка – рішуча, чесна, емоційна. Вона вірна своїм почуттям. У критичні моменти дівчина проявляє силу: відчувши, що з Костиком сталося щось погане, вона, попри страх, вирушила його шукати. Також вона дуже прив'язана до своїх найближчих рідних, надзвичайно переживає за батька, який подався на заробітки, у всьому підтримує свою маму й має з нею повне розуміння. Марійка дуже поетична натура, захоплюється Костиковими розповідями про античних героїв, разом із коханим витворює собі казковий світ. Придумуючи одне одному ласкаві імена, закохані

наче дають крила своїй любові, знаходять для неї особливо емоційну сферу існування.

Костик – відданий, сміливий, шляхетний, начитаний, усебічно розвинений. Намагається бути відповідальним за свої вчинки, прагне бути захисником і радником для своєї коханої. Він не тримає зла на Миколу. Його мрії та захоплення міфологією говорять про глибину його душі.

Паралельно розгортається історія Костикового друга **Миколи**, який таємно закоханий у Марійку й заздрить їхньому кохання. Автор аргументовано показує, що навіть маленька заздрість здатна штовхнути людину на нерозважні вчинки. Микола підмовляє старших хлопців побити Костика. Та згодом хлопець визнає всі свої провини й зізнається другові в підлому вчинкові. Костик вибачає йому, і це стає їхньою «першою чоловічою таємницею». Розмова між хлопцями в лікарні показана як порозуміння вже дорослих людей.

Аргонавти в повісті символізують пошук сенсу життя та справжніх почуттів. Чи можна назвати Марійку й Костика справжніми аргонавтами? Так, адже вони долають життєві бурі, шукають істину та вчаться любити по-справжньому.

Мова твору – поетична, насичена метафорами, порівняннями й риторичними запитаннями.

Основна думка – утвердження цінності справжнього кохання та дружби як провідних сил у житті людини, що допомагають долати труднощі, розпізнавати «криві дзеркала» й зберігати свою неповторність.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Образ золотого рúна в контексті пошуків головних героїв повісті С. Процюка «Аргонавти» символізує
А матеріальний достаток, який хочуть мати підлітки
Б щире, чисте кохання, пошук сенсу життя
В успішне закінчення закладу освіти
Г довготривалі подорожі в екзотичні країни
2. Почуття кохання до Костика в Марійки зародилось у
А вересні В березні
Б червні Г квітні
3. Яким видом спорту займалися Кость і Микола? Виберіть відповідне зображення.

А

Б

В

Г

Д

АНАЛІЗУЄМО

4. Чому автор порівнює Марійку та Костика з аргонавтами – вічними шукачами істини та кохання?

5. Прочитайте поданий фрагмент внутрішнього монологу Костика. Як ви розумієте сказане? Що, на вашу думку, коїлося в душі Марійки і Костя в ті дні, коли вони посварилися?

...Коли ми посварилися, то розмовляли різними мовами. Мали різнокольорові серця. Наші групи крові були несполучними.

6. Прочитайте уривок від слів: «Тим часом Кость хотів розповісти Марійці один античний міф» (с. 170) до слів: «Особливо тим, у чиїх жилах тече неспокійна й шляхетна кров шанувальника мрії» (с. 171). Чому, на думку Костя, важко бути аргонавтом та що для цього потрібно?

7. Опишіть емоції Марійки після Миколиного освідчення. Чому для них обох розмова виявилася тяжкою і неприємною? Чи правильно вчинила дівчина, не розповівши відразу про цей випадок Костику? Поясніть свою відповідь.

8. Чи були для Марійки її батьки ідеалом для наслідування? Дайте відповідь, покликаючись на текст.

9. Чому Микола підмовив старших хлопців побити (налякати) Костю? Чи є це протиправним діянням, за вчинення якого настає кримінальна відповідальність? Поясніть свою відповідь.

10. Перекажіть стисло епізод, коли Микола приходить у лікарню до хворого Костика й розповідає всю правду. Прокоментуйте цей вчинок і поясніть, як він характеризує персонажа.

11. Розкрийте на основі внутрішнього монологу Костика двобій думок, який відбувся в нього після зізнань Миколи в скоєному злочині. Які зміни Костикового настрою фіксує письменник? Хто переміг у дивному поєдинку: сліпа помста чи розсудливість і благородство? Поясніть свою відповідь.

12. У народі кажуть, що обставини випробовують людину на справжність. Доведіть, що і Костик, і Марійка гідно пройшли ці випробування. Поясніть, чи можна їх назвати справжніми аргонавтами.

13. Виберіть твердження, яке передає одну з думок твору. Обґрунтуйте свій вибір.

- Потрібно довіряти лише рідним і близьким і не звертати уваги на інших.
- Неможливо знайти справжнє кохання, пошуки ідеалу завжди приречені на поразку.
- Doroslіshannya – це болісний процес втрати ілюзій і прийняття неідеального світу.
- Успіх у житті залежить лише від матеріального статку, а не від зусиль і намірів.

14. Прочитайте виразно вголос один із внутрішніх монологів персонажів (на вибір). Які почуття, наміри, емоції, мрії, очікування тощо передано в цьому монолозі? Поясніть, як внутрішні монологи допомогли авторові розкрити проблематику твору.

15. Хтось із вас має схарактеризувати образ Марійки, а хтось – Костика. Заповніть у зошиті таблицю (с. 182) інформацією про свого персонажа. Перевірте одне з виконаних завдань. За потреби порадьте однокласнику / однокласниці, чим можна доповнити таблицю.

	Костик	Марійка
Портрет		
Оточення		
Поведінка, вчинки		
Емоції, почуття, переживання		
Наміри, сподівання, мрії		
Риси характеру		
Цікава цитата до образу		

МІРКУЄМО

- Чи правильно зробив Кость, що пробачив Миколі його проступок? Поясніть свою відповідь. Як би ви вчинили в подібній ситуації?
- У чому суперечливість образу Миколи? Розкрийте мотиви його проступків. Хто він для вас: зрадник чи людина, яка щиро кається і визнає провину? Поясніть свою відповідь.
- Що таке заздрість? Поміркуйте, чим небезпечне це почуття.
- Чому перше кохання вважають вічною темою у літературі?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- Створіть гроно слів, пов'язаних із темою та основною думкою повісті.
- Розгляньте скульптурну композицію «Талісман кохання» та репродукцію картини «Вічне кохання». Який із цих мистецьких творів, на вашу думку, може бути ілюстрацією до повісті «Аргонавти»? Чому саме? Доберіть з інтернету дві ілюстрації до повісті.

Талісман кохання (м. Харків).
Скульптор Дмитро Іванченко

Ольга Дарчук.
Вічне кохання

ЛІРИКА ПРО КОХАННЯ

Українці й українки – чуйні, вразливі, здатні на прекрасні душевні переживання, а тому в культурі нашого народу так багато народних пісень про кохання, а у віршах українських поетів найвищим людським почуттям відведено особливе місце.

І в юності, і на схилі віку всі прагнуть кохати й бути щасливими. Тільки не треба забувати, що кохання вимагає від людини відповідальності, щирості, взаємності. Вважають, що закохана людина саме така, якою її задумав Господь, – прекрасна й одухотворена.

Темі кохання присвячено багато творів художньої літератури. Читаючи найкращі зразки інтимної лірики українських поетів і поетес, ви знайдете відповіді на запитання:

- ◆ Яку роль відіграє кохання в житті людини?
- ◆ Чи кожен здатний кохати?
- ◆ Яким може бути кохання?
- ◆ Чи залежить кохання від національності, віку або місця перебування?

Цю частину підручника створено для того, щоб ви могли насолодитися красою, ніжністю, романтикою поетичного слова про кохання. Інформацію про авторів / авторок наведених творів можна знайти, перейшовши за поданим кодом або покликанням.

https://drive.google.com/file/d/1au3cer0JOJlCtr78Cl3kvlFNvT5c4XS/view?usp=drive_link

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Лірику про кохання називають інтимною лірикою.

Інтимна лірика (франц. *intime*, від *intimus* – найглибший, потаємний) – це різновид ліричного твору, у якому настрої ліричного героя чи героїні пов'язаний з особистими почуттями та глибокими переживаннями.

Інтимна лірика розкриває діапазон душевних переживань автора чи авторки засобами поетичного вираження почуттів, пов'язаних з особистим життям.

Основні ознаки інтимної лірики:

- осмислення глибини почуття кохання;
- висока емоційність та експресія;
- образність, символічна мова;
- зв'язок людських почуттів із явищами природи;
- інтимність та розкриття найпотаємніших думок.

Олена ТЕЛІГА
(1906–1942)

РОЗЦВІТАЮТЬ КУЩІ ЯСМИНУ

Розцвітають кущі ясмину¹ –
Грає сонце в височині!
Чи зустріну, чи не зустріну?
Чи побачу тебе, чи ні?

І куди б скерувати кроки,
Щоб тебе я могла знайти?
Тільки бачу – іде високий,
Приглядаюсь, чи то ж не ти...

І не вітряно, і не хмарно,
Все заповнює весняний сміх!
Цілий день я проброщу марно,
Не зустрівши очей твоїх.

Та зате серед ночі, любий,
В весняному моєму сні
Поцілуєш мої ти губи
І щось ніжне шепнеш мені.

▲ Жасмин

АНАЛІЗУЄМО

1. Які почуття переповнюють ліричну героїню вірша «Розцвітають кущі ясмину»? Як саме передано її настрій?
2. Кого дівчина намагається розпізнати в постатях перехожих? Чому в неї виникає таке бажання?
3. Як перегукуються зміни в природі з настроєм ліричної героїні?
4. Знайдіть у тексті рядки, які підтверджують, що лірична героїня перебуває у стані закоханості.
5. Які художні засоби використовує авторка, щоби передати стан ліричної героїні?

¹ Ясмiн (діалектне) – жасмин.

МІРКУЄМО

6. Як ви думаєте, чому авторка використала в тексті образ саме розквітлого жасмину? Які асоціації викликає у вас цей цвіт?
7. Виберіть із запропонованого переліку асоціації до слова «кохання». Прокоментуйте свій вибір, доповніть його власними прикладами.

Радість, щастя, печаль, дружба, задоволення, романтика, сюрприз, розчарування, відповідальність, взаєморозуміння, терпіння, благородство.

Володимир СОСЮРА
(1898–1965)

* * *

Мені ти приснилась давно,
ввійшла ти у думи мої.
Я море люблю, бо воно
нагадує очі твої.

Розкрив я до сонця вікно
й дивлюсь крізь проміння рої...
Я небо люблю, бо воно
нагадує очі твої.

І радісні квіти весни,
коли у садах солов'ї,
люблю я фіалки – вони
нагадують очі твої.

АНАЛІЗУЄМО

1. Який настрій вірша «Мені ти приснилась давно...»? Яким постає перед читачами ліричний герой?
2. Що нагадує йому очі коханої жінки? Чому?
3. Якого кольору очі в коханій ліричного героя? Чи лише за кольором він їх порівнює з елементами природи? Доберіть характерні ознаки, які можуть розкрити більш детально образ коханої людини.
4. Які художні засоби використовує поет і яка їхня роль у цьому тексті?

МІРКУЄМО

5. Яку роль відіграє образ квітів у висловленні відчуття краси і кохання?
6. Порівняйте поезію В. Сосюри з поезією О. Теліги «Розцвітають кущі ямину». Як звучать жіночий і чоловічий голоси ліричних героїв? Що між ними спільного?
7. Чи відображає ілюстрація до вірша хід думок ліричного героя? Створіть власний малюнок чи фотоколаж за мотивами поезії «Мені ти приснилась давно...».

Василь СИМОНЕНКО
(1935–1963)

* * *

Дотліває холод мій у ватрі,
Я один замріяний іду...
Ми тоді зустрілися в театрі,
На гальорці¹ в третьому ряду.

І не вірю, що мені здалося,
Бо напевне знаю – так було:
То не скрипка кликала – волосся,
Що тобі спадало на чоло.

Тишина хиталася велично,
Ніжні струни квилили вниз –
Тож було і солодко, й незвично
У твоїх очах читать грозу.

А коли виходили із залу
З думами про вічне і земне,
Довго ти під ліхтарем стояла
І чекала, радісна, мене.

Ми ішли через блакитне місто,
Мовчки зупинились на мосту.
Ти була така прозора й чиста,
Я не смів порушити чистоту.

▲ Міст закоханих. Маріїнський парк
у м. Києві

¹ Гальорка – балкон у театрі.

Тільки досі знаю: не здалося,
Так і залишилось, як було, –
То не скрипка кличе, а волосся,
Що тобі спадало на чоло.

Дотліває холод мій у ватрі,
Біля мосту стишую ходу...
Часто жду тебе я у театрі
На гальорці в третьому ряду...

АНАЛІЗУЄМО

1. Опишіть почуття, які переповнюють душу ліричного героя поезії «Дотліває холод мій у ватрі...».
2. Вірш має виразний сюжет. Скільки у ньому часових ліній? Як дієслова допомагають розмежувати ці часові лінії?
3. Відтворіть словесно історію зустрічі молодих людей. Які емоції сповнюють їх під час спілкування?
4. Прокоментуйте строфу, яка розпочинається словами «Ми ішли через блакитне місто...». Що символізує цей колір у палітрі настрою?
5. На яких деталях автор акцентує, описуючи зустріч закоханих? Якого символічного значення набувають ці деталі?
6. Знайдіть рядки, які відображають ностальгію, що проймає душу ліричного героя.
7. Зачитайте рядки, що демонструють контрастність переживань закоханих.

МІРКУЄМО

8. Чому ліричний герой вбачає грозу в очах коханої дівчини? Розкрийте підтекстовий зміст образів, використаних у цій строфі.
9. Проаналізуйте рядки: «То не скрипка кличе, а волосся, що тобі спадало на чоло». Чому у вірші вони повторюються?

Володимир ІВАЧУК
(1949–1979)

Я ПІДУ В ДАЛЕКІ ТОРИ

Я піду в далекі гори,
На широкі полонини
І попрошу вітру зворів¹,
Аби він не спав до днини.

¹ Звір (зворі, зворів) – яр, ущелина. Вітер зворів – вітер, що дме в цих ярах.

Щоб летів на вільних крилах
На кичери¹ і в діброви
І дізнавсь, де моя мила –
Карі очі, чорні брови.

Приспів:

Мила моя, люба моя,
Світе, ясен цвіт,
Я несу в очах до тебе
Весь блакитний світ.
Я несу любов-зажуру,
Мрію молоду,
І сади цвітуть для мене,
Як до тебе йду.

А як вітер з полонини
Полетіти не захоче,
Все одно знайду дівчину –
Чорні брови, карі очі.

Перейду я бистрі ріки,
І бескиди², і діброви,
І шляхи мені покажуть
Карі очі, чорні брови.

Приспів.

■ АНАЛІЗУЄМО

1. Схарактеризуйте ліричного героя пісні «Я піду в далекі гори».
2. Які художні засоби використовує автор, щоб показати прагнення юнака та його молодечий запал?
3. Яку роль відіграє карпатський колорит у цій пісні? Які художні засоби допомагають його відтворити?

■ МІРКУЄМО

4. Чим зачаровує цей ліричний твір? Над чим спонукає замислитися?
5. Порівняйте цю пісню з іншими піснями Володимира Івасюка й доведіть, що всі вони – про кохання.
6. Доберіть фото чи ілюстрації із зображенням природи, які передають настрій пісні.

¹ **Кичера** – гора, яка повністю вкрита лісом, крім вершини.

² **Бескід** – круте урвище, провалля.

Світлана КОРОНЕНКО
(Народилася в 1960 р.)

ЗАМОВЛЯННЯ

Говори про любов! Говори про любов! Говори!
Говори, коли плачуть в дощах золоті явори!
Говори про любов у веселі й сумні вечори.
Говори, коли темні шумлять і тривожні бори¹.

Говори, коли листям рудим замітає двори.
Коли чайник під ранок простудно й натужно захрип.
Коли темних цикад не змовкають гарячі хори,
Коли жде нас столиця і вже нас не ждуть хутори!

Говори про любов! Говори про любов! Говори!
Говори, коли в домі дзвенять голоси дітвори.
Говори, коли світяться щастям і сміхом усі кольори,
Коли фальшу нема і немає брехні й мішури¹.

Говори про любов, говори про любов! Говори!
Хай її божевільно-щасливі й святі прапори
Так летять, як гарячі солодкі долоні згори.
І стихає дверей передранішніх сонячний скрип...

Говори про любов! Говори про любов! Говори!

АНАЛІЗУЄМО

1. Яке враження справляє поезія «Замовляння»?
2. Яку пору року ви уявляєте, читаючи твір? Підтвердьте свою думку цитатами.
3. Якою ви можете уявити ліричну героїню?
4. Який художній засіб використовує авторка для увиразнення ключових ідей та посилення емоційного впливу на читачів?
5. Як контрастні картини природи перегукуються з настроєм ліричної героїні?

МІРКУЄМО

6. Які символічні образи використано в поезії для зображення родинного затишку?
7. Який зміст, на вашу думку, вкладає авторка в назву поезії? Які інші варіанти назви ви можете запропонувати?

¹ Бір – дубовий ліс.

² Мішурá – у переносному значенні: щось показне, обманливе.

СИЛА ДРУЖБИ Й ВЗАЄМОДОПОМОГИ В СУЧАСНІЙ ПРОЗІ

Життя наповнене не лише радісними моментами, а й суворими випробуваннями. І тому надзвичайно важливо бути сильним духом і слухати своє серце.

◆ Як ви розумієте подані нижче слова винахідника Стіва Джобса?

«Не дозволяйте шуму чужих думок перебити ваш внутрішній голос. І найважливіше, майте хоробрість іти за покликом свого серця та довіряти інтуїції».

У житті головного героя повісті Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» в одну мить усе змінюється. Дізнаймося, чи вдалося юному музиканту навчитися жити по-новому та йти за покликом свого серця.

Андрій БАЧИНСЬКИЙ
(Народився в 1968 р.)

Андрій Бачинський народився в місті Калуші Івано-Франківської області. Навчався в Національному університеті «Львівська політехніка» на радіотехнічному факультеті. Згодом захопився письменницькою діяльністю, яка й досі залишається сенсом його життя. Працює і живе у Львові.

Персонажів своєї першої повісті «Неймовірні пригоди Остапа і Даринки» автор фактично списав зі своїх дітей-близнюків Остапа і Даринки.

Головні герої книжок А. Бачинського завжди потрапляють у вир різноманітних мандрів, цікавих авантур, карколомних випробувань і таємничих загадок. Окрема родзинка деяких його творів – популяризація науки та шкільних дисциплін. Саме знання законів фізики чи математичних формул допомагають персонажам вибиратися з будь-якої халепи.

У 2015 році вийшла повість Андрія Бачинського «140 децибелів тиші», яка стала переможницею літературної премії «Книга року ВВС» у номінації «Дитяча книга року ВВС». В основу твору лягли реальні життєві історії вихованців Калуської спеціальної загально-

освітньої школи для дітей із порушенням слуху. Головний герой повісті після автомобільної аварії мусить навчитися по-новому жити та по-новому спілкуватися з ровесниками. А також – вирватися зі злочинного кола, у яке випадково потрапив. Автор показує здатність людини попри всі труднощі знаходити сили жити далі та адаптуватися до найскладніших обставин.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Рівень гучності вимірюють у децибелах (дБ). Звичним для людини є шумовий фон із рівнем звукового тиску в частотах 15–35 дБ. Під час збільшення рівня звукового тиску до 40–70 дБ (голосна музика, шум технічного устаткування) можемо спостерігати часткове зниження продуктивності праці та погіршення самопочуття.

Рівень звукового тиску в межах 75–120 дБ спричиняє враження органів слуху й серцево-судинної системи. А той, що перевищує 130 дБ, може призвести до значного зниження слуху чи раптової його втрати. Больовий поріг для людини становить рівень гучності 140 дБ.

140 ДЕЦИБЕЛІВ ТИШІ

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

Зморений полудневою спекою, Сергій куняв на задньому сидінні татого «ланоса»¹. Тато барабанив пальцями по керму, мама по телефону сперечалася з подругою, а шестирічна Іринка, молодша Сергієва сестра, вовтузилася та кривлялася до всіх.

– Ну скільки можна чекати? – нервував тато. – Уже десять хвилин стоїмо на переїзді! Де той потяг?!

Раптом авто струсонуло. Сергій розплющив очі – і побачив потяг. Але той чомусь не їхав повз шлагбаум, а мчав просто на їхню машину! З-під його коліс на всі боки розліталися іскри. Натужний рев гудка й пронизливий скрегіт гальм паралізували хлопця.

Він сіпнувся, намагаючись затулитися від залізного страховидла, і... упав на землю.

Уже рік Сергія мучив цей сон, не даючи забути того літнього дня, який назавжди змінив його життя...

Розділ 1 Усе минає, а музика – вічна?

Батьки Сергія Петрини були музикантами. Мама викладала в музичній школі по класу скрипки, а тато грав на кларнеті в симфонічному оркестрі філармонії. Коли Сергієві виповнилося шість років, батьки

¹ «Ланос» – модель автомобіля.

мало не посварилися через те, який музичний інструмент має опанувати їхній малий.

– Невже ти не розумієш?! – обурювався тато. – Кларнет – це суто чоловічий інструмент. З ним Сергійко точно не пропаде. У будь-який оркестр сяде. А як ще саксофон освоїть, то ціни йому не буде!

– Скрипка – королева музики, – відбивалася мама, – найблагородніший інструмент! Наш син зможе стати справжнім музикантом, а ти хочеш опустити його до рівня вуличного лабуха¹!

– Ма-а-ам! Тату-у-у! Я не хочу на музику! Я хочу на карате! – намагався втрутитися в дорослу розмову Сергійко, проте його думки та бажання ніхто до уваги не брав.

Урешті-решт, аби припинити даремні суперечки, батьки зупинили свій вибір на фортепіано. Малого в цьому тішило одне – не доведеться тягати із собою до школи футляр з інструментом, лише ноти.

Спершу Сергійко дуже соромився і приховував від однолітків те, що вчиться в музичній школі. Час до часу ще впрошував батьків віддати його на карате, відмовлявся ходити в музичну, плакав, але тато з мамою рішуче постановили собі виростити із сина нового Ріхтера².

Тож Сергійко терпів. Потім звик. А через чотири роки переміг в обласному конкурсі юних піаністів. І здобув право взяти участь у престижному міжнародному конкурсі, який повинен відбутися в червні в Польщі. Про талановитого учня навіть показали сюжет у вечірніх теленовинах. І наступні два дні Сергій почувався в школі зіркою. Учні з інших класів на перервах заздрісно перешіптувалися за спиною:

– Це той Петрина з п'ятого, якого вчора в новинах показували. Він якийсь там крутий конкурс виграв, тепер по всьому світу їздити буде, ніби з гастрольями!

– Та ну! А по зовнішності ніби простак – вухатий і кирпатий... От щастить же таким!

– А з ким він тусується? Треба на ютубі глянути, може, він уже зірка...

Хтозна, може, Сергійко й переміг би в тому польському конкурсі, може, і дійсно став би зіркою на музичному небосхилі, якби не його любов до футболу. Хлопець вдався статурою в батька – невисокий і худенький. Навіть куйовдив догори русявого чуба, щоб здаватися хоч на кілька сантиметрів вищим. Але все одно на уроках фізкультури завжди стояв у кінці шеренги, серед найменших. Зате був дуже спритним і, граючи у футбол, міг легко «обмотати» будь-кого із суперників.

Під час одного з матчів на шкільному стадіоні Сергія грубо штовхнули. Він невдало впав і вивихнув руку. Поїхали в поліклініку. Травматолог вправив вивих, наклав фіксуючу пов'язку, але попередив, що наступні кілька тижнів руці потрібен абсолютний спокій. А до курсу залишилося тільки десять днів...

¹ *Лабух (жаргонне)* – музикант, який грає на різних заходах, у ресторанах і т. ін. за плату.

² *Святослав Ріхтер* – український піаніст німецького походження.

Мама плакала, Сергійко також: не так від болю, як із відчаю. Сестра Іринка ридала за компанію. Тато, повернувшись із роботи, побачив зарюмсаних домашніх і почав їх заспокоювати.

– Чого мокроту розвели? Теж мені горе – вивихнув руку. Подумаєш! Та в нього ще стільки конкурсів попереду! От я на свій перший конкурс узагалі в шістнадцять років потрапив, і нічого!

– Але я цілий рік щовечора, як проклята, по дві години додатково займалася з ним! – не втрималася мама. – І все даремно!

Тато пригорнув знервовану маму й промовив заспокійливо:

– Ну, нема лихого, щоб на добре не вийшло. Не поїде Сергійко до Польщі зараз, то поїде наступного року. Краще підготується, і тоді неодмінно переможе. Утре носа всім. А цього літа чкурнемо на море! Хіба я даремно купував машину? Усе, вирішено! Першого липня – в Одесу!

– Уррра! На море!!! – умить ожила Іринка й від радості застрибала на дивані.

Сергійко теж втішився, бо давно вже мріяв побувати на справжньому морі.

Коли діти позасинали, батьки ще довго радилися на кухні.

– І що ти оце вигадав? Яке море? За які гроші? – бідкалася мама, устигаючи водночас мити посуд і готувати щось на сніданок. – Усі наші заощадження з'їв «ланос».

Тато сидів на табуретці, заклавши ногу за ногу, і намагався її переконати.

– Ну то й що? Замість винаймати будинок чи кімнату біля моря, зупинимось в наметовому містечку на узбережжі. Ніч у наметі, їжа на вогні в казані. Жодних благ цивілізації! Ні телевізора, ні комп'ютера. Тільки море, сонце, пісок, зірки і чайки. Краса! Романтика!

– Угу, романтика! Це ж не ти готуватимеш їжу... І баняки теж не ти, а я митиму, ось цими самими руками, яким ще, до речі, на скрипці грати потім!

– Не хвилюйся, сонце моє! Баняки ми з Сергійком візьмемо на себе, – сказав тато й обійняв маму.

Першого липня о п'ятій ранку тато завантажив у багажник валізи, чотиримісний намет, спальні мішки, посуд і двотижневий запас продуктів. Відтак заніс на руках у салон авто сонних дітей. Мама взяла на коліна пакет із харчами на дорогу, і новенький сріблястий «ланос» вирушив у путь...

Три години мчали без зупинок. Сонце вже височіло понад деревами, у відчинений люк дмухав свіжий вітерець. Але перед залізничним переїздом мандрівників зупинив опущений шлагбаум, і їм довелося чекати, поки проїде потяг. Через п'ять хвилин Іринка вже вовтузилася і пхінькала:

– Мені сонце заважає! Гаряче! Мені нудно! Ну коли ми вже приїдемо на море?!

– Потерпи, от потяг проїде – і рушимо далі. Тоді стане легше, – умовляв її тато, водночас картаючи себе: – Треба було купувати машину

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті

вантажівку і повз чергу, порушуючи всі правила, помчав до шлагбаума. Коли до переїзду залишалось кільканадцять метрів, із-за повороту з'явився потяг. Водій вантажівки різко загальмував. Авто зі скреготом зупинилося, але габаритний причіп перекинуло й понесло праворуч. Двадцятитонна машина з розгону врізалася в задній бампер сріблястого «ланоса» і, наче іграшку, викинула його на колію. А назустріч йому на повній швидкості мчав потяг...

Розділ 2 Лікарня

Сергійко прокинувся від дивного шуму у вухах. «Напевне, то морські хвилі», – подумав і розплющив очі. Спробував підвестися, але побачив, що руки й ноги в нього забинтовані й прикуті до якихось підвісних механізмів. Поряд стояла шафа з екраном, на якому світився зелений пульсуючий промінь. У прилад увімкнуто кабель, від якого, наче щупальця, до Сергійкового тіла тягнулися тонкі дритики. Хлопець зрозумів, що він у лікарні. Поки згадував, як опинився тут, двері прочинилися, і на порозі з'явилася жінка в білому халаті. Безшумно підійшла до ліжка й почала говорити. Точніше, Сергійкові тільки здалося, що та говорить, бо губи її рухалися, але голосу не було чути. Жінка нахилилася до Сергійка й знову почала рухати губами. Дарма – ані звуку. Сергійко хотів попросити її говорити голосніше, але відчув, що не може вимовити ані слова. Наче стиснуло чимось рот чи горло.

Жінка помітила, що хлопець напружується, ніби його щось душить. Натиснула якусь кнопку на стіні, і вже за хвилину в палаті навколо Сергійка метушилися лікарі. Один перевіряв температуру й серцебиття, інший світив по черзі то в одне, то в інше око... Кожен щось запитував Сергійка, проте він їх не чув. І сказати хоч щось у відповідь теж не міг. Лише хитав головою з боку в бік, нічого не розуміючи.

За якийсь час лікарі вийшли. Залишилася тільки медсестра, щоб поставити Сергійкові крапельницю. Незабаром він заснув.

з кондиціонером! Пошкодував грошей – тепер паримосся, як у душогубці.

Він нервово барабанив пальцями по керму, а мама, щоб відволіктися, теревенила з подругою по телефону. Сергійко ж, зморений полудневою спекою, куняв на задньому сидінні.

Позаду «ланоса» вже утворилася чимала черга машин, у хвості якої стояла велика зелена фура. Її водій, мабуть, спізнюючись кудись. Він сердився і щосили сигналив у клаксон, ніби це могло пришвидшити прибуття потяга. Врешті не витримав – розігнав

У кімнаті з табличкою «Ординаторська»¹ відбувалася нарада. На стіні висів екран із рентгенівськими знімками. Найстарший із присутніх, сивочолий лікар довго розглядав знімки, потім зняв окуляри, закрив руки за спину й невесело промовив:

– Ну що ж, колеги. Ситуація складна. Очевидно, крім численних переломів кінцівок і струсу мозку, у хлопця є ще й пошкодження слухового та мовного центрів.

– То ви вважаєте, професоре, – озвався інший лікар, – що ці порушення слуху та мовлення не тимчасові, не наслідок психологічного шоку?

– Навряд чи. Малий ще не знає, що з ним сталося і що з усієї сім'ї вцілів тільки він. Під час зіткнення машини з потягом рівень шуму міг досягати 140 децибелів. Від такого органи слуху в дітей узагалі руйнуються.

– То це назавжди?

– Можливо. Але мозок здатен відновлювати втрачені функції. Не будемо забігати вперед. Зосередимось на загальному одужанні пацієнта. До речі, Оксано Василівно, що там із родичами, опікунами?

З-за столу підвелася лікарка, висока статна жінка з короткою сивою зачіскою. У її голосі звучала розгубленість:

– Нічого доброго. Загинули всі, крім Сергія. Близьких родичів немає. А двоюрідний дядько по маминій лінії відмовився від опікунства. Після одужання хлопця доведеться відправити в навчально-реабілітаційний центр для осіб із порушеннями слуху та мовлення.

Про Сергійкову трагедію в лікарні знали всі. Співчували, уболівали. Коли після наради лікарка вийшла з ординаторської, до неї одразу ж підійшла одна із санітарок і запитала приглушеним голосом:

– Ну що там, Оксаночко Василівно, чути? Що ж оце з тим сиротинчкою буде?

– Та не відомо ще, Петрівно, не відомо, – розвела руками лікарка. – Шкода малого, але в нього пошкоджено щось там у мозку.

– Ой горе, ой горе, – скрушно захитала головою санітарка. – Бідачка нещасний. Але хтозна – мо' й на краще. Не буде тієї дурні чути, що зараз і в телевізорі, і кругом тільки й балакають. Мій меншенький онучок оце бува такого чи то зі школи, чи то з вулиці понаносить, що й язик не повернеться повторити. Сім років йому минуло, а таке виговорює – хай бог боронить! Оце ж звідкись вони то все чують та й повторюють...

– Та годі вам, Петрівно, – зупинила санітарку Оксана Василівна. – Малий іще ваш онук, не розуміє тих лайливих слів. Якщо вдома батьки між собою мирно й культурно розмовляють, то й дитина не зіпсується. Із часом зрозуміє, і все стане на місце. Не хвилюйтеся. А от Сергійка нашого дуже шкода. З нього ще ж і музикант міг бути неабиякий. А тепер?

– Ой так-так... – гірко промовила санітарка й почвалала в напівтемряву коридору.

¹ **Ординаторська** – спеціальне приміщення в лікарні, призначене для роботи, відпочинку та консультацій лікарів-ординаторів.

Сергійко поволі одужував. Але голос та слух так і не відновилися. Щодня хлопця відвідувала лікарка. Писала йому записки, у яких розповідала про аварію і про те, що родичі начебто тяж у важкому стані, але лежать в інших палатах. Обіцяла, що коли хлопець зможе ходити, то обов'язково їх побачить.

Через місяць, опираючись на милиці й руки лікарки, Сергійко вперше пройшовся від ліжка до мийника. Того самого дня Оксана Василівна сіла на краєчок ліжка біля Сергійка й важко зітхнула. Настав час розповісти страшну правду...

Хлопець уже навчився трохи читати по губах, та все ж лікарка взяла аркуш і написала на ньому кілька слів: «Сергію, будь мужнім. Твої батьки і сестра не вижили після аварії. Мені дуже шкода. Вибач».

Хлопець знову й знову перечитував записку. Хотілося кричати з розпачу й образи, але паралізовані зв'язки не змоглися витиснути ані найслабшого звуку...

Ще через два місяці Сергійко Петрина одужав остаточно. До рідного міста він так і не повернувся. Ніхто з далеких родичів не зголосився й не захотів забрати його до себе. У школі про учня, який улітку разом із сім'єю розбився на машині, згадували не довго. Дитяча пам'ять така коротка...

Наприкінці вересня хлопця перевели в навчально-реабілітаційний центр для осіб із порушеннями слуху та мовлення.

Розділ 3 Нова домівка

Сергія привезли зранку, коли всі вихованці навчально-реабілітаційного центру були на заняттях. Після огляду лікаря-терапевта хлопця

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті

відвели в кімнату, яка відтепер мала надовго стати його домівкою. У кімнаті було чотири ліжка, стільці, тумбочки, шафа для одягу, телевизор і червоно-коричневий килим на підлозі. На перший погляд могло здатися, що тут живуть звичайні діти, якби не одна деталь: на кожному предметі був приклеєний аркуш паперу, а на ньому написана його назва. Напевне, людям із порушенням слуху так легше запам'ятовувати слова та їх написання.

Старша вихователька, яку звали Наталя Іванівна, допомогла Сергієві розкласти речі, а потім повела знайомитися з навчально-реабілітаційним центром. Розповіла, що на території є навчальний, адміністративний і спальні корпуси із

чотиримісними кімнатами, туалетами, душовими та загальними кімнатами відпочинку. Ці корпуси були окремо для дівчат і для хлопців. Потім Наталя Іванівна провела Сергія до улюбленого місця всіх вихованців центру – їдальні та спортзалу. На порозі їх зустрів невисокий огрядний чоловік середнього віку.

– О, хто це тут у нас? – запитав він. – Новенький?

– Це Сергій, – відповіла Наталя Іванівна. – Він не чує і не говорить, ще й не дуже вміло читає по губах.

– Ну нічого, це ми виправимо, – бадьоро промовив чоловік.

Трохи присів, щоб Сергій бачив його обличчя, і заговорив, чітко проказуючи кожне слово:

– Привіт, мене звати Микола Павлович. Я заступник директора і вчитель-сурдолог¹, навчаю дітей розмовляти, читати по губах і спілкуватися жестовою мовою. Я знаю, що ти Сергій. Ти розумієш, що я говорю?

Сергій розумів, але йому було байдуже. Він відвернувся до вікна, що виходило на подвір'я.

– Нелегко з ним буде, – зітхнула Наталя Іванівна. – На ось, Колю, почитай висновки медкомісії.

Микола Павлович погортав папку з особовою справою Сергія.

– Дійсно, нетиповий випадок. Треба, щоб хлопець якнайшвидше освоїв жести й зміг спілкуватися з іншими дітьми. Тоді не буде почуватися самотнім. Сьогодні ж розпочнемо. Наталю, запиши його до мене на заняття на третю годину.

Навпроти їдальні була школа. Щойно закінчився урок, діти повибігали на вулицю. Сергій уперше в житті побачив, як люди з порушенням слуху спілкуються між собою. З народження він ріс в оточенні звуків музики. Тепер його оточувала тиша, а музику мало замінити безперервне переплетіння пальців, долонь і рук перед очима. У цю мить йому особливо гостро забракло мами й тата з їхнім вічним «пилянням» на скрипці й «дуттям» на кларнеті, а ще малої Іринки з її щоденними ранковими примхами й голосінням... Не стримавшись, Сергій розплакався.

Двері до їдальні відчинилися, і в приміщення увірвалася зголодніла дитяча юрба. Вихователі одразу почали вгамовувати учнів, забувши про Сергія. Чергові розставляли посуд. Один із старшокласників помітив новенького, що плакав біля вікна, підійшов і смикнув його за рукав, привертаючи увагу. Коли Сергій озирнувся, той почав жестикулювати, намагаючись заспокоїти малого. Але Сергій злякався і вибіг геть. Йому хотілося втекти якнайдалі із цього місця. Тільки куди? Кому він потрібен у цьому світі? Хлопець сів під парканом, що розділяв землю на два світи, – світ звуків, для якого Сергій тепер уже був чужим, і світ людей із порушенням слуху, для якого він ще не став (і не хотів ставати) своїм.

Який інший, чужий для себе світ побачив Сергій? Опишіть почуття хлопця в цей момент.

¹ Сурдолог – лікар-фахівець, який займається діагностикою, лікуванням та профілактикою порушень слуху, а також реабілітацією людей із вадами слуху.

Автотрасою, що проходила відразу за парканом, проїхала велика зелена вантажівка. Сергія аж сіпнуло від жахливого спогаду. Він рвучко підвівся і почав дертися на паркан.

«Чому мене всі покинули? – пекла йому образа. – Чому Іринка й мама з татом мають бути десь там на небі, а я – мучитися тут, серед цих дивних незрозумілих дітей?»

Сергій уже стояв на стовпчику паркана й лише чекав, коли проїжджатиме наступна вантажівка...

Микола Павлович, чоловік далеко не спортивної статури, побачивши Сергія, що зібрався вискочити на дорогу, від їдальні до паркана мчав, наче справжній легкоатлет. Схопив малого за ноги й стягнув на землю.

– Що ж ти робиш?! – закричав і, щойно малий підвівся, почав гарячково трусити Сергія за плечі. – Жити набридло?!

Хлопчик мовчки ковтав сльози, стискав кулачки й голосно сопів. Заспокоївшись, учитель пригорнув хлопця.

– Не бійся, із часом ти зрозумієш, що світ людей із порушенням слуху не менш цікавий, ніж світ, наповнений звуками, – промовив, дивлячись Сергійкові в очі. – І запам’ятай: людина живе доти, доки живе пам’ять про неї. Зрозумів? Ти повинен жити, бо, поки битиметься твоє серце, доти в ньому житимуть твої рідні. Зрозумів?

Сергій ствердно кивнув.

– Це вже краще, – ледь усміхнувся вчитель. – Отже, зараз ми з тобою пообідаємо, а потім почнемо перше заняття.

Спрогнозуйте, чи зуміє Микола Павлович знайти підхід до Сергія та порозумітися з ним. Обґрунтуйте своє припущення.

На занятті Микола Павлович записував на дошці слова, а потім показував їх Сергієві жестами.

– Дивися, насправді це не складно. Є десятки простих жестів, котрі ти вживав і раніше, коли чув: «я», «ти», «так», «ні», «візьми», «дай», «гроші». Із часом освоїш інші. А ті слова, на позначення яких немає жестів, можна показати буквами.

Учитель зняв зі стіни велику таблицю з різними зображеннями долоні й дивно схрещених між собою пальців.

– Дивися, це дактиль – абетка для людей із порушенням слуху. З її допомогою можна літерами передати будь-яке слово. Треба лише зрозуміти й запам’ятати. Ну ж бо, Сергію, нотну грамоту, мабуть, значно важче було вивчити...

Після заняття Наталя Іванівна познайомила Сергія із сусідами по кімнаті – Андрієм та Володею. Андрій народився в сім’ї батьків зі слабким слухом і змалечку теж майже нічого не чув. Слуховий апарат допомагав йому чути лише гучні звуки. Він не розмовляв, зате дуже добре читав по губах. Володя народився з нормальним слухом, але у два роки перехворів на менінгіт і частково втратив слух. Загалом більша частина дітей в інтернаті втратила слух саме через ускладнення після хвороби. Володя розмовляв добре, хоча й повільно. А зі слуховим апаратом міг навіть спілкуватися по телефону.

Коли вихователька залишила хлопців у кімнаті, Андрій із Володею почали розпитувати новачка, хто він і звідки. Сергій не розумів їх. Тому просто ліг на ліжко, відвернувся і вдав, ніби спить. Та й не хотілося йому розмовляти. Вони були для нього чужі. Наче з іншої планети. І Сергій не хотів миритися з тим, що він тепер теж уже інопланетянин.

О десятій в навчально-реабілітаційному центрі оголосили відбій. Після того, як чергова вихователька вимкнула в кімнаті світло, Андрій і Володя повсідалися на ліжках, увімкнули мобільні телефони й направили світло екранів кожен на своє обличчя. Так вони бачили один одного й могли продовжити спілкування. Сергій спостерігав за ними. Після заняття з Миколою Павловичем він уже розумів деякі жести. Вочевидь, хлопці розмовляли про своїх батьків, бо найчастіше показували жест «мама», торкаючись вертикальною долонею спершу до правого, а потім до лівого кутика губ, і «тато» – торкаючись долонею до чола й до підборіддя.

«Щасливі, – з гіркотою думав Сергій. – У них немає слуху, зате є тато й мама. І на вихідні вони їх забирають додому».

Він важко зітхнув і знову повернувся до стіни. Через кілька хвилин заснув. Уві сні знову сидів на задньому сидінні татового «ланоса» і нажахано та безпомічно дивився на величезний потяг, який із гуркотом і скрипом, розбризкуючи іскри з-під коліс, мчав йому назустріч... (...)

Розділ 5

Яринка

Минув місяць... Щоденні заняття з Миколою Павловичем не минали марно. Сергій потроху опановував мову жестів, але користувався нею неохоче. Був замкнутим і ні з ким не хотів спілкуватися.

Програма навчально-реабілітаційного центру нічим не відрізнялася від програми звичайної середньої школи. Хіба що була адаптована до потреб глухих дітей. Вони навіть іноземні мови вивчали. Коли на одному з уроків Сергій запитав Миколу Павловича, навіщо вчити іноземну, той пояснив:

– Розумієш, жестова мова не універсальна. У кожній країні вона інша, буває, що в одній країні їх кілька. А ще – глухонімих з Англії не зрозуміє глухонімого із США. У них різні жести, хоча і там, і там розмовляють англійською. Зате глухонімих американець чудово порозуміється з глухонімих французом, бо їхні жестові мови дуже подібні!

– Але я не їду за кордон, – заперечив Сергій.

Вчитель усміхнувся.

– А якщо ти станеш великим артистом і тебе запросять на гастролі в іншу країну?

Сергій у відповідь тільки скривився і махнув рукою...

Основні жести, потрібні для спілкування в буденному житті, Сергій засвоїв швидко. Особливо ті, що вказували рух, дію чи напрям, а емоції – сум, радість, здивування тощо – можна було просто «зобразити» на обличчі. Повторювати вивчене допомагали тематичні таблиці з малюнками, які висіли в класах, коридорах, в їдальні, а також у кімнаті над його ліжком.

▲ Фрагмент української дактильної абетки

наче малювати пальцями в повітрі, приміром, завиток «Д» чи зигзаг «З». А є й такі, які в дактилі взагалі не подібні на свої зображення. Так, «А» показують стиснутими пальцями в кулак, «В» – розкритою долонею.

Та найважче було Сергієві не запам'ятати ті всі літери, а навчитися швидко підставляти їх одну за одною. Він плутався, збивався і від того дуже нервував. Микола Павлович заспокоював його, мовляв, усе добре, потрібно лише частіше спілкуватися з іншими дітьми, щоб «набивати руку». Тим більше, пальці в хлопця були гнучкі й спритні. Сергієві, щоправда, здавалося, що грати на піаніно значно легше, ніж плести в повітрі мережива з отих дивних знаків. А сприймати мову тих дітей, які мало не з народження спілкувалися дактилем, було для нього справжньою м'юкою! Їхні пальці мерехтіли, мов крильця метеликів, Сергій встигав ловити лише перші літери й постійно губив зміст розмови. Тому й намагався уникати товариства однолітків. Йому більше подобалося залишатися наодинці, занурившись у спогади про минуле, наповнене шумом вулиці, гуркотом машин, співом птахів, звуками музики й голосами рідних...

Одного листопадового дня Сергій прогулювався після уроків у саду, згрібаючи ногами сухе листя. Він ще пам'ятав його шурхіт, пригадав собі, як любила збирати жовті й червоні кленові листочки маленька Іринка... Від сумних спогадів Сергія відволікло старе червоне авто, що заїхало на територію центру. З машини вийшов поважний літній чоловік і маленька білява дівчинка, яка міцно притискала до грудей рудого ведмедика. Наче боялася, що хтось відбере його в неї. Дівчинка з-під

Крім жестової мови, у якій кожен рух означав якесь слово чи дію, Сергій постійно вправлявся в роботі з дактилем, де одна комбінація пальців означає одну літеру. Не всі слова можна показати жестами, зокрема імена чи якісь терміни. Тоді доводиться «говорити» літерами. Деякі з них легкі й зрозумілі. Наприклад, знак літери «О» нагадує популярний жест «окей» з американських фільмів. «Г» теж легко запам'ятати – такий собі гачок із великого та вказівного пальців, яким часто показують пістолет. Чимало літер у дактилі схожі на звичайні: «Л» – опущені вниз і розкриті два пальці, «М» – так само, тільки розкритих пальців уже три. А три стиснуті до купи пальці означають «Т». Якщо ж їх підняти догори, вийде «Ш». Інші ж літери треба

лоба роззиралася довкола й морщила чоло. Сергієві мимоволі згадалося, як він сам нещодавно вперше потрапив на територію школи.

«Напевне, у неї теж батьки загинули», – із сумом подумав хлопець.

Насправді в Яринки (так звали дівчинку з далекого карпатського села) загинула тільки мама. Чотири роки тому. (...)

Від народження Яринка мала порушення слуху. Батька дівчинки, від побоїв якого померла її мама, засудили на сім років позбавлення волі. Останні чотири роки дівчинка жила в дитячому будинку. Директор і вихователі опікувалися нею, намагалися навчити говорити, але марно. Нещодавно Яринці виповнилося сім років, і її віддали в навчально-реабілітаційний центр. Так вона опинилася в одному закладі із Сергієм.

Розділ 6

А музика вічна!

Наближався Новий рік. У актовому залі все ще тривав ремонт, коштів на його завершення бракувало. Тому дирекція вирішила новорічну ялинку цього року не ставити і святкового ранку не влаштовувати. Та й для чого? Все одно батьки забирали дітей на зимові канікули додому. В навчально-реабілітаційному центрі залишалося лише двоє вихованців – шестикласник Сергій і першокласниця Яринка. Їх не було кому забирати...

Тридцять першого грудня в закладі чергував Микола Павлович. Він би залюбки запросив Сергія з Яринкою до себе додому, але там його власні вже дорослі діти готували новорічну вечірку для своїх друзів. Зрештою, він тому й зголосився на чергування – щоб не заважати молоді.

Та все ж Микола Павлович вирішив влаштувати вихованцям святковий сюрприз. Поки всі роз'їхалися на канікули, Яринку тимчасово перевели в хлопчачий корпус і поселили в сусідню із Сергієм кімнату. О дев'ятій вечора, коли малі вже готувалися до сну, завуч попросив їх накинати верхній одяг і пройти разом із ним.

На вулиці вже було темно, тільки крізь вікно актового залу пробивалося тьмяне світло. Завуч відчинив двері, запросив Сергія з Яринкою увійти. Посеред залу, сяючи різнокольоровими вогнями, красувалася справжня ялинка. Поряд стояв стіл, вкритий білою скатертиною. А на столі – великий шоколадний торт, навколо якого розмістилися тарелі з мандаринами, яблуками, цукерками і тістечками.

– Ну що ж, дорогі мої гості, запрошую вас трошки посвяткувати! – урочисто промовив Микола Павлович, і легенько підштовхнув дітей уперед.

Сергій із Яринкою обережно сіли скраєчку. Учитель увімкнув телевізор, знайшов канал, по якому крутили якийсь новорічний мультфільм, і відкрив солодкий газований напій.

– Це в нас замість шампанського, – весело сказав він, наливаючи шипучий напій у склянки. – Ну ж бо! Пригощайтесь! Не соромтеся!

Діти почувалися ніяково. Яринці мимоволі пригадався директор сиротинця, у котрого вона щороку гостювала на свята, а Сергій згадав маму, тата і маленьку сестричку, яка завжди з таким нетерпінням

чекала приходу святого Миколая. Кожного разу Іринка обіцяла, що не засне цілу ніч. Мріяла дочекатися сивобородого чарівника й побачити, як той улітає на оленьчій упряжці в прочинене вікно й кладе подарунки їй під подушку. Не дочекалася...

Відганяючи сумні спогади, Сергій почав розглядати актовий зал. У куті біля сцени помітив фортепіано.

У грудях зацеміло... Він підвівся, підійшов до запиленого інструмента й обережно підняв кришку. Микола Павлович зацікавлено спостерігав за ним.

Сергій підтягнув до фортепіано крісло, сів і боязко торкнувся пальцями клавіш. Потім заплющив очі і... почав грати! Мелодія відлунювала в порожньому залі, заповнюючи собою увесь простір. Сергій виконував вальс Шопена, який готував до конкурсу в Польщі. Хлопець боявся розплющити очі і продовжував грати наосліп. Не чув музики, але відчував, що пальці все пам'ятають і не схиблять.

◀ Наталя Стрижак.
Ілюстрація до
повісті

Раптом Яринка, яка доти сиділа спиною до фортепіано й ні на що не звертала уваги, напружилася. Повернулася, поволі підійшла до інструмента й притулилася вухом до задньої деки¹. Потім розпростерла руки й притиснулася до фортепіано всім тілом. Її очі засяяли якимось дивним блиском, а на губах з'явилася ледь помітна усмішка.

Заворожений Микола Павлович не вірив своїм очам.

– Це неймовірно, – шепотів він. – Це неймовірно! Вона усміхається. Вона чує!

Сергій дограв вальс і розплющив очі. Яринка оббігла фортепіано, схопила Сергія за руки й почала бити його пальцями по клавішах, примушуючи знову грати. Хлопець здивовано подивився на неї, але послухався і загравав. Спершу повільно й тихо, потім все голосніше й голосніше. Яринка ствердно закивала й знову всім тілом притислася до фортепіано, вслуховуючись у ритмічні вібрації.

¹ Д́ека – частина корпусу (коробки) струнних та інших музичних інструментів, що відбиває і посилює звук.

Цього разу Сергієві пальці вже не були такими точними й деколи брали фальшиві ноти, але для маленької дівчинки це все одно було найдивовижніше й найприємніше переживання за останні роки...

Сергій прокинувся пізно. У кімнаті він був сам, нікому було його штурхати й підганяти на сніданок чи до школи на заняття. Згадався сон, який він бачив уночі.

Ялинка сяяла різнобарвними вогнями гірлянд. Тріо музик, що складалося з фортепіано, скрипки та кларнета, тобто Сергійка, мами й тата, бадьоро виконувало популярну різдвяну пісеньку, а маленька Іринка весело стрибала навколо ялинки й підспівувала: «Джингл белз, джингл белз, джингл ол зе вей!»

Потім був опівнічний бій годинника, салюти, пісні... Іринка заснула, скрутившись калачиком на дивані біля Сергійка. Він витримав ненабагато довше й теж заснув, не додивившись новорічну кінокомедію. Тільки тато з мамою просиділи до пізньої ночі. Поки привітали по телефону й скайпу всіх друзів та знайомих, поки передивилися всі святкові програми... Нарешті під ранок помучені полягали спати, бажаючи одне одному щасливого Нового року...

Сергієві стислося серце. Він знову почувався самотнім і покинутим. Але не довго. Його смуток умить розвіяло спогадом про вчорашній вечір, про запилене фортепіано, що радісно ожило під його пальцями, і про маленьку Яринку, яка так збентежено-щасливо вслухалася в його музику.

«Мене ще ніхто ніколи так гарно не слухав», – задоволено подумав Сергій, і вперше після аварії на його обличчі засяяла щаслива усмішка...

Розділ 7 Нерозлучні друзі

Хоча шкільні канікули тривали два тижні, працівники навчально-реабілітаційного центру мали лише один вихідний. Другого січня о дев'ятій ранку Микола Павлович уже сидів у приймальні директора.

Василь Степанович приїхав чверть на десяту.

– Миколо, тебе що, з хати вигнали? – здивовано запитав він.

– Василю Степановичу, у нас тут таке!

– Що сталося? Щось із дітьми? Чому одразу не подзвонив мені на мобільний?!

– Та ні, заспокойтеся, тут інше. Зараз розкажу, нумо все по черзі.

Микола Павлович сів за стіл навпроти й почав розповідати про Сергія з Яринкою. Директор мовчки вислухав, відтак прочинив вікно й запалив цигарку.

– Цікаво, – зауважив він, – а що записано в результатах досліджень, з якими дівчинка поступила до нас?

– Василю Степановичу, я вас прошу! Які там результати? Ви думаете, її хтось колись ретельно обстежував? У нас же на цілу область один нормальний апарат, і той ледве дихає. А в районах слух у дітей досі перевіряють дідівськими методами. Скажіть, хто буде нещасну дівчинку з дитячого будинку возити за сто п'ятдесят кілометрів в обласний

центр, щоб перевірити, чи вона дійсно абсолютно глуха, чи все ж вловлює якісь частоти?

– Що правда, то правда... Але нічого, ми це виправимо. Я передзвоню в Київ, попрошу поставити Яринку на чергу на обстеження в медичний інститут. У них там хороше обладнання, та й фахівці відповідні. А поки що сам поспостерігай за нею.

– А як із малим бути? Бачили б ви, як він ожив, коли сів за фортепіано й почав грати! Дивно, після аварії слух пропав, а рефлекс у пальцях досі зберігся...

Василь Степанович розвів руками.

– Загадки природи людського мозку, Колю. Що довше живу, то більше вникаю, то більше розумію, що ні-і-ічого ми в цьому не тямимо.

– Шкода, хлопець насправду талановитим музикантом міг би стати...

Директор зачинив вікно, сів за стіл і промовив:

– А знаєш що? Знайди мені завгоспа, я попрошу його до завершення канікул розчистити актовий зал. З тим ремонтом ще невідомо скільки затягнеться, а дітям нема де вчитися ритміці й танцям. Відновимо заняття! І Сергій хай приходить, хай займається. Щоб навики не втрачати. Якщо ноти йому треба, чи що, то ти вже сам якось. Може, якраз щось вийде з хлопця. Зрештою, Бетховен теж колись оглух, але й музику продовжував писати, і оркестром диригував!

Канікули закінчилися, діти повернулися в заклад, і школа знову стала шумною та веселою. Це тільки так здається, що якщо в школі навчаються діти з порушенням слуху, то там абсолютна тиша. Насправді ж навпаки – там дуже гамірно! Діти бігають, товчуться, кричать, перекидають стільці і парти. Але самі не чують цього, тож їм здається, що вони чемні й тихі. Молоді вчителі, які щойно приходять працювати в таку школу, довго звикають до тієї «абсолютної тиші»!

Сергій приходив пограти на фортепіано після обіду, коли дітей у школі вже не було. Шум і галас йому не заважав, звісно ж. Але заважав... Яринці. Дівчинка теж приходила разом із Сергієм. Умощувалася позаду фортепіано, притискала до деки, заплющувала очі й ловила вібрації, народжені ударами фортепіанних молоточків об струни. Але це їй вдавалося лише тоді, коли в школі була цілковита тиша.

Яринку записали на обстеження в Києві аж на червень. А тим часом Микола Павлович намагався сам працювати з нею. Одягав дівчинці навушники й вмикав різну музику. При максимальному підсиленні Яринка відчувала лише низькі частоти важкого року. Але вони були настільки неприємні й дразливі, що вона зривала з голови навушники. Здається, її мозок був налаштований сприймати тільки фортепіанну музику в Сергієвому виконанні. Тому вона так уперто ходила з ним до актового залу.

Сергій теж щодня з нетерпінням чекав на зустріч зі своєю відданою слухачкою. Її увага й щире захоплення важили для нього більше, ніж перемога у будь-якому міжнародному конкурсі. Яринка навіть зовні чимось нагадувала йому меншу сестру Іринку, яка теж любила сидіти й слухати музику, притулившись головою до піаніно.

◀ Наталя Стрижак.
Ілюстрація до
повісті

Інколи Сергій ловив себе на думці, що образи Іринки й батьків починають потроху розпливатися і ніби зникають із пам'яті. Тільки в його вічному кошмарі їхні обличчя залишалися чіткими та яскравими. Але там вони були не щасливі, а сповнені жаху й болю.

Якось непомітно Сергій із Яринкою стали нерозлучними друзями. Їм обом важко давалося спілкування з іншими дітьми. Яринка не розмовляла, майже не знала жестів, навіть читати не вміла. Микола Павлович дуже старався, щоб надолужити згаяний час, проте успіхи були невеликі. Зате з Сергієм Яринка знаходила спільну мову без слів. Вони розумілися на якомусь підсвідомому рівні. Могли годинами разом гуляти в парку центру, ганяти м'яча на стадіоні, розглядати журнали, комікси, дивитися фільми й грати на комп'ютері.

Після канікул у школі відновили уроки танців. Учителька на повну потужність вмикала музику й учила дітей виконувати ритмічні рухи в такт. Дехто з учнів чув музику завдяки слуховому апарату, інші просто вловлювали ритмічну вібрацію, що передавалася від динаміків через дерев'яну підлогу.

А ще Микола Павлович організував... хор! Насправді діти не співали, а лише під музику переповідали тексти пісень мовою жестів. Учитель хотів, аби хору акомпанував Сергій, але той відмовлявся. Уперто й затято. Його музику слухала Яринка, і цього було достатньо. (...)

Розділ 8

Розлука і втеча

У травні до Василя Степановича зателефонував директор Яринчиного дитячого будинку й сповістив новину. Ніби за добру поведінку з колонії випустили її батька, який клопоче про повернення батьківських прав. Психічних і соціальних заперечень та протипоказань немає, тож органи опіки, імовірно, задовольнять його прохання.

Василь Степанович одразу ж викликав до себе Миколу Павловича і Наталю Іванівну. Розповів прикру новину. Вислухавши директора, заступник вибухнув:

– Ви уявляєте, що на неї чекає?! Цей ненормальний, язик не повертається назвати його батьком, зіпсує дівчинці все життя!

– Колю, ну чому ти так? – заперечила Наталя Іванівна. – Усе ж рідний батько...

– Наталю... Йому ж донька потрібна лише для одного – отримувати за неї пенсію по інвалідності, щоби пити було за що. Чи я не правий?!

– Та правий, правий, – погодився Василь Степанович. – Але що ми можемо вдіяти?

Усі мовчали, похнюпившись... Першою озвалася Наталя Іванівна:

– Може, звернутися до суду, щоб батькові заборонили забирати доньку?

Василь Степанович почав переглядати телефонні номери у своєму записнику.

– Ми не можемо подавати позов, цим займаються органи опіки. (...)

З нагоди закінчення навчального року вихованці навчально-реабілітаційного центру готували святковий концерт для батьків. Хор розучував пісні з репертуару попзірок, танцювальний колектив старшокласників – сучасний танець у стилі хіп-хоп, дівчатка-п'ятикласниці декламували вірші, а театральний гурток ставив виставу про Ромео та Джульєтту. І головний номер святкового концерту – виступ Сергія та Яринки. Це був «Норвезький танець» Едварда Гріга¹, який Яринка виконувала під супровід фортепіано. На відстані від інструмента дівчинка не чула музики, тому вчителька танців придумала для неї особливу методику. Поки Яринка сиділа біля піаніно й вслухалася в музичний ритм, учителька показувала їй танець, рух за рухом. Дівчинка з пам'яті повторювала ці рухи, а вчителька підказувала, коли змінювати позицію. Спочатку вправи давалися важко, але минуло кілька тижнів наполегливих тренувань – і Яринка танцювала майже бездоганно.

В актовому залі зранку до вечора кипіла робота – діти репетирували на сцені, а в глядацькому залі майстри завершували ремонт. Концерт мав відбутися двадцять шостого травня, одразу після останнього дзвоника.

Генеральну репетицію святкового дійства призначили на вечір напередодні. Саме в той час, коли на сцені були Сергій із Яринкою, у кабінеті директора задзеленчав телефон. Дзвонили з обласного управління, аби повідомити, що наступного ранку в центр приїде фахівець соціальної служби, щоб забрати Яринку й відвезти в село, до батька...

За роки роботи в навчально-реабілітаційному центрі Василь Степанович випустив у світ не одну сотню вихованців. Багато з них не залишила в його пам'яті якогось помітного сліду, хоча жили в закладі по десять-одиннадцять років. А про деяких згадував і досі.

Яринка жила тут менше року, але директор був упевнений, що не забуде цієї маленької дівчинки з далекого карпатського села. Їй важко

¹ Едвард Гріг – норвезький композитор, піаніст, диригент.

давалося читання і мова жестів, вона не хотіла вчитися говорити, не вміла дружити, була настороженим їжачком, який за будь-якої спроби наблизитися вмить скручувався в клубочок і випускав гострі голочки. Та водночас це була дуже світла дитина. І лише одному Сергієві поталанило достукатися до тієї світлості в ній, витягнути на світ кілька приязних посмішок – ніби промінців. І від них сам Сергій теж ставав світлішим.

Проти рішення суду й органів опіки директор був безсилий. Василь Степанович дзвонив, благав хоча б на кілька місяців перенести дату від'їзду, дати можливість Яринці ще трохи адаптуватися, навчитися спілкуватися і сприймати зовнішній світ. Але на його благання ніхто не звертав уваги. Усі посилалися на рішення суду, яке зобов'язувало негайно передати дитину під опіку рідного батька.

Чим Яринка відрізнялася від інших вихованців навчально-реабілітаційного центру?

Машина приїхала по Яринку о восьмій ранку. Вихователі так і не наважилися повідомити Сергієві про те, що дівчинка залишає навчально-реабілітаційний центр. Вирішили, що так буде краще для обох – без зайвих довгих прощань і сліз.

Поки Сергій, нічого не підозрюючи, готувався до святкового концерту, по Яринку прийшла вихователька із заступником директора. Дівчинка завзято натирала вовняною шматкою червоні туфельки, у яких мала сьогодні танцювати на сцені. Яринка поглянула на вчителя, її погляд був на диво ясний і довірливий. Микола Павлович аж зацікавився. Відвернувся, прокашлявся, потім присів біля дівчинки і, дивлячись їй в очі, насилу промовив:

– Яринко, зараз ти поїдеш додому, до батька. Тепер ти будеш жити разом із ним. Тебе вниз уже чекає машина.

Учитель-сурдолог займався з Яринкою щодня, але навіть його мову вона сприймала важко. Доводилося по кілька разів повторювати й показувати кожне слово. Однак тепер вона зрозуміла все з першого разу. Її світлий погляд умить погас, а маленька червона туфелька випала з руки. Уперше з дня приїзду в центр Яринка зайшлася безмовним плачем. Микола Павлович притулив її до себе, але дівчинка рвучко випрочалася з обіймів і вибігла з кімнати. Вихователька кинулася їй навздогін.

Знайшли її аж у кімнаті, де сушили одяг і білизну. Сиділа на підлозі під батареєю, обхопивши коліна руками, і завивала, наче поранене

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті

звіря. Щиро ненавиділа увесь світ – тільки-но вона почала розкриватися і довіряти людям, як ті зрадили її. Як і батько, якого вона так любила. А він узяв і назавжди забрав у неї маму!..

Наталя Іванівна розповіла все Сергієві, коли Яринка була вже в дорозі. Хлопець не повірив виховательці, побіг до директора.

Василь Степанович сидів у кабінеті з таким приреченим виразом обличчя, що було зрозуміло – Наталя Іванівна не обманювала. Сергій спробував закричати, з усіх сил намагався витиснути з горла бодай звук, але марно. Спересердя схопив крісло, підняв і жбурнув до стіни. Від удару на підлогу впала дерев'яна рамка з почесною грамотою. Скло розлетілося на друзки. Василь Степанович підвівся, обережно перевів хлопця через скло й посадовив у своє крісло. Сам сів на стіл і, нічого не приховуючи, розповів, чому він змушений був відпустити Яринку.

Коли до концерту залишалися лічені хвилини, директор узяв хлопця за руку й повів до актового залу. Проте без Яринки Сергій навідріз відмовився виходити на сцену. Увесь концерт просидів насуплений у кутку. Коли глядачі зааплодували, викликаючи на біс танцювальний колектив, що виконував запальний хіп-хоп, Сергій непомітно вислизнув геть.

У їдальні під час вечері виявилося, що хлопця немає. Вихователі обшукали всі кімнати, комори й закутки. Зник безслідно.

Василь Степанович подзвонив у поліцію і повідомив про зникнення...

Спрогнозуйте подальші дії та вчинки Сергія. Куди він зник і що замислив зробити?

(Продовження на с. 209)

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Яким видом спорту хотів займатися головний герой твору А. Бачинського «140 децибелів тиші» Сергій Петрина? Виберіть відповідне зображення.

А

Б

В

Г

2. Куди після автокатастрофи та перебування в лікарні соціальні служби відправили Сергія?
3. Семирічну дівчинку, з якою познайомився Сергій і яка дуже нагадувала йому його рідну сестричку, звали

А Наталка

Б Маринка

В Яринка

Г Іринка

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Які почуття у вас викликала перша частина твору?

5. Розкажіть, що ви дізналися про родину Сергія Петрини. Хто йому прищепив любов до музики? Яку страшну трагедію довелося пережити юному музиканту?
6. Опишіть життя дітей у навчально-реабілітаційному центрі. Чи були вони максимально залучені в процеси, які відбуваються в закладі? Чи доброзичливими були стосунки між дітьми та педагогами? Поясніть свої відповіді, покликаючись на текст.
7. Чи легко було Сергієві адаптуватися в навчально-реабілітаційному центрі? Знайдіть у тексті й зачитайте уривки, у яких ідеться про почуття хлопця в перші дні перебування в закладі.
8. Схарактеризуйте образ учителя-сурдолога Миколи Павловича. Чи можна його назвати уважним, турботливим і чуйним? Поясніть свою відповідь. Розкрийте його ставлення до нового вихованця закладу.
9. Як Сергієві вдалося навчитися по-новому спілкуватися з однолітками? Що в навчанні для нього було найскладнішим? Завдяки кому / чому він подолав зневіру та відчай?
10. Розкрийте трагізм образу Яринки. Чому, за словами автора, вона нагадувала настороженого їжачка? Кому поталанило витягнути з неї на світ кілька приязних усмішок?
11. Доведіть, що повість «140 децибелів тиші» – психологічна.

МІРКУЄМО

12. Прочитайте вголос виразно уривок від слів «Відганяючи сумні спогади, Сергій почав розглядати актовий зал» до слів «Цього разу Сергієві пальці вже не були такими точними й деколи брали фальшиві ноти» (с. 202–203). Чому Микола Павлович був здивований побаченням? У чому виявилася об'єднавча сила музики?
13. Чи лише любов до музики та спільні заняття в актовій залі сприяли тому, що Сергій і Яринка стали нерозлучними друзями? Поясніть свою відповідь. Чому саме Яринка змогла стати подругою Сергієві?
14. Чи згодні ви з тим, що саме любов Сергія до музики, особливо до гри на фортепіано, дала йому сили пережити втрати? Поясніть свою відповідь.
15. Поясніть, як ви розумієте назву повісті А. Бачинського.

Сергій тікає з навчально-реабілітаційного центру з наміром знайти Яринку й урятувати її від батька. Хлопець переховується на залізничному вокзалі. Намагається доїхати до Івано-Франківська, але сідає не в той потяг і замість цього їде до Львова, де знайомиться з місцевим кримінальним авторитетом на прізвисько Санька-Глухар.

Санька-Глухар народився майже глухим через алкогольну залежність матері, а пізніше став кульгавим через нещасний випадок. Згодом опиняється в злочинному середовищі. Після кількох строків у колонії Сашко стає авторитетом серед злочинців і керує групою, що складається переважно з дітей і підлітків із порушенням слуху, які жебракують або займаються злочинством.

Глухар уміє маніпулювати людьми. Він розуміє, що Сергій, який опинився в складних життєвих обставинах, може стати хорошим злочинцем. Інтелігентний вигляд хлопця не викликає підозр.

Санька-Глухар пообіцяв Сергієві, що допоможе знайти Яринку, лише потрібно кілька разів вийти на пограбування. Сергій залишається в банді й починає навчатися злочинському ремеслу. Щоранку хлопець виходив із підвалу, ішов на залізничний вокзал і вчився правильно обирати жертву. Згодом йому довірили самостійно вкрати гаманець. Сергій успішно виконав завдання, але відчув

сильний сором і огиду до себе за вчинений злочин. Через кілька місяців, зрозумівши, що Санька-Глухар ніколи добровільно його не відпустить, Сергій тікає з підвалу.

Розділ 12

Світ не без добрих людей

(...) Сергій намагався втекти якнайдалі від остогидлого йому підвалу й бандита на прізвисько Санька-Глухар. З останніх сил добіг до великого театру в середмісті. На площі перед ним було людно. «Сьогодні ж вихідний! – осяяло Сергія. – Це добре. Якщо Глухар і прийде сюди, у натовпі він мене не помітить». Хлопець подивився на фонтан посеред площі й відчув, що страшенно хоче пити і їсти. Навколо світилися вивіски кав'ярень, піцерій та барів, запрошуючи на смачну вечерю. Але Сергій тільки ковтав слину. Грошей не було. Якоїсь миті він уже хотів було підійти до чоловіка, у якого із задньої кишені джинсів визирав краєчок гаманця. «А гаманець тугенький, там, напевне, не одна сотня, – розмірковував, ледве стримуючись від спокуси. – А якщо там аж тисяча, я зможу й до Яринки добратися, і в Одесу з нею поїхати... Удень ми б купалися в морі, а вечорами виступали на концертному майданчику перед людьми: я грав би на фортепіано, а вона танцювала б. Нам би платили. Так ми й жили б собі удвох...»

Сергієві мрії обірвав малюк, що катався навколо фонтану на машинці з електродвигуном. Він втаранився в Сергія. До нього одразу ж підбіг батько й почав кричати, але чомусь не на свого сина, а на Сергія: – Е, пацан! Ти глухий, чи що?! Не чуєш, що тобі сигналять? Не бачиш, що тут діти катаються?! Ану вали звідси, не заважай!

Сергій навіть не намагався зрозуміти, про що кричав батько малюка. Хлопець очима шукав у натовпі чоловіка з гаманцем у задній кишені джинсів, але той щез. Сергій подумав, що так воно, напевне, і краще. Сумовито подивився на двері піцерії, ковтнув води з фонтану й подався геть. Обійшов театр і побрів уздовж довгого паркана. Потім переліз через загорожу й опинився на території продуктового ринку. Той уже був зачинений, але на прилавках і на землі валялися рештки різних продуктів. Сергій почав жадібно хапати їх і їсти, не переймаючись чистотою, аби лише втамувати голод. (...)

Сергій дійшов до площі Ринок. Просто посеред площі стояло... фортепіано. Хлопець не вірив своїм очам!.. Та все ж наблизився до фортепіано й обережно простягнув до нього руку. Інструмент був старий і занедбаний, лак у багатьох місцях потріскався. Хлопець замружив очі й ніжно провів пальцями по деці, відчуваючи кожен горбик і шпарку. Перед фортепіано стояв розхитаний дерев'яний стілець. Сергій сів на нього й відкрив кришку. Якийсь час не наважувався торкнутися клавіш, боявся, що як торкнеться, марево одразу ж зникне... Але ні!..

Сергій почав грати мелодію, під яку танцювала Яринка. Йому не вірилося, що це було лише три місяці тому. Здавалося, відтоді минула ціла вічність.

Не чуючи звуку, Сергій грав усе голосніше й голосніше, аж поки його не зупинив чийсь дотик. Хлопець не злякався. Мабуть, через те,

◀ Наталя Стрижак.
Ілюстрація до
повісті

що дотик був легким. Сергій облишив клавіші, повернувся. Позаду стояв високий худорлявий чоловік у спортивному костюмі. Лисуватий. На повідкові він тримав маленьку кумедну таксу, яка вперто намагалася вирватися і кинутися на голубів, що воркотили неподалік.

Чоловік укотре смикнув за повідець, заспокоюючи собаку, і звернувся до Сергія:

– Юначе, ви чудово виконуєте Гріга. Я вражений вашою майстерністю. Але зараз лише пів на сьому. Люди ще сплять.

Мова в нього була чітка й виразна. Сергій зрозумів його й знітився.

– Ну-ну, не хвилюйтеся, – заспокоїв його чоловік. – Зрештою, це фортепіано для того тут і виставили, щоб будь-хто міг підійти й пограти, порадувати себе й оточуючих. Та й, щиро кажучи, хороша музика під вікнами – це краще, ніж горлання п'яної компанії. До речі, дозвольте поцікавитися, що ви робите тут у такий ранній час.

Сергій показав на свої вуха і рот, відтак похитав головою, пояснюючи, що глухонімий.

– Не зрозумів вас, юначе. Витлумачте мені, будь ласка, що ви намагаєтеся показати.

Сергій знову повторив жест.

– Хочете сказати, що нічого не чуєте й не говорите?

Хлопець ствердно кивнув.

– Але ж це нонсенс! Ви шойно грали на фортепіано, і то як грали! До того ж не якийсь там «собачий вальс»! Насміхаєтеся з мене?

Сергій стривожено замахав руками й почав показувати, ніби пише на папері.

– Хочете щось написати? Щось розповісти мені?

Сергій знову кивнув і молитовно склав руки перед грудьми.

– Річ у тім, що я лише вивів собаку погуляти й не маю із собою ані ручки, ні блокнота. Але я живу он у тому будинку. Якщо ваша ласка, можемо піднятися до мене, там є письмове приладдя. Ви мені все поясните, а заодно поп'єте чаю з тістечками. Бо маю таку підозру, що ви ще не снідали. Я правий? Ну то ходімо швидше. Я вже заінтригований.

У дитинстві батьки наказували Сергієві, щоб він ніколи нікуди не йшов із незнайомими чоловіками, як би лагідно вони його не припрошували й що би не обіцяли. Але зараз йому не було чого втрачати: голодний і нещасний – що з нього такого візьмеш, кого йому боятися після кількомісячного спілкування із Санькою-Глухарем?

Сергій подався за незнайомцем у під'їзд і піднявся сходами на другий поверх. Лише такса не хотіла йти й пручалася, невдоволена, що їй не дали поганятися за голубами.

Господар квартири відрекомендувався. Його звали Вадим Андрійович, а песика – Альфа. Вадим Андрійович викладав в університеті, був професором права. Сергій уперше в житті потрапив до такого помешкання. Високі стелі, картини на стінах, старовинний різьблений сервант, а посеред вітальні – великий обідній стіл із темного дерева й дванадцять крісел із масивними спинками.

Перш ніж вислухати Сергія, Вадим Андрійович поставив на газ чайник, а малого провів до ванни. Після ночі на продуктовому ринку одяга хлопця пахла, м'яко кажучи, не найкраще. Чоловік звелів Сергієві закинути весь одяг у пральну машину, подав йому з шафи білий банний халат і показав, як набирати у ванну воду. А сам подався у вітальню і схопив слухавку домашнього телефону, набрав номер.

Коли абонент на іншому кінці лінії нарешті відповів, Вадим Андрійович радісно вигукнув:

– Толю, привіт! Тут така справа... Потрібна твоя допомога, негайно!

Незабаром у квартирі задзвонив домофон. Вадим Андрійович натиснув кнопку замка вхідних дверей.

– Слухай, Вадиме, скажи толком, що сталося. Чому такий поспіх? – запитав гість, тільки-но переступивши поріг.

– Проходь на кухню, зараз усе поясню.

Сергій довго відмокав і хлюпався у ванні. Востаннє він нормально мився ще в навчально-реабілітаційному центрі. Уже й забув, що таке справжній шампунь. Ніжачись у воді, Сергій спостерігав, як у барабані пральної машинки перевертається його одяг і думав: «Я ціле літо відходив в одних джинсах і футболці. Увечері поправ – вранці одягнув. А що би було далі, коли осінь настане? Звідки хлопці беруть одяг? Щось не віриться, що Глухар їм купує светри і куртки. Напевне, теж змушені красти.

Боже, як добре, що я втік від нього. Хоч і без грошей...».

(...) Сергій виліз із ванни й почав похапцем витиратися новеньким махровим рушником.

Підкотивши задовгі рукави та підібгавши поли халата, малий увійшов до кухні.

– А от і наш водолаз! Познайомтеся. Це Сергій, мій гість. А це – мій колишній студент, а тепер адвокат, Анатолій. Він теж має проблеми зі слухом. Проте чудово спілкується як звичайною мовою, так і жестами. Тож обійдемося без записок. Толя буде перекладачем. А тепер, юначе, розкажіть нам, будь ласка, про себе. І не забувайте про чай із тістечками, поки не вистиг.

Сергій був дуже голодний, але йому здалося, що буде неввічливо примушувати поважних людей чекати, поки він їсть. Тому він одразу взявся розповідати...

Вадим Андрійович задумливо ходив навколо стола й гриз дужку окулярів, що свідчило про його максимальну зосередженість. Дослухавши Сергієву розповідь, професор провів його у вітальню і запитав:

– Спати не хочеш? Тоді вмикай телевизор, а ми з Анатолієм Олексійовичем помізькуємо, як допомогти вам із Яринкою, добре?

Сергій кивнув. Вадим Андрійович повернувся в кухню.

– Цікава історія, – промовив він, причиняючи за собою двері. – Невпорядкована. У моїй практиці такого випадку ще не траплялося. (...)

– Щодо Сергія, то варто негайно сповістити адміністрацію інтернату, що він знайшовся.

Якби Сергій почув його слова, то вже наклав би п'ятами із цієї квартири. Але він сидів на килимі у вітальні й бавився з таксою.

– Ще раз наполягаю, Вадиме Андрійовичу, подзвонімо в навчально-реабілітаційний центр. Треба діяти згідно з буквою закону.

– Толю, заспокойся. Не можна так. Малого вже три місяці розшукують, нічого не станеться, якщо ще до завтра почекають. За той час можна щось придумати. Скористайся своїми каналами, дізнайся про ситуацію з дівчинкою.

– Але ж це інша область! Знаєте скільки часу треба, щоб ту бюрократичну машину запустити?

– Тоді тим більше, нічого даремно теревенити. Діставай свій записник і дзвони. А я теж декого потривожу зі старих знайомих.

Поки чоловіки телефонували, дізнавалися і вирішували, Сергій заснув на килимі у вітальні. Вадим Андрійович переніс його на диван і вкрив пледом. Малому снилося море...

Вони з Яринкою бігали по піщаному пляжу й копали смугастого кольорового м'яча. Такса Альфа увесь час намагалася його дістати з води, але боялася намокнути. Лише гарчала й гавкала на хвилі, коли ті з шишінням розбивалися біля її лап об берег і розбризкували навколо солоні краплі. Сонце, море, пісок – усе було таким м'яким і теплим. Утомлені діти вляглися посеред пляжу й засмагали, розкинувши руки, мов пташині крила. Альфі набридло лякати своїм гавкотом хвилі. Вона теж вляглася біля Сергія і почала лизати йому щоку...

Сергій прокинувся від лоскоту. Такса залізла до нього на диван і лизала йому щоку. У Сергія було дивне відчуття: уперше йому снилися не рідні й не спогади з минулого, а його Яринка. «Мабуть, це добрий знак, – подумав хлопець. – Тепер я точно її знайду, і ми поїдемо вдвох на море!»

У кімнату зайшов Вадим Андрійович.

– Ну що, сонько, прокинувся? Тоді вставай, вмивайся і одягайся. Твій одяг у ванній на пральній машинці. Сухий і попросований. Сьогодні ти маєш виглядати презентабельно, бо в нас будуть гості.

Сергій узув домашні капці й поплентався до ванної. Такса подріботіла за ним.

▲ Театральна афіша. Театр міміки та жесту «Райдуга», м. Київ

Гості загомоніли. Усім було цікаво, що то за хлопчина. Професор коротко розповів його історію. І хоча компанія зібралася тут зовсім з іншого приводу, розмова зосередилася навколо Сергія та проблем людей із порушенням слуху.

– Я от нещодавно мав проблеми із зубами, – зауважив один із гостей, – то зубний технік, що робив протези, теж мав порушення слуху та мовлення. Тобто, коли є бажання, можна себе реалізувати...

– Так, – підтвердив Анатолій, – є медучилища, де людей із порушенням слуху учать на зубних техніків. І в інститутах деяких є кафедри, де навчають людей із порушенням слуху. (...)

– У Києві є навіть театр міміки та жесту. «Райдуга» називається. Там професійні актори грають.

– Теж із порушенням слуху?

– Ну так, а які ж?

– Невже? Значить, пристосуватися в житті можна, тільки треба хотіти!

– Але це поодинокі випадки, – заперечив адвокат. – Але ж людей із порушенням слуху десятки тисяч. І вони безпорадні.

– Це правда, – зауважив ще один гість, поважний сивий бородань. Теж професор з університету. – У деяких країнах людина з порушенням слуху може вчитися в будь-якому університеті. Спеціально для неї

До обіду зібралися гості. Дорослі поважні чоловіки, викладачі університету, і молодь, студенти. Анатолій прийшов найпізніше. Відкликав професора вбік, і щось швидко розповів йому.

Вадим Андрійович жив у цій квартирі змалку – вона була справжнім родовим гніздом і дісталася йому ще від діда, знаного за часів Польщі львівського адвоката. Дружини і дітей Вадим Андрійович не мав, але самотнім не почувався ніколи. У нього завжди збиралися колеги, студенти, друзі, з якими він любив обговорити політичні й культурні новини, а то й просто попліткувати. Цей чоловік завжди був привітним господарем, і от зараз запросив Сергія до громади й відрекомендував присутнім:

– Знайомтеся, друзі. Це мій почесний гість. Сергій. На жаль, у нього проблеми зі слухом. Він читає з губ, але говорити не може. Анатолій Олексійович допоможе нашому спілкуванню.

виділяють сурдоперекладача. І влаштуватися на роботу потім не проблема...

Сергій не встигав стежити за розмовою дорослих. Йому стало нудно, і він пішов до іншої кімнати, бавитися з Альфою.

Під вечір гості розійшлися, залишився лише Анатолій. Професор запропонував йому ще чаю. Хотів покликати й Сергія. Але той уже спав, тримаючи в обіймах таксу...

Коли Сергій уранці прокинувся, у квартирі нікого не було – господар вигулював собаку. Хлопець подався на кухню й увімкнув газ під чайником. На столі стояв телефон і записник у шкіряній палітурці, розкритий на сторінці з нагадуваннями. Поки вода не закипіла, Сергій суто із цікавості почав розглядати записник. Почерк у професора був дрібний, а всі слова він записував скорочено – по кілька літер. Сергій звернув увагу на останній запис: «Подзв. центр, щоб забр. С.». «Подзвонити в центр, щоб забрали Сергія», – миттю розшифрував він і зі злості жбурнув записник об стіну. Від образи й розчарування хлопець мало не заплакав.

«Зрадник! Зрадник! Зрадник! – крутилося в голові. – Я повірив, що вони хочуть мені допомогти. А насправді збираються здати назад в центр. Їм наплювати і на мене, і на Яринку. Зрадники! Знову зрадники!!!»

Чайник уже кипів, свисток мало не лускав, але Сергій цього, звісно ж, не чув. Чаю йому вже не хотілося...

Сергій відчинив вхідні двері, та на мить затримався... і знову зачинив. Біля вішака в коридорі стояв великий професорський портфель із двома застібками. Хлопець зазирнув усередину. У боковій кишенці лежав гаманець. У гаманці було п'ятсот гривень різними купюрами. Сергій витягнув одну, завагався і відтак забрав усі. Цих грошей йому мало вистачити, щоб доїхати до Яринчиного села, а потім ще й разом дістатися до Одеси.

Він повернувся на кухню, підняв із підлоги записник, видер із нього листок і написав: «Вибачте. Я взяв у вас 500 грн. Я не злодій. Але мушу знайти Яринку. Обіцяю колись усе віддати. Сергій». Тоді вийшов із квартири в коридор, перекинувся через перила й поглянув униз, чи не повертається професор із прогулянки. Швидко збіг на перший поверх і визирнув на вулицю. Там нікого не було. Сергій вискочив із під'їзду й помчав до оперного театру.

Біля театру зупинялися маршрутки, якими можна було добратися і до залізничного, і до автобусного вокзалу. Їхати приміським поїздом було дешевше й безпечніше. Але Сергій не наважився повертатися на залізничний вокзал, у лігво Саньки-Глухаря. Тому поїхав на автовокзал.

Маршрутка до Івано-Франківська якраз здавала заднім ходом від платформи, коли Сергій підбіг і з силою почав бити кулаками по дверях.

– Чого лупиш, дурню?! – закричав водій, зупиняючи автобус і відчиняючи двері.

Захеканий Сергій заскочив у салон і простягнув йому п'ятдесят гривень. Водій щось пробурчав невдоволено, але взяв гроші й знову

зачинив двері. Сергій прилаштувався біля вікна в кінці салону. Навпроти нього малюк смачно наминав шоколадку. У Сергія забурчало в животі: зранку він так і не поїв. Повернувся до вікна, щоб не спокупатися смаколиком, і спробував відволіктися думками про те, що незабаром побачить свою Яринку...

Вадим Андрійович повернувся з прогулянки о сьомій і застав двері до квартири незамкненими. Насторожився і на мить відступив убік, але такса, не розуміючи його намірів, забігла додому й одразу помчала до ванни, де господар після кожної прогулянки мив їй лапи. Професор обережно увійшов за таксою. «Якби тут був хтось сторонній, собака неодмінно загавкав би», – припустив він і рушив до вітальні. Хлопця ніде не було. Може, його таки вистежили бандити з Привокзальної?

– О боже, що ж вони з ним зроблять? Треба негайно дзвонити в поліцію! – чоловік кинувся на кухню до телефону.

Уже схопився за слухавку й раптом помітив на столі аркушик, списаний дитячим почерком. Вадим Андрійович одягнув окуляри й прочитав. Задзвонив телефон.

– Вітання, пане професоре! – пролунав у трубі бадьорий голос Ана-толія. – Як почувасться ваш підопічний?

– Толю, він зник.

– Як зник? Коли?

– Щойно, поки я вигулював Альфу.

– А він не обікрав вас? Перевірте, чи все на місці.

– Та ні, тут інше. Малий, вочевидь, зрозумів, що ми хотіли повернути його до інтернату, і втік.

– Без грошей далеко не втече. Треба подати в міліцію орієнтування на нього.

– Гроші якраз у нього є. Узяв п'ятсот гривень із мого гаманця.

– То все ж обікрав! От і вір після того волоцюгам!

– Та чорт із ними, з тими грішми! – нетерпляче вигукнув професор. – Міліцію в будь-якому разі треба повідомити, особливо на залізниці. Бо якщо хлопець вирішив добиратися до Франківська поїздами, то може знову потрапити до того Саньки-Глухаря. Тоді йому точно кінець. А в тебе щось дуже нагальне було до мене?

– Та ні, Вадиме Андрійовичу. Я про ту дівчинку, Яринку, інформацію зібрав. Але ви спочатку поговоріть із міліцією про Сергія, а я невдовзі до вас під'їду й розповім усе докладно. (...)

Розділ 13

Навчально-реабілітаційний центр

До початку нового навчального року залишалися лічені дні. Офіційно адміністрація навчально-реабілітаційного центру ще була у відпустці, але насправді всі працювали. Дітей із віддалених сіл та сусідніх областей завжди привозили завчасно. Після літніх канікул класи та групи формувалися по-новому: хтось вибув, хтось додався, у когось щось змінилося.

Найважче було з першачками. Цих малят приймала особисто старша вихователька Наталія Іванівна. Їй було шкода дітей із переляканими очима, які, мов пташенята, тулилися до своїх матерів і боялися на крок відійти від них...

Цього року повернулося до закладу двоє дітей із сусіднього району: хлопчик-семикласник і дівчинка-першокласниця. Їхня бабуса мала порушення слуху від народження, але свого часу вийшла заміж і народила двох доньок із нормальним слухом. На жаль, вада передалася через покоління, і в старшої доньки народився хлопчик Івась із порушенням слуху, а через шість років у меншої – дівчинка з порушенням слуху. Хлопчика віддали до навчально-реабілітаційного центру, проте він не провчився там і року, не витримав. Мама забрала Івася додому. У звичайну школу не віддавала, навчала малого сама. Лише щомісяця ходила з ним здавати контрольні тести. Але із сьомого класу в шкільній програмі почалися «важкі» предмети – фізика, хімія, біологія. На репетиторів грошей не було, довелося знову віддати Івася до навчально-реабілітаційного центру. Крім того, у молодшої сестри вже підросла донька, саме збиралася в перший клас. Тож батьки вирішили віддати на навчання їх обох. Разом їм би мало бути веселіше...

Наталія Іванівна дивилася на Марічку, що тулилася до брата й міцно тримала його за руку, і мимоволі згадувала маленьку Яринку та Сергія. «Де то він зараз, бідака? – подумала. – Уже три місяці про нього ні слуху, ні духу. Хоч би живий був. І Яринка ж, мабуть, мучиться десь там зі своїм батьком-деспотом...»

Несподівано в її кишені загудів мобільний.

– Наталю, негайно до мене! – пролунав у слухавці схвильований голос директора. – Сергій Петрина знайшовся!

Коли вихователька забігла до кабінету, там уже сидів заступник директора Микола Павлович, а Василь Степанович розмовляв із кимось по телефону. Він указав Наталі Іванівні на стілець і продовжував сперечатися зі своїм співрозмовником:

– Зрозумійте, у нас немає жодних методів впливу на місцеві органи опіки! Ми лише заклад освіти. На якій підставі я можу звертатися до них? Що я їм скажу? Що мені не подобається обличчя її батька? Так я його й не бачив ніколи. Є лише людські пересуди й домисли. От якщо було б чітко зафіксовано, що він знущається з дитини, синці, наприклад, покази свідків чи хоча б самої дитини... Але які можуть бути свідки в далекому гірському селі, де хата від хати за пів кілометра? А Яринка так і не навчилася ні говорити, ні писати. Фактично, тільки Сергій і вмів із нею спілкуватися на їм одній зрозумілій мові жестів, поглядів та емоцій... Гаразд, Анатолію Олексійовичу, я зараз надто збентежений, щоб дискутувати з вами. У мене тут люди. Пізніше передзвоню.

Директор поклав слухавку й важко видихнув. Подивився на заступника й старшу виховательку, а відтак промовив:

– Ну що, знайшовся наш Робінзон. Живий, слава богу.

– І де він?! Де? – нетерпляче запитала Наталія Іванівна.

– Не знаю, пропав...

– То знайшовся чи пропав?

– Спочатку знайшовся, а тоді знову зник. Це довга історія. Зараз головне те, що ми знаємо, куди він прямує.

– У село до Яринки? – припустив Микола Павлович.

Директор ствердно кивнув.

– Хлопець знайшовся у Львові. Якийсь професор підібрав його на вулиці й відвів до себе додому.

– Якийсь старий збоченець?

– Ну чого ти, Миколо, відразу ярлики на людей вішаєш? Просто пожалів малого. У нього друг є, адвокат. Власне, він мені й подзвонив. Теж із наших, слуховим апаратом користується. Так от, хотіли вони допомогти хлопцеві, але той щось запідозрив, потягнув у професора гроші й утік. Судячи з усього, зараз він уже десь по дорозі до Івано-Франківська.

– То чого ми сидимо? Треба негайно в поліцію повідомити!

– Уже. Професор з адвокатом там усіх на ноги підняли. Навіть прокуратуру підключили, управління захисту прав та свобод дітей. У цього адвоката одnogрупник з університету працює... Хоча, як на мене, справа безнадійна. Поки Яринчин батько не скоїть чогось кримінального, позбавити його батьківських прав неможливо.

– Хай бог боронить, – перехрестилася Наталя Іванівна. – Уже накоїв одного разу...

Микола Павлович різко підвівся:

– Значить так, Василю Степановичу. Я не збираюся бути в цій ситуації пасивним спостерігачем!

– Тобто?

– Офіційно я ще два дні у відпустці. Маю право робити, що захочу. Тому я їду до Яринки.

– Ти ненормальний? Цим уже поліція займається, куди ще ти пхаєшся?

– Василю, поки вони там усе узгодять між собою, поки отримають дозволи й санкції, доба, а то й дві мине!.. А Сергій уже сьогодні ввечері може бути в тому селі. Нарветься на того п'яного мудака, біди не уникнути... Усе, я поїхав!

– Я з тобою, Колю! – вигукнула Наталя Іванівна.

– Ану спам'ятайся! – гримнув директор. – Наталю, дітей хто прийматиме? Той вар'ят хай вже їде, як йому не сидиться. А ти чим допоможеш? Сиди тут і займися ділом!

– Ну то чого ви мене викликали? Я ж ділом якраз і займалася.

– Знав би, що ви тут собі понадумаете, не викликав би! Іди вже, працюй. А ти чого стоїш, захисник? Чим добиратися думаєш?

Микола Павлович ніяково розвів руками. Своєї машини в нього не було, а маршрутками до далекого карпатського села не дістатись і до завтра. Василь Степанович приречено махнув рукою.

– Що вже там, бери мою машину. Доручення на тебе в бардачку лежить. Воно ще з минулого року дійсне... Водійські права із собою маєш?

Микола Павлович ствердно кивнув, вдячно потиснув директорові руку й вибіг із кабінету.

– Куди ти погнав?! – крикнув йому Василь Степанович через вікно. – А ключі?

Кинув заступнику ключі від машини й пробурмотів:

– Оце так початок навчального року. Це що ж тепер, увесь рік такий скажений буде?

Вадим Андрійович порався на кухні біля плити, готуючи обід собі й Анатолію. Той увесь час кудись телефонував. Після чергового дзвінка професор запитав його:

– І що там у прокуратурі?

– Яринчин батько колись дійсно сильно пив і вирізнявся запальним характером, бив і дружину, і навіть маленьку доньку. Відсидів п'ять років, і суд звільнив його достроково... А орган опіки та піклування, не довго думаючи, віддав йому дитину. Теоретично, за ним повинні були закріпити нагляд від опікунської ради, але хто його знає, як воно в тих селах відбувається. Відомо, що мужик і далі все пропиває, а дитиною не переймається. Та все ж є надія, що він хоч трохи чогось боїться і не б'є її, як колись. Тільки б Сергій не вивів його з рівноваги, коли заявиться там...

– Знаєш що, Толю? Думаю, нічого нам тут сидіти-гадати. Треба збиратись і самим туди їхати.

– Навіщо? Знайомі з прокуратури вже подзвонили до колег з Івано-Франківська з проханням навідатися завтра до дівчинки. Вони собі знайдуть якийсь законний привід для цього. Скажуть, що сигнал поступив, їм же не вперше.

– Завтра може бути надто пізно. Нехороше передчуття в мене...

– Вадиме Андрійовичу, ми не в Америці живемо, гвинтокрила нам ніхто не дасть, а машиною сьогодні навряд чи встигнемо. Зрештою, може там усе й не так страшно. Може, Сергій уже сидить разом із Яринкою за столом, а батько пригощає їх варениками чи цукерками? Буває ж і таке. Принаймні часом у це хочеться вірити...

Професор відступив від плити.

– Не знаю, не знаю... Тривожно мені якось, Толю. Мабуть, я таки зберуся та й поїду.

– Та ви ж навіть дороги не знаєте!

– У машині навігатор, доберуся.

– Ну, як хочете. Я вас переконувати не буду. І стримувати теж. Їдьте, тільки телефон не забудьте. Тримайте мене в курсі. А я мушу йти.

– А пельмені? Уже ж доварюються!

– Дякую, але мені вже час. Та й вам збиратися треба, якщо справді їхати надумали.

Розділ 14 Протистояння

Сергій вийшов із маршрутки на вокзалі Івано-Франківська й одразу побіг до автобусної каси купити квиток до Яринчиного села. Навколо метушилися люди – то був кінець робочого дня.

Хлопець прилаштувався в кінці черги. Його то відштовхували, то підпирали ззаду. Опасиста тітонька з двома клунками схопила за руку і почала щось швидко говорити. Він показав їй, що не чує. Жінка замовкла і стала в чергу за ним. Сергій відвернувся, але за мить його знову схопили за руку. «Та що вона хоче від мене?» – подумав, обертаючись, і побачив, що його тримає поліцейський. Хлопець злякано відсахнувся. «Ну от і все. Швидкі вони, коли не треба! Знайшли-таки...»

Він чекав, що поліцейський зараз одягне йому кайданки й поведе у відділок. Але той жестом попросив малого дивитися йому в обличчя і повільно промовив:

– У тебе поганий слух, так? Я бачив, як ти показував жінці, що не чуєш.

Сергій кивнув.

– То чого ти стоїш тут, мучишся? Ти ж можеш без черги квитки брати. Ану, ходімо зі мною.

Сергій, збентежений і здивований, подався за поліцейським, який розштовхав натовп і підступив просто до каси.

– Так, швидко пропустили дитину з інвалідністю! – вигукнув він, прилаштовуючись біля віконця. – Тобі куди, малий?

На стіні висів великий розклад руху автобусів. Сергій тицьнув пальцем у назву «місто Верховина» і дістав з кишені п'ятдесят гривень.

– Сховай гроші, – буркнув поліцейський, – тобі як людині з інвалідністю безкоштовний проїзд у транспорті має бути. Не знав? А чому ти сам, до речі? Де супроводжуючі?

Хлопець не зрозумів запитання, але суворий вираз обличчя поліцейського насторожив його. Він похитав головою, показуючи, що не чує. Поліцейський махнув рукою, узяв у касирки безкоштовний квиток і повів Сергія до маршрутного автобуса «Івано-Франківськ – Верховина». Передав квиток водієві, а Сергія підштовхнув у салон. Навіть помахав йому рукою! Тоді поправив кашкета й з почуттям виконаного обов'язку гордо пішов собі далі...

Чи правильними, на вашу думку, були дії працівника поліції, коли він помітив біля автобусної каси Сергія? Поясніть свою відповідь.

Автобус виїхав на перехрестя і зупинився біля світлофора. Праворуч на стовпі висів дороговказ, де було написано: «Верховина 125 км». Сергій мимоволі всміхнувся.

Ще кілька хвилин тому він боявся, що його під конвоем повезуть до навчально-реабілітаційного центру або й у колонію для малолітніх злочинців спровадять, а зараз був певен, що через якихось три години знову побачить Яринку...

Подумки він усе частіше кликав її «сестричка». Останні три місяці мріяв знайти малу і врятувати від батька-чудовиська, який до смерті забив її маму. Але що ближче автобус під'їжджав до Яринчиного села, то більші сумніви опосідали хлопця. Як знайти її хату? Як непомітно проникнути всередину і вивести дівчинку? Як серед ночі повернутися до Івано-Франківська?

Запитань було багато, а відповідей поки що – жодної...

Яринчине село розкинулося на берегах карпатського красеня – Чорного Черемоша. Водій зупинив автобус біля зупинки. Сергій вийшов із маршрутки, вдихнув свіжого гірського повітря і розгубився...

Якось у новинах показували сюжет про повінь у Карпатах після тавнення снігів – новини на «Першому каналі» дивилися майже всі в закладі, адже це була одна з небагатьох передач із сурдоперекладом. Яринка жестів перекладача не розуміла, тому в телевізор зиркала хіба вряди-годи. Але раптом вона стрепенулася, підбігла до телевізора й почала тицяти пальцем то в екран, то собі в груди.

– Що сталося, Яринко? – злякалася вихователька, яка разом із дітьми сиділа в загальній кімнаті. – Що ти там побачила? Це твоє село, так?

Але сюжет уже завершився. Яринка, похнюпившись, повернулася на диван і притулилася до Сергія.

Наступного дня після уроків Сергій повів Яринку в комп'ютерний клас. Під'єднавшись до інтернету, погуглив інформацію про її село. Дівчинка одразу ж пожвавішала, коли на моніторі з'явилися знайомі місця. Так вони й просиділи, розглядаючи фотографії, аж до вечері.

Коли вони прощалися біля спального корпусу, Яринка знаками попросила Сергія зачекати й побігла у свою кімнату. Незабаром повернулася з кольоровою фотографією, на якій молода жінка, сидячи на похилому ґанку старої дерев'яної хати, тримала на колінах маленьку дівчинку. Вони були такі схожі, і в обох був такий щасливий погляд! Яринка показала пальцем на жінку і прожестикувала: мама. Потім ураз заплакала. Хлопець аж розгубився: Яринка ніколи не плакала, навіть коли їй було дуже боляче! Обійняв її і подумки пообіцяв, що ніколи в житті нікому не дозволить образити. А ще – зробить усе, щоб її погляд знову став таким же щасливим, як і на тому фото...

Село тягнулося змієюю вздовж ріки. Сергій ішов вулицею, уважно розглядаючи кожну хату. Намагався впізнати серед них ту, що запам'яталася з Яринчиної фотографії. Але так нічого й не видивився. Спинився біля останньої хати. Що робити далі, просто не знав.

«Напевне, я помилився. Яринка показувала мені себе й маму, але чи то була їхня хата? Може, вони їздили до когось у гості в інше село і там фотографувалися? І як я маю тепер її знайти?»

Щоб не впасти у відчай, який наповзав чорною хвилею, Сергій подався на берег ріки й узявся пускати жабки гладенькими, обточеними водою камінцями. Вони підстрибували, відбиваючись від поверхні води, і летіли вперед, ніби хотіли дістатися до протилежного берега. Але кінець кінцем таки тонули.

«От і я потонув, – думав Сергій. – Скільки разів підстрибував, скільки намагався, а все коту під хвіст!» Хлопець підібрав чималого плескатого камінчика й щосили жбурнув у воду. Камінець вдарився об великий камінь посеред ріки й різко підскочив угору. Сергій прослідкував за ним поглядом і мало не скрикнув: високо на пагорбі на протилежному березі Черемоша виднівся той самий похилений дерев'яний ґанок.

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті

Не роздягаючись, помчав убрід через річку. У горах уже кілька тижнів не було дощу, тому ріка обміліла. До берега залишалося якихось кілька метрів, і раптом Сергій, послизнувшись, шубовснув у воду. Скочив на рівні. Боляче вдарився, але, здається, усе ціле, можна рухатися далі.

Так само бігцем вибрався з води і піднявся на пагорб до Яринчиної хати. Біля хати не було ні паркана, ні подвір'я – лише галявина, на якій стояли дві копички сіна. Хлопець сховався за одну з них і взявся спостерігати за ґанком.

Недарма кажуть, нема гірше, ніж чекати й наздоганяти. Та іншого виходу в Сергія не було: мусив чекати, поки хтось вийде з хати надвір. (...)

Холод уже допікав. Сергій вгриб із копиці кілька оберемків сіна й намовив собі «гніздо», щоб хоч якось порятуватися. Тим часом із протилежного більш

похилого боку пагорба до хати по стежці піднявся якийсь чоловік. Щойно Сергій надумався вмотитись у своєму «гнізді», чоловік тричі постукав палицею у вікно хати. Ніхто не озивався. Тоді він постукав знову, більш наполегливо. Зсередини долинуло невдоволене бурчання. За якийсь час двері зі скрипом прочинилися і на ґанок вийшов господар. У руці він тримав незапалену газову лампу.

– Кого тут носить? – запитав сердито й додав: – Сірники маєш?

Прибулець вийняв із кишені запальничку. Господар запалив ліхтар і направив світло на непрошеного гостя.

– Ви, я так розумію, батько Яринки Горак? – почав розмову незнайомець.

Сергій не почув ані скрипу дверей, ані голосів. Змучений від нервового напруження, голоду й холоду, він задрімав. Але світло лампи умить розвіяло дрімоту. Хлопець обережно визирнув із-за копиці. На ґанку Яринчиної хати стояв розкуйовджений неголений чоловік у спідній білизні і світив на... Миколу Павловича, заступника директора центру. Сергій миттю пірнув у сіно. «А він що тут робить?» – майнула думка.

За хвилину Сергій помітив, що тінь від ліхтаря якось дивно стрибила. Він обережно вистромив голову і із жахом побачив, що Яринчин батько однією рукою тримає Миколу Павловича за горло, притиснувши до стіни, а другою намагається влучити йому ліхтарем у голову.

Завуч сіпався, щоб ухилитися, але на маленькому ґанку це було майже неможливо. Сергій вискочив зі свого сховку й кинувся на допомогу вчителю.

– А то що за бісеня?! – скрикнув Яринчин батько, коли Сергій із розгону налетів на нього, щоб збити з ніг. Тоді відштовхнув хлопця, брудно лаючись. Сергій злетів із ґанку й боляче вдарився головою об дерев'яну сходинку.

– Тікай! – прохрипів учитель. – Біжи по допомогу! Швидше!

Сергій відповз у купці, підвівся й, хитаючись, подався вниз тією стежкою, якою прийшов Микола Павлович. Стежка вивела Сергія до вузьенької дощаної кладки через Черемош. На секунду він зупинився, бо було дуже лячно. Перевів подих й обережно, крок за кроком, рушив уперед.

Ура, таки втримався! Та радіти було ніколи.

Сергій підбіг до найближчої хати й загнув у двері.

– Хто там?! – стривожено запитав жіночий голос.

Від несподіванки Сергієва рука застигла в повітрі:

«Що це? Я щось почув, чи мені примарилося?»

– Іване, уставай! – знову почулося за дверима. – Хтось стукав, а не відзивається, іди-но глянь, хто то!

Коли двері врешті відчинилися і на порозі з'явився заспаний чоловік, Сергієва рука все ще «висіла» в повітрі.

«Я чув! Я все чув! Як говорила жінка, як відчинялися двері! Я чув, як завуч просив мене бігти по допомогу! Точно, нічого мені не привиділося!»

– Ну, бахуре¹, чого тобі? – невдоволено запитав чоловік.

Якщо повернувся слух, то, може, і мова теж? Сергій розкрив рота, напружився, але так і не зміг витиснути із себе жодного звуку.

– Ну що ти махаєш ротом, як та риба? Кажі, що треба? А як не, то зараз зі сходи́в спу́щу!

Сергій спробував жестами пояснити, що на пагорбі за рікою один дядько намагається вбити іншого й потрібна допомога. Чоловік нічого не второпав і вже збирався гримнути дверима, та раптом помітив, що за рікою, у напрямку, куди вказував хлопець, спалахнуло полум'я.

– Стефко! – закричав. – Біжи буди людей, пожежа! В Олексі хата горить!

– У якого Олексі?!

– Та в Горака ж, того що з тюрми ось вийшов!

Поки чоловік узувався і шукав відра, дружина побігла до сусідів. Потім він тицьнув відро Сергієві, сам ухопив ще кілька й помчав до ріки. Хлопець біг за ним, а подумки молився: «Боженьку, тільки щоб із Яринкою нічого не сталося! Тільки щоб вогонь не зачепив її!»

Біля кладки вони набрали у відра води й обережно понесли вверх по стежці, намагаючись менше розхлюпувати. Поки дісталися Яринчиної хати, там уже палали вхідні двері й сіни. Сусіда вилив усю воду на двері, сподіваючись, що пригасить вогонь і можна буде дістатися в хату.

¹ Бахур (діалектне) – хлопець; дитина.

Але вогонь не вщухав. Чоловік схопив відра й знову побіг до ріки, на ходу вигукуючи:

– А ти чого стоїш, Олексю?! Дурню, та ж то твоя хата горить!

Яринчин батько вкляк біля ґанку й осоловілим поглядом дивився на полум'я. Поряд у траві стогнав Микола Павлович. Рукою він затуляв закривавлену рану на голові. Під ґанком догорав розбитий газовий ліхтар.

Ураз із тріском вилетіла віконна шиба. Вогонь, підживлений при током кисню, швидко перекинувся на кімнату. Сергій, злякавшись за Яринку, вискочив на підвіконня і заліз у кімнату, яку все густіше оповивав дим. Яринки там не було. Сергій накинув на себе простирadlo й вибіг у сіни. Крізь їдкий дим помітив ще двоє дверей. Відчинив найближчі й опинився в маленькій темній коморі. Там Яринки не було теж. Сергій посмикав наступні двері, але ті були замкнені на ключ. Він почав гримати, з розгону штовхати їх плечем. Дарма – двері не піддавалися. Вогонь тим часом підкрадався все ближче. Без допомоги справитися було годі. Сергій повернувся в кімнату й вискочив через вікно назовні. Яринчин батько кудись зник, а Микола Павлович, усе ще тримаючись рукою за голову, намагався підвестися на ноги, але щоразу знесило падав на землю. Від ріки до палаючої хати збігалися люди. Кожен ніс відра. Попереду біг той дядько, якого Сергій першим покликав на допомогу. Хлопець кинувся до нього, шарпав за рукав і тицяв пальцем у бік хати: дівчинка, мовляв, там є, дівчинка!

– Відступися, малий, не до тебе зараз! – відмахнувся чоловік, вихлопнув воду на вогонь і знову помчав до ріки.

Сергій підбіг до купи з дровами, схопив поліно й знову поліз у хату.

Вогонь уже хазяйнував у коморі. Від перегрівання потроху вибухали банки. Десь позаду з гуркотом обвалився ґанок. Сергій завмер. На мить йому здалося, що він знову в татовій машині, на яку зі скреготом й снопами іскор суне той жажливий потяг... Трусонув головою, відганяючи примару, обхопив двома руками поліно й почав гамселити ним у зачинені двері. Хтось із людей почув шум у хаті й закричав:

– Там усередині хтось є! Рятуйте!

– Німий! – здогадався той перший дядько, якого звали Іваном. Вилив на себе відро води, щоб не загорітися, і почав пробиратися всередину. Крізь дим побачив хлопця, котрий несамовито лупив поліном у двері. Схопив його за плечі й потягнув до виходу. Той впирався, виривався і без кінця показував на ті двері.

«Та що ж там таке за тими дверима, що ти так впираєшся?!» – подумав дядько, збагнувши, що йому легше допомогти хлопцеві, ніж боротися з ним. Узяв і з розгону наскочив на двері. Дерево нарешті не витримало й тріснуло. Вогонь освітив маленьку кімнатку без вікна, у якій були шафка й старе ліжко з іржавими залізними бильцями. Під ліжком, скрутившись калачиком, лежала дівчинка. Чоловік швидко підняв її на руки і, прикриваючи своїм тілом, посунув до виходу, прихопивши й Сергія.

Надворі він поклав непритомну Яринку на землю. Підбіг якийсь чоловік, напевне сільський фельдшер, і почав робити їй штучне дихання. Дівчинка закашлялася й розплющила очі. Окинула розгубленим

поглядом людей, що бігали навколо з відрами й лопатами, і зупинилася на оповитій полум'ям хаті. Рятувати хату було марно – вогонь уже хазяйнував усюди.

Фельдшер підніс дівчинці до губ пластикову пляшку з водою. Яринка ковтнула, відвела погляд від вогню і помітила неподалік хлопця, котрому якась жінка натирала руки й спину білою маззю. Хлопець повернувся. Попри вимащене сажею лице Яринка впізнала Сергія. Миттю, наче в неї вдмухнули нове життя, вона зірвалася на ноги й рвонулася до нього.

Фельдшер, злякавшись, що в дівчинки шок, схопив її обома руками й знову всадив на землю. Але Яринка пручалася, силкувалася вирватися з його обіймів, і раптом голосно загарчала, мов дикий звір. З несподіванки фельдшер відпустив дівчинку. Вона підбігла до Сергія і кинулася йому на шию.

– Ба-а-тик! Ба-а-тик! Мій ба-атик! – безперестанку повторювала вона, міцно обіймаючи хлопця. Сергій зціпив зуби від болю, коли Яринка притислася руками до його обпеченої спини, але терпів і ніжно гладив її по голівці. Обоє плакали...

Хата догорала. Люди вже не гасили пожежу, лише поливали і присипали землею, пильнуючи, щоб вогонь не поширився далі.

Поранену голову Миколи Петровича обмотали чистою шматкою. Напевне, у нього був струс мозку, бо підвестися на ноги без сторонньої допомоги він не міг. Куди подівся винуватець пожежі, Яринчин батько, ніхто не знав. Вогонь помалу вщухав, на галявині ставало темніше, але люди не розходилися, продовжуючи гомоніти й обговорювати те, що сталося на їхніх очах.

Десять унизу від дороги почулися звуки сирени. Незабаром кілька автомобілів зупинилося біля кладки на протилежному боці ріки: швидка допомога, поліція і дві пожежні машини. За ними прилаштувалося ще одне авто, з якого вийшов високий поважний чоловік. У його кишені задзвенів телефон. Чоловік відповів:

– Алло! Слухаю, Толю. Так, я вже на місці. Щойно прибув. Ще не знаю, буду зараз розбиратися. Коли приїхав у райвідділ поліції у Верховині, там усі на вуках стояли. Казали, що в них негайний виклик у сусіднє село. Начебто там якийсь п'яничка мало не на смерть побив чоловіка, підпалив хату. Одним словом, не мають часу зі мною розмовляти... Так, Яринчине село... Так, поїхав туди вслід за поліцейським патрулем. Хата, бачу, вже майже згоріла. Що з дітьми – невідомо... Я тобі передзвоню, як щось дізнаюся.

Поки Вадим Андрійович підіймався стежкою до Яринчиної хати, повз нього двоє санітарів пронесли на ношах чоловіка з перемотаною головою. «Вочевидь, там щось серйозне», – пробубонів професор і пришвидшив крок. На пагорбі побачив натовп людей навколо згарища. Пожежники щось пояснювали людям і безпомічно розводили руками. Трохи лівіше на галявині біля когось клопоталися лікарі. Вадим Андрійович підійшов ближче.

– Сергій, – полегшено видихнув він, упізнавши в замурзаному хлопцеві свого вчорашнього гостя. – Живий, дякувати богу!

Щоб не заважати лікарям, професор відійшов убік і набрав номер свого учня.

– Толю, все минулося. Так, знайшовся. І дівчинка теж, сидить поруч, притулившись до нього. Батько? Не знаю, тут такий гармидер. Дякувати богу, живі. З усім решта розберемося. Добре, бувай, до зустрічі!..

Розділ 15 Знову разом

Минув місяць. Після літніх канікул життя в навчально-реабілітаційному центрі потроху входило в звичну колію. Новачки пристосовувалися до розпорядку життя і навчання, а «старожили», як могли, допомагали їм. У всіх на вустах, чи то пак на руках, була нова історія – про те, як заступник директора Микола Павлович і вихованець Сергій Петрина врятували Яринку Горак від жорстокого батька.

Вечорами після відбою хлопці у своїх спальнях засвічували екрани мобільних телефонів і в потемках усоте переповідали про те, як Горак-старший утримував дівчинку під замком у темній кімнаті. Як морив її голодом, а все пропивав. Як напав на Миколу Павловича й мало не вбив гасовою лампою. Як від вогню тої лампи загорілася хата, у якій була зачинена Яринка. П'яний Горак тоді з переляку протверезів, але, замість рятувати свою дитину, втік. Наступного дня поліція знайшла його, ледь притомного від пиятики, в одного з товаришів по чарці з сусіднього села. Тепер він знову у в'язниці.

Але найцікавіше хлопцям було переповідати про пригоди Сергія, який урятував дівчинку з вогню. Особливо популярною була історія про те, як він жив серед вокзальних злодіїв. Ця історія щодня обростала новими й новими неймовірними подробицями.

Сам хлопець не любив згадувати про підвал Саньки-Глухаря. І на всі прохання розповісти щось цікавеньке обходився короткими фразами-жестами. Може, саме тому хлопці й додумували собі найцікавіші деталі...

Сергія зараз набагато більше цікавило інше. У першу неділю жовтня в школі мав відбутися концерт до Дня вчителя. Вони з Яринкою збиралися показати танець, з яким так і не встигли виступити на останньому дзвонику. Але часу на підготовку було обмаль, бо і Яринка, і Сергій тільки нещодавно повернулися до навчання: діти два тижні були в Києві – в інституті отоларингології¹, де проходили спеціальну діагностику. Слух у Сергія відновився практично повністю, а от говорити він так і не почав. Проте столичний лікар обнадіяв його на прощання:

– Не переживай, хлопче. Якщо твій мозок зумів відновити функцію слуху, то із часом повернеться й мова!

¹ **Отоларингологія** – розділ медицини, який вивчає хвороби вуха, горла, носа та розробляє методи їхнього лікування.

Але Сергій не дуже й переймався. Він був щасливий, що заговорила Яринка! Після обстеження фахівці пообіцяли, що виготовлять для неї спеціальний слуховий апарат, який підсилюватиме звук і перетворюватиме його в частоти, які мозок дівчинки може сприймати. Яринка змінилася. Ожила. Вона вже не нагадувала залякане звірятко, потроху починала спілкуватися з однолітками й заводити подружок. Але щодня, щойно випадала вільна хвилина, бігла до Сергія, і вони разом ішли до актового залу – слухати музику й танцювати...

Епілог

З нагоди Дня вчителя учні прикрасили актовий зал кольоровими кульками й оберемками квітів.

Усі глядачі були «своїми» – батьки вихованців та працівники центру. Не було лише заступника директора Миколи Павловича. Він досі лежав у лікарні й дуже шкодував, що пропустить таку важливу подію.

Учасники концерту хвилювалися. А найбільше – Сергій. Через шпаринку в завісі він помітив, що в першому ряду поряд із директором сидять його львівські знайомі – професор університету Вадим Андрійович й адвокат Анатолій Олексійович. Вони приїхали на запрошення Василя Степановича. Навіть невгамовна такса Альфа сиділа біля ніг свого господаря і на диво спокійно чекала початку концерту.

Гості приїхали ще зранку. Сидячи в кабінеті директора за чашкою кави, Вадим Андрійович повідомив про арешт Саньки-Глухаря. (...)

Яринка вперше в житті виходила на сцену, та ще й перед такою кількістю людей. Але страху не було – біля фортепіано на неї чекав Сергій. Юний піаніст сів за інструмент, поклав руки на клавіші, і музика затремтіла в повітрі, щемка і щира. Коли він крадькома глянув на Яринку, її очі світилися від щастя, точно так, як на старій фотографії, точно так, як хотів Сергій...

◀ Наталя Стрижак.
Ілюстрація до
повісті

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Зав'язкою твору А. Бачинського «140 децибелів тиші» є епізод, коли
А Сергій у Львові потрапляє в банду Санька-Глухаря
Б Вадим Андрійович намагається допомогти Сергієві
В після аварії на залізничному переїзді Сергій потрапляє до лікарні
Г Сергій знаходить Яринчине село та рятує дівчинку з палаючого будинку
2. Установіть відповідність між персонажем і його характеристикою.

Персонаж

Характеристика

1 Сергій Петрина	А заступник директора школи й сурдопедагог, який допомагає дітям адаптуватися до нового життя
2 Микола Павлович	Б лідер кримінальної групи на залізничному вокзалі, який використовує дітей для жебрацтва і крадіжок
3 Санька-Глухар	В юний музикант, який втрачає родину, голос і слух у результаті автокатастрофи
4 Вадим Андрійович	Г професор права зі Львова, привітний господар, любить обговорити зі студентами й колегами політичні новини
3. Яринчине село розкинулося на берегах річки
А Чорний Черемош
Б Дністер
В Південний Буг
Г Путила

АНАЛІЗУЄМО

4. Хто з персонажів повісті викликав у вас найбільшу симпатію? А хто викликав відразу? Чому саме?

5. Що задумав Сергій після втечі з навчально-реабілітаційного центру? Як він планував здійснити свій задум?
6. Розкажіть про поневіряння Сергія у Львові. Чому він залишився в банді Саньки-Глухаря? Спрогнозуйте, що ймовірно сталося б із юним музикантом, якби він ще довше залишався в злочинному колі.
7. Що ви дізналися про професора університету Вадима Андрійовича? Що позитивного є в цьому образі? Чи щиро професор намагався допомогти Сергієві? Чи правильно, на вашу думку, він вчинив, не повідомивши соціальні служби чи поліцію про знайденого хлопця?
8. Пригадайте, про що розмовляють гості у квартирі Вадима Андрійовича. Що вони говорять про осіб з інвалідністю та їхню долю в дорослому житті? З якою метою, на вашу думку, автор уводить цей епізод у сюжет повісті?
9. Прочитайте виразно уривок від слів «Коли Сергій уранці прокинувся, у квартирі нікого не було» до слів «Сергій вискочив із під'їзду й помчав до оперного театру» (с. 215). Спробуйте передати інтонацією вир почуттів, які нахлинули в цей час на головного героя.
10. Як хлопцеві вдалося знайти Яринчину хату в далекому карпатському селі та врятувати дівчинку?
11. На які небезпеки наражав себе Сергій, коли втік із навчально-реабілітаційного центру й поїхав шукати Яринку? Які його дії / вчинки, на вашу думку, були невинуватими? Що можна було б зробити по-іншому?

12. Із чим під час так званої подорожі довелося зіткнутися віч-на-віч Сергієві Петрині? Виберіть відповідні слова з поданого переліку. Поясніть свій вибір, покликаючись на текст.

Хабарництво, злодійство, співчуття, зрада, лицемірство, несправедливість, байдужість, безкорисливість, бажання допомогти, непорозуміння.

13. Який альтернативний спосіб (способи) захисту Яринки від жорстокості рідного батька ви могли б запропонувати?
14. Розкрийте на основі прочитаного одну з проблем, порушену в повісті.
- Втрата близьких і сирітство.
 - Проблеми людей з інвалідністю.
 - Байдужість оточення.
 - Недбалість соціальних служб.
 - Злочинність і моральний вибір.
15. Доведіть на основі прочитаного, що підтримка й людяність допомогли головному героєві пережити найтрагічніші моменти й подарували шанс на нове життя.
16. Чи можна вважати фінал повісті оптимістичним? Обґрунтуйте свою відповідь, покликаючись на долю головних героїв.

МІРКУЄМО

17. Чи зумів Сергій із гідністю поглянути в очі власним страхам? Поясніть свою відповідь на прикладі конкретних епізодів твору.
18. Сергій – дитина з порушеннями слуху та мовлення. Спробуйте визначити його суперсилу. Що він уміє робити, відчувати, сприймати краще за інших? А яку суперсилу має Яринка?
19. Поміркуйте, чи дійсно Сергій ішов за покликом свого серця та прислухався до свого внутрішнього голосу. Які риси характеру допомогли йому здолати труднощі?
20. На якого читача, на вашу думку, орієнтована повість «140 децибелів тиші»? Чого вона може навчити?
21. Чи змінилося ваше сприйняття дійсності після прочитання повісті? Поясніть свою відповідь. Над чим вас змусив задуматися цей твір?
22. Поясніть, як ви розумієте подане нижче висловлювання в контексті прочитаного твору. Чи погоджуєтеся ви із цією думкою? Що ви могли б додати до висловленого?

Жодна людина не має права вести таке **споглядале** життя, щоб забути про свій обов'язок служіння ближньому (Августин Аврелій).

Споглядальний

1. Схильний до споглядання.
2. (Книжне) бездіяльний, пасивний.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

23. Створіть буктрейлер за повістю А. Бачинського «140 децибелів тиші». Передайте тематику й основну думку твору.

24. Напишіть листа Сергієві або Яринці (до 1 сторінки).
25. Уявіть, що вам запропонували озвучити фрагмент повісті А. Бачинського. Самостійно виберіть уривок із твору й виразно озвучте його. Запишіть текст на смартфон й уважно послухайте. За потреби зробіть необхідні правки.

Сашко ДЕРМАНСЬКИЙ (Народився в 1976 р.)

Олександр Дерманський, відомий як Сашко Дерманський, народився в с. Гайворон на Володарщині Київської області. Його батько за професією агроном, а мама – вчителька. Ще в шкільні роки почав писати вірші. Закінчив факультет української філології Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Викладав за фахом у Київському технікумі електронних приладів, працював літературним редактором у дитячому журналі «Стежка», автором телепрограми «Маріччин кінозал».

На запитання, як він став письменником, митець не без гумору відповідає:

– Написав книжку – і тоді, мабуть, став письменником. А може, ще й не після першої книжки. Не знаю, чи після першої книжки вже вважається людина письменником. А до того я писав багато маленьких творів. Тому що перш ніж стати кимось, треба вчитися, тренуватися, і потрібен час, щоб навчитися багатьох речей. Тому я писав вірші, казки, публікував їх у дитячих журналах. І потім нарешті відчув у собі сили написати якусь більшу історію, ось я її і написав. Так і став письменником.

Творчість Сашка Дерманського насамперед орієнтована на дітей і підлітків. Його вірші, казки, оповідання, повісті – це світ яскравих і привабливих персонажів, веселих історій і захопливих пригод.

На думку Олександра, головне завдання письменника – витворити яскраві характери героїв, правдиво змоделювати стосунки між персонажами, вмотивувати їхні вчинки. У центрі читацької уваги завжди залишаються не сюжетні колізії, а герой і його взаємини зі світом, переконаний митець.

Пропонуємо вам наприкінці напруженого навчального року та напередодні літніх канікул посміятися, поміркувати, зарядитися мотивацією, налаштуватися на позитив разом із персонажами повісті Сашка Дерманського «Стонадцять халеп Остапа Квіточки».

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Головний герой повісті «Стонадцять халеп Остапа Квіточки» не зовсім звичайний учитель, адже він має надзвичайну здібність потрапляти в різні халепи. Він намагається поводитися гідно й чесно, але часто опиняється в смішних і незручних ситуаціях.

Остап Валерійович міг би нарікати на своє життя, але він цього не робить. Халепи так і падають на голову? Нічого, молодий учитель зустрічає їх з усмішкою! Навіть якщо доведеться рятувати сільську школу від закриття та побачитися з мешканцями самого пекла... Цей твір допоможе простіше ставитися до халеп і негараздів.

СТОНАДЦЯТЬ ХАЛЕП ОСТАПА КВІТОЧКИ

ГУМОРИСТИЧНА ПОВІСТЬ

(Скорочено)

Диво

Чарівної, запахущої липневої ночі в однієї мами знайшовся хлопчик. І на перший погляд нічого в тому дивного не було. Не сталося ніякої несподіванки, бо та мама знала, що така подія має трапитися, і з нетерпінням чекала на неї, і навіть спеціально прийшла до спеціального пологового будинку. Що вже й казати про всякі чудеса чи, скажімо, оказії. Нічого про них казати, бо ні оказій, ані тим паче чудес, узагалі не передбачалося. Але ж на те вони й оказії, на те вони й чудеса, щоб траплятися зненацька, без попереджень.

Отже, народився собі хлопчик. І, що не кажіть, це вже саме по собі диво з див. Бо могла б з'явитися дівчинка, еге ж? Чому саме хлопчик? Хто може пояснити? Ніхто. А міг же зовсім ніхто не народитися? Міг. Чому народився? Як так виходить, що фактично з нічого зароджується брунечка життя, яка згодом з'являється на світ, метляє туди-сюди рученятами-ноженятами, кричить, вимагаючи харчів і любові?..

Тож це лише на перший погляд нам здається, що всілякі там дива бувають лише в казках і в рекламі. А насправді у світі стільки дивовижного! Просто деякі дива стаються так часто, що здаються нам звичними, буденними. Але ж деколи відбуваються по-справжньому рідкісні події.

Чи згодні ви з думкою автора, що дива трапляються не лише в казках і в рекламі? Поясніть свою відповідь.

От узяти хоча б новонародженого хлопчика, з якого ми почали розповідь. З доброго дива хлопчик з'явився на світ зубатий. Узагалі-то дітки народжуються беззубі, але іноді, вельми зрідка, буває, що кілька зубчиків у дитини прорізаються ще до народження. Чому так трапилося із цим хлопчиком, ніхто не міг сказати напевно, навіть лікарі дивувалися й розводили руками. Може, тому, що його мама, коли була при надії¹, полюбляла розгризати зубами волоські горіхи, а може, тому що якось поїхала до родичів у село і там її куснула за литку сусідська коза?.. Хто його знає...

Але ж спочатку про ті зубенята ніхто й не знав. А головне, не знала пухкенька молода акушерка, що зносила всіх новонароджених у спеці-

¹ Була при надії – була вагітна.

▲ Ілюстрація до повісті згенерована за допомогою ШІ

дати козі бій, хтозна, але, не довго думаючи, хлопчик ухопив акушерку за мізинець, притяг його собі до рота і щосили гризнув. З несподіванки й болю медсестра розтиснула руки – і вперше в житті дитятко відчуло на собі дію двох сил:

▲ Ілюстрація до повісті згенерована за допомогою ШІ

всім не дбає про умови праці...

Наступної миті Вельзеперів гнів змінився на радість: на пульті, за яким він сидів, а саме в секторі прокльонів і заклять, сказано миготіла пекельно-червона лампочка. Стрілка прокльонометра під нею зашкалювала.

– Є! – вереснув нечистий. – Є! Є! Є! Шестибальний – не менше! Є!

Вельзепер прожогом смикнув за великий важіль у формі змія. – Отак! Хе-хе! Зафіксовано! – шаленів від щастя оператор зловловлювача.

альну кімнатку, щоб вони там трохи лежали й оговталися після стресу. Бо ж усім відомо, що під час народження кожне немовля переживає стрес. Воно й зрозуміло: така відповідальна подія, як народження, випадає не щодня.

Отож акушерка, нічого не підозрюючи, несла хлопчика, якого ще й назвати не встигли, несла собі та й чомусь вирішила заговорити до немовляти.

– У-тю-тю! – сказала вона, роблячи вказівним і мізинним пальцями «козу» перед маленьким дитячим личком.

Малюк ніколи не бачив дорослих пальців. І не куштував. Чи то він так уже зголоднів, чи просто вирішив уже зголоднів, чи просто вирішив

– Стонадцять халеп тобі на голову! – зойкнула вкушена медсестра...

Як на біду, саме в ту мить від підступного й дошкульного укусу кажана прокинулося чортеня Вельзепер.

Зафіксовано!

– Йой! Горів би ти в пеклі та в смолі варився! – заскавулів худий, як трясця, Вельзепер і ледь не беркицьнувся¹ з незручного металевого крісла. – І коли вже витруять цю кусючу погань?! Розплодилось тут, як мух на свинарнику. Начальство зо-

¹ Беркицьнутися – зненацька впасти, перекинувшись.

Широкий екран у центрі пульта тут-таки відреагував на посмик важеля, засвітившись багряними рядками літер:

Вид прийнятого сигналу: прокльон.

Категорія сигналу: несвідомий.

Сила сигналу: 7 балів.

Продуцент (проклинай): Анжела Джолівна Марущак.

Реципієнт (проклятий): ім'я відсутнє... Квіточка, стать чоловіча.

Оператор зміни: недодідько вищого рівня Вельзепер Невмивака.

– Сім! Навіть сім! – бісився від радості Вельзепер. – Сім балів! Оце вже шанс! Оце поталанило! Нарешті й мені всміхнулося щастя! Давно пора, засидівся вже на вищому рівні, стирчу на поверхні, наче здохла риба. Годі! Тепер мене точно переведуть у дідьки, тепер точно, ніде не дінуться! Може, навіть дадуть шефство над якоюсь пропащою душею. А що? Я вже готовий. Досить протирати хвоста за цим розтриклятим пультом! Ось тепер, Вельзеперчику, – потирав руки куций, – у тебе райське життя почнеться, бути тобі дідьком! А там і до гаспидського чину недалеко. Хе-хе! Пора, пора на нижчі рівні...

Хоч Вельзепер і полюбляв придушити комарика під час нічної зміни, але який тут може бути сон? Розбурхані мрії кажанами роїлися в темній його голові й не давали заснути. Полонений мріями, недодідько не одразу відчув запах паленої шкіри. Та й хіба ж у пеклі когось здивуєш таким духом? Проте й підозрілого тріскотіння, що долинало від трансформатора, Вельзепер теж не почув. Аж раптом усі лампочки й екрани зловловлювача враз погасли.

Покарання

Два великі демони зі страшними сокирами в кігтистих лаписьках вели Вельзепера кам'янистим сірим коридором. (...)

Вельзепер, відчинивши двері з написом «Відділ фіксації лихослів'я», влетів у простору приймальню. За столом поралася біля смоловарки молоденька фурія¹.

– А, – секретарка кинула ковзкий погляд на прибулого. – Вони вже чекають. Сердиті-і-і... – промовляючи останнє слово, секретарка багатозначно вказала поглядом на табличку внутрішніх дверей. Напис на дощечці сповіщав:

*Керівник відділу
гаспид нижчої категорії
Люцивул Шкварчак*

– То що, ходімо? – спитала фурія, беручи тацю із чашкою кип'яченої смоли.

Вельзепер дивився на бісичку як баран на нові ворота, і геть забув, де він зараз і навіщо.

¹ Фурія – кожна з трьох богинь помсти в давньоримській міфології.

– Ну, довго стоятимемо? – фурія кілька разів кліпнула, і її великі очі видалися Вельзеперові такими прекрасними й бездонними, що йому й мову відібрало.

– Агов! – секретарка помахала перед недодідьковим носом долоною. – Ви збираєтеся заходити?

Вельзепер стрепенувся і промовив:

– Аякже. Тільки ви йдіть перша.

Секретарка поправила зачіску й штовхнула двері.

– А, Горзулія, – зустрів її начальників голос. – Давай сюди. Сірки не забула покласти?

– Та ж ні, пане, три ложечки – як ви любите, – покірливо відповіла фурія.

– А хто це там за тобою ховається? – начальник помітив Вельзепера.

– Це... це я, – озвався недодідько. – Викликали?

– Це ж ти сьогодні чергував на пульті?

– Та це... я був.

– А нащо ж ти, дідьків сину, зіпсував усю електроніку?

– Це... це не я, пане Шкварчак, їй-чорту, не я, – промимрив Вельзепер.

– Не брешти мені! – ревнув Люцивул. Він так брязнув об стіл смолярною ложечкою, що та аж розм'якла й прилипла до кам'яної поверхні.

– Я не брешу, пане Шкварчак, – не чувся від страху Вельзепер, – це кажан залетів у щит і влаштував коротке замикання. А я... я зафіксував прокльон, чесно, семибальний прокльон.

– А як я дізнаюся, що ти не обманюєш, Вельзепере? – ошкірився гаспид. – Вивів із ладу устаткування! У таку неспокійну годину! (...) Ти в такий момент мені апаратуру надумав палити?! А що, як це диверсія, га?! Може, ти в яку підпільну грішницьку організацію вплутався, кажи?!

– Та ні, ні, не вплутався, це правда, повірте! – скавулів нещасний Вельзепер, – я вас не обманюю.

– От і погано, що не обманюєш! – несамовито ревнув начальник. – Дуже погано. Теж мені праведник знайшовся! Ти ж чорт, а не янгол, га!

– Не янгол, не янгол, ваша низькосте.

– То повинен брехати, а не правду тут мені розказувати. Правду я й без тебе знаю, голубе! Спалив ти дорогу апаратуру – оце й уся правда! Так що нема тобі прощення!

– Я виправлюся, я більше не буду, – далі скімлив недодідько. – Дайте мені шанс, благаю! Це ж не я винен, це ж усе через кажанів!

– Через кажанів, кажеш, – Люцивул зробив ковток смоли й прицмокнув: – Гарно, гарно Горзулія заварила. То кажеш, кажани? Є в мене одна ідея, дороженький, дам я тобі шанс спокутуватися.

– Ой, дякую, ой, дайте, дайте, я на все готовий!

– От і добре, – потер лапи гаспид. – Зведеш із пекла кажанів – прихось, побалакаємо про твою подальшу долю.

– Кажанів?

– Кажанів, кажанів, таких, з крильми.

– Усіх?

– Ні, через одного! – насмішкувато пирхнув Люцивул. – Звісно, що всіх. (...)

– Але ж... Але ж це неможливо! – аж сів бідолашний недодідько. – Спекатися всіх кажанів у всьому пеклі – це ж ніяк не можна...

– І хто тут мені варнякає про неможливе? Чи це не той зміючий син, що вхекав геть усе фіксувально-вимірювальне обладнання?! Коли пульта палив, ти не казав, що це неможливо, га? Не казав, питаю?

– Ні, – ледь чутно промимрив Вельзепер.

– То що ж ти мені тут корчиш із себе немічного? Ти хоч знаєш, яким боком мені та апаратура вилізе? У нас же такої немає, її ж із верхнього світу через десяті руки діставати треба. Ану, геть із моїх очей! Іди бери-ся до роботи! Винищиш усіх кажанів – приходь. Тоді, може, й подам твою кандидатуру на пониження. Хочеш бути дідьком?

– Хочу, пане. Але ж це довго. Я ж навіть за рік не впораюся. Та й за п'ять також...

– Мене це не хвилює. Вшивайся звідси! Горзуліє, проведи Вельзепера й перекажи сторожі, нехай спровадять його до санстанції. Я зараз туди зателефоную й попереджу їхнє начальство.

У приймальні секретарка співчутливо глянула на недодідька й знічено знизала плечима: нічим, мовляв, не можу допомогти. (...)

Несвідома категорія

Не встигли за Вельзепером зачинитися двері, як телефон не столі Горзулії задзеленчав наче навіжений. Секретарці кольнуло в грудях від неприємного передчуття.

– Відділ фіксації лихослів'я! – якомога бадьорішим голосом відповіла фурія.

– Відділ технічного обслуговування турбує! – відповіли в слухавці. – Передайте вашому начальству, що ваш пульт відремонтовано. Там просто запобіжники полетіли, так що можете користуватися.

– А дані, останні дані збереглися? – запитала фурія.

– Усе там на місці. Кажу ж вам: просто запобіжник накрився. Пам'ять не постраждала. Можете відновлювати роботу на тій ділянці.

Горзулія легенько постукала до pana Люцивула.

– Щойно дзвонили з технічного відділу. Кажуть, що пульт не згорів, його вже відремонтували й заново підключили... Не гнівайтесь. Просто я хотіла сказати, що ви могли б подивитися останні дані з пульта. Може, той... Вельзепер і справді зафіксував щось суттєве. І електроніку ж не дуже-то й попсував, а ви його так покарали.

– Ота купка лиха? Оте задрипане нещастя? Та воно саме себе показало, Горзуліє! Не пхайте свого носика не в свої справи.

– Вибачте. Просто я подумала, що він такий...

– А ви не думайте, полум'яна моя. Ви тут не для того, щоб думати, а для того, аби вправлятися зі смоловаркою і робити, що я скажу. Так що припиніть думати про всяке паскудство, краще роздрукуйте мені електронний звіт з того відремонтованого пульта.

– Зараз, зараз, я миттю, – секретарка вискочила з кабінету й кинулася до комп'ютера.

Через дві хвилини звіт уже лежав на Люцивуловому столі.

– Ага, добре, – начальник відділу взявся читати папір. – Ага, таки є прокльон... Сім балів, ага... Ну що ж, Горзуліє, відправте факс із цими даними до відділу втілення прокльонів. Ми свою справу зробили, тепер нехай вони займаються.

– Зараз відправляю, я миттю, – поспішила до приймальні секретарка, та Люцивул зупинив її в дверях:

– Ану, чекайте, чекайте. Зразу не побачив: тут же несвідома категорія... Так, так... От що, дороженька, зберіть-но досє на проклиначку. На оцю, як її тут, Анжелу Джолівну Марущак і зареєструйте все це діло в Програмі захисту проклиначів. Нехай секретний відділ подбає, щоб ця Анжела Джолівна більше ніколи не перетнулася з проклятим і, чого доброго, не попросила в нього вибачення. Бо ж тоді все піде коту під хвіст, прокльон буде знято.

– Невже ви думаєте, що вона ще коли-небудь зустріне того малюка? – здивувалася секретарка.

– Думаю чи не думаю, але краще підстрахуватися, золотко. Бо ці несвідомі прокльони – таке слизьке діло, що ну його. Зробіть, що я сказав, Горзуліє, нехай перекваліфікують ту жіночку, переведуть кудись в іншу галузь. Щоб вони вже ніколи не трапились одне одному, навіть якби й раптом щось прознали про цей прокльон і захотіли стрітися.

Свято знань

На подвір'ї Глинятинської дев'ятирічки було де яблуку впасти. Нечисленні школярі стояли ріденькими рядами, тримаючи в руках букети айстр і гладіолусів, зрізаних щойно зранку мамою чи бабунею у квітнику під хатою. Усі – від першокласників, яких було всього двоє, до дев'ятикласників, яких було аж восьмеро, – уважно слухали директора школи Павла Панасовича, уже доволі літнього чоловіка. Він поправив картату краватку і врочисто розпочав першOVERесневу лінійку.

– Дорогі діти, дорогі батьки, дорогі вчителі! – промовив директор і прокашлявся. – Але в першу чергу – дорогі діти! Ви дуже дорогі для всіх нас. Тому в цей урочистий, не побоюся цього слова, дорогий день, я хочу сказати. Хочу сказати вам такі слова. Дорогі мої, сьогодні, у цей прекрасний день, коли осінь викрадає в літа ключі від світу і ховає в свою щедрю, плодоносну кишеню, а наші пернаті друзі вже збираються в далекі мандри, щоб прокурликати нам із небес своє прощальне «курли», ніби кажучи: прощайте, прощайте, лишайтесь тут, а нам вже летіти й летіти! Та в такі предалекі краї, що...

Погляд Павла Панасовича поринув в осіннє небо, а руки він розкинув так широко, ніби хотів те небо обійняти – від краю й до краю. Завуч Парасина Павлівна, що стояла поруч, смикнула директора за рукав:

– Павле Панасовичу, лінійка.

Директор опустився на грішну землю, здивовано обвів поглядом присутніх, потім прокашлявся й продовжив свою промову:

– Дорогі мої, ми з вами зібралися на нашому прекрасному, дорогому й приємному нашим очам подвір'ї школи. Зібралися, щоб розпочати новий навчальний рік у нашій славній Глинятинській школі номер...

гм-гм... без номера. Як завжди, найдорожчими для нас є наші першокласники, – продовжував Павло Панасович, – наше поповнення, хоч воно цього року й не дуже... не дуже повне. Та менше з тим. Дорогі мої, нумо привітаймо в наших дружних школярських лавах. Привітаймо цих найменших гризунів. Гризунів, так сказати, граніту науки. Прошу, ось вони!

Старенька вчителька молодших класів Ніна Силівна взяла першокласників за руки і вивела на центр подвір'я. Це були хлопчик і дівчинка. Хлопчик, похнюпившись, волік погляд по асфальту, а дівчинка сполохано позирала з-під велетенських бантів то на школярів, то на директора, то на купку батьків, бабусь і дідусів, що привели їх сюди.

– Ось вони, дороженькі наші! – саяв у замилюванні директор школи. – Бережімо їх, допомагаймо їм, плекаймо і жаліймо, бо вони – наше майбутнє, наше дороге, наше найдорожче і... і наше найдорожче. Шкода, що нам бракує не тільки учнів, нам бракує ще й учителів, дорогі мої. Цього року ми сподівалися на прихід нового молодого, перспективного, культурного і вихованого. Такого, який би власним прикладом прокладав шлях. – Директор звів очі до неба, широко розкинув руки, та заступниця директора була вже наготові. Вона смикнула директора за полу піджака.

– Павле Панасовичу! Лінійка!

– Лінійка, – машинально повторив директор. – Тож я кажу про прокладача. Тобто про викладача. Про вчителя, який прокладав би вам, дорогі діти, світлий шлях у Країну знань. Але, дорогі мої, він чомусь не з'явився. Хоча відділ освіти обіцяв і направив. Направив до нас молодого вчителя. Та його немає. Хоча ми так сподівалися. Ми так ждали. Але не діждалися. Поїли, як то кажуть, усі жданики, а його нема. Проте це не затьмарить нам дорогого й пресвітлого Свята знань! Ми не будемо сумувати. Ні! Сьогодні на подвір'ї нашої славної школи вкотре продзеленчить. Продзеленчить перший дзвінок – і всі ми скажемо: «Добрий день, рідна школо!». Ми з оптимізмом будемо дивитися в майбутнє. Бо воно, повірте, світле й щасливе! І воно, дороженькі мої, вже десь дуже близько. Воно йде до нас семимильними кроками. Поспішає на всіх вітрилах, щоб змінити наше з вами життя...

Останні директорові слова потонули у хвилях оплесків.

Подорожній

Битим польовим шляхом петляла стара скрипуча підвода. Її було чутно здалеку. Не так підводу, як її господаря, котрий правив запряженою в неї конячиною. Звіддалік було чутно, як дідусь свариться зі своїм транспортним засобом.

– Соп, Сива! Соп, кажу, чи вже оглухла?! А диви, диви, яке худобисько! Чи ти голодна?! Диви на неї... соп, наче вона тої трави не бачила, соп!..

Коняка весь час звертала з дороги, щоб скубнути на узбіччі якоїсь трави. У дідусеві плани це, певно, не входило, бо він постійно намагався вивернути-таки на дорогу. Керманич вирівняє підводу, а вперта кобила знову суне на узбіччя, той тягне віжку на себе, а вона далі

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

цупить воза вбік. Обоє так захопилися протиборством, що мало не наїхали на юнака, що простував тим самим шляхом.

– Здрастуйте, діду! – привітався парубок. – До села підкинете?

– Тр-р-р, Сива, тр-р-р-р, горіла б ти ще пуголовком!.. Сідай, сину, на ходу, бо такої впертої кобиляки... – т-р-р-р, кажу, Сива! – ...і в Гамериці нема! Щоб воно тобі коли послухалося – та ніколи в світі. І нащо я тут на підводі з віжками сиджу? Хіба для краси... тр-р-р, Сива! Коли ти вже виздихаєш!..

Юнак закинув на підводі велику спортивну сумку й на ходу сам заплигнув на краєчок.

– А ти хто такий будеш? – спитав, обернувшись до пасажира, дідусь-фірман. – З гóрода, мабуть, бо, бачу, не сільський, я в селі кожного знаю.

– Так, з міста, – кивнув хлопець, заправляючи пасма неслухняного русого волосся за страшенно відстовбурчені вуха. – А вас, діду, як звати?

– Припідчком мене в селі кличуть. А звати Михайлом. Соп, Сива! Осьо приїдемо додому, то вівса дам, нащо тобі та трава. Соп!..

– А мене звати Остап, – відрекомендувався хлопець. – Остап Квіточка.

Не встиг він до кінця вимовити власне прізвище, як Сива рвонула з місця, наче «ламборджіні».

Підвода шарпонулася, Остап змахнув руками й шкереберть, розчепіривши руки й ноги, наче жаба, полетів на запилену дорогу. Коли він протер очі від пилюги, то побачив лиш густий стовп куряви, що здійнявся за конякою. Десь там, усередині пилужного торнадо, підстрибувала на гарбі Остапова сумка з усім його нехитрим скарбом.

Остапів талант

Хлопець, щось весело мугикаючи собі під ніс, ішов польовою дорогою. Час від часу він звертав на обочину, щоб зірвати там якісь не

відомі йому бляклі квіточки. Якби хто побачив і почув зараз юнака, то ніколи б не подумав, що не далі як пів години тому причмелена конячина чкурнула хтозна-куди з його речами. Ні, Остап не побивався за пропажею. А навіщо? Якби він журився після кожної неприємності, то смутнішої людини на землі просто не було б. Адже Остап Квіточка мав безперечний талант устрягати в халепи.

У дитсадочку хлопчик часто перевертався з горщика, а під час обіду в його тарілці любили топитися мухи, та ще й на диво дебели; у школі він отримував найбільше щиглів від старшокласників і частіше за всіх попадався на очі сердитій прибиральниці бабі Жені; а в інституті Остапові постійно не таланило на екзаменах: він увесь час витягав білети, на котрі не знав відповіді, а його шпаргалки викладачі знаходили, хоч би де він їх ховав.

Хоч би за що Остап Квіточка брався, на нього скрізь і завжди чигали не зовсім приємні несподіванки й сюрпризи...

Словом, у житті хлопця халепи були таким самим буденним явищем, як сніданок, обід і вечеря. Різниця лише в тому, що іноді вони траплялися не тричі на день, а частіше.

Тому-то Остап і не переймався. Яка користь із журби й переживань? Ні, це йому не пасує, краще посміхатись і радіти життю. І Остап радів.

Спочатку, щоправда, він часто замислювався про те, чому він такий невдатний¹, але нічого путнього придумати не міг. Воно й не дивно. Бо ж хлопчина зовсім не пам'ятав тієї важливої ночі, у яку він народився і був проклятий. Так само, як безневинно вкушена ним тітонька акушерка нічого не знала про свою прабабцю. А прабабця її була знатною відьмою і знала море всяких прокльонів і заклять. Тож добра частина її відьомської кебети² передалася акушерці, котра в хвилину раптової, хоч і миттєво-мимовільної люті, сама того не бажаючи і не відаючи, накликала на бідолошного хлопчика безліч халеп. Добре, що хоч устигла над самісінькою підлогою впіймати малюка за вуха.

Саме відтоді Остап зробився дуже клаповухий і дуже невезучий. Скільки тих халеп скоїлося, годі й рахувати! Неприємності чекали на Остапа щодня і щокроку, сипалися на нього, наче хрущі на вишню. Проте хлопець їх і не рахував, і не брав близько до серця.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

¹ **Невдатний** – тут: якого супроводжують невдачі; нещасливий у житті.

² **Кебета** – здібність, уміння, хист.

Ось і тепер, відпочиваючи, сидів при дорозі і весело заплітав біленькі й жовтаві квіточки у великий вінок, а скінчивши роботу, поклав плетеницю собі на голову, встав і, усміхнений та щасливий, рушив до села.

Остап не знав, які неприємності спіткають його попереду, як не знав і ще одного: майже двадцять чотири роки тому халепи почалися не тільки в нього – вони прийшли в життя ще однієї... істоти, у недодідка вищого рівня Вельзепера Невмиваки. (...)

Байбак

Сонечко поволеньки піднімалося над полями. Перший осінній день обіцяв бути погожим і теплим.

Остап квапився: вийде не дуже гарно, якщо він запізниться на роботу в перший же день. Ні, він постановив собі одразу справити на своїх колег і начальство приємне й незабутнє враження. Ну, і на підлеглих, звісна річ. Тому всілякі там запізнення зовсім не входили в його плани.

▲ Байбак

Дорога, що звивалася між скошеними ланами, вивела Остапа на пагорб. Далеко попереду, за ріденькою лісосмугою, виднілися перші хати. Остап зиркнув на годинник. «Ні, не встигну, – подумав він, – треба поквапитися». І юнак побіг.

Біг він, долаючи силу опору вітерця, що чіплявся йому за вуха. І все було б добре, такими темпами Остап точно устиг би до початку робочого дня, але на дорогу, просто йому під ноги, раптом

вискочило щось волохате. Хлопець заточився і з усього розгону заорав носом у дорожній пил.

Піщано-жовта спина пухнастого звіра, що так нахабно збив Квіточку з ніг, майнула в густі бур'яни.

– Стій! – вигукнув Остап. – Стій!.. І звідки ти тут узаявся? Ану, стій, бо все одно дожену, стій!

«Дивно, – міркував юнак, женучись за тваринкою, це ж нібито байбак. Звідки тут байбаки – вони ж у цих краях не водяться. Цікаво, цікаво... Чи, може, то й не байбак? А що ж воно таке? Нічого, зараз розберемося, дай-но тільки наздогнати...»

– Стій, зупинися, я хоч тебе роздивлюся! – гукав Остап, що вже геть звернув із дороги, переслідуючи дебелого гризуна.

Байбак мчав, не озираючись. Він не дуже любив, щоб його роздивлялися. Аж ось гризун добіг до чималенької нори і, зупинившись на мить і зиркнувши-таки на свого переслідувача – ну от, мовляв, і все, бувай здоровий, – гулькнув під землю.

– От, зараза! – відхекуючись випалив Остап. – У нору, так? Ні-ні, цього не буде, Остапа Квіточку ще ніхто безкарно з ніг не збивав... ну,

принаймні, не всякі там байбаки. І де ти тут узявся, га? Вилазь! Вилазь, кажу! – Квіточка став рачки і зазирнув у темний отвір.

Звідти на нього глипали байбакові очі.

– То ти оце так, ге, – бурчав Остап, – у нору, і до побачення? Е, ні, голубе. Як у нору, то в нору...

Хлопець глибоко вдихнув і засунув голову в темну, вологу діру. У норі стояв спертий тваринячий дух. Щойно Остапові очі трохи при звичаїлися до темряви, він побачив байбака, що сидів навпроти й із цікавістю дивився на незваного гостя.

– Здоров був, – привітався Остап. – І нащо ти мене завалив? Але ж і тхне тут у тебе. Провітрювати нору треба, дороженький.

Спочатку байбак злякався. А хто б не злякався, якби в його помешкання впхалася незнайома голова у віночку. От і гризун злякався. Але, побачивши, що непроханий гість далі не просувається і нічого поганого, нібито, не робить, тваринка зацікавилася вінком і рушила прямісінько до нього.

– Ти чого? – насторожився Остап і хотів витягти голову з нори, але вона чомусь не витягувалася. – Чого тобі, звірюко?! – вже трохи злякано вигукнув хлопець.

У відповідь гризун лише вишкірився, показуючи гостеві дебели жовті зуби, і почав обнюхувати його обличчя.

Поки юнак подумки вгадував, за що буде вкушений перше, тваринка відгризла від вінка на його голові жовту квіточку й заходилася з апетитом її жувати.

– Смачного, – промовив Остап.

Байбак одну за одною оббирав квіти з Остапової плетениці, увесь час лоскочучи Квіточку попід носом вусами, а коли ставав на задні лапки, щоб дістати до верхніх квітів, – то й хутром живота. І ось спертий підземний дух укупі з оцим лоскотанням зробили свою чорну справу. Остап чхнув.

Краще б він цього не робив. Що скоїлося з байбаком! З переляку нещасна тваринка підскочила і тріснулася головою об склепіння власної нори, а потім розвернулася до Квіточки задом і давай гребти землю прямо йому в обличчя.

Остап шарпнувся з нори, та ба – вуха. Тепер Квіточка знав, що його заточило в цьому підземеллі. Вуха, трясця б їх узяла! Вони не пускали. Розчепірівшись, наче локатори, Остапові вуха зачепилися за краї отвору і ніяк не хотіли вилазити з нори.

І тоді хлопець перепудився по-справжньому. Він лиш на хвилю уявив, що може отак простояти аж до вечора, – і ледь не зомлів. Увечері ж футбол по телевізору!

– Допоможіть! – закричав Остап, але голос його потонув у заплутаних тунелях нори.

Тоді Остап гукнув ще дужче:

– Рятуйте!!!

Нечисте місце

Відчайдушне репетування нарешті-таки пробилося назовні – через один із запасних виходів з нори. Щоправда, спотворене земляним лабі-

ринтом, воно мало чим нагадувало Остапове «рятуйте!», тож із-під землі вилетіло щось приблизно таке: «У-у-уй-й-й!»

Якраз оце «у-у-уй-й-й!» і почуло подружжя Тягниряднів. Чоловік із жінкою проходили неподалік, повертаючись із міста, куди вони зраночку ходили базарувати. Тягнирядника несла в кошику стару облізлу гуску, яку так і не вдалося продати. (...)

Чоловік наважився і підійшов ближче до Остапа, який зазірав у нору байбака.

– А ти хто? – сплеснув у долоні Тягнирядно.

– Остап я. Витягніть мене звідси!

– Застряг, чи що? Ану, зараз ми тебе...

Він ухопив Остапа за штани й потягнув. Штани затріщали, Остап завив від болю, але таки вирвався з підземного полону.

– Ну от, халепа, – промовив він роздивляючися свої штани, – штани геть порвалися...

Учитель

– А що воно за звірюка така в тій норі живе, бобер якийсь? – спитав Тягнирядно.

– Байбак, – відповів хлопець.

– Ти диви. Я, звичайно, знав, що в нас тут такі водяться, але сам ніколи не бачив.

– Та в тому-то й заковика, що не водяться, – промовив Остап. – І де він тут узвся?

– Та, дідько з ним. Ходімо вже.

– Ой! – скрикнув Остап, спробувавши йти. Йому так стрельнуло в ногу, що аж в очах засвітилося. – Ви мені, дядьку, здається, ногу вернули.

– Так у мене ж сили в руках, як у бульдозера.

– То, як такі сильні, несіть мене тепер, бо сам я йти не можу.

– А ти, канєшно, хитрий жук, – гмикнув Тягнирядно.

– Що це ви, дядьку, – «канєшно» та «канєшно»? – спитав Остап. – Немає такого слова.

– Як же немає, коли я його знаю, – здивувався чоловік.

– Треба казати – «звичайно». Таке слово знаєте?

– Канєшно.

– Знову за своє, – усміхнувся хлопець. – Ну дарма, я ось вас навчу.

– А ти що за один, щоб мене вчити? – пирхнув Тягнирядно, підставляючи хлопцеві спину.

– Учитель я, – мовив Остап і вибрався дядькові на плечі. – У вашій школі працюватиму.

Чоловік недовіриливо зиркнув угору на свого вершника:

– Чуєш, я брехні не люблю.

– Правду кажу, – випалив Остап.

– Ну, коли такий учений, то на ось гуску тримай, – дядько Василь всунув Остапові в руки кошик з птахою і поволі рушив. – Учитель, кажеш?

– Ага, – кивнув Остап, з насолодою роздивляючись краєвиди, що відкрилися йому з висоти дядька Тягнирядна, – після інституту у ваше

село й направили. Тільки я спізнався. Перший дзвоник уже, мабуть, почався, – зітхнув хлопець.

– Поки до села доплентаємося... уже не встигнеш, – кивнув Тягнирядно.

– А якби й устиг, куди мені в драних штанях?

Чоловік із розумінням кивнув. Трохи пройшли мовчки, а потім дядько Василь вирішив розрадити хлопця:

– Не журися. Ну, спізнався, з ким не буває? Хочеш, я тебе прямо до Панасовича одвезу?

– А хто це – Панасович? – спитав Остап.

– Отакий мужик – Панасович! – дядько Василь задер догори великого пальця. – Директор школи.

– А-а. Нормальний, кажете? То що, сваритися не буде?

– Та скажемо, що ти мені допомагав із базару торби нести, – махнув рукою Тягнирядно. – Викрутимося. (...) Чуєш, а ти чого це без речей?

– Та була в мене сумка, – зітхнув учитель, – тільки вона вперед поїхала з дідовою кобилою. О, а он і вони!

Попереду справді стояла гарба з Остаповою сумкою. Біля підводи порався вже знайомий хлопцеві дід Михайло... Підвода була без заднього колеса. Стриножена Сива паслася окремо від воза, випряжена.

– Як понесла, як понесла шалена, то й колесо відпало, – пояснив дід.

– А чому це кобила понеслася? – здивувався Тягнирядно.

– Знаєш, яке в цього хлопця прізвище? – мовив дід Припічок і прошепотів щось кумові на вухо.

– А-а, – з розумінням закивав Тягнирядно, – тоді звичайно. Чуєш, злазь, бо вже шия затерпла.

Остап поволі зсунувся з дядька Василя.

– О, наче й нога перестала. А що не так із моїм прізвищем? Нормальне в мене прізвище...

– Ану, цить! – підскочив до нього дід Михайло й затулив шорсткою долонею рота. – Нормальне, нормальне, тільки не кажи його вголос.

– Чому це?

– Розумієш... – стиха сказав Тягнирядно, – Сива... – усі подивилися на кобилу, що мирно собі пощипувала траву, – боїться слова... – дядько Василь із шепоту перейшов на плямкання і самими губами проворушив: боїться слова «квіточка».

– Тю, а чого це? – вразився Остап.

– А хвороба її знає, – кинув дід Михайло, – боїться – і все.

– А дядько Василь мене від байбака врятував, – сказав Остап. – Тільки ось штани порвалися.

– Скидайте, я хоч шпильками трохи попришпилюю, – запропонувала Тягнирядниха.

Остап, вдоволений таким шанобливим звертанням, слухняно скинув штани і віддав тітці.

– То що, куме, підсобиш із колесом? – звернувся до Тягнирядна дід Михайло.

– Ходімо.

– Діду, а можна я поки на вашій Сивій верхи посиджу? – спитав Остап.

– Та сиди. Ось підсаджу. Отак, тримай свою гуску...

– Це не моя.

– Тримай, тримай, бо ще забудемося, – кинув Тягнирядно. – І кульок йому подай, куме, хоча б один.

– Дядьку Василю, а можна я хоч одну зефірину візьму, бо щось так їсти схотілося? – попросив хлопець.

– Ну візьми. Лиш небагато.

– Та я одненьку.

Остап поставив коняці на спину, а собі поміж ноги кошик із гускою і взяв зефір.

– Я одну штучку, оцю, з квіточкою...

Сива немов очікувала, коли хтось із присутніх обмовиться. Щойно прозвучало чарівне слово, коняка зробила кілька незграбних стрибків, потім пута з її ніг полетіли геть – і вже за лічені секунди Сива з Остапом на спині сховалася за лісосмугою.

Лицар освіти

Свято першого дзвоника добігало кінця. Директор перейшов до заключної промови.

– Отже, дорогі друзі, зараз усі ви вкотре увійдете. Увійдете в двері нашої рідної школи, щоб увібрати в себе. Увібрати нові знання й переповнитися ними, наче глечик переповнюється цілющими молоком. Шкода, що до нас, мабуть, не приєднається. Я маю на увазі обіцяного молодого вчителя. Якого ми надіялися сьогодні ж привітати в стінах нашої славної школи. Привітати цього лицаря освіти, цього звияжця науки, вершника долі на шпаркому пегасі знань...

У цю мить на середину подвір'я, перестрибнувши через першокласників, ускочила Сива. На ній возсідав вершник. Він був у вельми пристойних трусах у горошок, на голові мав добряче попсований байбаком, але ще й досі гарний вінок, між ногами тримав кошик із гускою, а в руці – чорний целофановий кульок, повний зефіру. Другою рукою верхівець тримався за гриву.

Ось так ефектно з'явився на роботу у свій перший робочий день молодий учитель Остап Квіточка.

Здивувалися всі. Над зібранням зависла мовчанка. Першою отямилася заступниця директора, вона співучим голосом промовила в мікрофон:

– А тепер, діти, подаруйте своїм учителям... квіти!

Сива сказала! Брикнула так, що Остап злетів з її спини і ляпнувся на асфальт. Гуска з гелготом підлетіла, наче дика птаха.

Усі нечисленні школярі славної Глинятинської школи з галасом кинулися збирати зефір, що, наче з рогу достатку, посипався на асфальт із роздертого кулька.

Найметкішими виявилися двійко першокласників. Школа починала їм подобатися. (...)

Злодія впіймали

Остап похнюплено сидів на м'якенькому стільці в директорському кабінеті і м'яв у руках пошарпаний віночок. Щойно за допомогою нашатирного спирту хлопця привели до тями. Під час падіння із Сивої він так гепнувся грудьми об землю, що знепритомнів. Тепер, коли бідолаха очунав, директор вирішив улаштувати йому допит.

– Хто ви в біса такий? – сердито спитав Павло Панасович.

– Я Остап Квіточка.

Хлопець встав, подаючи руку.

– Як ви кажете? – перепитав директор.

– Остап Квіточка, – повторив хлопець. – Остап Валерійович.

– Не пасує, – буркнув Павло Панасович.

– Даруйте? – не зрозумів молодий учитель.

– Ваше по батькові не пасує до трусів, – пояснив директор. – Валерійович – і труси в горошок... ні, якимось не в'яжеться.

– Згоден, – Остап кисло глянув на своє розмите відображення в полірованій шафі, що стояла навпроти. – А які б ви труси порадили до мого по батькові?

– Можливо, у смужку, – невпевнено відповів Павло Панасович і задумався. – Ні, краще картаті. Точно, картаті – як у шотландців... Слухайте, що ви мені голову?! Голову морочите своїми трусами?! – раптом скипів директор. – Я вам директор школи, а не дизайнер одягу... Хоча один дизайнер у нашій школі, до речі, вчився. Андрійко. І в люди, між іншим... Вибився в люди. Цікавий хлопчик був, творчий. Усяке було, але ж навіть такий талант не дозволяв собі. Не дозволяв отак, як ви оце. До чого вже креативний хлопчик був, але й той не в'їжджав на урочисту лінійку в трусах! (...)

За хвилину у двері постукали. Двері ледь-ледь прочинилися. Потім ще трохи. У щілину просунулася голова Парасини Павлівни, заступниці директора.

– Заходьте, заходьте, – припрошував директор. – Знайомтеся, це ось Остап... як вас там по батькові?

– Валерійович.

– Остап Валерійович Квіточка, – вів далі Павло Панасович і раптом затнувся: він не знав, як далі представити хлопця, бо ж так і не з'ясував, що він за один. Але на допомогу поквапився сам Остап.

– Я молодий спеціаліст, – промовив він.

– Спеціаліст, кажете? – директор усівся в своє крісло. – Сідайте, Парасино Павлівно, зараз нам молодий чоловік пояснить.

– Що? – спитав Остап.

– Усе, – вистрелив директор. – Якого профілю ви спеціаліст?

Тут у двері постукали. Зазирнув дідусик у спортивному костюмі.

– Вибачте, Павле Панасовичу, тут діти гуску впіймали. Куди її?

– Ваша? – спитав директор Остапа.

– Моя.

– Заносьте сюди, – звелів директор.

– От, зараза, ревматизм життя не дає, – зігнувшись ледве не вдвоє, дідусь зайшов до кабінету.

– Беріть свою гуску, молодий чоловіче, – буркнув директор, – і розкажіть.

– Не знаю, із чого й почати, – знітився хлопець.

– З гуски й починайте, – порадила Парасина Павлівна.

– Добре. Гуска власне не моя, – почав Остап, – мені дали потримати.

– А коняка? – спитав директор.

– І коняка не моя. Мені дали на ній посидіти.

– А навіщо ви цілу торбу зефіру висипали посеред школи? – поцікавилася Парасина Павлівна.

– Та й зефір не мій, – відповів хлопець, – дали понести.

– Мені все зрозуміло, – рубонув Павло Панасович. – Ви таки спеціаліст. І таки молодий. Спец, чи як там по-вашому буде?

– По-моєму? – розгубився Остап.

– Ага. Як там серед вашого брата кажуть? Ви ж спеціаліст із привласнення чужого, я правильно розумію. Парасино Павлівно, ану, вийдемо на хвилинку. Зачекайте, юначе, ми зараз.

Остап ні в сих ні в тих лишився стояти з гускою посеред директорського кабінету. Знічев'я хлопець почав роздивлятися кабінет. Його увагу привернула фотографія в рамочці, що стояла в директора на столі. На карточці було зображення ранкового Остапового знайомця – великого рудого байбака. А під нею підписано: «Бублик». Остап хотів негайно повідомити Павлові Панасовичу, що якраз цей Бублик винен у його бідах, але директорів розхвилюваний голос, що долинув із коридору, геть збив його з пантелику:

– Вітаю вас, Парасино Павлівно! Дожилися.

– Я вас не розумію, Павле Панасовичу.

– Не розуміти треба, а дзвонити. Ми щойно впіймали злодюгу, шановна! Мерщій дзвоніть до дільничого! (...)

– Не злодій я, – зронив Остап. – Відділ освіти злодіїв до шкіл не посилає.

– Павле Панасовичу, – радісно защебетала Парасина Павлівна, – нарешті, нарешті дочекалися молодих кадрів. Остапе, як вас там по батькові, так добре, що ви прибули, нам же вчителя так було треба!

– Буду радий вам допомогти, – усміхнувся Остап.

– Рано, – рубонув директор. – Рано радієте.

– Чому? – здивувалася Парасина Павлівна.

– Чому? Бо я його не беру, – категоричним голосом відповів Павло Панасович.

– Як це? – Остапові ледь мову не відібрало. – Я так поспішав...

– А ви подивіться. Подивіться на себе, шановний, – буркнув директор. – І ви подивіться, Парасино Павлівно. Оце вчитель? Та це ж якесь опудало. Ви забули, як він з'явився? У якому вигляді? Ні-ні, шановний, до побачення.

– До побачення, – придушеним голосом вимовив Остап.

– Заждіть. Парасино Павлівно, принесіть йому. Принесіть якусь накидку. Я не дозволю в такому вигляді розгулювати по школі. Ще дітей налякає.

– А де ж я візьму ту накидку? – спитала Парасина Павлівна.

– Не знаю. Шматок тюлю принесіть, чи що. Це ж не назовсім, тільки зі школи вийти.

За кілька хвилин Остап стояв уже обмотаний тюлем, наче римський імператор Гай Юлій Цезар.

– Ну от, дороженький, – вдоволено потер долоні директор школи. – Щасливої дороги. (...)

Через напружену суперечку ніхто й не бачив, що біля директорського кабінету вже кілька хвилин за всім, що відбувається, стежить дивна парочка – худий лисий пан у строгому сірому костюмі й огрядна пані в рожевій сукні й з високим начосом на голові. І не просто стежать – пані ще й щось ретельно записує у товстий нотатник.

– Ви записали, Анжело Джолівно? – звернувся дядечко із суворим обличчям до своєї супутниці.

– Так, Петре Бредовичу. Цього буде більше, ніж достатньо, щоб закрити цю, так би мовити, школу.

– Як це, закрити? – в один голос промовили директор і Парасина Павлівна.

– Хто ви такі, зрештою? – додав директор.

– Отак, – спокійно відповіла товстуха, демонстративно зачиняючи перед носом в отетерілого Павла Панасовича двері його власного кабінету.

– У десяточку, Анжелочко! – закоханим голосом проспівав худорлявий. – До речі, я вам сьогодні казав, що ви чудово виглядаєте?

Пані перегорнула кілька сторінок свого блокнота і, вдоволено щось там підкресливши, відповіла:

– Уже тричі.

– Слухайте, це ж маячня якась! – розхвилювався Павло Панасович. – Хтось мені пояснить, що тут відбувається? Хто ви такі?

– Ось наші документи, – худий пан подав посвідчення. – Петро Бредович Нужненко, старший інспектор. І Анжела Джолівна Марущак, старший помічник старшого інспектора.

– З області. Перевірка. – Парасина Павлівна ледь не сіла на підлогу. – Як же це, Павле Панасовичу? З першого ж дня... Ніхто не попередив.

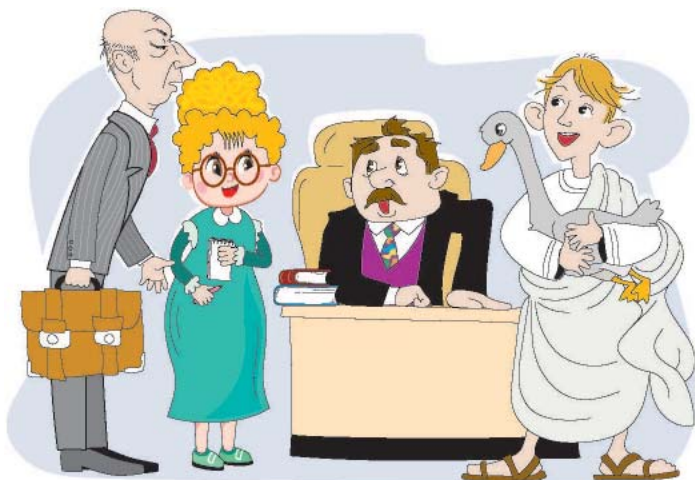
– А отак, – посунула на Парасину Павлівну старша помічниця. – Маємо намір вашу школу закрити. Тому й без попередження, для більшої об'єктивності, так сказати.

– Ну, знаєте... Ну, дороженькі... Це ж грім серед ясного неба, – плямкав, наче риба на березі, Павло Панасович. – Не годиться отак. Не можна. Що ж це – зразу закривати? Що ж це?..

– Не одразу, – заперечив Петро Бредович. – Хоча могли б. Бо найперший аргумент перевершив усі наші сподівання: у школі трапляються крадіжки майна. У вас мало того, що дітей мало, то ще й учителів бракує. У вас зовсім відсутні молоді кадри.

– Як це відсутні? – стрепенулася Парасина Павлівна. – Є в нас молоді кадри.

– Де є? – в один голос спитали Петро Бредович, Анжела Джолівна і Павло Панасович. Найголосніше спитав Павло Панасович.

◀ Олександр Коваль.
Ілюстрація до повісті

– Ось же, – Парасина Павлівна показала на Остапа, який із гускою під пахвою стояв перед усім товариством ні живий ні мертвий.

– Оце? – з неприхованим подивом спитали Петро Бредович, Анжела Джолівна і Павло Панасович. Найменше приховував свій подив Павло Панасович.

– Я? – Остап вільною рукою тицьнув себе пальцем у груди і про всяк випадок роззірнувся.

– Ну, підтвердьте, Павле Панасовичу, – Парасина Павлівна несамовито подавала директорові знаки очима.

– Ну... так, – по хвилі заціпеніння обізвався директор. – Познайомтеся, це Остап Валерійович – наш молодий. Тобто наш молодий спеціаліст, надія нашої Глинятинської школи.

– Ви запевняєте, що цей... гм... суб'єкт – учитель? – Петро Бредович обійшов довкола Остапа, прискіпливо приглядаючись до його вбрання. – І що ж він викладатиме?

– Мабуть, опудалознавство, – пирхнула старша помічниця старшого інспектора. – На власному прикладі.

– У десяточку, Анжелочко, – закотив очі пан Петро.

Павло Панасович не знав, що на це сказати. Але виручив сам Остап.

– Я саме зараз іду на урок історії, – упевнено промовив хлопець. – І розповідатиму про Римську імперію. А щоб учні краще, із цікавістю сприймали матеріал, я вбрався в давньоримську одіж – тогу.

– Гм, – гмикнув Петро Бредович і прошепотів щось на вухо своїй помічниці.

Анжела Джолівна записала щось у блокнот.

– Що ж, припустімо, – зібравшись з думками, вів далі інспектор. – То, може, юначе, поясніть нам, навіщо вам гуска?

– Гуска? – на мить спантеличився Остап.

– Еге ж, оця гуска вам навіщо? Тільки не кажіть, що це давня глинятинська педагогічна традиція – ходити на урок із гускою. То як?

– Дуже просто, – відповів Остап. – Я збираюся повідати дітям загальновідому легенду про те, як гуси врятували Рим від нападу галлів.

А гуска буде як наочний матеріал. Вона продемонструє класу, що гуси справді здатні доволі голосно й пронизливо кричати.

Ніби на підтвердження Остапових слів гуска загелготала на весь коридор.

– Гм, – тільки й видав інспектор і знову припав устами до вуха напарниці.

Та знову зробила запис у нотатнику й задумливо закивала.

– Що ж, – нарешті резюмував Петро Бредович, – ми будемо вас три дні перевіряти. Доведете, що ваша школа чимось особлива, що навчання в ній цікаве й ефективне, – ми так і доповімо нашому головному інспектору. Він, до речі, теж прибуде. Через два дні. Але, майте на увазі, ми з Анжелочкою Джолівною – фахівці вищої марки. Уже як перевіримо, то вас закриють умиць. Можете не переживати.

– То що, Петре Бредовичу, – додала Анжела Джолівна, – думаю, на сьогодні досить попрацювали?

– У десяточку, Анжелочко, – проворкотав інспектор. – Сподіваюся, дирекція школи подбає про наше житло й відпочинок на ці дні. (...)

В гостях у Тягниряднів

Петро Бредович і Анжела Джолівна зупинилися на три дні в Тягниряднів. За все своє кипуче інспекторське життя вони не те що не їли, а навіть ніколи й не бачили стільки вареників за раз. Тітка Галя Тягнирядниха на славу постаралася. І з м'ясом наварила, і з вишнями, і з сиром, і навіть із грибами. Усе це вона виставила на стіл у чотирьох глибоких мисках перед поважними гостями з області. У глинянім глечикі була густа-прегуста сметана. (...)

– А що, справді закриєте нашу школу? – щоразу сплескувала в долоні тітка Галя. – А де ж дітки вчитимуться?

– Безсумнівно! – запевняв інспектор. – А діти в місто ходитимуть. Там і школа нова, і вчителів достатньо. Правда, Анжелочко Джолівно.

– Авжеж, авжеж, – кивала помічниця. – А подайте-но мені ще отих вареничків. То з чим?

– То з грибами, якщо ваша ласка, – чемно відповідала хазяйка. – Їжте на здоров'я.

– А вашій школі гаплик, – копилив губи Петро Бредович. – День-два попрацюємо – і капут.

– Але ж і непроста, мабуть, у вас робота? – допитувалася тітка Галя.

– Та є трохи, – погоджувався головний інспектор. – Нервова до неможливості.

– Я в обласне управління освіти перейшла з дитсадка працювати, – сказала Анжела Джолівна.

– А ви і в дитячому садочку працювали? – спитала господиня.

– Було діло. А перед тим ще в пологовому будинку. Ну, то я ще зовсім молоденька була.

– Мабуть, цікаво в пологовому будинку працювати? – оживилася тітка Тягнирядниха. – Немовляточка там тобі, як пуп'яночки... Ох, і люблю ж малечу!.. Але чому ж ви покинули ту роботу, перепрошую?

– Чому? – задумалася товстуха. – Хто його знає. Я й не думала про це ніколи. А й справді: чому я пішла з пологового? Сама не знаю. Наче

якийсь чорт мене напоумив. Дивно, чому ж я таки пішла? А, чого вже там! Пішла – та й годі. Навіщо минуле ворухити. (...)

План починає діяти

У школі все було готове до перевірки. За кілька хвилин після наради Павло Панасович ознайомив учителів із планом, якого всі мусили чітко дотримуватися. І, якщо пощастить, то їхню школу омине сумний жереб багатьох неперспективних на думку вищого керівництва невеличких сільських шкіл. Через брак учителів і учнів їх ліквідовували, тобто закривали назавжди.

План директора був такий:

1. Павло Панасович вдає, що він дуже радий інспекторам.
2. Парасина Павлівна вдає, що тюлю на вікнах і не повинно бути.
3. Геннадій Іванович (учитель фізкультури) вдає із себе сторожа.
4. Ніна Силівна (учителька початкових класів) вдає із себе прибиральницю.
5. Молодий Остап Валерійович по черзі вдає із себе Геннадія Івановича і Ніну Силівну.

Інспектори прибули за кілька хвилин до початку уроків.

Анжела Джолівна була в гуморі. Певно, на її настрої позначилися вчорашня вечеря й не менш смачний сьогоднішній сніданок.

Павло Панасович і Парасина Павлівна зустріли гостей на порозі школи.

– А ми вас вже зачекалися! – защебетав директор. – Як відпочили?

– Усе гаразд, – відповів Петро Бредович. – Ходімо вже перевіряти. Анжелочко Джолівно, усе записуйте.

– Аякже, Петре Бредовичу, аякже, – закивала його помічниця і витягла із сумочки свій нотатник.

– Із чого почнете? – поцікавився Павло Панасович, удаючи, що йому взагалі-то байдуже, із чого перевіряльники почнуть свою роботу, бо в його школі, схоже, скрізь усе в порядку.

– Спочатку подивимося, як ваші діти займаються фізкультурою, чи немає перенавантажень, – рішуче промовив інспектор. – Де тут у вас спортзал?

– Авжеж, авжеж, – погодився директор. – Чули, Парасино Павлівно? Йдемо на фізкультуру. – Він непомітно підморгнув своїй заступниці.

Парасина Павлівна все зрозуміла і чимдуж дременула до вчительської.

– Що це з нею трапилося? – здивувалася Анжела Джолівна.

– Е-е... Мабуть, згадала, що праску забула вимкнути, – придумав Павло Панасович.

– Запишіть, Анжелочко Джолівно, – наказав головний інспектор, – так і запишіть: у школі відбуваються кричущі порушення пожежної безпеки.

– Добре, запишу, – відповіла товстуха, – але праска в учительській – це правильно. Учителі завжди повинні мати охайний вигляд. Тут я б поставила плюс.

Тим часом захекана Парасина Павлівна вскочила в учительську.

– Ваш вихід, Ніно Силівно! – з порога випалила вона. – Затримайте їх, доки Остап Валерійович перевдягатиметься на фізрука!

Ніна Силівна вхопила відро і швабру й вирушила на бойове патрулювання коридорів.

Інспекторській делегації до спортзалу лишилося якихось десять метрів, коли це з-за рогу, просто на перевіряльників налетіла Ніна Силівна. Новоспечена прибиральниця з усього розгону вгатилася шваброю в черевики Петра Бредовича. Інспектор так і беркицьнувся на спину.

– Ой-ой! – покотилося лунким коридором. – Це неподобство!

– Вибачте! Перепрошую! – затанцював навколо збитого з ніг перевіряльника директор. – Давайте руку. Вибачте, будь ласка. Це наша прибиральниця Ніна Силівна. Даруйте їй, я вас прошу, просто вона дуже старанна. Вона так захоплюється. Так захоплюється своєю роботою, що часом навколо себе. Нічого навколо себе не бачить.

– Це свинство, я вам кажу! Справжнє свинство! – бубнів Петро Бредович. – Анжелочко Джолівно, негайно зафіксуйте цей інцидент.

Кілька хвилин було виграно, але ж Остап без халеп не може. Одягаючись, він поспіхом нап'яв кросівки не на ту ногу. Доки взувався-перевзувався, утратив кілька дорогоцінних хвилин.

– Геннадію Івановичу, – наказала Парасина Павлівна, – негайно перейміть їх і затримайте.

– А що я їм скажу? – спитав фізрук.

– Придумайте що-небудь. Ви ж сторож, зрештою.

Геннадій Іванович заступив інспекторам дорогу перед самісіньким спортзалом. Він, наче шлагбаум, виставив наперед себе свою палицю.

– Що трапилося? – вдав здивування директор. – Познайомтеся, це наш сторож Геннадій Іванович, – пояснив він перевіряльникам.

– Нічого не трапилося, – сердито промовив фізрук-сторож, – школою вештаються сторонні незнайомі люди. Це непорядок, Павле Панасовичу.

– Заспокойтеся, це наші гості – інспектори з обласного управління, – промовив директор, схвально підморгуючи Геннадію Васильовичу. – Пропустіть нас.

– Ще чого! – пирхнув той. – А як щось пропаде, – хто тоді відповідатиме? Я?! Нехай спочатку покажуть документи, що вони справді інспектори, а не махлярі якісь.

– Нічого не поробиш, – вибачливо стенив плечима Павло Панасович, – отакі добросовісні люди в нашій школі працюють. Доведеться показувати ваші посвідчення.

Поки Петро Бредович і Анжела Джолівна шукали документи, за спиною Геннадія Івановича до спортзалу прослизнув Остап.

– Документи в порядку, – промовив колишній фізрук, а тепер сторож Геннадій Іванович, віддаючи інспекторам посвідчення. – Проходьте, будь ласка.

Він відчинив перед Петром Бредовичем двері.

– Я цієї бюрократії вам просто так не подарую! – роздратовано гарикнув головний перевіряльник, переступивши поріг спортивного залу. (...)

Глухий кажанятник

(...) Вельзепер і Горзулія мчали так, що аж викресували копитами іскри з кам'яної стежини. Вони бігли довго, може, з годину, аж поки не попадали знеможені просто на землю. Віддихавшись, повставали й знову побігли. А коли пересвідчилися, що гонити за ними немає, перейшли на крок і стали шукати якоїсь криївки¹, де можна було б переночувати. І весь цей час їхні долоні міцно тримали одна одну.

Поночіло. Закохані недодідько та фурія сиділи вкупоньці під величезним валуном на краєчку прірвистого плато і дивилися, як поволі пригасає пекельний день.

– А як там, нагорі? – тихо спитала Горзулія.

– Не знаю, – відповів Вельзепер. – Кажуть, там гарно: дерева ростуть, є зелена трава, небо, кажуть, є.

– А що таке дерева? – Горзулія зустрілася поглядом із Вельзепером. – І яке те небо?

– Небо? – недодідько задумався. – Я чув, що воно таке, як твої очі, мій вогнику, – блакитне.

– Якби ж то хоч разок його побачити, – замріяно зітхнула фурія.

– Побачимо, – Вельзепер ще дужче пригорнув до себе кохану. – Обіцяю. Я знаю, де справжній вихід нагору.

– Я боюся, – стиха зронила бісичка. – А раптом для нас там не знайдеться місця.

– Оцього я не знаю. Але побачимо. Принаймні спробувати треба, бо тут усе одно через грішників нам життя не буде.

– А там, нагорі, вони теж є?

– А куди ж без них? Є.

– Цікаво, чи всі людські душі грішні?

– Кажуть, що всі. Але не всі пропащі, Горзю. Далеко не всі.

– Це добре. Дуже добре.

Горзулія поклати голову на Вельзеперове плече й спробувала уявити собі небо.

Перевірка триває

(...) – Записуйте, Анжелочко Джолівно! – перервав бурмотіння директора старший інспектор облвно. – Так і пишiть: у першому класі Глинятинської семирічної школи навчається двоє учнів!

– Я перепрошую, – тактовно прокашлявся Остап Валерійович Квіточка, – але ви помиляєтеся. Хочу вам сказати, що учнів у цьому класі набагато більше. Перед вами лише чергові, вони залишилися стежити за порядком, а всі решта...

– А де ж решта? – трохи отямившись, Павло Панасович вирішив підіграти Остапові. Хоча й гадки не мав, що з того вийде.

¹ Криївка – тут: захисток; схованка.

– У нас же зараз урок «Я пізнаю світ». От увесь перший клас і пішов до нашого живого куточка.

– До чого?

– До нашого шкільного живого куточка, – й оком не зморгнувши, вигадував Остап (бо що він мав іще робити в такій безглуздій ситуації?). – Дітки так люблять спостерігати за нашими вихованцями-тваринками. Погодувати братів наших менших.

– А-а... – непевно кивнув директор.

– У вас є живий куточок? – цього разу голос Петра Бредовича звучав не так погрозово.

– Авжеж, – запевнив інспектора Остап. – Пречудовий живий куточок.

Якби поглядом можна було спопелити, то від Остапа лишилася б раз тільки жменька золи, – так подивився на нього Павло Панасович.

– Ой! – зраділа Анжела Джолівна. – Петре Бредовичу, а ходімо й ми подивимося на той куточок! Я так давно не годувала тваринок. Та й ви ж, мабуть, теж...

– Давайте вже завтра всі разом підемо дивитися на той куточок. – запропонував Петро Бредович.

– Усі разом – це хто? – наважився запитати директор школи.

– Усі разом – це ми плюс Василь Васильович.

– А хто такий? Отой Василь Васильович – що за один, дозвольте спитати? – поцікавився директор.

– Я ж вам казав. Завтра приїжджає наш головний інспектор. Я ж вам казав. Ми звітуємо перед ним про свою роботу в цій школі, а він уже й прийматиме остаточне рішення: закривати її чи ні.

– Він, до речі, кандидат біологічних наук, – додала Анжела Джолівна, – і дуже любить усяку звірину.

– Отже, до завтра, – кинув Петро Бредович. – Але не думайте, що кілька мишей вас урятують. Щоби вразити Василя Васильовича, вам знадобиться щось особливе. До побачення.

Рятівна ідея

– Чи ви з глузду?! – кліпав, наче сова, Павло Панасович. – Ви з'їхали з глузду, молодий чоловіче?! Що ж ви накоїли?

– А що? Я ж нічого, – стенив плечима Остап.

– Оце – нічого? Ви ж нас погубили. Ви нас просто знищили! От хто, хто, скажіть?! Тягнув вас за язика – хто? Що ви наплели інспекторам про живий куточок?

– Ну... я просто сказав перше, що спало на думку. Узагалі-то, якби я не придумав про живий куточок, то школу б уже закрили. Першокласників у нас, як не крути, усього двоє.

– А Остап Валерійович правду каже, – обережно втрутилася Парасина Павлівна. – Просто він опинився в екстремальній ситуації, от і вигадав про живий куточок.

– Дорогенькі, як ви не розумієте, що ми всі?! Ми всі тепер у екстремальній ситуації. Завтра ж усе одно виявиться, що в нас ні першокласників, ні живого куточка немає. Це все, нам клямка, колеги, точно вам кажу!

– Вибачте мені, – промовив Остап. – Я не мав цього робити. Просто згадав вашу, Павле Панасовичу, розповідь на педраді. Ну, про ваших колишніх тваринок.

– Ет, що там вже згадувати! Нема – то й нема. Я й сам як згадаю, бува, то наче отут! – він рубонув долонею собі коло горла. – Наче отут галушка стає – і ні туди ні сюди. Так мені гірко, так тоскно...

– А чого лишень один ваш Бублик вартий, Павле Панасовичу, – озвався Геннадій Васильович. – Ніколи не забуду, як я для нього траву косив за школою.

– Ой, не кажіть, не кажіть мені про Бублика! – здушеним голосом проказав директор. – Не... не кажіть, якщо... якщо не хочете моїх старечих сліз побачити.

– Та що там, – махнув рукою фізрук, – хіба ж ми не знаємо, як ви його любили. Я й досі не доберу, як це він утік.

– Ой, – директор таки змахнув зі щокі скупі сльози, – я винен. Забув зачинити кліточку. Що й казати – якби був мій Бубличок, то ми б про завтра й не хвилювалися... Але все, годі, мовчіть! Не кажіть мені про нього ні слова.

– А я скажу, – раптом невідь-чому зрадів Остап. – І скажу, що я знаю, де ваш Бублик. Якщо Бублик – це той байбак у вашім кабінеті на фотографії.

– Байбак, байбак! – директор схопив молодого вчителя за обидві руки. – Як – знаєте?! Кажіть, не мовчіть, не мучте, Остапе Валерійовичу, не витягуйте з мене. Не витягуйте з мене серце своїм мовчанням!

– Я бачив вашого Бублика. І навіть знаю, де його нора.

– Ура!!! – зарепетували всі хором на чолі з директором.

– Отже, так, колеги! – поправив краватку й поли піджака Павло Панасович. – У нас з'явився шанс. Мусимо до завтра організувати в школі живий куточок. Ваше завдання: зараз ідете й просите дітей, щоб завтра до восьмої ранку принесли з дому якусь цікаву тваринку. Чули, Ніно Силівно?

– Чого ж не чула. Але не второпала до пуття. Яку Маринку?

– Та ні, не Маринку, – голосніше промовив директор, – а тваринку. Ну, там кролика, наприклад.

– На роликах?! – отетеріла Ніна Силівна.

– Ніно Силівно, вам дозволяю завтра не приходити на роботу. Зробіть собі відпочинок, добре? А ви, Геннадію Івановичу, подбайте, щоб наші старі кліточки та загорожі були справні. Та ще кормів. Кормів запасіть хоч якихось.

– Буде зроблено, – кивнув фізрук.

– Я допоможу Геннадію Івановичу з ремонтом кліток, – зголосився Остап.

– Гаразд. Тільки допізна тут не засиджуйтеся, Остапе, бо вночі в нас із вами буде важливіша справа.

– Яка?

– Ми поїдемо ловити Бублика.

Нагору

(...) Їх вистежили вчора. Застали зненацька під час сну. Вельзепер і Горзулія спочивали в одній затишній печерці й, нічого лихого не підозрюючи, заснули. Отямилися від голосної розмови.

У печері вони вже були не самі. При самому вході двоє грішників-чортоловів розвели багаття і щось на ньому смажили. Вони не бачили Вельзепера з Горзулією лише тому, що ті лежали далі, в глибині печери, і там було темно.

– Не рухайся, – самими губами проказав недодідько. – Може, не помітять.

Але чортолови помітили. (...)

Гонитва тривала недовго. Вельзепер дуже стомився, але через силу біг далі й далі, а от Горзулія... вона вкрай виснажилася. Кілька разів падала, і Вельзепер підіймав її.

– Ще трохи, Горзю, ще трошечки! – благав він кохану. – Нам ще небагато лишилося, небагато... Треба лише на цей прискалок вилізти, Горзечко, а там буде печера з виходом нагору, давай-бо!..

– Я не можу, Вельзику, тікай сам, без мене, не можу я!..

– Давай, давай, – ледь не плачучи, Вельзепер підсаджував на камінь вимучену Горзулію.

А ззаду вже чулося тяжке дихання переслідувачів.

– Облиш мене, – знову промовила фурія, – тікай сам. Прошу тебе, тікай! – благала вона, опустившись на сірі камені.

Але Вельзепер ще намагався її підвести. Горзулія піддалася й спробувала дертися на скелю. Поруч невідь за що чіплявся Вельзепер. Але Горзулія раптом посунулася вниз. Недодідько із жахом помітив, що її тягне за ногу один із чортоловів-грішників.

– Тікай! – застогнала бісичка.

Вельзепер дивився в її очі – кольору небаченого неба – і був ладен знищити себе за те, що нічого не може зробити.

– Хоч ти, хоч ти побач небо! – ще встигла вигукнути Горзулія, а далі чортолов затулив їй рота й заходився скручувати руки мотузкою.

Забачивши таке, Вельзепер був готовий сторч головою кинутися донизу, намагатися рятувати кохану, проте розум узяв гору над почуттями. Недодідько знав, що так він розіб'ється. А якщо й ні, то покалічиться й однаково потрапить у лабеті чортоловів. Але якщо йому вдасться втекти, то ще буде надія врятувати Горзулію. Буде надія!

Думка про надію додавала сил Вельзеперові й він дерся далі. Недодідько чіплявся за майже непомітні уступи, шукав хоч якісь заглибки або тріщини в камені, щоб хоч по сантиметру просуватися вгору, геть від страшних переслідувачів. І ось до рятівного узвишшя було рукою подати, як Вельзеперові вломився кіготь на руці... і він ледь не зірвався. Його ратиці зісковзнули з хистких опор, за які вони чіплялися, й посунули донизу. (...)

Недодідько поліз підземним тунелем далі й далі. Він не знав, що це за тунель, де він тут узявся, але йому до того було й байдуже, головне тепер – утекти. Спочатку він повз на пузі. Далі лаз розширився, і можна було спокійно лізти на чотирьох. Хтозна, скільки Вельзепер отак пробирався незрозумілим тунелем, однак рачкував він доти, доки

зовсім не вибився із сил. Тоді, знеможений, він упав на сиру землю і з думкою про свою нещасну кохану заснув безпробудним сном.

Полювання на Бублика

(...) У якусь мить в Остаповій голові чорним круком почала шугати смутна думка про те, що йому з Павлом Панасовичем не вдасться знайти Бубликову нору.

Але їм таки пощастило. Фари автомобіля намацали в темряві білу грудочку, що лежала посеред шляху. Це був шматочок зефіру.

– Гальмуйте! – несамовито зрадів Остап. – Зефір на дорозі!

– От іще! – директор машинально натиснув на гальма. – Зефір?

– Зефір. Глушіть машину, виходьмо.

– Тьху! – розчаровано випалив Павло Панасович. – А я думав, що ви нору знайшли, Остапе Валерійовичу. Не хочу я зефіру. Тим більше з мікробами.

– І я не хочу зефіру. Але ми й не будемо його їсти. Зефір – це орієнтир, Павле Панасовичу. Це ж тут дядько Тягнирядно згубив кульок із ласощами. А потім вибирав, але одну штучку, мабуть, не помітив. Отже, нора зовсім поряд.

– А, – радісно кивнув директор, – це ж інша справа! Ходімо, тільки тихцем.

Вони взяли мішок і ліхтарики. До нори підкралися навшпиньки. Павло Панасович уважно роздивився круглий отвір, що вів у помешкання байбака.

– Чудово, – стиха промовив директор. – Молодець, Остапе Валерійовичу, що запам'ятали місце.

– Якби ви застрягли так, як я, то й ви б запам'ятали, – запевнив директора вчитель. – Тільки я більше в нору не полізу.

– Не треба лізти. Все одно нора завузька для нас із вами.

– А як же ми його звідти витягнемо?

– Я спробую покликати. Сподіваюся, що він пам'ятає. Що не забув мій голос і вийде на нього. А ви, Остапе Валерійовичу, тут неподалік не бачили інших виходів з-під землі?

– Ви маєте на увазі запасні виходи?

– Так. Повинно бути ще кілька. От би знайти їх. Але давайте спочатку тут спробуємо.

Павло Панасович упав навколішки, нахилився над корою і почав кликати:

– Бублику! Бубличку! А йди-но сюди! Бубличку! Ходи, не бійся, це я по тебе прийшов. Виходь, товстунчику, підемо додому.

З нори – ані звуку.

– Бублику!.. Не хоче. Нумо шукати ще нори.

– А може, він уже в зимову сплячку вклався? – раптом осінило Остапа. – Ми ж тоді нізащо його не добудимося.

– Ні, не вклався. По-перше, вересень тепер теплий, він ближче до кінця. Тобто ближче до кінця місяця заляже на зиму. А по-друге, на зиму байбаки закупорюють входи й виходи. Світить, Остапе Валерійовичу, шукаймо.

Дуже швидко вони знайшли ще один отвір, що вів під землю. І тут Павло Панасович хвилини із п'ять закликав Бублика взятися за розум і вийти нагору. Але все без пуття.

Поблукавши ще з добрих пів години, шукачі надибали третій вхід у нору. Але й із нього до них ніхто й носа не показав.

– От, біда! От, горечко! – ледь не плакав Павло Панасович. – Ну, Бубличку, ну, ріднесенький, виходь. Не я – уся школа просить. Виходь...

Остапові було шкода дивитися на директора. Він і сам неабияк засмутився.

– Слухайте, а може, ми його виженемо з нори? Налякаємо, покритимимо, – запропонував юнак.

– Та де там! Не виженеш його. Він глибоко сидить. А почнемо шуміти – ще глибше заб'ється. А може, його й немає там. Хтозна, чи це його основна нора, велика? Чи мала, запасна. Бо в байбаків є й такі. У них вони лиш інколи переховуються і дуже рідко ночують.

– А раптом вийде? Все одно ж немає інших варіантів, – стояв на своєму Остап. Шкода, не спробувавши, їхати додому.

– А, горіло б воно! – махнув рукою директор. – Спробуймо! Тільки так: у цю діру я вставляю ліхтарик і йду. Йду до першого входу. Він найбільше схожий на основний. Ти йдеш до третьої діри, наставляєш проти неї мішка і ждеш.

– Добре.

– Може бути, що є ще й інші виходи – у байбака їх буває і більше трьох, але. Але будемо сподіватися, що Бублик не встиг так розгалузити свої тунелі. Він не надто багато часу мав для цього. Навесні лиш утік. Отже, я стану там із другим ліхтарем, теж запхну його в нору й почну. Тобто почну кричати й гупотіти ногами. А ви стійте, тримайте якнайдужче мішка і, якщо Бублик вискочить, то вискочить. Я маю на увазі, що він вискочить на вас, Остапе Валерійовичу. Тобто в мішок. Отоді мерщій закручуйте гичку й тримайте, аби він не вистрибнув.

– А він схоче тікати саме моїм виходом? – засумнівався Остап.

– Якщо тікатиме, то напевно. На інші не наважиться, бо там буде світло. Ну, гайда.

Так і зробили. Поклали ліхтарик в один отвір, затулили розкритим мішком інший, а в третій Павло Панасович почав світити і ерепенитися. Та ще й ногами тупотів.

З хвилину нічого не відбувалося. Але потім Остап почув якийсь звук. Це було, ніби десь зовсім поряд з-під землі проривається потік води. За тим ураз щось вдарило об дно мішка – і юнак ледь не випустив його з рук. Миттєво зорієнтувавшись, Остап обіруч притис край мішка собі до живота й перехопив міцніше. У мішку бився байбак, але тепер Остап тримав міцно.

– Є! – не своїм голосом закричав він. – Є, Павле Панасовичу! Ваш Бублик попався! Давайте мотузку!

Щастю директора не було меж. Він ще ніколи так швидко не їхав, як тепер, повертаючись до школи.

– Ми врятовані, Остапе! – на всю машину кричав він. – Боже мій милий, ми врятовані! Буде їм живий куточок! Буде! Та вони тепер, як

побачать мого Бублика!.. Ну, дякую, Остапе Валерійовичу, дякую! Якби не ви...

– Немає за що, – ніяково відповів юнак. – Ще тільки пів справи зроблено. Тепер головне – завтрашній день пережити.

– Переживемо, ось лише привеземо Бублика до школи. Там ви все добре відремонтували?

– Усе в порядку там, не переймайтеся.

– От і добре. Ми його так у мішку поки що й покладемо до клітки. Нехай за ніч заспокоїться, а зранку Геннадій Іванович уже випустить. Ви й не уявляєте, Остапе, який я щасливий!

Але Остап уявляв. Він теж був дуже задоволений.

Головний інспектор

(...) На центральній вулиці села Глинятин була школа. Саме до неї, бекаючи, мекаючи, мукаючи, гелгочучи і кудкудакаючи, прямували глинятинські учні та учениці. Задля справедливості треба сказати, що бекали, мекали й кудкудакали не вони. Замість учнів і учениць усе те робили вівці, кози, кури й навіть корови, котрих вони, щоб відновити в школі живий куточок, несли в торбах, корзинах або ж вели на налигачах. Одначе для ще більшої справедливості мусимо сказати, що деякі школярі таки допомагали тваринам бекати, мекати й кудкудакати. Так було веселіше йти до школи. Бо ходити мовчки – взагалі сумно, а йти мовчки до школи – і поготів.

Отак – весело і незвично – розпочався сьогодні ранок у Глинятині.

Павло Панасович, директор школи, прибув на роботу раніше, ніж завжди, а все одно не встигав приготуватися як слід. Спочатку він п'ять разів переклав із місця на місце папери в себе на столі. Потім тричі переставив із місця на місце металеву вішалку. Тоді вирішив переставити горщик із кактусом із шафи на сейф. Потому вирішив, що краще таки кактусові стояти на шафі, і переніс рослину назад. Опісля все-таки передумав і поніс знову на сейф. По дорозі спіткнувся, заорав носом у килимок і випустив із рук горщик із рослиною. Горщик розбився, і тепер виявилось, що найліпше для нього місце в сміттовому кошику. Самого кактуса Павло Панасович поклав на стілець і став шукати для нього новий горщик. Його погляд упав на зображення Бублика на столі – і він раптом згадав про свого улюбленця. А ще згадав, що байбак і досі сидить у мішку. Павло Панасович вискочив із кабінету й намірився бігти за школу, туди, де вони обладнали куточок для тварин. Проте назустріч йому бігла вірна помічниця Парасина Павлівна.

– Прибув! – важко дихаючи, повідомила заступниця. – Вже приїхав головний інспектор!

– Як?! Так рано?

– Уже на подвір'ї школи. Я його у вікно бачила.

– Гаразд, – Павло Панасович ковтнув слину й надав своєму обличчю рішучого виразу. – Я його зустріну. А ви біжіть мерщій до фізрука. Він прийшов?

– Вже давно. Геннадій Іванович у живому куточку порастєся з тваринами. Чудові в нас діти, я вам скажу, Павле Панасовичу, стільки живності різної привели. А як, до речі, ваші успіхи з Бубликом?

– Бублика впіймали. Дяка Остапові Валерійовичу! Ото вже золотий хлопець, Парасино Павлівно, якби не він... То ось, що я вас хотів попросити: біжіть до Геннадія Івановича. Він же ще й досі в мішку сидить.

– Матінко! – аж присіла жінка. – Що це на нього найшло?

– На кого?

– Та на Геннадія Івановича. Навіщо він заліз у мішок?

– До чого тут Геннадій Іванович? Я ж не про нього кажу, – замотав головою директор.

– А про кого? Невже про Остапа Валерійовича? А його яка муха вкусила?

– Ніхто його не кусав, – знову заперечив Павло Панасович. – У мішку сидить Бублик, розумієте?

– Бублик? Тю на мене!

– Та не тюкайте, а біжіть і перекажіть Геннадію Івановичу. Перекажіть, нехай випустить Бублика. Бо ще чого доброго. Чого доброго задихнеться там.

Парасина Павлівна рушила виконувати доручення керівництва, а саме керівництво рушило зустрічати головного на всю область інспектора.

Дорогою директор зустрів Остапа, що йшов біч-о-біч із незнайомим чоловіком і щось жваво йому розповідав.

– Доброго дня, Павле Панасовичу! – звіддалік привітався молодий учитель. – А я тут нашому гостю саме розповідаю про вас та про вашу любов до всього живого. – Познайомтеся: це Василь Васильович – з обласного управління освіти. А це наш шановний Павло Панасович, – звернувся він до інспектора.

– Слушайте, – перевіряльник енергійно простягнув директорові руку, – а проворні тут у вас хлопці працюють. Я щойно поріг школи переступив, а Остап Валерійович мені вже скільки цікавого розповів... І де ви таких орлів берете?!

– Самі прилітають, – вдоволено відповів директор, трясучи інспекторові руку.

– А скажіть, – допитувався інспектор, – чи таки є у вас той живий куточок? Бо я так люблю тварин, щоб ви знали! А особливо мене цікавить байбак.

– Усе є, усе є, – аж світився радістю Павло Панасович. – І байбак є, аякже.

– Щоб ви знали, – зрадів і Василь Васильович, – я ж біолог сам. То я по байбаках кандидатську дисертацію колись захищав. Кумедні тваринки, їй-богу! О, а як тут моя гвардія – Петро Бредович і Анжела Джолівна?

– Та нічого. Все в порядку в них, – кинув директор, – кумедні тваринки, їй-богу. Ой... вибачте. Я хотів сказати: чудові люди. А он і вони йдуть.

До співрозмовників поспішали двоє інспекторів. Анжела Джолівна тримала в руках свою незмінну сумочку з нотатником. (...)

У живому куточку

Оновлений живий куточок тішив око Павла Панасовича. Директор аж світився.

У відремонтованих і вичищених кліточках, клітках і загонах походили кури, індики, сиділи, хрумаючи буряками та морквою, кролики й нутрії, стояли, жуючи сіно, кози та вівці. Тварини трохи обвиклися на новому місці й тепер із цікавістю проводжали поглядами всіх, хто минав їхні несподівані житла.

Однак біля однієї невеликої загорожі робилося щось неймовірне. Там зібралися чи не всі школярі. Неважко було здогадатися, хто став її мешканцем. Усі скупчилися біля вольєра, у який минулої ночі директор і Остап принесли Бублика.

Павло Панасович, Василь Васильович і Остап Валерійович звіддала почули гамір, захоплені вигуки і сміх, що раз по раз вибухав у натовпі.

– Їсть! Дивіться – він яблуко їсть! – гукав хтось із старших учнів.

– Зараз я дам йому цукерку! – пропищав хтось із менших любителів тварин.

– Ой, я не можу! – за мить почувся голос Геннадія Івановича. Він теж був серед юрби. – Розмотує! Розмотує, туди б його! Їсть, їсть!.. От кумедія!..

– Ти диви! – знову продзвенів захоплений дитячий голос. – Як мед – то й ложкою! Ще просить.

Павло Панасович занепокоївся й хотів нагримати на бешкетників, гукнути, щоб не сміли давати байбакові цукерок, бо солодощі для гризунів – не найкраща їжа, але... Але не хотів, щоб Василь Васильович подумав, наче він дуже суворий до учнів.

– От, бешкетники, – тільки й промовив він, вибачливо посміхаючись. – Загодують тваринку цукерками. – Ану, діти, ану! Дайте пройти нашому гостю. Ану...

Школярі знехотя розступилися, роблячи коридорчик до загорожі. Врешті-решт Павло Панасович, Василь Васильович, а з ними й Остап дісталися до бажаного об'єкта.

– Ну ось, шановний Василю Васильовичу, – промовив директор, указуючи рукою в напрямку вольєра, познайомтеся: це наша гордість, мій улюбленець – Бублик.

– Бублик? – якимось спантеличено перепитав інспектор.

– Еге ж. Наш шкільний байбачок.

– Байбачок? – чомусь знову перепитав Василь Васильович.

– А що вас так?.. – Павло Панасович сам нарешті перевів погляд на байбака і... перехрестився.

Попався

(...) Вельзепер мчав наосліп, гнався й чув, як ноги переслідувачів стрясають землю над ним і під ним, то праворуч, то ліворуч – скрізь. Вельзепер кілька разів натикався на яскраве світло. Тоді він розумів,

що це світло знищить його, що в нім він спалахне, як пір'їна в багатті. Тоді недодідько круто розвертався і гнав своє знеможене тіло в інший бік, завертав у розгалуження тунелів, але знову натикався на світло.

Так він бігав, аж поки не попався. Все сталося миттєво. На якусь частку секунди Вельзепер збагнув, що вже не біжить, а борсається в пастці. Недодідько відчув себе кажаном. Йому здалося, що це він сам себе впіймав і посадив до задушливої торбини. Тоді нечистий спробував знайти латку в ній і розширити дірочку. Та ніякої латки й ніякої дірочки не було. Ця торба виявилася цупкою.

Зовні до Вельзепера долинали голоси грішників. Чортолови, що кудись його несли, раділи, наче бісенята. І говорили про якісь бублики. І нечистому кілька разів навіть здалося, що ті грішники думають, наче він, Вельзепер, теж бублик.

Чортик просидів у торбі кілька годин. А коли пастку відкрили, то він опинився в невеликому загоні. Кругом було неймовірно ясно. Не вірячи своїм очам, Вельзепер усе ж мусив відзначити, що потрапив у верхній світ. Він задер голову догори і крізь вічка металевої сітки помітив високо над собою безмежну синь Горзулиних очей. І тут він згадав про кохану. І в ту ж мить збагнув, що бачить небо, – і заляк.

Отак Вельзепер і сидів – із задертою в небо головою й відкритим ротом, аж поки до загону прийшло багато малих і кілька дорослих грішників. Вельзепер навіть не думав, що грішники бувають такі маленькі. Люди з галасом обступили його загорожу. Тоді нечистий заплющив очі, щоб не бачити, як його битимуть чи мучитимуть. Але його ніхто не бив. Натомість просто запахло яблуками. Вельзепер відкрив очі – зрозумів, що перед ним ніякі не грішники, це просто діти. Бо ж невже грішники пхали б йому через огорожу їжу? Так, кілька дитячих рук пропонували йому соковиті жовті яблука! Вельзепер несміливо взяв одне й почав їсти. Чим змусив захоплено заплескати найменше дівчатко.

Нічого смачнішого в житті Вельзепер досі не куштував. Друге яблуко взяв сміливіше. Потім йому запропонували цукерку. Цукерки недодідько взагалі тільки на малюнках бачив. А коли він поклав солодощі до рота, то вже остаточно збагнув, що втрапив зовсім не в жорстокі руки грішників-чортоловів. Він утратив до звичайних людей. І, схоже, люди були цьому раді.

Докторська

Павло Панасович дивився на Бублика й не бачив його. Але в тому нічого дивного. Дивніше було б, якби Бублик у вольєрі таки сидів. Уважний читач вже, мабуть, здогадався, що замість Бублика в загоні сидів не хто інший, як недодідько Вельзепер. Еге ж, невеличкий чортик із карамелькою за щокою.

– Е-е-е-е... – спробував щось сказати директор школи, але не зумів. – А-а-а-а... – спробував іще раз, однак все марно.

Він подивився на Остапа, проте й Остап тепер скидався на суцільний знак запитання. У цю мить вони обидва нагадували двох збитошних школярів, яких вивели на чисту воду, викривши їхні витівки. Директор і вчитель мовчки чекали на бурю, що мала ось-ось вибухнути. Адже

вийшло, що вони піддурили головного інспектора. І ніякого байбака в школі немає. Отже, Глинятинську дев'ятирічну школу таки закриють.

І Василь Васильович заговорив:

– Я так розумію, це не зовсім байбак, панове? – звернувся він до за-
кляклих директора і Остапа.

Ті винувато кивнули.

– А що воно таке? – знову спитав головний інспектор.

Павло Панасович і Остап стенули плечима.

– Не знаєте?!

Директор з Остапом мляво закрутили головами.

– А я знаю! Я знаю, що це, панове! – Василь Васильович несподівано
обняв обох їх за плечі. – Я дуже добре знаю, що це таке!

– Що? – наважився запитати Остап.

– Ха, юначе! Це – ЩОСЬ! Це ого-го що, юначе! Це моя докторська!

– Ковбаса? – здивовано запитав Павло Панасович.

– Ха-ха-ха! Ковбаса! Ха-ха-ха! То ви ще й гуморист, Павле Панасо-
вичу! Ха-ха-ха! Це – моя докторська дисертація! Ясно?!

– Ясно, – кивнув директор. – То ви не закриєте нашу школу?

– Звісно, ні. Ба більше – я ще й проситиму у вас кілька годин біоло-
гії на тиждень.

– Ви що, хочете працювати в нас учителем біології? – оторопів Пав-
ло Панасович.

– Якщо візьмете. Бо ж я однаково мушу лишитися в селі, щоб дослі-
дити повадки цієї незвичайної істоти.

– Дорогенький наш! – вмить переродився Павло Панасович. – Та
звісно ж! Я кажу: аякже! Тобто беру вас учителем!

– Агов, ви чули, – загукав у натовп школярів і вчителів Остап, –
нашу школу не чіпатимуть!

– Ура!!! – на всі голоси закричали присутні й, ухопившись за руки,
закружляли навколо директора та інспектора в нестримному перемож-
ному танці.

Халепам кінець

Петро Бредович і Анжела Джолівна не з першого разу второпали,
коли Василь Васильович повідомив їм про своє рішення. (...)

– Павле Панасовичу, чи не можна організувати для моїх колег
якийсь транспорт до міста. А звідти в область вони без проблем доїдуть,
там автобуси щогодини ходять.

– Я можу організувати! – зголосився Остап. – Є в нас тут один тран-
спорт.

За пів години під школою стояла Сива. Дід Михайло Припічок влад-
но тримав віжки в руках, чекаючи, доки поважних пасажирів
підсадять на встелену сіном підводу. (...)

– Ну, то щасливої дороги! – побажав Павло Панасович.

– То що, вїо? Можемо їхати? – запитав дідусь Припічок.

– Заждіть, – раптом спохватився Остап. – Ледь не забув. Зачекайте
хвилинку. – Він прожогом кинувся до пришкільної клумби.

Дід Михайло зняв із голови картуза й витяг з-під сіна мотоциклет-
ного шолома.

– А навіщо вам оце? – підозріливо спитав Петро Бредович.

Дідусь не встиг відповісти, бо вже тут як тут був Остап із пахучим букетом чорнобривців.

– Це вам! – простяг він квітки Анжелі Джолівні. – Від імені всієї школи дякуємо вам за все!

Дід Припічок підморгнув Остапові, вдягнув шолом і зручно вмотився на водійському місці.

– Ой... – розчулилась інспекторка. – Мені? Дякую! Дякую! Я й не думала... Дякую. Вибачте нам. Може, Петро Бредович щось не так зробив або сказав, чи я ненароком комусь якої прикрасі завдала. Вибачте, будь ласка...

– Не варто, вам ні за що вибачатися, – відповів Остап.

Він же не знав, що є за що. Це ж вона, Анжела Джолівна Марущак, колись мимохіть накликала на малесенького Остапчика безліч халеп. А ось цим своїм вибаченням, знову ж таки мимохіть, зняла те прокляття.

– Все одно, – наполягала Анжела Джолівна. – Дякую вам. Боже, яка ж краса! Які квіти! Які чо...о...рно...бри-и-и!..

Сива гарцювала нерівним шляхом так стрімко, а вередливі інспектори чіплялися за підводу, аби не впасти, так смішно, що без реготу ніхто на це дивитися не міг.

◀ Олександр Коваль.
Ілюстрація до повісті

Разом з усіма сміявся й Остап – юний лицар освіти, надія Глинятинської школи, вершник науки й звитяжець долі, хлопець із на диво ніжним прізвиськом Квіточка. У цю хвилину йому було легко й радісно на душі, як ніколи.

Знову в пеклі

Тому, хто вибрався із самого пекла, утекти з клітки простіше простого. Дочекавшись ночі, Вельзепер підібрав на долівці своєї клітки якусь паличку, просунув її між вічок сітки й відщипнув клямку.

Спочатку він заліз на клітку зверху й намацав там дивовижну коробочку. Її поклав туди отой чоловік, що так зрадив, коли його побачив. Той, хто сказав, нібито має його, Вельзепера, дослідити. Гм... дослідити. Нехай би, тільки не тепер. Ніколи йому тут сидіти. Отож той чоловік сказав іншому чоловікові, що хоче почути, які звуки він, Вельзепер, видаватиме вночі. А ця коробочка, буцімто ті звуки якось збереже. Тоді він кілька разів тицяв на якусь кнопку, щось говорив на ту коробочку, потім знову тицяв – і так коробочка повторювала все сказане чоловіком. Вельзепер дуже уважно спостерігав за діями людини й запам'ятовував усе до дрібниць. Узявши балакучу коробочку, недодідько прокрався шкільним подвір'ям і вийшов на вулицю. Там вдихнув на всі груди терпкого нічного повітря, підвів очі в небо. Такої краси він зроду не бачив! Прекрасне, блакитне і бездонне денне небо тепер було темне й виблискувало вогниками. Колись Вельзепер чув, що таке буває тут, у верхньому світі. І ці вогники звуться зорями.

Але довго милуватися цією дивовижею недодідькові не можна було. Він мусив мерщій повертатися в пекло.

Тим часом чортолови казилися через власне безсилля. Як це так, що вони – дужі й люті – не можуть розв'язати язика якійсь кволій чортиці?!

– Ти скажеш, де справжній вихід нагору, чи ні?! – вкотре запитував ватаг грішників Горзулію.

– Я не знаю, – насилу відповідала змучена бісичка. – Не знаю.

– Не бреші! – чортолов підніс до її горла здоровезного ножаку-мачете. – Якщо не покажеш нам дорогу, я зітну твою нечисту голову з твоїх нечистих пліч! То що?!

По щоках Горзулії потекли сльози. Вона мотала головою, промовляючи:

– Я... я не знаю. Нічого... не знаю.

– Тож помри!!! – люто вигукнув ватажок грішників і замахнувся. (...)

– Стій!!! – раптом пролунало десь угорі.

Грішники озирнулися. Горзулія глянула туди, звідки лунав голос, – і зомліла. На скелі стояв Вельзепер.

– Ось я! – знову озвався він. – Це ж я вам потрібен. Ідіть сюди.

Двічі припрошувати чортоловів не було потреби. Усі втрьох ринулися дертися на скелю.

– Ворушіться ж, я чекаю! – заохочував їх Вельзепер. – Швидше, бо так і не дізнаєтеся, де вихід нагору! Лізьте сюди, дурники! (...)

У печерних сутінках мало що було видно. Грішники йшли навпомацки, на голос, який і далі кликав їх до себе.

Голос був, а Вельзепера не було. Гонителі стояли вже ось тут, звідки їх гукав той ненависний чорт, але його ніде не було. Голос долинав просто з-під землі. Тоді ватажок почав розгрібати каміння під ногами. Голос подужчав. Відкидаючи камінь за каменем, чортолов аж гарчав

від люті й солодкого передчуття близької розплати із зухвальцем. Каміння відлітало й вдарялося об стіну печери. І ось разом із черговим каменем полетів і... голос! А потім камінь грюкнувся об стіну. Щось хруснуло, голос урвався.

Один із чортоловів підійшов до стіни й підібрав із землі... розтрощений диктофон.

Стоячи на краю урвища, вони могли тільки спостерігати, як вже геть далеко Вельзепер несе на руках свою кохану. І вони нічого не можуть вдіяти...

Епілог

- Вже швидко розвидниться?
- Так, кохана.
- І буде небо?
- О, ти побачиш, яке воно прекрасне.
- І все буде добре?
- Так, мила, все буде чудово. Ми ж разом.
- Так, ми разом. А ще будуть оті... як ти казав?
- Цукерки, мій вогничку. Будуть цукерки. Ти навіть не уявляєш, які вони смачнющі!
- Любий, а вони не здивуються, що нас тепер тут двоє?
- Та ні. Думаю, що вони зрадіють. Тільки ж не забудь, що я тобі ка-
зав: цукерку спочатку треба розгорнути...

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Назвіть головних і другорядних персонажів повісті Сашка Дерманського «Стонадцять халеп Остапа Квіточки».
2. Лицарем освіти в повісті названо
А директора школи Павла Панасовича
Б інспектора Петра Бредовича
В учителя Остапа Квіточку
Г селянина Василя Тягнирядна
3. Як звали байбака, який утік із живого куточка Глинятинської школи? Виберіть відповідне зображення-асоціацію.

А

Б

В

Г

АНАЛІЗУЄМО

4. Якби за твором «Стонадцять халеп Остапа Квіточки» знімали комедійний серіал, кого з персонажів ви хотіли б зіграти? Поясніть свою відповідь.

5. Прочитайте виразно вголос уривок від слів «Словом, у житті хлопця халепи були таким самим буденним явищем, як сніданок, обід і вечеря» до слів «Проте хлопець їх і не рахував, і не брав близько до серця» (с. 239). На яких рисах головного героя акцентує автор? Як хлопець ставився до неприємностей, які чекали на нього щодня і щокроку?
6. Хто такий недодідько Вельзепер Невмивака? Чим він займався? До чого прагнув? Чи змінюється ваше ставлення до цього персонажа впродовж твору? Відповідь поясніть.
7. Розкажіть, що ви дізналися про Глинятинську дев'ятирічну школу. Назвіть причини, чому її хочуть закрити.
8. У чому полягає комізм ситуацій, у які потрапляє Остап Квіточка? Яка з халеп головного героя, на вашу думку, найбільш абсурдна? Чому?
9. Перекажіть один з епізодів твору, який, на вашу думку, викликає сміх у читачів. Завдяки чому в цьому епізоді авторові вдалося досягти гумористичного ефекту?
10. Чи помітили ви у творі елементи сатири або іронії? Якщо так, наведіть приклади.
11. Розкрийте поєднання реального й фентезійного у творі.

МІРКУЄМО

12. Енергетична сила слова – це його здатність впливати на наше життя, емоційний стан і здоров'я, оскільки слова формують наші думки та переконання, а також впливають на навколишній світ. Чи вдалося Сашкові Дерманському показати силу слова в повісті? Поясніть свою відповідь.
13. Остап Квіточка – шибеник, фантазер чи жертва обставин? Наведіть приклади, які підтверджують вашу позицію.
14. Що ви думаєте про людину, яка постійно потрапляє в халепи? Чи може така людина досягати успіхів та мати друзів? Чи зумів Остап Квіточка досягти успіху?
15. Яким, на вашу думку, має бути справжній учитель? Чи зможе Остап Квіточка стати таким учителем? Поясніть свою відповідь.
16. Поміркуйте, чи можна лихослів'я, прокльони, неправдиві свідчення проти когось, злі жарти, обман вважати злочином.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

17. Якби ви мали можливість додати до сюжету повісті ще одного міфічного персонажа (наприклад, домовика, лісовика, мавку), хто б це був і як би він втрутився в життя Остапа?
18. Намалюйте або згенеруйте за допомогою штучного інтелекту портрет Остапа Квіточки.

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Алегорія – наділення рослин, тварин, предметів рисами характеру й особливостями поведінки людини. Наприклад, в образі лисиці в байці показують хитру людину.

Антитеза – різке протиставлення предметів, явищ чи подій із метою чіткого виділення якоїсь важливої ознаки. Наприклад: *«Люди мучились, як в пеклі, / Пан втішався, як у раю»* (Леся Українка).

Амфібрахій – трискладова стопа з наголосом на другому складі (◡ ◡ ◡).

Анапест – трискладова стопа з наголосом на третьому складі (◡ ◡ ◡).

Анафора (єдинопочаток) – повторення однакових слів чи сполучень слів на початку речень, віршових рядків чи строф.

Байка – невеликий, здебільшого віршований, повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Верлібр – вірш, у якому немає рим, а рядки мають різну довжину й різну кількість наголосів.

Гіпербола – художній прийом, який полягає в значному перебільшенні рис людини, властивостей та ознак певного предмета чи явища. Наприклад: *«Сердитий вітер завива. / Додолу верби гне високі, / Горами хвилю підійма»* (Т. Шевченко).

Гумор – різновид комічного; доброзичливе, жартівливе зображення смішних вад вдачі персонажа або недоліків життя з метою їх викриття, викорінення.

Гумореска – невеликий віршований або прозовий твір із гумористичним сюжетом.

Дактиль – трискладова стопа з наголосом на першому складі (◡ ◡ ◡).

Детектив – прозовий твір про розкриття загадкових злочинів.

Драма (як жанр) – драматичний твір соціального, історичного чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі.

Драматичний твір – твір, призначений для постановки на сцені (драма, комедія, трагедія, трагікомедія).

Дума – великий ліро-епічний віршований твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконують речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Експозиція – елемент сюжету літературного твору; місце у творі, де знайомимось із часом, місцем подій, персонажами ще до початку конфлікту, який лежить в основі сюжету.

Епіграф – крилатий вислів або цитата, яку вміщують перед текстом твору та яка стисло розкриває його ідею.

Епілог (післяслово, післямова) – позасюжетний елемент; заключна частина твору, у якій ідеться про подальшу долю героїв після розв'язки.

Епітет – художнє означення, що виділяє в зображуваному певну характерну рису. Наприклад: *пишний сад, золоте серце, світла душа, квітуча земля*.

Епічний твір – прозовий твір оповідного характеру.

Зав'язка – елемент сюжету літературного твору; подія, з якої виростає, починається основний конфлікт.

Ідея твору – основна думка про зображені у творі життєві явища, висвітленню якої підпорядковано всі образи й художні засоби твору.

Іронія – художній засіб, який виражає приховане глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, насмішка, замаскована зовнішньо привабливою формою.

Комедія – драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири викривають негативні суспільні та побутові явища, розкривають смішне в навколишній дійсності, висміюють негативні риси характеру персонажів.

Композиція твору – побудова літературного твору, що містить елементи сюжету (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) та позасюжетні елементи (пролог, епілог, інтер'єр, портрет, пейзаж, внутрішній монолог тощо).

Кульмінація – елемент сюжету літературного твору; найбільше напруження у творі, найгостріше, вирішальне зіткнення сил, які ведуть боротьбу.

Ліричний герой – герой ліричного твору, що висловлює свої емоції, переживання, думки; зазвичай це друге «Я» автора твору, але ліричний герой не завжди тотожний автору.

Ліричний твір – зазвичай віршований твір, що не має чітко окресленого сюжету, невеликий за обсягом, у якому життя відображено через думки й почуття ліричного героя.

Ліро-епічний твір – художній твір, у якому поєднано елементи лірики й епосу.

Метафора – слово або сполучення слів, що розкриває ознаки одного предмета чи явища через перенесення на них ознак іншого предмета чи явища на основі подібності чи контрасту. Наприклад: *«І ходить осінь по траві»* (М. Рильський).

Мотив – основні переживання та думки в ліричному творі.

Паралелізм – художній прийом паралельного зображення двох явищ із різних сфер життя; зіставлення явищ природи та емоцій, внутрішнього стану літературного героя. Наприклад: *«Стоїть явір над водою, в воду похилився. На козака негодонька, козак зажурився»* (Нар. творчість).

Пейзаж – зображення природи, довкілля в художньому творі.

Персоніфікація (уособлення) – образний вислів, у якому властивості людини переносять на предмети чи явища. Наприклад: *сміється сонце, вітер стогне*.

Повість – це великий прозовий твір, у якому широко змальовано життя одного / однієї або кількох героїв / героїнь протягом тривалого або важливого за подіями часу.

Поєма – ліро-епічний віршований твір, у якому зображено значні події та яскраві характери персонажів.

Порівняння – художній засіб, що полягає в зіставленні одного предмета або явища з іншим для того, щоб глибше розкрити, яскравіше змалювати кого-, що-небудь. Наприклад: *«Росте хлоп'я, мов куц калини»* (Б.-І. Антонич).

Портрет – у літературі: опис зовнішності персонажів.

Пролог (передмова) – позасюжетний елемент; вступна частина твору, у якій автор знайомить читачів із подіями, що сталися до початку розгортання сюжету, надає довідкову інформацію, установлює контекст основної розповіді.

Речитатів – протяжне проказування, що наближається і до декламації, і до співу.

Рйма – співзвучні закінчення рядків у віршових творах. Наприклад: *кришталъ – медаль; учитель – цілитель*.

Рóзвиток дії – елемент сюжету; сукупність подій, які змінюють одна одну й у яких розгортається конфлікт, виявляються характери персонажів.

Розв'язка – елемент сюжету; логічне завершення низки подій, що зазнали різкого перелому в кульмінації.

Сарка́зм – викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена ненависті й гнівного презирства.

Сати́ра – різновид комічного; різке висміювання хиб і вад, негативних явищ.

Сюже́т – послідовність подій, у яких розкриваються характери літературних героїв. Елементи сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Те́ма твóру – життєві явища, що змальовані у творі.

Трагеді́я – це драматичний твір, в основу якого покладено непримиренний конфлікт, що закінчується переважно смертю героя / героїні.

Трагікомеді́я – це драматичний твір, у якому поєднано риси комедії та трагедії.

Тро́пи – слова або вислови, які вживають у переносному, образному значенні. Найпоширеніші тропи (художні засоби): гіпербола, порівняння, метафора, епітет, персоніфікація тощо.

Фéнтезі – різновид фантастики, у творах якого відображено вигадані події, які логічно пояснити неможливо. У таких творах є магія, міфологічні істоти, чарівні предмети.

Фольклóр – усна народна творчість.

Хорéй – двоскладова стопа з наголосом на першому складі (´ ∪).

Худóжня детал́ь – характерна риса чи подробиця у творі, що має значне змісто-ве й ідейно-емоційне навантаження.

Ямб – двоскладова стопа з наголосом на другому складі (∪ ´).

З М І С Т

Дорогі дев'ятикласниці й дев'ятикласники!	3
---	---

ВСТУП

ЧИТАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ	4
-------------------------	---

Розділ 1 СЛОВО МИНУЛИХ ЛІТ

УКРАЇНСЬКА ДУША В НАРОДНИХ ПІСНЯХ І БАЛАДАХ	7
НАРОДНІ РОДИННО-ПОБУТОВІ ПІСНІ	7
Місяць на небі, зіроньки сяють	9
Цвіте терен, цвіте терен	10
Ой під вишнею, під черешнею	12
НАРОДНІ БАЛАДИ	13
Ой летіла стріла	15
ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА	17
ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА РУСІ-УКРАЇНИ	17
ОРИГІНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА РУСІ-УКРАЇНИ	20
Повість минулих літ. (Уривки)	23
Повчання (Володимир Мономах). (Уривки)	27
Слово про похід Ігорів. (Скорочено)	32
СУЧАСНИКИ ПРО ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ	45
ЛІНА КОСТЕНКО	45
Скіфська одісея. (Скорочено)	47

Розділ 2 СВІТЛО КРІЗЬ ТЕМРЯВУ (Література ХІХ століття)

УКРАЇНСЬКИЙ КОЛОРИТ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	67
ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО	67
Сватання на Гончарівці. (Скорочено)	69
МИКОЛА ГОГОЛЬ	87
Сорочинський ярмарок. (Скорочено)	90
НЕЗЛАМНЕ ПРАГНЕННЯ ДО ВОЛІ	103
ТАРАС ШЕВЧЕНКО	103
ДОКУМЕНТАЛІСТИКА ПРО ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	106
Готово! Парус розпустили	108
Доля	110

МАРКО ВОВЧОК	112
Викуп	113
Розділ 3	
НЕМАЄ ЧАСУ НА ПОРАЗКУ	
(Література XX–XXI століть)	
ВИКЛИКИ Й ВИПРОБУВАННЯ, ЩО ЗАГАРТОВУЮТЬ ДУХ	123
ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО	123
Воля до життя	124
КАТЕРИНА МОТРИЧ	132
Політ журавлів над нетолоченими травами	133
БОРИС ГУМЕНЮК	145
Стара шовковиця	146
Соняхи	148
ІВАН ДРАЧ	151
Балада про соняшник	151
СИЛА ТА ЩИРІСТЬ ПОЧУТТІВ	154
МИКОЛА СИНГАЇВСЬКИЙ	154
Чорнобривці	154
БОРИС ОЛІЙНИК	156
Пісня про матір	156
ЄВГЕН ГУЦАЛО	158
Падають зірки	158
Весняний вечір	161
СТЕПАН ПРОЦЮК	163
Аргонавти. (Скорочено)	164
ЛІРИКА ПРО КОХАННЯ	183
Олена Теліга. Розцвітають кущі ямину	184
Володимир Сосюра. Мені ти приснилась давно...	185
Василь Симоненко. Дотліває холод мій у ватрі...	186
Володимир Івасюк. Я піду в далекі гори	187
Світлана Короненко. Замовляння («Говори про любов...»)	189
СИЛА ДРУЖБИ Й ВЗАЄМОДОПОМОГИ В СУЧАСНІЙ ПРОЗІ	190
АНДРІЙ БАЧИНСЬКИЙ	190
140 децибелів тиші. (Скорочено)	191
САШКО ДЕРМАНСЬКИЙ	230
Стонадцять халеп Остапа Квіточки. (Скорочено)	231
СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ	267

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
СЛОНЬОВСЬКА Ольга Володимирівна
ЯРМУЛЬСЬКА Іванна Володимирівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Ілюстративний матеріал ресурсів «Вікіпедія» та «Вікімедія» використано на умовах
ліцензій *Creative Commons* (CC BY, CC BY-SA, CC BY-NC тощо) і *Public Domain*.

Зображення використовуються відповідно до ліцензій InsideCreativeHouse,
LightField Studios, Motortion Films, Nataliia Reshetova, Vineyard Perspective, svetlana
kuznetcova, Vasilenko Mariia, Paul shuang, Pixel-Shot, Mrsongraphic, Ulyana Vyugina,
vitals, New Africa, Mykola59, BearFotos, GoodStudio, Elenglush, MVshop, Subbotina Anna,
Buch and Bee, Anna StN, Aleksangel, Helga_creates, Budimir Jevtic, grinny, Maksim
Vivtsaruk, Roman Samborskyi, Krysja, Allexxandar, Dmitrydesign, Tetiana Mandziuk,
Alexandra Demyanova, NLD Illustration, EtiAmMos, TakaYIB, Janis Abolins, sosha, Shpak
Anton, vsilvek, Vasmila, Pikul Noorod, johnpluto, Yarikart, olahladiy, EnsUPER, OlekStock,
librakv, irin-k, Klaus Sailer, Valentin Valkov, LeManna, Shutova Elena, Kirk Fisher, Dmitriy
Sidanchenko, Creative Travel Projects, Yuliia Markova, pia unseentown, photoyh,
BearFotos, Jose Angel Astor Rocha, Vlad1988, Jan Hendrik, Soyka, SeamM,
ZoneCreative / Shutterstock / Фотодім Україна

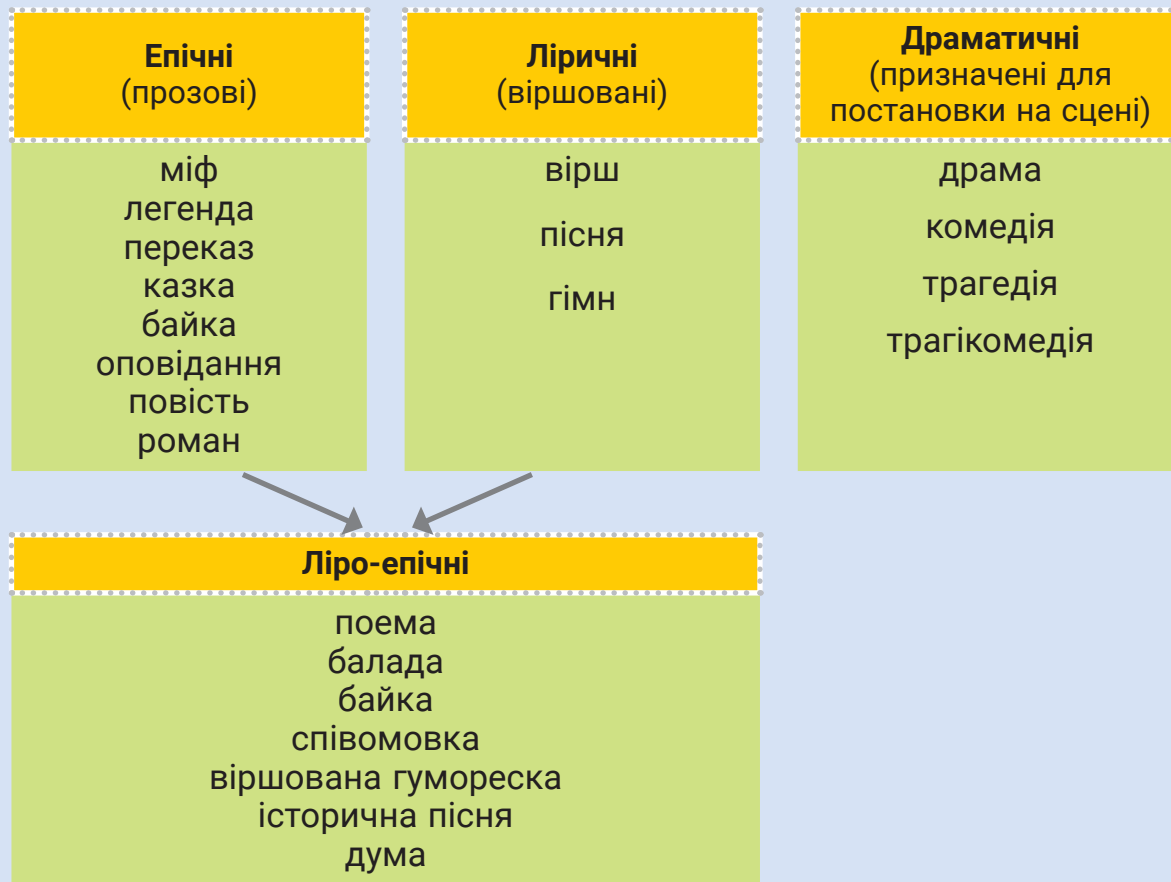
Відповідальна за видання О. О. Кішко

Підп. до друку 06.04.2026. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,10.
Обл.-вид. арк. 20,0. Наклад 131 908 прим. Зам.

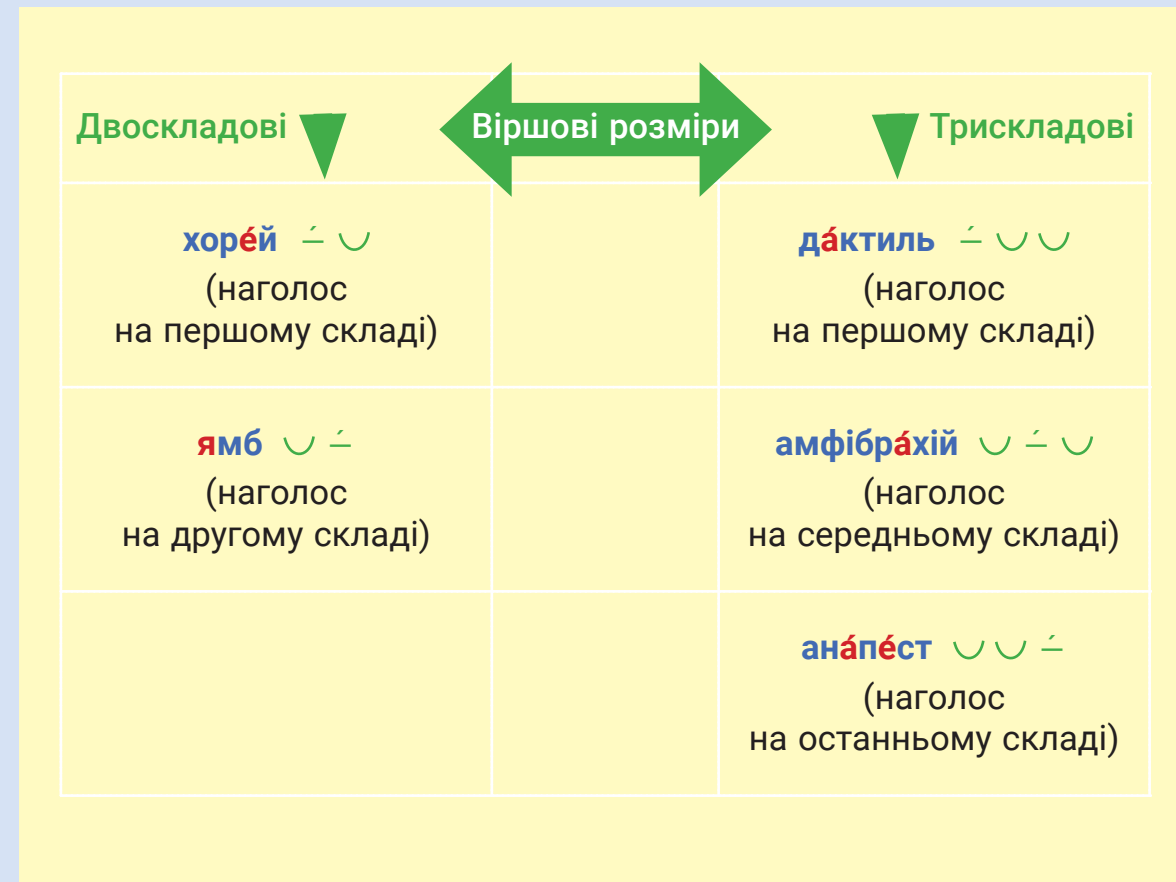
Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, к. 508.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6901 від 10.09.2019.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПЛЮС».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи,
серія ДК № 8257 від 30.04.2025.
Юридична адреса: 01094, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Тел.: +38(044)391-33-73

Художні твори

Віршові розміри

Композиція (будова) твору

Художні засоби

